

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**XIV. YÜZYIL ORTA ANADOLU TÜRKÇESİ İLE
GÜNÜMÜZ ORTA ANADOLU AĞIZLARININ
KARŞILAŞTIRMALI DİL İNCELEMESİ
(SES BİLGİSİ-ŞEKİL BİLGİSİ)**

DİDEM AKYILDIZ AY

2502110586

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HAYATİ DEVELİ

İSTANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Didem AKYILDIZ AY Numarası : 2502110586
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Tez Savunma Tarihi : 24.09.2018 Saati : 15:00
Tez Başlığı : "XIV. Yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ile Günümüz Orta Anadolu Ağızları Karşılaştırmalı Dil İncelemesi (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi)"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Hayati DEVELİ		Kabul
2- Prof. Dr. Hatice TÖREN		Kabul
Prof. Dr. Vahit TÜRK		Kabul
4- Prof. Dr. Zuhâl ÖLMEZ		Kabul
5- Prof. Dr. Mustafa BALCI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ		
2- Doç. Dr. Uğur GÜRSU		

ÖZ

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ile Günümüz Orta Anadolu Ağızlarının
Karşılaştırmalı Dil İncelemesi (Ses bilgisi-Şekil Bilgisi)

Didem AKYILDIZ AY

Çalışmanın özü, genel anlamda aynı coğrafi bölgede farklı iki zaman diliminde kullanılan aynı dil dizgesinin ortaklaşan ve farklılaşan yönlerini belirleme, özel anlamda ise günümüz Orta Anadolu Bölgesinde konuşulan ağızların Batı Türkçesinin kuruluş dönemi içerisinde yer alan XIV. yüzyılda, yine aynı coğrafyada kullanılan Türkçe ile ilişkisini tespit etmeye yöneliktir. Bu bakımdan bu çalışma XIV. yüzyılda Orta Anadolu'da kullanılan Türkçenin günümüz Orta Anadolu ağızlarındaki izlerini sürmesi açısından tarihî ağız araştırmalarının içinde yer alabilecek bir çalışmadır.

Bu çalışmada, Oğuzca esaslı Batı Türkçesinin Anadolu coğrafyasındaki gelişim seyrinde, aynı coğrafi bölgede farklı zamanlardaki durumu tarihsel dilbilim ve karşılaştırmalı dilbilim metodu çerçevesinde fonolojik ve morfolojik değerler esas alınarak incelemeye tâbi tutulmuştur. İncelemenin sonucunda XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesine ait dil özelliklerinin büyük bir çoğunluğunun günümüz Orta Anadolu ağızlarında korunduğu, ayrıca bu özelliklerin fonolojik bakımdan daha da geliştiği tespit edilmiştir. Her iki dönem arasında morfolojik bakımdan meydana gelen değişim ve gelişimler de yine sözcük ve eklerdeki ses değişimleri ve daha başka ses olaylarına dayandığı için morfofonemik özelliktedir.

Anahtar sözcükler: XIV. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesi, Orta Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu ağızları, Anadolu Ağızları, Karşılaştırmalı Dilbilim, Tarihsel Dilbilim.

ABSTRACT

Comparative Language Analysis of XIVth Century Central Anatolian Turkish and Contemporary Central Anatolian Sub-dialects (Phonetics-Morphology)

Didem AKYILDIZ AY

The essence of the work in general terms is to determine the common and varying aspects of the same phonetic system used in two different time periods in the same geographical region and in specific terms is to identify the relation between the sub-dialects spoken in the present Central Anatolian region and the Turkish language used in the same region in XIVth century which covered the foundation period of West Turkish. In this respect, this study is the one which can be included in the historical sub-dialect pieces of research of Turkish used in Central Anatolia in the XIVth century in terms of following the traces in the contemporary Central Anatolian sub-dialects.

In this study, the progress of the Oghuz-based West Turkish in the Anatolian geography, in the same geographical region at different times was examined by considering phonological and morphological values on the basis of historical linguistics and comparative linguistic method. As a result of the study, it was determined that a great majority of the language characteristics belonging to the Central Anatolian Turkish in the XIVth century were preserved in present Central Anatolian sub-dialects, and that these characteristics are further improved phonologically. Morphological changes and improvements between the two periods, are also morphophonemic, as they are based on sound changes and other sound events in the words and affixes.

Key words: XIVth century, Old Anatolian Turkish, Central Anatolian Region, Central Anatolian Sub-dialects, Anatolian Sub-Dialects, Historical Linguistics, Comparative Linguistics.

ÖN SÖZ

Bu incelemenin özünde Türkçenin günümüzde Anadolu coğrafyasında var olan bir ağız grubunun tarihî bir zaman kesitinde yine aynı coğrafyadaki durumu hakkında bilgi edinmek, geçen süre zarfındaki gelişim ve değişimlerini saptamak ve ayrıca belirlenen tarihî dönem itibariyle o dönemde o coğrafyada kullanılan dilin bir ağız olduğu varsayımından hareketle tarihî ağız özelliklerini belirlemektir.

Bu bağlamda çalışmanın ilk ayağını oluşturan XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi, yazı dilinin oluşum evresinde olduğu bir döneme tekabül eder. Bu dönem, bünyesinde çeşitli ağız özelliklerini barındırmasıyla da günümüz Anadolu ağızlarının ilk evresini oluşturmaktadır. Bu ilk dönemden sonra dil, yazı dili ve ağızlar olmak üzere iki ayrı koldan gelişmeye devam etmiş olup günümüz Anadolu ağızları, standart Türkiye Türkçesi yazı dilinin bağlayıcı etki ve baskısından uzak bir biçimde hem tarihsel dil özelliklerini büyük bir ölçüde korumaya, hem de kendi içinde gelişmeye devam etmiştir. Bu çalışmada, günümüz Orta Anadolu illerinden Kırşehir, Nevşehir, Kayseri ve Sivas ağızlarının dil özellikleri ile XIV. yüzyılda yine aynı coğrafyada üretilmiş eserlerden Garib-nâme (Âşık Paşa), Mantıku't-Tayr (Gülşehri) ve Kadı Burhanettin Divanı'nın (Kadı Burhaneddin) dil özellikleri hem fonolojik hem de morfolojik bakımdan bir karşılaştırmaya tâbi tutulmuştur.

Çalışma giriş ve sonuç bölümlerinin haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yapılacak karşılaştırmalı dil incelemesinden önce Orta Anadolu Bölgesinin geçmişten günümüze kısa bir tarihi, XIV. yüzyıldaki Türkçe ve bu yüzyıldaki edebî faaliyetler üzerinde durulmuş, daha sonra günümüz Orta Anadolu Bölgesi ve incelenen yöre ağızları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, ses bilgisi ana başlığı altında, bu iki dönem çeşitli ses olayları bakımından değerlendirilmiş, üçüncü bölümde ise şekil bilgisi ana başlığı altında isim, fiil, zamir, zarf, edat vb. gramer kategorilerinde bu iki dönemin dil özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Yapılan bu çalışmada kaynaklardan biri tarihî bir dönemdeki yazılı metinlere, diğeri ise günümüz bölge ağızları ile ilgili akademik düzeyde yapılmış dört farklı çalışmaya dayanmaktadır. Bunları bir yöntem belirleyerek tek bir haznede yoğurmak, çalışmamızda zorlandığımız noktalardır.

Bu konu hakkında çalışmamda vesile olan danışmanım Prof. Dr. Hayati DEVELİ'ye yol göstericiliğinden ve beni desteklemesinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca zamanla yarıştığım bu kısa ve zorlu süreçte başta eşim olmak üzere aileme, yakın dostlarıma ve hocalarıma cânıgönülden teşekkür ederim.

Didem AKYILDIZ AY
İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İŞARETLER LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
TABLOLAR LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ORTA ANADOLU BÖLGESİ VE ORTA ANADOLU TÜRKÇESİ

1.1. Orta Anadolu Bölgesinde Yaşanan Tarihsel Süreç ve XIV. yüzyıl Orta Anadolu Bölgesi.....	13
1.2. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi	16
1.2.1. İncelenen XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi Eserleri ve Yazarları.....	18
1.2.1.1. Âşık Paşa ve Garib-Nâme.....	19
1.2.1.2. Gülşehrî ve Mantıku't-Tayr	23
1.2.1.3. Kadı Burhaneddin ve Kadı Burhaneddin Divânı	27
1.3. Günümüz Orta Anadolu Bölgesi ve Bölge Ağızları.....	29
1.4. İncelenen Günümüz Orta Anadolu Bölgesi Ağızları.....	32
1.4.1. Kırşehir ve Yöresi Ağızları	33
1.4.2. Nevşehir ve Yöresi Ağızları.....	36
1.4.3. Sivas ve Yöresi Ağızları.....	38
1.4.4. Kayseri ve Yöresi Ağızları.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

SESBİLGİSİ

2.1. Ünlü Sistemi.....	43
2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin Ünlü Sistemi	43
2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarının Ünlü Sistemi	49
2.1.3. Uzun Ünlü	52
2.1.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Uzun Ünlü	54
2.1.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Uzun Ünlü.....	56
2.1.4. Ünlü Sesbirim Benzeşmeleri ve Uyumu	58
2.1.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Dil Benzeşmesi ve Uyumu	59
2.1.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Dil Benzeşmesi ve Uyumu	61
2.1.4.3. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Dil Benzeşmesinin Bozulması:	64
2.1.4.4. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Dudak Benzeşmesi ve Uyumu.....	65

2.1.4.5. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Dudak Benzeşmesi ve Uyumu	73
2.1.4.6. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Dudak Uyumsuzluğunun Sürdürüldüğü Durumlar	74
2.1.5. Ünlü Sesbirim Değişmeleri	77
2.1.5.1. i/ê Meselesi	77
2.1.5.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde i/ê Meselesi	77
2.1.5.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında i/ê Meselesi.....	79
2.1.5.2. Ünlü Sesbirimlerin Darlaşması	80
2.1.5.3. Ünlü Sesbirimlerin Düzleşmesi	83
2.1.5.4. Ünlü Sesbirimlerin Genişlemesi	85
2.1.5.5. Ünlü Sesbirimlerin Yuvarlaklaşması	86
2.1.5.6. Ünlü Sesbirimlerin İncelmesi	92
2.1.6. Ünlü Sesbirim Düşmesi.....	94
2.1.6.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirim Düşmesi	94
2.1.6.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünlü Sesbirim Düşmesi	96
2.1.7. Ünlü Sesbirim Türemesi.....	97
2.1.7.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirim Türemesi	97
2.1.7.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünlü Sesbirim Türemesi	98
2.2. Ünsüz Sistemi.....	99
2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin Ünsüz Sistemi	99
2.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarının Ünsüz Sistemi	101
2.2.3. Ünsüz Sesbirim Değişmeleri	103
2.2.3.1. Önses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri.....	103
2.2.3.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Önses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri	103
2.2.3.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Önses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri	109
2.2.3.2. İçses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri.....	112
2.2.3.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İçses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri	112
2.2.3.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İçses Ünsüz Sesbirimi Değişmeleri	114
2.2.3.3. Sonses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri	118
2.2.3.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Sonses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri.....	118
2.2.3.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Sonses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri	122
2.2.4. Ünsüz Sesbirim Benzeşmeleri.....	123
2.2.4.1. Tonluluk-Tonsuzluk Benzeşmesi.....	123
2.2.4.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Tonluluk-Tonsuzluk Benzeşmesi	124
2.2.4.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Tonluluk-Tonsuzluk Benzeşmesi	126
2.2.4.2. Dudaksılaşma.....	126
2.2.4.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Dudaksılaşma	127
2.2.4.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Dudaksılaşma	127
2.2.4.3. Genizsileşme.....	127

2.2.4.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Genizsileşme	128
2.2.4.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Genizsileşme	128
2.2.5. Ünsüz Sesbirim Düşmesi.....	128
2.2.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünsüz Sesbirim Düşmesi.....	129
2.2.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünsüz Sesbirim Düşmesi	130
2.2.6. Ünsüz Sesbirim Türemesi	133
2.2.6.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünsüz Sesbirim Türemesi.....	134
2.2.6.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünsüz Sesbirim Türemesi.....	137
2.2.7. Ünsüz Sesbirim İkizleşmesi	137
2.2.7.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünsüz Sesbirim İkizleşmesi.....	138
2.2.7.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünsüz Sesbirim İkizleşmesi.....	138
2.2.8. Hece Kaynaşması	139
2.2.8.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Hece Kaynaşması	140
2.2.8.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Hece Kaynaşması.....	141
2.2.9. Hece Yutumu (Haplologie)	141
2.2.9.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Hece Yutumu (Haplologie)	142
2.2.9.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Hece Yutumu (Haplologie).....	143
2.2.10. Göçüşme.....	143
2.2.10.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Göçüşme	144
2.2.10.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Göçüşme	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

3.1. İsimler	146
3.1.1. İsim Yapma Ekleri	146
3.1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	146
3.1.1.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İsimden İsim Yapma Ekleri.....	146
3.1.1.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İsimden İsim Yapma Ekleri.....	149
3.1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	152
3.1.1.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	152
3.1.1.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Fiilden İsim Yapma Ekleri	153
3.1.2. İsim Çekimi Ekleri	155
3.1.2.1. Hâl Ekleri.....	155
3.1.2.1.1. Yalın Hâl	155
3.1.2.1.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yalın Hâl	155
3.1.2.1.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Yalın Hâl	156
3.1.2.1.2. İlgi Hâli	156
3.1.2.1.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İlgi Hâli	156
3.1.2.1.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İlgi Hâli	157

3.1.2.1.3. Yükleme Hâli	159
3.1.2.1.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yükleme Hâli	159
3.1.2.1.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Yükleme Hâli	161
3.1.2.1.4. Yönelme Hâli	162
3.1.2.1.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yönelme Hâli	162
3.1.2.1.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Yönelme Hâli	164
3.1.2.1.5. Bulunma Hâli	165
3.1.2.1.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Bulunma Hâli	165
3.1.2.1.5.1. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Bulunma Hâli	165
3.1.2.1.6. Ayrılma Hâli.....	166
3.1.2.1.6.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ayrılma Hâli.....	166
3.1.2.1.6.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ayrılma Hâli.....	167
3.1.2.1.7. Eşitlik Hâli.....	167
3.1.2.1.7.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Eşitlik Hâli	167
3.1.2.1.7.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Eşitlik Hâli.....	169
3.1.2.1.8. Vasıta Hâli.....	170
3.1.2.1.8.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Vasıta Hâli.....	170
3.1.2.1.8.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Vasıta Hâli.....	171
3.1.2.1.9. Yön Gösterme Hâli.....	173
3.1.2.1.9.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yön Gösterme Hâli	173
3.1.2.1.9.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Yön Gösterme Hâli.....	173
3.1.2.1.10. Sebep Gösterme Hâli.....	174
3.1.2.1.10.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Sebep Gösterme Hâli.....	174
3.1.2.1.10.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Sebep Gösterme Hâli.....	175
3.1.2.2. İsimlerde Çokluk	175
3.1.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İsimlerde Çokluk	175
3.1.2.2.1. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İsimlerde Çokluk.....	175
3.1.2.3. İyelik Ekleri	176
3.1.2.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İyelik Ekleri.....	176
3.1.2.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İyelik Ekleri.....	179
3.1.2.4. Aitlik Eki	181
3.1.2.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Aitlik Eki.....	181
3.1.2.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Aitlik Eki	181
3.1.2.5. Soru Eki	182
3.1.2.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Soru Eki	182
3.1.2.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Soru Eki.....	183
3.2. Zamirler.....	183
3.2.1. Şahıs Zamirleri	183

3.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Şahıs Zamirleri	183
3.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Şahıs Zamirleri.....	185
3.2.2. Dönüşlülük Zamirleri	187
3.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Dönüşlülük Zamirleri	187
3.2.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Dönüşlülük Zamirleri.....	189
3.2.3. İşaret Zamirleri.....	189
3.2.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İşaret Zamirleri	189
3.2.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İşaret Zamirleri	190
3.2.4. Soru Zamirleri	191
3.2.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Soru Zamirleri	191
3.2.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Soru Zamirleri.....	192
3.2.5. Belirsizlik Zamirleri	193
3.2.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	193
3.2.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Belirsizlik Zamirleri.....	195
3.3. Sıfatlar	197
3.3.1. Niteleme Sıfatları	197
3.3.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Niteleme Sıfatları.....	197
3.3.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Niteleme Sıfatları.....	197
3.3.2. Belirtme Sıfatları	198
3.3.2.1. İşaret Sıfatları.....	198
3.3.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İşaret Sıfatları	198
3.3.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İşaret Sıfatları	199
3.3.2.2. Sayı Sıfatları	200
3.3.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Sayı Sıfatları.....	200
3.3.2.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Sayı Sıfatları.....	200
3.3.2.3. Soru Sıfatları.....	200
3.3.2.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Soru Sıfatları	200
3.3.2.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Soru Sıfatları	201
3.3.2.4. Belirsizlik Sıfatları.....	202
3.3.2.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları	202
3.3.2.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Belirsizlik Sıfatları	202
3.4. Zarflar.....	203
3.4.1. Zaman Zarfları.....	203
3.4.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Zaman Zarfları.....	203
3.4.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Zaman Zarfları	204
3.4.2. Hâl Zarfları.....	204
3.4.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Hâl Zarfları	204
3.4.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Hâl Zarfları	205

3.4.3. Yer-Yön Zarfları	205
3.4.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yer-Yön Zarfları.....	205
3.4.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Yer-Yön Zarfları.....	206
3.4.4. Miktar Zarfları.....	206
3.4.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Miktar Zarfları.....	206
3.4.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Miktar Zarfları	207
3.5. Edatlar	207
3.5.1. Ünlem Edatları	207
3.5.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlem Edatları.....	207
3.5.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Ünlem Edatları.....	209
3.5.2. Bağlama Edatları	211
3.5.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Bağlama Edatları	211
3.5.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Bağlama Edatları	213
3.5.3. Çekim Edatları.....	216
3.5.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Çekim Edatları.....	216
3.5.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Çekim Edatları	216
3.6. Fiiller.....	217
3.6.1. Fiil Yapma Ekleri	217
3.6.1.1. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	217
3.6.1.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	217
3.6.1.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	220
3.6.1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	222
3.6.1.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İsimden Fiil Yapma Ekleri	222
3.6.1.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İsimden Fiil Yapma Ekleri	223
3.6.2. Şahıs Ekleri	224
3.6.2.1. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	225
3.6.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	225
3.6.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	226
3.6.2.2. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	227
3.6.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	227
3.6.2.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	230
3.6.3. Şekil ve Zaman Ekleri	232
3.6.3.1. Zaman Ekleri	232
3.6.3.1.1. Görülen Geçmiş Zaman.....	232
3.6.3.1.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman	232
3.6.3.1.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Görülen Geçmiş Zaman.....	234
3.6.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	236
3.6.3.1.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	236

3.6.3.1.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	239
3.6.3.1.3. Geniş Zaman	241
3.6.3.1.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Geniş Zaman	241
3.6.3.1.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Geniş Zaman	244
3.6.3.1.4. Şimdiki Zaman	247
3.6.3.1.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Şimdiki Zaman.....	247
3.6.3.1.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Şimdiki Zaman	248
3.6.3.1.5. Gelecek Zaman.....	252
3.6.3.1.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Gelecek Zaman.....	252
3.6.3.1.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Gelecek Zaman.....	253
3.6.3.2. Dilek (Tasarlama) Kipleri.....	255
3.6.3.2.1. Şart Kipi	255
3.6.3.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Şart Kipi.....	255
3.6.3.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Şart Kipi	258
3.6.3.2.2. İstek Kipi.....	260
3.6.3.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İstek Kipi.....	260
3.6.3.2.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İstek Kipi	262
3.6.3.2.3. Gereklilik Kipi.....	264
3.6.3.2.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Gereklilik Kipi	264
3.6.3.2.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Gereklilik Kipi.....	265
3.6.3.2.4. Emir Kipi.....	265
3.6.3.2.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Emir Kipi.....	265
3.6.3.2.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Emir Kipi.....	267
3.6.3. Ek-Fiil (Cevher Fiili).....	269
3.6.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ek-Fiil (Cevher Fiili).....	270
3.6.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ek-Fiil (Cevher Fiili)	272
3.6.4. Birleşik Fiiller	273
3.6.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Birleşik Fiiller.....	273
3.6.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Birleşik Fiiller.....	276
3.6.5. Sıfat-fiiller	277
3.6.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Sıfat-fiiller	277
3.6.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Sıfat-fiiller	278
3.6.7. Zarf-fiiller.....	280
3.6.7.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Zarf-fiiller	280
3.6.7.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Zarf-fiiller	284
SONUÇ.....	288
KAYNAKÇA	299
ÖZGEÇMİŞ.....	310

İŞARETLER LİSTESİ

{ ^o }	eklerdeki /ı, i, u, ü/ dar ünlü sesbirimleri	d'	ince /d/
á	ince /a/	í	ince /l/
ā	uzun /a/	ń	ince /n/
â	/a/~ /ı/ arası	ř	ince /r/
ǎ	yuvarlak /a/	h	sızıcı /h/
è	kapalı /e/	ĝ	gırtlak /g/'si
ē	uzun /e/	ġ	art damak /g/'si
ê	yuvarlak /e/	ķ	art damak /k/'si
í	ince /i/	ñ	damak n'si
ī	uzun /ı/	G	/ġ/ ve /g/
í	uzun /i/	K	/ķ/ ve /k/
ú	ince /u/		
ū	uzun /u/	—	ulama
ū	uzun /ü/	◌̄	uzunluk işareti
ō	uzun /o/	◌̇	yuvarlak ünlü sesbirimi
ó	ince /o/	//	sesbirim
ô	yarı dar /o/	[]	alt sesbirim
ō	uzun /ö/	{ }	biçimbirim

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Anadolu coğrafyasında Batı Türkçesinin Gelişim Evreleri	2
Şekil 2: Orta Anadolu Bölgesinde yer alan iller	29

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin ünlü sistemi	43
Tablo 2: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin ünsüz sistemi	100
Tablo 3: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde iyelik ekleri	177
Tablo 4: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında iyelik ekleri	179
Tablo 5: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde şahıs zamirleri	183
Tablo 6: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında şahıs zamirleri	185
Tablo 7: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleri	225
Tablo 8: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında iyelik kökenli şahıs ekleri	227
Tablo 9: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri	228
Tablo 10: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında zamir kökenli şahıs ekleri	230
Tablo 11: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde görülen geçmiş zaman şahıs çekimi ...	232
Tablo 12: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında görülen geçmiş zaman şahıs çekimi	234
Tablo 13: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman şahıs çekimi .	236
Tablo 14: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman şahıs çekimi	239
Tablo 15: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde geniş zaman şahıs çekimi	241
Tablo 16: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında geniş zaman şahıs çekimi	245
Tablo 17: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında şimdiki zaman şahıs çekimi	248
Tablo 18 : XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde gelecek zaman şahıs çekimi	252
Tablo 19: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında gelecek zaman şahıs çekimi	254
Tablo 20 : XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde şart kipi şahıs çekimi	256
Tablo 21: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında şart kipi şahıs çekimi	258
Tablo 22: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde istek kipi şahıs çekimi	260
Tablo 23: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında istek kipi şahıs çekimi	262
Tablo 24: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde emir kipi şahıs çekimi	265
Tablo 25: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında emir kipi şahıs çekimi	268

KISALTMALAR LİSTESİ

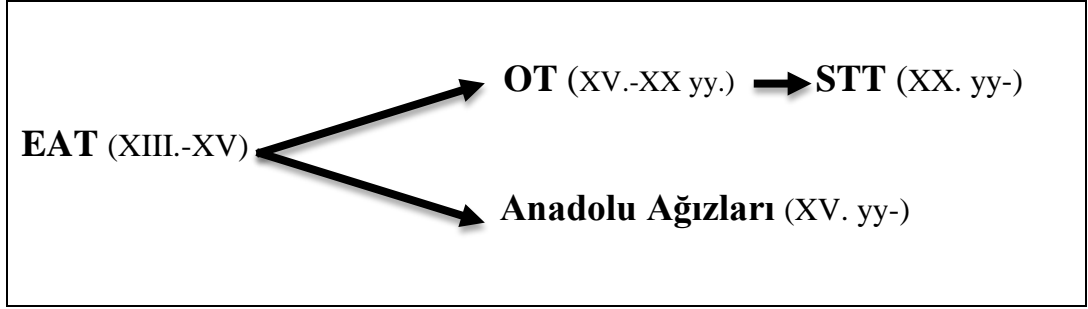
bkz	bakınız
bs	basım
çev.	çeviren
DS	Derleme Sözlüğü
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ET	Eski Türkçe
GN/A	Garib-nâme / Adnan Ötüken Nüshası
KBD	Kadı Burhaneddin Divânı
KIR	Kırşehir ve Yöresi Ağızları
KMA	Kayseri Merkez İlçe Ağzı
STT	Standart Türkiye Türkçesi
MT/R	Mantıku't-Tayr / Raif Yelkenci Nüshası
NEV	Nevşehir ve Yöresi Ağızları
OT	Osmanlı Türkçesi
s.	sayfa
S.	sayı
SİV	Sivas İli ve Yöresi Ağızları
TDAY	Türk Dili araştırma Yıllığı
TDK	Türk Dil Kurumu
yay.	yayımları

GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi (=EAT), XI.-XIII yüzyıllar arasında kitleler hâlinde Anadolu'ya göç eden ve çoğunluğunu Oğuz boylarının oluşturduğu Türklerin - günümüze ulaşan eserlerden takip edebildiğimiz kadarıyla- XIII. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ortalarına kadar kullandıkları yazı diline dayanmaktadır.

Anadolu'ya göçler esnasında Oğuzların hemen hemen bütün boyları gelmiş olup bu boylar ile bunlara bağlı oymak, aşiret ve cemaatler arasında o zamanda dahi birtakım ağız ayrılıklarının var olduğu bilinmektedir (Korkmaz 1971: 23). EAT'nin yazı dili olma sürecinde bu boyların konuşma diline dayanarak yol almış olması sebebiyle bu dönemden günümüze kalan birçok eserde, dil özellikleri bakımından Oğuzca temeline dayanan ortak özellikler ağırlıklı olarak bulunmakla birlikte bu durumdan kaynaklanan birtakım ağız ayrılıklarının olduğu da görülmektedir.

Batı Türkçesinin kuruluş dönemi olarak adlandırabileceğimiz, henüz yazı dilinin oluşum evresinde olduğu bu dönem Türkçesi, çeşitli ağız özelliklerini barındırmasıyla günümüz Anadolu ağızlarının da ilk evresini oluşturmaktadır. Çeşitli ağızları bünyesinde barındıran EAT'nin günümüz Anadolu ağızlarıyla ilişkisi bakımından Korkmaz (2007: 90), bu dönemin XV. yüzyılın ortalarından başlayarak iki farklı yönde değişim ve gelişim süreci izlemiş olduğunu, bunlardan birinci yöndeki değişim ve gelişimlerin bir süre belirli bir boy ağızı (muhtemelen Kayı boyu ağızı) doğrultusunda yol alarak ve daha sonra Osmanlı Türkçesi (=OT) evresinden geçerek Standart Türkiye Türkçesi (=STT) yazı dilini oluşturduğunu, ikinci yönde ise EAT konuşma dili ve ağız ayrılıkları doğrultusunda yol alarak ve yazı dilinin etkisinden uzak kalarak daha başka etkenlerin de araya girmesiyle birlikte günümüz Anadolu ağızlarını oluşturduğunu ifade etmektedir

Şekil 1: Anadolu coğrafyasında Batı Türkçesinin Gelişim Evreleri

Günümüz Anadolu ağızlarının oluşumunda XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşen Oğuz boylarının farklı ağız özelliklerine sahip olmaları birinci etken olmakla birlikte bu topraklarda bulunan Oğuz dışı Türk unsurları (Sümer, 1999; 50, 58, 233) ve daha başka yabancı unsurların¹ varlığı da bu ağızların şekillenmesinde önemli katkıları olmuştur. Buna ayrıca yüzyıllardır devam etmekte olan iç ve dış göç faktörlerini, dönemin yazı dilinin ağızlara olan etkisini de eklemek lazımdır. İşte tarihî Anadolu ağızların yüzyıllar boyunca şekillenip gelişerek günümüz Anadolu ağızları görüntüsünü almasında bu gibi faktörler önemli birer rol oynamışlardır.

Günümüzdeki Anadolu ağızları hakkında yapılan derlemeler ve araştırmalar neticesinde bu ağızların dil özellikleri hakkında özellikle son bir asırdır önemli bilgiler edinilmiştir. Ancak yüzyıllar boyunca değişim ve gelişim kaydeden bu ağızların prototipleri hakkında yapılan araştırmalar henüz çok yeni olmakla birlikte sayıca azdır. Makale veya bildiri formatında olan bu araştırmalar² daha çok tarihî Anadolu ağızlarının varlığı, bu ağızların oluşumundaki etnik yapılar, bu ağızların yazı dili ile olan ilişkileri gibi konular üzerine olup aşağıda yayımlanma tarihine göre sıralanarak içerikleri hakkında bilgi verilmiştir:

¹ Örneğin Türkler Anadolu'ya göç ettikten sonra Anadolu ve çevresinde varlığını sürdüren farklı etnik kökenli topluluklarla (Rum, Ermeni, Bulgar, Slav, Fars, Arap vd.) iletişime geçmişler ve bu topluluklar arasında birtakım *dilsel alışveriş* yaşanmıştır (Korkmaz 2007).

² Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu", **Belleten**, 1971, s.21-32; Hayati Develi, "Ağız Özellikleri Taşıyan Bir Eski Türkiye Türkçesi Metni Fatiha Tefsiri", **İlmî Araştırmalar**, 6, İstanbul, 1998, s. 63-81; Leyla Karahan, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 24-29 Eylül 2000 Çeşme-İzmir / **Turkish Studies**, 2006, s.1-12; "Ali Akar, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları", ICANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 10-15 Eylül 2007, **38. ICANAS Bildiriler/Papers: Dil bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi**, I. Cilt, Ankara 2011, s. 23-38.

1. Korkmaz (1971), ağızların oluşumundaki etnik yapı unsuruna değinmesi bakımından tarihî Anadolu ağızları araştırmaları arasında dūřünülebilecek olan **Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu** adlı makalesinde Anadolu ağızlarının oluşumunda rol alan çeşitli unsurlar üzerinde durmuş, etnik bakımdan Oğuz boylarının ağız özelliklerinin tespit edilebilirliği hakkında bilgiler vermiştir. Bu doğrultuda Anadolu ağızlarının oluşumunda rol oynayan başlıca boylardan Kınık, Avřar ve Salur boylarının ağız özelliklerini bu boyların Anadolu coğrafyasındaki yerleşim yerlerini göz önünde bulundurarak tespit etmiştir.

2. Develi (1998), **Ağız Özellikleri Taşıyan Bir Eski Türkiye Türkçesi Metni Fatıha Tefsiri** adlı makalesinde inceleme konusu yaptığı Fatıha Tefsiri nüshasının EAT özellikleri ağır basan bir metin olmasının yanı sıra eserin Doğu (veya Kuzey) Türkçesine ait bazı leksik ve fonolojik özelliklere de sahip olması bakımından “karışık dilli” olarak anılan birtakım eserlerle benzer özellikleri gösterdiğini dile getirmiştir. Yazar eserde bulunan bu özellikler hakkında bunların ferdî bir dil karışmasından daha çok Oğuz-Kıpçak boylarının bir arada yaşadığı bölgelerde konuşulan bir ağızın özellikleri olabileceği kanaatine varmıştır.

3. Karahan (2006)³, **Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi** adlı bildirisinde Oğuzcanın Anadolu’da yazı dili olma sürecinde hangi ağız veya ağızların etkili olabileceği hususunda dūřüncelerini ifade etmiştir. İncelemede EAT’nin hangi ağızlarla ortak yönlerinin olduğu yahut EAT özelliklerinin hangi ağızlarda yaşadığını belirleyebilmek için EAT’nin özellikleri iki gruba ayrılmıştır. Birinci grupta EAT’ye özgü, önceki yazı dillerinde bulunmayan *ünlü yuvarlaklaşması, ilerleyici benzeşmeyle ortaya çıkan kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesi* ve *arka damak ünsüzü ħ’nin varlığı* özellikleri ölçüt olarak belirlenirken ikinci grupta ise EAT ve önceki yazı dillerinde ortak bulunan *damak n’sinin varlığı, düz ünlü bazı eklerin sebep olduğu dudak uyumsuzluğu* özellikleri belirlenmiştir. Bu ölçütlere göre EAT ile Anadolu ağızları kıyaslandığında batıda Bolu’dan, güneyde Ankara’nın kuzeyini, doğuda Malatya, Sivas, Amasya’yı içine alan bölge ağızları ile EAT arasında

³ Karahan bu yazısını 2000 yılında Çeşme’de yapılan IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı’nda bildiri olarak sunmuştur.

benzerliğin diğer bölgelere göre daha çok olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Karahanlı çıkan sonuca ihtiyatlı davranmıştır. Çünkü yazı dilinin kaynağı olan prestijli ağzın çoklukla kültür merkezleri çevresinde konuşulan ağız olduğu fikrinden yola çıkıldığında EAT döneminin önemli kültür merkezleri olan Konya ve Kırşehir’de *ünlü yuvarlaklaşmasının* görülmeşi burada konuşulan ağzın yazı diline etkisi hakkında akıllarda soru işaretlerine sebep olmaktadır.

4. Develi (2008)⁴, **Eski Türkiye Türkçesi Ağzlarının Sınıflandırılması** adlı makalesinde bu döneme ait çeşitli metinlerin imlasından yola çıkarak EAT döneminde üç ağız grubunun tespit edilebileceğini ifade etmektedir. Bu ağız gruplarından birinci ağız grubunun karakteristik özellikleri, *sözcük içinde ve sonunda /k/’ları koruması, dil uyumunun bozulmaması, ben zamiri ve gibi edatı* olup bu ağız Anadolu’nun batısında yayılmış ve STT bu ağız etrafında gelişmiştir. Ayrıca bu birinci ağız grubunun /b/ > /p/ *tonsuzlaşması, /k/ > /g/ tonlulaşmasına* sahip olan ve *dahı* edatının fonetik çeşitlenmesiyle ayırt edilen iki alt ağız grubu bulunmaktadır. İkinci ağız grubunun karakteristik özellikleri, *sözcük içinde ve sonunda /k/ > /h/ gelişmesi ve dil uyumsuzluğudur*. Bu ağzın alt ağız gruplarını ise *gibi ~ bigi edatı ve dil uyumu* belirlemektedir. Üçüncü ağız grubunun karakteristik özellikleri ise *sözcük başında /k/ > /h/ gelişmesi, men zamiri, dil uyumsuzluğu temayülü, kimi ve tek edatlarıdır*. Bu ağız grubundaki /k/ > /h/ *gelişmesi ve bazı eklerde görülen dil uyumsuzluğu gibi* özellikler, bu ağzın ikinci ağız grubu ile ortak yanlarıdır.

5. Develi (2002), **Eski Türkiye Türkçesi Ağzlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar** adlı makalesinde 14.-16. yüzyıllara ait metinlerdeki morfolojik özellikleri esas alarak dönemdeki diyalektolojik ayrılma ve gelişmeleri tespiti yönelik kriterler üzerinde durmuştur. Makalede incelenen morfolojik unsurlar {+n^o} *yükleme hâli eki, {-^op} öğrenilen geçmiş zaman eki, {-An} sıfat-fiil eki, {-AndA} zarf-fiil eki, {-GAç} zarf-fiil eki ve geniş zamanın olumsuz ekleridir*. Bu kriterler çerçevesinde eklerin metinlerde kullanım sıklığı göz önünde bulundurularak yapılan tespit bu

⁴ Develi bu yazısını 2002 yılında Mainz Üniversitesi’nde bildiri olarak sunmuştur.

yüzyıllarda Batı Türkçesinin Türkiye Türkçesi/ağızı ve Azerbaycan Türkçesi/ağızı olmak üzere iki ana ağız grubuna ayrılabilceğine işaret edilmiştir.

6. Develi (2004), **Tursun Fakih Gazavâtnâmesinin Ağızbilimsel Özellikleri** adlı makalesinde incelenen nüshanın imla özelliklerinden hareketle bu metnin başka metinlerde de tespit edilen bir ağız grubuna ait dil verileri taşıdığı ortaya konulmuştur. Metinde görülen sözcük başında /b/ > /p/ ve /c/ > /ç/ tonsuzlaşması, metnin dikkat çeken ağız özelliklerindedir.

7. Duman (2004), **Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine** adlı makalesinde /K/ sınıfı eklerin ekleşme esnasında getirildiği sözcüklerin kök heceleri ile ek ünlülerinin dil uyumuna girmeyebildikleri hakkında döneme ait metinlerden seçilen örnekler eşliğinde bilgi vermiştir. Çalışmada yazar öncelikle /K/ sınıfı eklerle genişleyen veya çekimlenen ekleri üç ana gruba ayırmıştır. Buna göre birinci grupta dil uyumu açısından bir tereddüt doğurmayan *gel-mek*, *gül-dük*, *kısa-cık* gibi normal kullanımlı ekler, ikinci grupta dil uyumu açısından *alp-lik~alp-lık*, *haste-lik~haste-lik*, *dünyâ-lik~dünyâ-lik* gibi ikili kullanımlı örnekler belirtilmiştir. Üçüncü grupta ise hece ünlüsüne göre dil uyumunu bozan ve günümüz Anadolu ağızlarının tarihî örnekleri olarak değerlendirilebilecek *gel-mak*, *işlet-mak*, *vur-dük* gibi örnekler ele alınmıştır. Yazara göre EAT döneminde dil uyumunu bozan ekler sahip üçüncü gruptaki bu örnekleri, bu gün Doğu ve Kuzeydoğu grubu ağızları ve Trakya ağızlarında uyum dışı benzer kullanımlar söz konusu olduğu için yazım yanlışlığı veya görmezlikten gelinecek sapmalar olarak değil, Türkçenin fonetik gelişme sürecine ve ağız olarak çeşitlenmesine birer tanık niteliğinde değerlendirmelidir (Duman 2004: 56).

8. Erdem (2005), **Kırşehir ve Konya Ağızlarının Eski Anadolu Türkçesi Yazı Dilinin Oluşumuna Etkisi** adlı makalesinde Konya ve Kırşehir'in EAT yazı diline ait ilk eserlerin ortaya konulduğu yerler olmasına rağmen bugün bu bölgelerde konuşulann ağızların EAT'nin başlıca dil özelliklerinden olan ünlü yuvarlaklaşması gibi bazı fonolojik özellikleri bünyesinde barındırmamasını tarih boyunca yaşanan iç göçler, bölgede birbirinden farklı Türk unsurlarının bir araya gelip kaynaşması gibi birtakım sebeplere bağlamaktadır.

9. Erdem (2006), Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar adlı makalesinde EAT ve OT ile yazılmış her metnin günümüzdeki gibi bir standart yazı dili birliği içinde olmadıklarını, çeşitli sebeplerden ötürü birçok metnin dilini yazarın veya müstensihinin kendi ağzı yönlendirmiş olabileceğini belirtmektedir. Yaptığı çalışmada bazı dil kriterlerini esas alarak eserlerin dayandığı ağızları belirleyen yazar, EAT döneminde Orta Anadolu ve Azeri ağızlarının temsil etmiş olduğu iki ana yazı dilinin olduğunu ayrıca küçük bir eser grubunda da Kıpçak-Oğuz şivelerinin karışmasıyla oluşan ayrı bir yazı dilinin var olduğunu ifade etmektedir.

10. Erdem-Gül (2006), Kapalı e (é) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağızları İlişkisi adlı makalelerinde günümüz Anadolu ağızlarıyla ilgili çalışmalardaki kapalı /e/ ünlüsü hakkındaki bilgi ve verilerden hareketle tarihî metinlerdeki kapalı /e/ ünlüsünün varlığı ve durumu hakkında tespitlerde bulunmuşlardır. Onlara göre kapalı /e/ sesi bir ara ses değil, bazı Anadolu ağızları açısından fonemik değere sahip Türkçenin dokuzuncu ünlüsüdür. Türkçe sözcüklerde sadece ilk hecede bulunan kapalı /e/ fonemik değere sahiptir. Bu ses Doğu'dan Batı'ya gidildikçe fonemik olma özelliğinden uzaklaşarak bir ara ses şeklini almaktadır. Bu ünlünün aslî olarak Anadolu ağızlarında varlığını sürdürüyor olması EAT dönemi yazı dilinde de sistemli olarak var olduğunun ve kullanıldığının bir kanıtıdır (Erdem-Gül 2005: 143).

11. Akar (2007), Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları adlı makalesinde XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya göç eden Oğuzların XIII. yüzyılda bu coğrafyada oluşturdukları yazı dilinde çeşitli Oğuz ağızlarının yanı sıra Kıpçak, Karluk gibi Oğuz dışı Türk unsurlarının dil özelliklerinden de veriler bulunduğunu belirtmektedir (Akar, 2007: 23). Yazar çalışmasında Anadolu ağızları ve Balkanlardaki Türkçe ağızlarını Oğuzca dışı dil unsurları bakımından Kuzey-Doğu grubu, Batı grubu, Balkanlardaki Türkçe konuşan ağızlar ve Doğu grubu olmak üzere dört gruba ayırmış bu gruptaki dil öğelerini de *genel Türkçe /K-/nin ve /t'/nin korunması, zamir n'sinin kullanılmaması, ilk hecede daralma, /-G-/>/-v-/ değişmesi* gibi çeşitli ses olaylarına göre değerlendirmiştir. Buna göre Oğuzca dışı dil unsurları bakımından Kıpçak unsurları daha çok Kuzey-doğu Anadolu ağızlarında ve

Balkanlarda görülmekte, Batı grubu ağızlarında ise bazı ağız bölgelerinde adacıklar hâlinde kendini göstermektedir. Doğu grubu ağızlarında ise Oğuzca dışı Türk unsurlara pek rastlanmamakta olup bu bölge ağızları daha çok Azerbaycan ve Kerkük ağızlarının etkisi altında kalmıştır.

12. Korkmaz (2007), **Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller** adlı makalesinde Anadolu ve Rumeli ağızlarının fonetik ve morfolojik birtakım dil özellikleri ile sözcük varlığını EATden günümüze kadar devam etmiş olanlar ve ağızların kendi yapı ve işleyişiyle sonradan ortaya çıkmış yapılar olmak üzere iki bölümde incelemiştir.

13. Gülsevin (2008), **Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine** adlı bildirisinde EAT dönemine ait metinlerin dil özelliklerini inceleyerek metinlerdeki ağız özelliği olabilecek yapıların nasıl yorumlanması hakkında fikir yürütmüş, ağız farklılıklarını belirleyebilecek ölçütler üzerinde durmuştur. Yazar metinde aynı ses, ek veya sözcük için farklı tercihlerin var olduğu durumlarda ise hangisinin müellifin/müstensihinin kendi ağız özelliği hangisinin prestij ağızın özelliği olabileceği hakkında günümüz Anadolu ağızları ile ilgili yaptığı çalışmalardan yaptığı tespitler doğrultusunda düşüncelerini açıklamıştır.

14. Gülsevin (2009), **Eski Anadolu Türkçesi Ağızlarında Uzun Ünlüler Üzerine** adlı makalesinde EAT metinlerinde uzun ünlülerin varlığını ve bu ünlülerin imladan nasıl tespit edilebilir olduğunu Miftahu'l-Cenne'den örnekler vererek tartışmıştır. Yazara göre EAT döneminde henüz bugünkü anlamda standart bir yazı dilinin olmayışı ve kullanılan Arap harfli yazı sistemi uzun ünlülerin tespitini güçleştirmektedir. Bu dönemdeki metinler çeşitli ağızları temsil etmiş olabileceklerinden dolayı uzun ünlülerle ilgili tespitlerde bulunabilmek için yazar bu döneme ait her eseri, her eserin de ulaşılabilen bütün nüshalarını ayrı ayrı değerlendirmek gerektiğini ifade etmiştir.

15. Gülsevin (2010), **Anadolu Ağızlarında Etnik (Boysal) Özellikler ve Çepni Ağızları Üzerine** adlı makalesinde bugün Oğuz boylarının kendine özgü ağız özelliklerinin belirlenebilmesinin bir hayli zor olduğunu bunun için her boyun detaylı bir şekilde ele alındığı çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Yazar

çalışmada ayrıca 24 Oğuz boyu arasında şu anda dahi kendilerini adları ile tanımlayan en iyi grup olmalarından dolayı Çepnilerin ağız özelliklerini tespit yoluna gitmiştir.

16. Karahan (2013), **Oğuzcanın Anadolu’da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler** adlı bildirisinde Oğuzcanın Anadolu’da yazı dili olduğu varsayımından hareketle ve her yazı dilinin bir ağız etrafında teşekkül etmesinden dolayı EAT dönemi yazı dilinin hangi Oğuz ağızından/ağızlarından etkilenmiş olabileceği hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. Yazar çalışmasında 12.-13. yüzyıllarda Anadolu’da gelişen yazı diline kaynaklık etmiş ağız ile ilgili kesin bir hükme varılmasının henüz mümkün olmadığını belirtmekle birlikte EAT dönemi özelliklerinden *dil uyumu, ünlü yuvarlaklaşması* gibi belirlediği gibi birkaç fonolojik kriterler doğrultusunda günümüz Anadolu ağızlarını değerlendirmiştir. Bunun sonucunda *Amasya, Tokat, Ordu, Samsun, Sinop Kastamonu, Giresun, Bartın, Bolu, Ankara, Çorum, Çankırı, Malatya, Sivas ve Yozgat* illeri içindeki bazı ağızların Anadolu Türk yazı dilinin kaynağını işaret ettiği sonucuna varmış ayrıca o dönemin önemli merkezlerinden Konya ve Kırşehir’in günümüzdeki ağız özelliklerinde görülen farklılıkların nedenini irdelemiştir.

17. Gülsevin (2013), **Eski Anadolu Türkçesinin Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki İzleri** adlı bildirisinde öncelikle EAT döneminin dil özelliklerini standart veya standartlaşmaya başlamış özellikler ve farklı ağızları temsil eden şekiller olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Bunlardan standart veya standartlaşmaya başlamış dil özellikleri yani yazarın deyimiyle EAT’nin olmazsa olmazları *{-m^oş} eki; {-d^ok} eki; damak η’si; iki ünlü arasında patlayıcı -G- ünsüzü; {-(y)^obAn zarf-fiil eki; {-G^ol} emir-istek morfemi; {+rAK} eki; ijen~igen; dudak sözcüğü; {-(y)AcAK} zarf-fiil eki ve {-(y)^osAr} gelecek zaman ekidir. EAT’de ağız özellikleri olarak görülen eklerden ise *-(y)A bil-/-(y)Up bil-/sA ol- yeterlilik fiilleri; geniş-şimdiki zaman 1. teklik kişi çekiminde -(V)r+men, -(V)r+ven, -(V)r+vem, -(V)r+venin, -(V)r+em, -(V)r+in; -sA gerek; q~h; yılan~ilan; çek~dart-; +(y)A meşgûl ol~+ıla meşgûl ol-; +dAn Tol-; -(y)IncA ‘1. ...-(y)IncA, 2. ...-(y)IncAyA kadar’; dokuz~dokuz ikizleşmesi, toprak~torpak göçüşmesini* ele almıştır. Yazar EAT dönemi eserlerinde görülen bu unsurların günümüz Anadolu ağızları ve yazı dilinde varlıklarını sorgulamış ancak bunların büyük bir çoğunluğuna Anadolu sahasında değil de Türkiye dışında Türkmen*

olarak adlandırılan ağızlar da rastlamıştır. Dolayısıyla Karahan'ın (2013) düşüncesinin aksine EAT yazı dilinin dayandığı prestij ağzın Anadolu'da teşekkül etmediği ve EAT ile günümüz ağızlarında görülen her ortaklığın tarihî bir ilişkiyi yansıtmayacağı kanaatine varmıştır.

1. Çalışmanın Konusu

XIV. yüzyıl Orta Anadolu'sunda yazılmış üç eser ve günümüz Orta Anadolu ağızlarından Kırşehir, Nevşehir, Kayseri ve Sivas yöresi ağızlarının malzemesine dayanan bu çalışma, tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim yöntemleri ışığında fonolojik ve morfolojik değişim ve gelişimlerin ele alındığı bir dil incelemesidir.

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı;

- XIV. yüzyıl Orta Anadolu'sunda yazıldığı bilinen üç eserin ortak dil özelliklerinden hareketle tarihî Orta Anadolu ağız özelliklerini belirleyebilmek

- Günümüzde Orta Anadolu bölgesinde konuşulan ağızların tarihten bir zaman kesiti olan XIV. yüzyıldaki durumunu öğrenebilmek

- XIV. yüzyılda bu coğrafyada hâkim olan dil ile günümüz Orta Anadolu bölge ağızları arasında fonolojik ve morfolojik bakımdan karşılaştırma yaparak XIV. yüzyıldaki dil özelliklerinden günümüzde korunanları, daha da gelişenleri, kullanımını yitirenleri ya da bu zaman diliminden daha sonra ortaya çıkanları tespit etmek.

Tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim metoduyla hazırlanan bu çalışmada yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda ağız grubunun yer aldığı coğrafya olarak Orta Anadolu Bölgesi, zaman olarak ise XIV. yüzyıl ve günümüz (XXI. yüzyıl) esas alınmıştır. Orta Anadolu Bölgesinin seçilme nedeni, XI. yüzyıldan itibaren Türkleşen Anadolu'da Orta Anadolu Bölgesinin tarihsel olaylar dikkate alındığında bu yüzyıllarda var olan siyasî unsurların başkentleri veya önemli kültür merkezlerinin bu coğrafi bölgede konumlanmasından dolayı bölgenin Anadolu'nun Türkleşmesinde bir nevi merkez üssü görevinde bulunması, dolayısıyla Anadolu'da Oğuzcanın yazı dili

oluşumunu destekleyen önemli eserlerin ezici çoğunluğunun bu coğrafyada yazılmış olmasıdır.

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada aynı coğrafyada iki farklı zaman dilimine ait dil özellikleri arasında karşılaştırma yapılacağından öncelikle bu iki farklı zaman dilimine ait dil malzemesinin elde edileceği kaynaklar seçilmiştir.

EAT döneminde günümüzdeki anlamda standart bir yazı dilinden bahsedilemeyişi ve eserden esere az çok değişebilen imla ve dil hususiyetleri, bazı araştırmacıların ilgisini uyandırmış ve eserlerdeki müstensih hatası sayılamayacak olan bu birtakım farklılıkların ağız özellikleri olabileceği kanaatine varılmıştır. Ancak belirtilen bu tarihî dönemin dili günümüze kadar ulaşabilmiş yazılı metinlerden takip edilebildiği için bu dönem için bugünkü gibi kaynak kişilerle konuşma yoluyla edinilen ağız malzemesine dayalı bir araştırma yapmak olanaksızdır. Dolayısıyla tarihî ağız araştırmalarında o dönemden günümüze ulaşmış eserlerin varsa müellif hattı (otograf) nüshaları yoksa istinsah tarihi eserin yazıldığı zamana en yakın olan nüshaları önem arz etmektedir. Bu bakımdan bu çalışmada da bunlara dikkat edilmiş olmakla birlikte tarihî bir ağzın özelliklerinin belirlenmesinde coğrafya odaklı bir yöntem izlenmiştir. Yani EAT dönemi içinde yer alan bir zaman diliminde yaşadığı yerin Orta Anadolu Bölgesi olduğu kesin olarak tespit edilebilen şahsiyetlerin eserlerindeki dil özellikleri, günümüz Orta Anadolu ağzları ile yapılan karşılaştırmada esas alınmıştır.

Buna göre XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi dil malzemesi için;

- **Garibname** (Aşık Paşa) (Adnan Ötüken nüshası) (GN/A)

- **Mantıku't-Tayr** (Gülşehri) (Raif Yelkenci nüshası) (MT/R)

- **Kadı Burhaneddin Divanı** (Kadı Burhaneddin) (British Museum'daki nüshanın tıpkıbasımı) (KBD) kaynak eser olarak seçilmiştir.

Bu eserlerin her biri oldukça hacimli olduklarından ve bütün varaklarının incelenmesinin hem amacı hem de sınırlı olan zamanımızı aşacağından bu nüshaların

onun katları olan varaklarının incelenmeye tâbi tutulması uygun görülmüştür. Buna göre içlerinde en hacimli eser olan GN/A'dan 73 varak (1095 satır), MT/R'den 58 varak (870 satır) ve KBD'den 60 varak (780 satır) esas alınmıştır. Toplamda 191 varak imla özelliklerine dikkat edilerek okunmuş ve her bir veri "File Maker" programında dilsel özellikleri belirtilerek transkripsiyonlu bir biçimde fişlenmiştir.

İncelenen XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi eserleri yazarlarından Âşık Paşa ve Gülşehri'nin Kırşehir'de, Kadı Burhaneddin'in ise Kayseri ve Sivas civarlarında yaşamış olduğu bilindiğinden çalışmanın günümüz Orta Anadolu ağızları ayağında Kırşehir, Kayseri, Sivas ve günümüz il sınırları XIV. yüzyıldan farklı olduğundan Nevşehir yöresi ağızları incelenecek bölge ağızları olarak seçilmiştir. Bu yöre ağızları hakkındaki malzeme içinse bu yöreler üzerinde yapılmış akademik çalışmalara başvurulmuştur. Bu doğrultuda;

-Kırşehir yöresi ağızları için Ahmet Günşen'in, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları** adlı 2000 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış çalışması(KIR)

-Nevşehir yöresi ağızları için Zeynep Korkmaz'ın **Nevşehir ve Yöresi Ağızları** adlı 1994 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış çalışması (NEV)

-Sivas yöresi ağızları için Necati Demir ve Ülker Şen'in **Sivas İli ve Yöresi Ağızları** adlı 2006 yılında Gazi Kitabevi tarafından yayımlanmış çalışmaları (SİV)

-Kayseri yöresi ağızları için Fatma Sibel Bayraktar'ın **Kayseri Merkez İlçe Ağızı (Metin-Gramer-Sözlük)** adlı 2000 yılında Trakya Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezi kaynak olarak alınmıştır.

Elde edilen veriler ses ve şekil bilgisi bölümlerine ait çeşitli gramer başlıkları altında XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ve günümüz Orta Anadolu Ağızları alt başlıkları açılarak detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Yapılan bu çalışmada kaynakların birinin tarihî bir dönemdeki yazılı metinlere, diğerinin ise günümüz bölge ağızları ile ilgili akademik düzeyde yapılmış birbirinden birtakım farklılıkları bulunan çalışmalara dayanmasından dolayı bu farklı kaynak türlerinin tek bir hazinede yoğrulması ile ilgili birtakım güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu

güçlükleri aşabilmek için çalışmada malzemenin çeşitli gramer kategorilerine göre işlendiği kısımlarda, öncelikle günümüz ağızları hakkında kaynak olarak seçilen dört eserden Orta Anadolu ağızlarının karakteristik özellikleri sayılabilecek bilgi ve verilere odaklanılmış, bu yöre ağızlarının alt-ağız grubuna ait özellikler ise çalışmanın bütünlüğünü bozmaması için dipnotlarla açıklanmıştır.

4. Çalışmanın Evreni

Zamansal açıdan XIV. yüzyıl ve XXI. yüzyıl olmak üzere iki farklı zaman diliminin ele alındığı çalışma, mekânsal açıdan aynı coğrafi bölgeyi, Orta Anadolu Bölgesini kapsamaktadır.

Bu çalışmada EAT döneminin bütün fonolojik veya morfolojik özelliklerinin bulunması beklenmemelidir. Çünkü sınır itibariyle çalışma, XIV. yüzyılda Orta Anadolu Bölgesinde yaşadığı bilinen üç şahsın yazdığı üç hacimli esere dayanmaktadır. Günümüz Orta Anadolu ağızlarından ise sadece Kırşehir, Nevşehir, Kayseri ve Sivas yöresi ağızlarına odaklanılmıştır.

İnceleme metodu olarak tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim yöntemleri uygulanan bu çalışma, her iki döneme ait fonoloji ve morfo-fonoloji ağırlıklı değerlendirmeye tâbi tutulan dil özelliklerinin değişim ve gelişimleri, çalışmanın temel noktasını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ORTA ANADOLU BÖLGESİ VE ORTA ANADOLU TÜRKÇESİ

1.1. Orta Anadolu Bölgesinde Yaşanan Tarihsel Süreç ve XIV. yüzyıl Orta Anadolu Bölgesi

İncelememizin bu bölümünde bu coğrafyada hangi siyasî oluşumların hüküm sürmüş olduğu hakkında bilgi verilip XIV. yüzyılı kapsayan Beylikler Dönemi'nde Orta Anadolu'nun özellikle Kayseri, Sivas, Kırşehir ve Nevşehir bölgelerindeki sosyal ve dinî hayat hakkında kısaca durulacaktır.

Siyasî Bakımdan Orta Anadolu:

XI. yüzyılda, Malazgirt Savaşı (1071) ile Türklere Anadolu'nun kapıları açılmış olup ezici çoğunluğu Oğuzlardan oluşan Türk boyları, Orta Asya Bölgesinden Horasan ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya akın akın göç etmişlerdir. XI. yüzyılda başlayan bu göçler iki yüzyıl dalga dalga sürmüş olmakla birlikte Orta Asya'dan Anadolu'ya ikinci büyük göç hareketi XIII. yüzyılda Moğol baskısı ve püskürtmeleriyle devam etmiş, Moğolların önünden kaçan Türk boyları XIII. ve XIV. yüzyıllarda Doğu ve Orta Anadolu'dan yoğun bir şekilde batıya, sahillere yayılmışlardır (Turan 1969: 213). Bu göç hareketleri ile birlikte hızlı bir şekilde Türkleşen Anadolu'da çeşitli siyasî oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu siyasî oluşumlar içerisinde XI. yüzyıldan günümüze gelince kadar Orta Anadolu Bölgesi, *Danişmentliler (1071-1178)*, *Anadolu Selçuklu Devleti (1077-1308)*, *İlhanlı Devleti (1256-1336)*, *Eretna Devleti (1335-1381)*, *Kadı Burhaneddin Devleti (1381-1398)*, *Karamanoğulları Beyliği (1256-1487)* ve *Osmanlı Devleti (1299-1922)* toprak bütünlüğü içinde yer almıştır.

Günümüzde *Türkiye Cumhuriyeti*'nin coğrafi bir bölgesi konumunda olan bu bölgeye belirli bir zaman hâkim olmuş siyasi oluşumların yüzyıllar içerisindeki varlıkları değerlendirildiğinde bu topraklarda XI-XIV. yüzyıllar arasında, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılıp Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ana kadarki dönemi kapsayan XIII-XIV. yüzyıllarda, siyasi hareketliliğin daha da artmış olduğu

görülmektedir. Bu yüzyıllarda bölgede hâkim güç olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin varlığı 1308 yılında Moğollar tarafından son bulmuş, bölgede bir dönem Moğolların valileri hüküm sürmüştür (Sümer 1965: 158). Anadolu'ya işgal kuvvetleri olarak gönderilen ve içlerinde Moğollarla birlikte Uygur Türkleri ve başka Türk zümrelerinin de bulunduğu Tatar(Kara Tatar)'lar Anadolu'da başlıca *Tokat, Amasya, Çorum, Kırşehir, Kayseri ve Sivas* çevresinde yaşamışlardır (Sümer 1965: 163). Bu zümrelerin başında bulunan ve Uygur Türkü olan emir Alâüddin Eretna, XIV. yüzyılın ilk yarısında (1335/H. 736), merkezi Kayseri ve Sivas olan Eretna Devleti'ni kurmuştur (Sümer 1965: 163). Zaman zaman sınırları değişen bu devletin toprakları *Amasya, Tokat, Çorum, Develi Karahisar, Ankara, Zile, Canik, Ürgüb, Niğde, Aksaray, Erzincan, Doğu Karahisar* ve bunlara bağlı kasaba ve nahiyelerden oluşmaktadır (Uzunçarşılı 1968: 176). 1381 yılında ise bu devlete kadılık ve naiplik yapan Kadı Burhaneddin, Sivas'ta hükümdarlığını ilan etmiş ve böylece merkezi Sivas ve Kayseri olan Kadı Burhaneddin Devleti kurulmuştur (Özaydın 2001: 74). Akkoyunlular, Memlüklüler ve Osmanlılarla mücadele veren devlet, uzun ömürlü olmayıp bu bölge XIV. yüzyılın sonunda, 1398 yılında Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir. (Özaydın 2001: 77).

Çeşitli siyasî hareketliliğin yaşandığı XIV. yüzyılda çalışmamızın Orta Anadolu Bölgesindeki coğrafi alanını oluşturan dört şehirden biri olan Kırşehir, bu dönemde Anadolu'da önemli kültür merkezlerinden biri olma sıfatını taşıırken Sivas ve Kayseri ise bu topraklarda hüküm sürmüş siyasi oluşumlara başkentlik yapma özelliği taşımaktadırlar. İncelediğimiz bölgenin bir parçası olarak ele aldığımız ve günümüzde Nevşehir iline ait olan topraklar ise bu yüzyılda henüz çok aktif olmayıp bu yöre altın çağını XVIII. yüzyılda Osmanlı sadrazamlarından ve aynı zamanda Nevşehirli olan Damat İbrahim Paşa'nın yöreyi kalkındırmasıyla yaşamıştır (Şahin 2007: 65).

Dinî ve Sosyal Hayat:

Türklerin Anadolu'ya göç edip burada devletler kurmasıyla Anadolu'nun islamlaşma süreci de başlamış oldu (Ocak, 1991: 111). Anadolu'ya yerleşen ve çoğunluğu müslüman olan Türkler, bir zaman, buranın eski sahipleri hıristiyan olan

Rumlarla beraber yaşamışlardır (Cahen 2000: 335)'. Bu coğrafyaya XI. yüzyılda başlayan göçlerin beslenerek devam etmesi, yaşayan toplulukların ezici çoğunluğunun Türkler olmasına katkı sağlamış ve Anadolu böylece bir Türk yurdu hâline gelmiştir. XI.-XIII. yüzyılları arasında Orta Asyadan Anadolu'ya göç eden Türkler aynı zamanda beraberlerinde şeyh ve dervişlerini de getirmişlerdir (Sümer 1965: 157). Bu gelen şeyh ve dervişler ile birlikte ayrıca çok sayıda âlim, mutasavvıf vb. tarikat erbabı kişiler de Anadolu'ya yerleşmiştir (Ocak 1991: 111). XIII. yüzyılda Anadolu'da, coğrafi anlamda ise Orta Anadolu Bölgesinde, tasavvufi akım yerleşmiş, XIV. yüzyılda ise Mevlevîlik ve Ahîlik başta olmak üzere, Babaîlik, Hurufilik vb. inanç ve tarikatların taraftarları arasında etkisini kuvvetle sürdürmüştür (Mazıoğlu 1983: 89).

Köprülü, XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'daki şehir hayatını Sivas örneği ile şöyle açıklamaktadır: "Kızılırmak vadisinde zengin bir ziraî saha ortasında bulunan bu şehir, coğrafi mevkî itibariyle ilkçağlardan beri mühim bir siyasi ve ticari merkezdi. XIII-XIV'üncü asırlarda bu şehirden bahseden bütün menbaların verdiği malumatı şöyle hulâsa edebiliriz: Sivas sûr ile çevrilmiş büyük ve ma'mur bir şehir olup hububat, meyva, pamuk, mensucat istihsâli ile ma'ruftur. Yirmidört hanı, büyük camii, mescidleri, medreseleri, tekkeleri, sarayları, güzel binaları vardır. Sokakları büyük, çarşıları kalabalıktır. Anadolu'nun, Suriye ve Elcezire'nin tâcirleri, hatta Garb'dan gelen tâcirler orada toplanırlar. Halkı zengin ve ihtişama, eğlenceye düşkündür. Menafi-i umumiye için birçok vakf'ları vardır; o kadar ki, kışı şiddetli olduğundan, karlı mevsimlerde kuşlara yem vermek için bile bir vakfı vardır. Khalkokondylle, şehrin bu devirdeki nüfusunu 120,000 olarak gösteriyor. Kazvîni'ye göre, şehir halkı Türkmenler'den mürekkebdir. İşte bu kısa izâhat, şehrin inkişafındaki ekonomik âmilleri açıkça göstermeye kâfidir. Sivas, Konya ve Kayseri kadar mühim olmamakla beraber, XIII'üncü asır Anadolu'sunun bir takım şehirleri daha vardır ki, onların inkişafında da aynı âmilleri göstermek kâbildir: Erzurum, Erzincan, Harput, Amasya, Tokat, Niğde, Niksar, Kırşehir, Aksaray, Ankara gibi..." (Köprülü 1991: 59-60).

Bu yüzyılda kırsalda tarım ve hayvancılık ana geçim kaynağı iken (Cahen 2000: 313), Konya, Kayseri, Sivas, Kırşehir gibi dönemin önemli merkezlerinde, şehir hayatında ahilik teşkilatının önemli olduğunu görmekteyiz. Sümer, Moğol zulmünden

kurtulan XIV. yüzyıl Anadolu'sunda sosyal hayatta değer kazanan ahilik teşkilatı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Ebû Said Bahadar Han'ın ölümü üzerine (1335) Moğollar arasında şiddetli bir iç mücadele başladı. Bunun sonucunda Anadolu beylikleri tam bir istiklale kavuştular. Artık Türkiye'nin güneşli günleri başlamıştı. Memleket bolluk içinde, halk mes'ud idi. Moğol hâkimiyetinin ızdıraplı devri geride kalmıştı. Bütün şehir ve kasabalarda başlarında “ahi” isimli reisleri bulunan esnaf ve sanatkâr dernekleri vardı. Bunlar silahlı olup, beledi kuvveti temsil ediyorlardı; bütün gün çalışan dernek mensupları geceleri dernek merkezinde toplanarak sohbet ederler, türküler çağırıp raksederlerdi. Bunların dernek merkezleri aynı zamanda misafirhane hizmeti de görüyordu. Bir Anadolu şehrine uzak yakın yerlerden gelen yabancılar bu ahi odalarında pek sıcak bir konukseverlik görüyorlardı. Bu konukseverlik Türk olmayan yabancıları hayretler içinde bırakıyordu. Ahiler ortadan kalktıktan veya ehemmiyetlerini kaybettikten sonra şehir ve kasabaların ileri gelenleri konuk odaları tesis ederek bu geleneği devam ettirdiler. Köylerde ise ağaların aynı gaye için odaları vardı...” (Sümer 1965: 163)

XIV. yüzyılda bu şehirlerde eğitim-öğretim faaliyetleri câmi merkezli, tekke-tarikat merkezli ve medrese merkezli olmak üzere üç koldan yürütülüyordu (Unan 2006: 389). Giyim-kuşam bakımından ise Orta Asya'daki giyim-kuşamın aynısı olup, kadın erkek hepsinin ayaklarında kırmızı çizme, başlarında da kızıl börk bulunmaktadır (Sümer 1965: 167).

1.2. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi

Türk dilinin güney-batı koluna mensup olan Türkiye Türkçesi, tarihsel gelişimi açısından *Eski Anadolu Türkçesi (EAT)*, *Osmanlı Türkçesi(OT)* ve *Standart Türkiye Türkçesi(STT)* olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır. Bunlardan Eski Anadolu Türkçesi, XI. yüzyılda Orta Asya'dan özellikle Harezmi ve Horasan bölgelerinden Anadolu topraklarına göç eden ve çoğunluğu Oğuz-Türkmenlerden oluşan Türk boylarının bilinen en eski yazı dilidir. Bu döneme ait günümüze ulaşmış metinlerin en erkeni XIII. yüzyıla ait olması hasebiyle dönem XIII. yüzyıldan başlatılır, dilin iç ve dış yapısındaki değişim ve gelişmeler göz önünde bulundurularak XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürülür. Bu dönem yazı dilini Anadolu'daki siyasî oluşumlar da göz

önünde bulundurarak yüzyıllara ayırdığımızda ise XIII. yüzyıl Selçuklu Dönemi Türkçesi, XIV. yüzyıl Beylikler Dönemi Türkçesi ve XV. yüzyıl ise Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi olarak kendi içinde üç alt döneme ayrılabilir.

Türkiye Türkçesinin kuruluş dönemi olarak da adlandırabileceğimiz XIII.-XV. yüzyılları kapsayan bu dönemin XIV. yüzyılı, Anadolu'daki siyasî oluşum dikkate alındığında bir önceki yüzyılda hüküm süren Selçuklu hükümdarlarının Arapça ve Farsça'ya karşı ilgisinin aksine Türkçeye itibar eden beylerin kurdukları beylikler dönemi olduğu için Türkçe telif ve tercüme eserlerin arttığı bir yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır.

XIV. yüzyıl dil ve edebiyatına yön veren eserler dikkate alınarak bu eserlerin yazarlarının yaşadıkları yerlere bakıldığında bunların çoğunun Orta Anadolu Bölgesinde yaşadıkları görülmektedir. Şöyle ki XIII. yüzyılın sonundan başlayarak Mevlana, Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, Ahmed Fakih, Yunus Emre, Gülşehrî, Âşık Paşa, Şeyyad Hamza ve Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi bunların en bilinenleridir. Tabii bu yüzyılda dönemin din, fikir, kültür ve sanat merkezleri olan şehirlerin büyük bir kısmının Orta Anadolu Bölgesinde olmasının da büyük payı vardır. Şöyle ki XI.-XIII. yüzyılları arası Anadolu'ya göç eden sûfiler, dervişler ve şeyhlerin öncülüğünde XIII. yüzyılda Anadolu'da gelişen tasavvufî düşünce, XIV. yüzyılda Mevlevîlik, Âhilik, Babaîlik, Hurufîlik gibi inanç ve tarikatların mensupları arasında yayılmaya devam etmiştir (Mazıoğlu 1983: 89). Başta Mevlevîlik olmak üzere bu tarikatlara mensup kişiler Anadolu'da geniş halk kitleleri arasında tasavvufu yaymak üzere Farsça, Arapça dilleri dışında Türkçe olarak dinî ve tasavvufî içerikli eserler meydana getirmişler, bu inanç daireleri içinde Anadolu'da tekke ve tasavvuf edebiyatı meydana gelmiştir (Bilgin 1995, 70).. İncelediğimiz Âşık Paşa'nın Garib-nâmesi, Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı didaktik yönü de bulunan tasavvuf içerikli metinlerdir. Özellikle Âşık Paşa'nın Garib-nâmesinin nüsha sayısı dikkate alındığında Anadolu'da yüzyıllar boyunca ne kadar değer verilerek yaygınlaştığının bir göstergesidir. Yine Âşık Paşa ve Gülşehrî'nin yanı sıra yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Orta Anadolu Bölgesinde yaşamış diğer isimler sayesinde onların kullandıkları dil, Anadolu'nun diğer bölgelerinde de yaygınlık kazanmış olup nasıl Osmanlı Devleti döneminde merkez dilinin İstanbul ağzı olmasından ötürü yazı diline İstanbul ağzı yön verdiyse Eski

Anadolu Türkçesi döneminde de Konya, Kırşehir, Kayseri, Sivas gibi dönemin önemli şehirlerinin bulunduğu Orta Anadolu Bölgesinde konuşulan dil prestij ağız niteliğinde yazı diline yön vermiştir diyebiliriz. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde sesbilgisi, şekil bilgisi bahisleri altında detaylı olarak incelenmiştir.

1.2.1. İncelenen XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi Eserleri ve Yazarları

İncelediğimiz bu üç büyük şair ve eserden Âşık Paşa ve Gülşehrî, “İlk Türkçeciler” olarak anılmakta olup Türk tasavvuf edebiyatının öncüleri olarak kabul edilmektedirler. Bu iki büyük şairin eserleri olan Garib-nâme ve Mantıku’t-Tayr, tasavvufî içerikli mesnevîlerdir. Ancak ortak noktaları olmasına rağmen bu iki büyük eserden Mantıku’t-Tayr’ın konuyu ele alış biçimi Garib-nâme’den farklıdır. Çünkü eserde anlatılmak istenen konu Garib-nâme’deki gibi direkt söylenmeyip fabl şeklinde, yani çeşitli hayvanların konuşturulması esasıyla bu hayvanların başlarından geçen olaylar hikâyesel olarak anlatılmış, bu hikâyelerle tasavvufî boyutta bir subliminal mesaj verilmiştir. Yine XIV. yüzyıl şairleri arasında önemli bir yeri olan Kadı Burhaneddin diğer şeyhlik makamında bulunmuş iki büyük şairin aksine, bir devlet büyüğü olarak siyasî yönde tarih sahnelerinde yerini almıştır. Kadı Burhaneddin’in eseri de Garib-nâme ve Mantıku’t-Tayr’dan şekil ve muhteva yönünden farklıdır. Şöyle ki eser bir divân formatında olup Klasik Türk edebiyatı olarak bilinen edebiyat türünün bu yüzyıldaki önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. Eserin konu itibarıyla ise ilahî aşktan çok beşerî aşk üzerine olduğu görüşü yaygındır.

Çalışmamızda birbirinden az çok farklılıkları bulunan bu eserleri bir çatı altında toplayıp incelememizin sebebi, bu üç eserin aynı yüzyıl ve aynı coğrafyada yazılmış olmasından ileri gelmekte olup amacımız XIV. Orta Anadolu Türkçesinin fonolojik ve morfolojik özelliklerinin neler olduğunu ortaya koymak olduğu için incelediğimiz bu üç eserin dilsel özellikleri üzerinde durulmuştur.

1.2.1.1. Âşık Paşa ve Garib-Nâme

Âşık Paşa:

XIII. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başlarında yaşamış olan Âşık Paşa ve ailesinin hakkındaki bilgilerin ana kaynağı Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin kaleme aldığı *Menâkıbü'l-Kudsiyye fî Menâsib'l- Ünsiyye*⁵ adlı eseridir. Buna göre Âşık Paşa'nın asıl adı "Ali" olup babası Muhlis Paşa, dedesi ise Şeyh İlyas adıyla da bilinen Baba İlyas'tır. Âşık Paşa, Horasan'dan Anadolu bölgesine gelip yerleşerek zamanla burada hem siyasî, hem dinî hem de edebî birtakım faaliyetlerde bulunmalarıyla adlarından söz ettiren ünlü şeyhler, şairler ve son olarak XV. yüzyılda Âşıkpaşazâde gibi bir tarihçi yetiştiren nüfuzlu bir ailenin üyesidir.

Elvan Çelebi'nin kayıtlarına göre, Âşık Paşa 1271-72 (H. 670) yılında, Muhlis Paşa'nın Arapkir'de⁶ bulunan zâviyesinde doğmuştur (Erünsal-Ocak 2014: 58). Muhlis Paşa Konya'daki siyasi faaliyetlerinden sonra Kırşehir'e göçüp, babası Baba İlyas'ın halifelerinden olan Şeyh Osman'ın zaviyesi inmiş, Arapkir'de bulunan oğlu Âşık Paşa'yı Kırşehir'e getirterek Şeyh Osman'ın kızıyla evlendirmiştir (Erünsal-Ocak 2014: 53). Burada şeyhlik makamına geçen Âşık Paşa 63 yıl kadar bir yaşam sürdürmüş ve 1332 (H. 732) yılında Kırşehir'de vefat etmiştir.

Âşık Paşa'nın yaşadığı bu süre boyunca Anadolu siyasî bakımdan çok hareketli zamanlar geçirmiştir. Âşık Paşa'nın doğduğu zamanda Anadolu'da Moğol zulüm ve baskısıyla birlikte idarî bir kargaşa havası hüküm sürmekteyken o hayatı boyunca Anadolu Selçuklu Devleti'nin sona erdiği, Beylikler Dönemi ve Osmanlı Devleti'nin kurulduğu üç siyasi döneme şahit olmuştur. Şöyle ki çocukluk dönemi III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284), gençlik yılları Sultan II. Mesut (1284-1296, 1302-1310) ve

⁵ bkz. İsmail Ersünsal-Ahmet Yaşar Ocak, "Elvan Çelebi, Menâkıbü'l-Kudsiyye fî Menâsib'l-Ünsiyye", (2. bs), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014.

⁶ Arapkir'in neresi olduğu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Başta Erünsal-Ocak (1995: LX) olmak üzere Kut (1991: 1), Yavuz (2000: XXVII); Günşen (2008: 55); Özkan (2013: 205) vd. konu ile ilgilinen diğer araştırmacılar Arapkir'in Kırşehir civarlarında ve hatta bugün Nevşehir'in bir ilçesi konumundaki eski adıyla Arapsun olan Gülşehir olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak Erünsal-Ocak (2014: 58) çalışmalarının gözden geçirilmiş ikinci baskılarında fikirlerini değiştirerek Arapkir'in Malatya'nın bir kazası olan Arapkir olduğunu ifade etmişlerdir.

III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) zamanlarında geçmiş ve olgunluk çağlarını Osman Bey devrinde, ömrünün son yedi yılını da Orhan Bey zamanlarında geçirmiştir (Yavuz 2000: XXXII).

Nüfuzlu bir ailenin Baba İlyas ve Muhlîs Paşa'dan sonra üçüncü şöhretli kişisi olarak arz edebileceğimiz Âşık Paşanın büyük bir mutasavvıf olması, küçüklükten beri tarikat çevresinde yetişmiş olmasıyla ve zahirî ve batınî ilimler bakımından iyi bir eğitim almasıyla doğru orantılı olmalıdır. Ayrıca o devirde Kırşehir, ilmî, edebî ve fikrî bakımdan önde gelen belli başlı kültür merkezlerinden biri durumundadır. Arapça ve Farsça yanında Ermeni ve İbrani dillerini de öğrenen Âşık Paşa, devrindeki sosyal hâdiseler gereği hayata hikmet açısından bakan bir düşünür olup ayrıca ledünnî ilmi tahsil etmiştir (Yavuz 2000: XXIX). En büyük eseri Garib-nâme olmakla birlikte *Fakr-nâme*, *Vasf-ı Hâl*, *Hikâye*, *Kimya Risalesi*, *Şiirler*, *Risâle fî Beyânî's-Sema* ve *Risâle-i Âşık Paşa* şairin bilinen diğer eserleridir.

Âşık Paşa'nın Garib-nâme dışındaki diğer eserleri:

Fakr-nâme: Alegorik bir eserdir. Eserde rengârenk bir kuş olarak tasvir edilen “fakr”, âlemi dolaşırken başından geçenler ve en sonunda Hz. Muhammed'e gidip konması anlatılır. Tasavvufî içerikli olan bu eserde bolca nasihat verilir. Günümüzde iki nüshası bulunan eserin biri Roma Biblioteca Casanatense'de 2054 numara bulunan Garib-nâme'nin arkasında yer almakta diğeri ise Manisa Muradiye Kütüphanesinde 1153 bumarada kayıtlı olan bir mecmuanın içinde bulunmaktadır (Yavuz 2000: LVI). Eser Levend (1953) tarafından yayımlanmıştır.

Vasf-ı Hâl: Âşık Paşa'nın “zaman” fikrini ele aldığı, yaşanılan anın kıymetinin bilmesi gerektiğini öğütlediği 31 beyitten oluşan küçük bir mesnevî'dir. Bu eser de Fakr-nâme ile birlikte Levend (1953) tarafından yayımlanmıştır.

Hikâye: Raif Yelkenci'ye ait bir Garib-nâme nüshasının sonunda yer alan 59 beyitlik küçük bir mesnevîdir (Kut 1991: 2). Eserde biri müslüman, biri yahudi diğeri de Hırityan dinine mensup üç kişinin başından geçenler anlatılırken, iddia sahibi olmamak gerektiği, mana ve hikmete önem vermek gerektiği öğütlenir (Yavuz 2000: LVII). Eser Levend (1954) tarafından yayımlanmıştır.

Kimya Risalesi: Bu risale Çorum İl Halk Kütüphanensi'nde 2889 numaralı mecmua içinde bulunmuş olup Levend (1954) bu risalenin Âşık Paşa'nın olacağına şüphe ile bakmıştır. Dolayısıyla risaleyi yine Âşık Paşa'nın *Hikâye* eseriyle birlikte ilim dünyasına tanıtırken sadece tıpkıbasımını vermekle yetinmiştir.

Risâle fi Beyâni's-Semâ: Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı eserinde varlığından haber verilmiş olup henüz ele geçmemiştir (Yavuz 2000: LVII). Köprülü bu eserin incelenmeden Âşık Paşa'ya mâl edilemeyeceğini ifade etmiştir (Kut 1991: 2).

Risâle-i Âşık Paşa: Eser, Âşık Paşa'nın manzum olan diğer eserlerinden mensur olarak yazılmasıyla ayrılmaktadır. Bu risale Garib-nâme'den alınmış olup her bakımdan onunla uygunluk göstermektedir. Ancak Âşık Paşa'nın tarafından mı yazıldığı yoksa başkası tarafından Garib-nâme'nin mensur şeklinde özetlendiği mi bilinmemektedir (Yavuz 2000: LVIII).

Şiirler: Âşık Paşa'nın yazdığı gazellerdir. Bunlar şiir mecmularında ve bazı Garib-nâme nüsalarında yer almaktadır (Yavuz 2000: LVIII).

Garib-nâme:

Garib-nâme, XIV. yüzyılın Orta Anadolu'sunun dilini, kültürünü, sosyal hayatını en iyi şekilde yansıtan eserlerin başında gelmektedir. Âşık Paşa bu büyük eserini Türk halkına tasavvufu öğretmek, onlara doğru yolu, Hak yolunu göstermek amacıyla kaleme almış, 1330 (H. 730) yılında tamamlamıştır. Yavuz, eserin Türk tarih, kültür ve edebiyatında neden önemli oluşunu on madde de şöyle izah etmiştir:

“1. Anadolu Türkçesinde yazılmış Türk edebiyatının XIV. yüzyıldaki en büyük mesnevîsi oluşu,

2. Telif olup tercüme yer vermemesi,

3. Türk hayat ve yaşayışını en iyi şekilde yansıtmaması,

4. Türk kültürünü büyük ölçüde kendinde toplaması,

5. Genel anlamda devrinin sosyal yönünü vermesi ve hedefler göstermesi,

6. Tertibi ve konuları işleme açısından bir benzerinin bulunmaması,

7. Ele alınan konuları çok açık ve sade bir şekilde anlatması,

8. Anadolu'da gelişecek olan Türk edebiyatı alanında ilk yazılan edebî eserlerden olması ve bu yönü ile edebiyatımızın şekillenmesinde temel eserlerden birini teşkil etmesi,

9. XIV. yüzyıldan beri, her zaman için, Türkçenin önde gelen bir dil hazinesi olması ve şairinin dil şuuruna sahip bulunması,

10. Nasihat edebiyatımız içinde yer alması gibi yönlerden değerini hiçbir zaman kaybetmeyecek bir eserdir.” (Yavuz 2000: VIII).

Yaklaşık on bin beyitlik bu hacimli eser, dönemin ilk büyük telif mesnevîsi olup Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr eserinde olduğu gibi *fâ'ilâtün- fâ'ilâtün- fâ'ilâtün- fâ'ilün* vezniyle yazılmıştır. Eser on “bab”a ayrılmıştır ve geometrik bir düzen eşliğinde eserin her babında o babın sayısına uygun konular anlatılmıştır. (Mazıǧlu 1983: 90). Yani eser yapısındaki dikkat çekici bu sistemde on babdan meydana gelen eserin her babında on kıssa bulunmaktadır. Bu sistemde bablarla birlikte her bابتaki kıssa sayılarını topladığımız takdirde (10+20+30+40+50+60+70+80+90+100=) *Garib-nâme*'de en azından 550 konuyu işlendiğini veya bu kadar mesele üzerinde durup açıklamalara yer verildiği görülmektedir (Yavuz 2000: XLV).

Âşık Paşa tasavvufî içerikli bu büyük mesnevîsini Türk halkına ithafen kaleme aldığı için eserin dili sade, akıcı, anlaşılır bir Türkçe iledir. XIII. yüzyılın sonlarında yıkılan Anadolu Selçuklu Devleti döneminde edebî dil Farsça idi. Türkçe ise o devirde birçok şair ve yazarlar tarafından hor görülmekte idi. Âşık Paşa, eserinde Türkçeye önem verilmediğinden yakınmış Farsçanın rağbet gördüğü böyle bir zamanda Türkçe ile de anlam incelikleriyle dolu bir edebî eser yazılabileceğini ortaya koymuştur. O eserinde Arapça ve Farsça sözcükleri ve bu dile ait tamlama biçimlerini çok az denilecek kadar kullanmıştır. Şöyleki onbin küsür beyitlik eserde yaklaşık 400 adet Farsça tamlama kullanılmış, bu tamlamalardaki sözcükler ise halkın da kullandığı dinî-tasavvufî sözcüklerden ibarettir (Aksoyak 2013: 97).

XIV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinin temel eserlerinden olan Garib-nâme, Anadolu'da kuruluş dönemi Oğuz Türkçesini tam olarak temsil etmektedir. Bu eser, bir yönüyle sıkı sıkıya Harezmi'den getirilen zengin Türkçe geleneği temsil ederken, bir yönüyle de Batı Oğuzcasına ait çeşitli yeni ses, yapı ve sözlük unsurlarını oluşturmaya başlamıştır. Garib-nâme bu yönüyle, yalnızca edebî değeri yüksek bir ahlak ve tasavvuf kitabı olarak kalmamış, aynı zamanda kuruluş dönemi eserlerinde görülen bütün dil çeşitliliklerini bünyesinde taşıyan bir dil metnidir (Akar 2013: 91).

Eserin incelenen nüshası: Bu çalışmada Garib-nâme'nin sağlam ve en eski nüshası olan Adnan Ötüken (GN/A) nüshası incelenmiştir. Bu nüshanın istinsah tarihi 830 (1426), müstensih adı Mumin b. İbrahim Bakkal Ankarî ve istinsah yeri ise Bursa'dır. Nüshanın özellikleri: cilt, yaldız zencirekli, köşebendli, vişne rengi meşin, cildin eni boyu 250x160-203x115 mm, yazı nesih, söz başları kırmızı, varak sayısı 1-367, satır sayısı 15. Bu nüsha, 06 Hk 320/1 numara ile Milli Kütüphane El Yazması ve Nadir Eserler'de Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda yer almaktadır.

1.2.1.2. Gülşehrî ve Mantıku't-Tayr

Gülşehrî

Gülşehrî'nin hayatı hakkında günümüze pek bilgi ulaşmamıştır. Şairin XIII. yüzyılın ortalarında doğup XIV. yüzyılın başlarında öldüğü tahmin edilmektedir. Bugün hakkında bilinenler, başta Mantıku't-Tayr adlı eserinde kendi hakkında yazdığı beyitler olmak üzere XIV.-XV. yüzyıl şairlerinden Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinde, Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-Küberâ*'sında, Hatıboğlu'nun *Letâ'if-nâme*'sinde, Pîr Mehmed b. Yûsuf-ı Ankaravî'nin *Tarîkat-nâme*'sinde, Lârendeli Kemâl Ümmî'nin *Kondu göçtü* redifli gazelinde, 'Ömer ibn-i Mezîd'in *Mecmû'atü'n-nazâ'ir*'i ve Eğridirli Hâcî Kemâl'in *Câmi'u'n-nazâ'ir*'inde Gülşehrî'nin ismine yahut manzumelerine rastlanılmış olup XVI. yüzyıldan sonra bu gibi kaynaklarda bir daha ismi geçmemiştir (Levend 1957: 7). Şair'in Mantıku't-Tayr adlı eserindeki kendinden bahsettiği beyitlerden yola çıkarak Levend (1957: 9-10) Gülşehrî'nin hayatı hakkında şu çıkarımlarda bulunmuştur:

Kırşehir’de “zaviye” sahibi, bütün şehrin tanıdığı ünlü bir şeyh imiş. Birçok müridi varmış, evinde her gece “semâ” olurmuş; birçok kişi saygı ile elini öper, önünde baş koyarmış. Gülşehrî adını alarak 710’de Farsça Felek-nâme’yi yazdıktan sonra, yalnız ünlü bir şeyh değil, adlarını saygı ile andığı altı er gibi eser sahibi yüksek bir şair olarak da ün kazanmış, Türkçenin Anadolu’da yavaş yavaş gelişmesi üzerine, ‘Attâr’ın Mantıku’Tayr’ını esas tutarak bu Türkçe eserini yazmaya başlamış ve onu 717 (M 1317) yılında tamamlamıştır.

Gülşehrî mahlasını kullanan şairin gerçek adının ne olduğu hakkında bazı farklı düşünceler bulunmaktadır. Kilisli Rifat Bilge ve M. Fuad Köprülü, şairin Mantıku’t-Tayr adlı eserinin Arkeoloji Müzesi (no: 1390), Halis Efendi nüshasının başında yer alan “Ahmedü’l-Gülşehrî” kaydına istinaden şairin adının “Ahmed” olduğunu iddia etmişler, Raif Yelkenci ise bu kayıttan başka şairin eserlerinin hiçbirinde bu adın geçmemesi, Mantıku’t-Tayr’da geçen “Süleyman” adının Süleyman Peygamber dışında birkaç yerde şairin adı şeklinde anlaşılacak biçimde yer almasından dolayı ve ayrıca Kırşehir’de Şeyh Süleymân adına bir türbe bulunmasıyla birlikte başka kayıtların da var olmasından ötürü şairin adının “Süleyman” olduğunu savunmuştur (Levend 1957: 10-11). Günümüzde Gülşehrî eserleri üzerine çalışan isimlerden Sadettin Kocatürk (1982: 26-27) ve Köksal (2016: 21) şairin isminin *Ahmed* olacağı, Kemal Yavuz (2007: XIX) ise *Süleyman* olacağı kanaatindedirler.

Gülşehrî’nin nereli olduğu, mahlas olarak kullandığı Gülşehrî isminin nereden geldiği ile ilgili yine kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Onun Harezm bölgesinden Anadolu’ya yapılan göçler sırasında Orta Anadolu Bölgesine gelip yerleştiği bilinen boylardan birine mensup olduğu tahmin edilmektedir. Ancak Kırşehir’e ne zaman geldiği, doğum yerinin burası mı olduğu belli değildir. Gülşehrî mahlasına gelince, Kırşehir’in tarihi kaynaklarda Gülşehrî olarak anıldığı bilgisi bulunmakla birlikte (Tarım 1948), günümüzde Nevşehir’e bağlı, eski adı Arapsun olan bir ilçenin adıdır. Bu ilçeye Gülşehrî adı ise XVIII. yüzyılda burada doğmuş olan Karavezir Mehmed Paşa tarafından verilmiştir (Sarıcaoğlu 2001: 477). Ancak ilçenin bu adı resmî olarak taşınması 1948 yılında olmuştur. Dolayısıyla XVIII. yüzyıldan önce bu yerleşim yerinin Arapsun adını taşımasından hareketle şair Gülşehrî mahlasını bu yerleşim yerinden almış olmasının uzak bir ihtimal olduğu kanısındayız.

Gülşehrî'nin Anadolu'da yaşadığı dönem itibariyle eserleri, eserlerinde kullandığı dil ve eserlerindeki bazı özellikler nazarı dikkate alındığında şairin Türk edebiyatında bazı ilklere sahip olduğu görülmektedir. Şöyle ki diğer şairlerin Türkçenin edebî bir dil olamayacağı inancını taşıdıkları bir dönemde o mesnevîsini gayet sade ve akıcı bir Türkçe ile kaleme almasından dolayı Âşık Paşa ile birlikte "İlk Türkçeciler" olarak anılmaktadır. Ayrıca eserlerinde "Gülşehrî" mahlasını kullanmasından dolayı ilk mahlas kullanan ve Mantıku't-Tayr eserinde eserin orijinalinin Farsça bir eser olması hasebiyle ilk hikâyeye tercüme eden kişi ve yine bu eserde kendine özgü hikâyelere yer vermesinden dolayı da ilk hikâyeye yazarı (Yavuz 2007: XXIII) olduğu sonucuna varılabilir.

Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr* dışındaki diğer eserleri:

Felek-nâme: Gülşehrî bu eserini Mantıku't-Tayr'dan evvel 1301 (H. 701)'de Farsça olarak kaleme almış ve o dönemde Anadolu'da hüküm süren Gazan Mahmud Han'a sunmuştur. Eser İslam felsefesinin başlıca meselerinden "mebde" ve "me'âd" konularını ele almakta olup içinde geçen bazı hikâyeler daha sonra şairin Mantıku't-Tayr adlı eserinde de yer almıştır (Levend 1957: 28). Felek-nâme de tıpkı Mantıku't-Tayr gibi tasavvufî, didaktik ve ahlakî bir eserdir. Felek-nâme'deki başkahraman olarak düşünebileceğimiz *ruhun* yerini Mantıku't-Tayr da *hüthüt* almıştır. Bu açıdan bakıldığında her iki eser konu bakımından bir benzerliğe sahiptir (Yavuz 2007: XXXV).

'Arûz Risalesi: Gülşehrî'nin aruz kalıplarının özelliklerini anlattığı 16 varaktan oluşan küçük bir risâlesidir (Yavuz 2007: XXXIX). *'Arûz-ı Gülşehrî* olarak da bilinir. Eseri ilim dünyasına tanıtan Kilisli Rıfat Bilge'dir.

Kudûri Tercümesi: Gülşehrî'nin Kudûri adlı eseri tercüme ettiği bilgisi Mantıku't-Tayr adlı eserindeki beyitlerde yer almaktadır.

Manzumeleri: Şairin gazel ve kasideleri *Mecmû'atü'n-nazâ'ir* ve *Câmi'u'n-nazâ'ir*'de gibi nazire mecmualarında yahut Gülşehrî'nin kendi eserlerinin içinde yer almaktadır (Levend 1957: 30)

Mantıku't-Tayr

Gülşehrî'nin yazdığı eserler arasında en hacimli ve en önemli eseridir. Şairin XIV. yüzyılın başlarında, 1317 (H. 717) yılında tamamladığı Mantıku't-Tayr'ı, Ferîdüddîn-i Attâr'ın aynı isimli eserinden hareketle meydana getirilmiş, tasavvuf alanındaki “vahdet-i vücûd” inancını işleyen alegorik bir mesnevîdir.

Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı ne tam bir telif eserdir ne de tam bir tercüme eserdir. O eserini, eserin konusu ve ana planı bozulmayacak bir şekilde Attâr'ın eserindeki bazı hikâyeleri çıkararak ve kendine ait bazı hikâye ve fıkralar ekleyerek meydana getirmiştir. Şair eserinde kendine ait eklemelerin dışında 'Attâr'ın Esrâr-nâme'siyle Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden faydalandığı gibi, Kelile ve Dimne ile Kâbus-nâme'den de bazı parçaları eserine ilave etmiştir (Levend 1957: 17). Gülşehri yarı telif diyebileceğimiz Mantıku't-Tayr'ında eseri için ayrıca “Gülşen-nâme” adını da kullandığı için literatürde bu eser, Gülşen-nâme olarak da bilinmektedir.

Tasavvufî alandaki bu eserde asıl tema “vahdet-i vücûd” inancı olmakla birlikte fütüvvet, ahilik, ahlakî nasihat şeklindeki konular da önemli yer tutmaktadır.

Eser, yazılış tarihi ve dil özellikleri bakımından EAT döneminin ilk örneklerini temsil etmektedir.

Yavuz (2007: XXIX) ve Levend (1957: 31) eserin şu nüshalarının olduğunu bildirmektedirler:

1. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi no. 236.
2. Halis Efendi nüshası-İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi no. 1360.
3. Türk Dil Kurumu Kitaplığı no. A/120
4. Türk Dil Kurumu Kitaplığı no. B/6
5. Fatih nüshası-Süleymaniye Kütüphanesi no. 2557

6. Raif Yelkenci nüshası (Bu nüsha incelemede kullandığımız nüsha olup aşağıda ayrıca bilgi verilecektir.)

Bu nüshaların dışında 7. nüsha olarak bahsedebileceğimiz bir nüsha da tarafımdan İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal Kütüphanesi, 3538 numaralı nüshadır. Eserin ilk birkaç varacağı eksiktir.

Eserin incelenen nüshası: Bu çalışmada Mantıku't-Tayr'ın sağlam bir nüshası olan Raif Yelkenci Nüshası (MT/R) incelenmiştir. Bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensih adı yoktur. Nüshanın özellikleri: cilt siyahlaşmış koyu kahverengi meşin, silik şemseli, miklepli, sonradan ciltlenmiş, cildin eni boyu 17X11,5 cm yazınının 12X6.5 cm kağıt aharlı venedik, yazı ta'lik, sayfa kenarları ve mısra araları kırmızı cetvelli, varak sayısı 145, satır sayısı 15 (Levend 1957: 32). Raif Yelkenci bu nüshayı Türk Dil Kurumuna vermiş, Agah Sırrı Levend ise 1957 yılında bir önsöz ile eserin tıpkıbasımını hazırlamıştır (TDK Yay. sayı: 166, Ankara).

1.2.1.3. Kadı Burhaneddin ve Kadı Burhaneddin Divânı

Kadı Burhaneddin

Asıl adı Burhaneddin Ahmed'tir. 1344 yılında Kayseri'de doğmuştur. Ailesi Oğuzların Salur boyundandır. Babası Şemseddin Mehmed ve dedeleri de kadılık görevlerinde bulunmuş, eski ve soylu bir aileye mensuptur. İyi bir tahsil hayatına sahip olan Burhaneddin Ahmed ilk tahsiline Kayseri'de başlamış, ardından 14 yaşında babasıyla Mısır'a gidip orada islam hukuku başta olmak üzere islam ilimleri öğrenmiş, daha sonra Şam'a geçerek büyük islam âlimi Kutbeddin Râzî'den matematik, doğa bilimleri öğrenmiş ve ilahiyat bilgisini iletmiştir (Banarlı 1983: 365). Eretna Oğlu Gıyâseddin Mehmed, Burhaneddin Ahmed 20 yaşına geldiğinde onu Hicaz yolunda ölen babasının yerine Kayseri kadısı olarak tayin etmiş ve böylece *Kadı* ünvanını almıştır. Yine aynı yıl vezirliğe geçmiş, 1380 (H.782) yılında da Kadı Burhaneddin Ata Bey sıfatıyla hükümetin idaresini eline almış, aradan çok geçmeden de kendisini hükümdar ilan ettirmiştir (Kadı Burhaneddin Divanı 1943: V). Kadılıkla siyasî hayata atılan Kadı Burhaneddin'in çok hareketli bir saltanat hayatı olmuştur. Sümer, Kadı Burhaneddin için "*Türkiye tarihinde eşi bulunmayan dikkate şâyân bir şahsiyettir. Tarihimizde ondan başka mülkî bir memuriyetten hükümdarlık mevkiine geçen başka bir şahsa rast gelinmez*" ifadeleri kullanmıştır (Sümer 1965: 164). Kadı Burhaneddin

hükümdarlığında, dağılan Eretna Beyliğini kendi hâkimiyeti altında toplamak amacıyla çevresinde beyliklerle mücadeleye girmiş, özellikle Karamanoğulları ve Osmanoğulları ve hatta Mısır Memlûkleriyle düşmanca ilişkiler içerisinde bulunmuş, Akkoyunlularla girdiği savaşta idam edilerek 1399 yılında Sivas'ta hayatı son bulmuştur (Banarlı 1983: 365).

Yaklaşık 53 yıllık hayatında hem kadılık, vezirlik, nâiplik ve hükümdarlık gibi devletin çeşitli kademelerinde önemli mevkîlerde görev yapmış hem de ilmî yönü kuvvetli bir âlim ve bir şair olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Esas olarak şairlik yönü ile ilgilendiğimiz Kadı Burhaneddin, Arapça ve Farsça şiirler de söylemiş olmasına rağmen hacimli divânını Türkçe olarak yazmıştır. Ancak devrinde siyasî hayatı bir yana bırakılırsa edebî yönünden çok ilmî yönüyle dikkatleri çekmiş özellikle *fıkıh* ve *usul-ı fıkıh* alanında Arapça yazdığı eserleriyle şöhret bulmuştur (Banarlı 1983: 366).

Kadı Burhaneddin Divânı

Kadı Burhaneddin, XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı anlaşılan divânını Türkçe yazmıştır. Şair eserinde mahlas kullanmadığı gibi klasik bir divân düzenlemesi de yapmamıştır (Ergin 1980: VI). Divân, 1500 gazel, 20 rubâî ve 119 tuyuğ içermektedir. Şiirlerinin büyük bir kısmını aruz vezinleriyle tanzim etmiştir. Divânında Türkçe sözcükleri vezne uydurmak endişeyle bol bol imâle ve zihaf kullanmıştır.

Eserinde dönemin iki yazı dili olan hem Batı Türkçesinden hem de Doğu Türkçesinden sözcükleri ve dil özellikleri bir arada görmek mümkündür. Ayrıca eserin sözcük kadrosuna bakıldığında Arap ve Fars kültürünün etkisiyle birlikte şehirli ve göçebe yaşayan Türk unsurlarla içiçe bir hayat sürmenin etkisi de kendini hissettirmektedir (Develi 2004: 133). Şair Türkçe sözcüklere dayalı söz oyunlarına sıklıkla başvurmuş olması, onun bugün anlaşılmasında güçlükler doğurmaktadır (Develi 2004: 133).

Kadı Burhaneddin'in divânında kullandığı dilin Azerbaycan Türkçesine mi yoksa Anadolu Türkçesine mi ait olduğu hakkında farklı iki görüş bulunmaktadır

(Develi 2003: 1). Develi fonolojik ve morfolojik bakımdan yaptığı detaylı incelemede, metnin dilinin fonolojik bakımdan Orta Anadolu ağızlarıyla örtüştüğünü, morfolojik bakımdan ise dönemin Anadolu ağızıyla değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindedir (Develi 2003).

Eserin incelenen nüshası: Eserin günümüzde bir adet nüshası bulunmakta olup başka nüshalarının var olup olmadığı hakkında bir bilgi yoktur. Elimizdeki bu yegâne nüsha ise İstanbul'da bir İngiliz sefârethâne kâtibi tarafından elde edilerek Londra'ya götürülmüş olup şimdilerde British Museum'da (no:4126) korunmaktadır (Banarlı 1983: 366). Nüsha temiz, harekeli bir nüsha olup Kadı Burhaneddin'in hattatı olduğu tahmin edilen Halil b. Ahmed tarafından sanatkârâne bir nesihle 1394 (H. 796) yılında, yani Kadı Burhaneddin henüz hayattayken istinsah edilmiştir (Ergin 1980: IV). Dolayısıyla bu nüshanın en önemli özelliği şairin sağlığında istinsah edilmiş olmasıdır. Bu nedenle imla ve dil özellikleri bakımından şairin konuştuğu dili birebir yansıtması ihtimali yüksektir. Ancak elimizde karşılaştıracak başka bir nüshanın daha bulunmamasından dolayı bunu ispatlamak da bir o kadar güçtür. Bu nüshanın Türk Dil Kurumu tarafından 1943 yılında tıpkıbasımı yapılmıştır.

1.3. Günümüz Orta Anadolu Bölgesi ve Bölge Ağızları

Şekil 2: Orta Anadolu Bölgesinde yer alan iller

Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesi, 1941 yılında *Birinci Türk Coğrafya Kongresi*'nde alınan kararlar doğrultusunda belirlenmiştir (Yiğit 2006: 36). Buna göre bu yedi coğrafi bölgeden birisi olan Orta Anadolu Bölgesi, adından da anlaşılacağı üzere, ülkenin orta bölgesinde yer almakta olup Güneydoğu Anadolu Bölgesi haricinde diğer bütün bölgelerle sınır komşuluğu bulunan bir bölgedir. Orta Anadolu Bölgesinde bulunan iller ise batıdan doğuya doğru *Eskişehir, Ankara, Konya, Çankırı, Karaman, Kırıkkale, Aksaray, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Yozgat, Kayseri* ve *Sivas* illeridir.

Orta Anadolu Bölgesinde bulunan bu iller, ağız özellikleri bakımından ufak tefek farklılıklara sahip olmakla birlikte bölgesel yönden *Orta Anadolu Ağızları* olarak adlandırılmaktadır. Ancak bölge ve illeri idari açıdan birbirinden ayıran sınırlar ağız gruplarını her zaman belirlemez. Çünkü bir bölge veya bir il sınırları içinde bulunan yerleşim birimlerinde hatta bazen yanyana bulunan iki köy arasında bile farklı özelliklere sahip ağızlar bulunabilmektedir. Bu bakımdan çalışmamızın ses ve şekil bilgisi bölümlerinde incelediğimiz *Kırşehir, Nevşehir, Kayseri* ve *Sivas* illeri içinde de Sivas ilinin (il sınırları içinde yer alan ilçeler, köyler vd. yerleşim birimleri arasında) yer yer farklı ağız özelliklerine sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Ağız özelliklerindeki bu farklılıklar veya ortak özellikler Türkiye sınırları içindeki birtakım ağızları birbirine yaklaştırmış, birtakım ağızları ise birbirinden ayırıp farklı ağız gruplarının oluşmasına neden olmuştur. Şöyle ki Anadolu ağızları, bu ağızların çeşitli dil özellikleri esas alınarak konuyla ilgilenen araştırmacılar⁷ tarafından birtakım sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur. Bu sınıflandırma çalışmalarından en kapsamlı ve detaylı olanı Leyla Karahan'a aittir. Karahan (2014) ayırıcı ve belirleyici olarak tespit ettiği ses, şekil ve söz dizimi özellikleri bakımından Anadolu ağızlarını *Doğu Grubu, Kuzeydoğu Grubu* ve *Batı Grubu* olmak üzere üç ana gruba ayırmış, buna göre inceleme alanımızı oluşturan *Kırşehir, Nevşehir, Kayseri* ve *Sivas*'ı Batı grubu ağızları içerisinde değerlendirmiştir.

⁷ Bu araştırmacılar ve sınıflandırmaları için bkz. Leyla Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, (3.bs), TDK Yay., 2014, s.IX-XVI.

Karahan (2014), bu üç ana ağız grubunun alt gruplarını da belirlemiştir. Buna göre incelediğimiz Orta Anadolu Bölgesi ağızlarından *Kırşehir, Nevşehir ve Kayseri*'yi dokuz alt gruba ayırdığı Batı Grubu ağızlarının VIII. alt grubuna yerleştirmiş olup *Sivas* ilinin ise sadece *Şarkışla ve Gemerek* ilçelerini bu gruba dâhil etmiştir. Batı Grubu ağızlarının diğer gruplarına göre grup içi farklılıkların daha az olduğu (Karahanlı 2014: 177) bu grupta ayrıca *Ankara merkez, Haymana, Bâla, Şereflikoçhisar, Çubuk, Kırıkkale, Keskin, Kalecik, Kızılırmak (Çankırı), Çorum merkez ilçesi ile güneyindeki ilçeler, Niğde ve Yozgat* ağızları da yer almaktadır. *Sivas* ilinin diğer bölgeleri ise altıncı grupta, *Havza, Ladik (Samsun), Amasya, Tokat, Mesudiye (Ordu), Şebinkarahisar, Alucra (Giresun), Malatya merkez, Hekimhan, Arapkir* ağızları ile birlikte ele alınmıştır.

Karahan, Batı Grubu ağızlarının incelediğimiz bölge ağızlarının da içinde yer aldığı VIII. alt grubuna ait dil özelliklerini ise şu şekilde belirlemiştir (2014: 176-177):

“1. Bu grubun en belirgin özelliği, damak ünsüzleri yanında meydana gelen “ö>ó, ü>ú” değişimleri ile *h, ñ, ğ* ünsüzlerinin varlığıdır (*göz, yoh, deñiz, ğız*).

2. *ğ* ünsüzü, ünlü kalınlaşmasına sebep olarak ünlü uyumunu etkilemiştir (*gelecām*).

3. Yazı dilindeki “*çamur, yağmur*” gibi kelimelerde yuvarlak ünlüler düzdür (*çamır, yağmır*).

4. Aitlik ekinden önceki bulunma hâli eki ünlüsü uzun telaffuz edilir (*evdēki*).

5. Ön damak ünsüzü “*k*”, ince ünlüler yanında boğumlanma noktasını orta damağa çeker (*eķmek*).

6. Bu ağızlarda yoğun olarak görülen hece kaynaşması, daha çok “*ğ*” ünsüzünün düşmesiyle meydana gelir “*nādar, neşāl*”.

7. “*-ıncı/ -inci*” ve “*-ı/ -i*” zarf-fiil ekleri işlektir “*yapıncı, ağlayı ağlayı*”.

8. Zamir kökenli 1. şahıs ve bildirme ekleri, “*-ım/-im, -ıķ/-ik, -ıķ*”tır.

9. Şimdiki zaman eki esas olarak “-yo”dur (geliyo). Şereflikoçhisar ile Develi'nin Kızık köyü ağzında “-y/-iy/-yi”, Niğde'nin Bor, Çamardı, Fertek, Nevşehir'in Ürgüp ve Derinkuyu ağzlarında yer yer “-yoru/-yörü” ekine rastlanır. “-yoru” eki, bu bölgelerdeki yörük ağzlarının özelliğidir.

10. İstek eki, çokluk 1. şahıs çekiminde ve birleşik kipli çekimlerde işlektir (geleydi, gelek).

11. Duyulan geçmiş zaman eki “-muş/-mişin 3. şahıs dışındaki çekimleri yazı dilinden farklıdır (gelmissik, yapmışım).

12. Teklik 2. şahıs iyelik ekinde, ilgi hâli ekinden önce “ñ>y” değişmesi olur “babayıñ”.

1.4. İncelenen Günümüz Orta Anadolu Bölgesi Ağzları

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi özelliklerini belirleyebilmek için eserlerini incelediğimiz şahısların doğdukları/yaşadıkları ve eserlerini yazmış oldukları yerlere coğrafi açıdan baktığımızda Âşık Paşa ve Gülşehrî'nin *Kırşehir* ve *Gülşehir* (günümüzde Nevşehir'in bir ilçesidir); Kadı Burhaneddin'in ise *Kayseri* ve *Sivas* dolaylarında yaşamış ve muhtemelen bu yörelerde konuşulan dili konuşmuş olduklarını varsayabiliriz.

Bu coğrafi bölge, yani Orta Anadolu'nun ortasından doğusuna doğru olan kısım, günümüzde *Kırşehir*, *Nevşehir*, *Kayseri* ve *Sivas* illeri idari sınırları içinde yer almaktadır. Aşağıda bu illerin coğrafi ve etnik yapıları hakkındaki bilgiler üzerinde durulacak, dil özellikleri ise çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde detaylı olarak incelenecektir.

1.4.1. Kırşehir ve Yöresi Ağızları

Kırşehir'in coğrafi ve idari yapısı⁸:

Kırşehir, Orta Anadolu Bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde, Orta Anadolu platosu üzerinde yer almaktadır. İlin güney uç noktası Merkez Ulupınar kasabası, kuzey uç noktası Çiçekdağı'nın Konukale köyüdür. İl toprakları güney ve güneybatıda Kızılırmak, batı ve kuzeybatıda Kılıçözü deresi, kuzey ve kuzeydoğuda Delice ırmağı, doğuda Seyfe Gölü çöküntü alanı ile çevrilidir. Kırşehir'in en yüksek dağı Çiçek Dağı olmakla birlikte, ilde bulunan dağlar il topraklarının % 17, 2'sini, ovalar ise % 18,3'ünü kaplamaktadır. Kırşehir, Orta Anadolu'nun ortak bir özelliği olan karasal bir iklime sahiptir. Kışlar soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise sıcak ve kurak geçer. Bitki örtüsü bozkırdır. İlin en önemli madenleri, demir, flüorit, mermer ve tuzdur. Bunlar içinde tuz, ekonomik açıdan ayrıca önemli bir kaynaktır.

Kırşehir'in *Akçakent, Akpınar, Boztepe, Çiçekdağı, Kaman ve Mucur* olmak üzere merkez ilçe ile birlikte toplamda yedi ilçesi ve 252 köyü bulunmaktadır. İlin genel nüfusu 1927 yılında yapılan nüfus sayımında **127.067** iken 2016 yılında **229.975** olarak tespit edilmiştir.

Kırşehir'in etnik yapısı:

XI.-XIII. yüzyıllar arası Orta Asya'dan Anadolu'ya kitleler hâlinde göç eden Oğuz-Türkmen unsuru, zamanla doğudan batıya doğru yayılarak Anadolu'yu yurt tutmuştur. Ezici çoğunluğu Oğuz olan kimi boylar, oymaklar veya aşiretler, geçmişten günümüze ilk yurt tuttıkları yerden çeşitli nedenlerle göç etmeleri sonucu Anadolu coğrafyasındaki bu etnik yapılar arasında bir kaynaşma meydana gelmiştir. Bugün çeşitli bölge ve idari sınırlara ayrılmış yerleşim yerlerinde bu boyların yerleşimleri ile ilgili belirli bir dengeden bahsetmek mümkün değildir. Bazı illerde bu boyların veya aşiretlerin sırf adları korunduğu hâlde diğer bazı illerde kitle hâlinde yerleşen ve bugün kendi gelenek-göreneklerini yaşatan boylara rastlamak mümkün görünmektedir

⁸ Kırşehir'in coğrafi ve idari yapısı hakkındaki bilgiler www.kirsehir.gov.tr adresinden edinilmiştir.

(Caferoğlu 1946: 81). Bu bilgilerle birlikte yaşadıkları yerlere kendi boy, aşiret adlarını vermiş olmalarından dolayı bugün Kırşehir’de *Kıpçak (Kuman)*, *Karluk*, *Çiğil* ve *Tatar* Türklerinin yanı sıra asıl olarak 24 *Oğuz* boyundan büyük bir kısmının varlıklarının izleri sürülebilmektedir (Günşen 2000: 13).

Caferoğlu, 1946 yılında Kırşehir’in etnik yapısı ile ilgili yaptığı araştırmada “Kırşehir vilâyeti çevresinde yerleşen ve kısmen diğer yerli ırkdaşları ile kaynaşan yahut da bize varlıklarını ancak bir hatıra olmak üzere toponomik unsurlarla hatırlatan Türk aşiretleri”nin adlarını şu şekilde vermiştir: “*Geygel uruğu, Boyunu inceli aşireti, Tülek aşireti, Cerit aşireti, Akkoyunlu yahut Ağcöyünnü aşireti, Kızılkoyunnu aşireti, Yabannı (Yabanlı) aşireti, Herkli yahut Herikli aşireti, Türkmen uruğu ve boyları, Karahasanlı aşireti, Abdal’lar, Karacakürt aşireti, Mamalı aşireti, Harameyn aşireti, Engel’li aşireti, Karkınlı aşireti, Nogay-Tatar’ları Alevî’ler, Çepni’ler, Dulkadir’liler, Halaçlı’lar, Özbek’ler, Avşar’lar.*” (Caferoğlu 1946: 79-96)

Kırşehir’in etnik yapısı hakkında detaylı incelemelerde bulunan bir başka isim Günşen’dir. Günşen (1997;2000), Kırşehir’i yurt tutmuş çoğunluğu Oğuzlardan oluşan ve sayıları elli ikiyi bulan Türk boy, aşiret, oymak ve cemâatler hakkında şu adları vermiştir: *Abdal, Avşar (Afşar), Badıllı (Beğdili), Bayat, Bayındır, Boynu İnceli, Büğdüz, Cerit, ÇAğırkan, Çarıklı, Çepni, Çimeli, Dulkadirli, Halaç, Herikli, Eymir, Karacakürt (Karaca Kurt), Karakoyunlu, Köçekli (Köçeklü), Mamalı (Mamalu), Tatar, Ödemiş (Otamış), Tülek, Türkmen, Yabanlı (Yabanlu), Yağmurlu.*

Kırşehir ve Yöresi Ağızları Üzerinde Yapılmış Ağız Çalışmaları:

Kırşehir ve yöresi ağızları hakkında birtakım bitirme tezleri ve lisansüstü tezler yapılmıştır. Kırşehir’in belirli bir yöresine odaklı bitirme ve yüksek lisans tezlerinin yanı sıra Kırşehir ilinin tümünü kapsayan bir de doktora tezi yapılmıştır. Ayrıca Caferoğlu’nun (1948) “Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler” adlı kitabının üçüncü bölümünde araştırmacının 1946 yılında derlemiş olduğu Kırşehir ili ağızları ile ilgili metinler yer almaktadır. Caferoğlu’nun bu eseri dışında Kırşehir ve yöresi ağızları ile ilgili özellikle bölgenin dil özelliklerinin irdelendiği bilimsel çalışmalar aşağıdaki gibidir:

-Akademik düzeydeki çalışmalar:

Ahmet Günşen, **Kırşehir ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay., Ankara, 2000.

Günşen'in 1994 yılında tamamladığı doktora tezi⁹, 2000 yılında Türk Dil Kurumu tarafından kitap olarak yayımlanmış olup çalışmamızda Kırşehir ve yöresi ağzları hakkındaki bilgi ve örnekler bu çalışmadan edinilmiştir. Günşen eserin *Giriş* kısmında Kırşehir'in fizikî coğrafyası, tarihi ve etnik yapısı üzerinde durmuş, *İnceleme* kısmında yörenin ağzı özelliklerini, *sesbilgisi* ve *şekilbilgisi* olmak üzere iki kısımda detaylı bir şekilde incelemiştir. Araştırmacı çalışmasındaki 73 adet kaynak metni, Kırşehir'in merkez, ilçe, belde ve köylerinden olmak üzere toplamda 33 yerleşim biriminden derlemeler yaparak sağlamıştır.

-Yüksek Lisans Tezleri:

Feridun Tekin, **Kaman ve Yöresi Ağzları**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994.

Sevgi Karaman (Yıldırım), **Çiçekdağı ve Yöresi Ağzları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1997.

Cihan Gürel, **Dulkadirli Köyleri ağzları (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2011.

⁹ Ahmet Günşen, **Kırşehir ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, (Dnş: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy), Erciyes Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 1994, Kayseri.

1.4.2. Nevşehir ve Yöresi Ağzları

Nevşehir'in coğrafi ve idari yapısı¹⁰:

Nevşehir, tarihi MÖ 7000 yıllara kadar uzanan Kapadokya Bölgesinin merkezinde yer alır. Bu il, Konya kapalı havzasında kalan Derinkuyu ilçesi dışında, Orta Anadolu Bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde bulunmakta olup konum itibari ile Türkiye'nin tam ortasındadır. İl merkezi, Kızılırmak vadisinin güney yamacına kurulmuştur. Bu ilin en dikkat çeken özelliklerinden biri, *Nevşehir-Ürgüp-Avanos* üçgeni içindeki vadi yamaçlarından inen sel sularının, tüflerden oluşan yapıyı aşındırması esnasında daha az etkilenerek yüksekte kalmış *peribacaları* denilen oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu ilginç oluşumlara dünyada yalnızca Nevşehir bölgesinde rastlanır. Nevşehir ve yöresinde karasal iklim egemen olup yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise sert ve soğuk geçmektedir. Bölgenin bitki örtüsü bozkırdır.

Nevşehir'in *Gülşehir, Hacibektaş, Avanos, Acıgöl, Ürgüp, Kozaklı* ve *Derinkuyu* olmak üzere merkez ilçe ile birlikte sekiz ilçesi ve toplamda 153 köyü bulunmaktadır. İlin genel nüfusu 1940 yılında yapılan nüfus sayımında **21.965** iken 2017 yılında **292.365** olarak tespit edilmiştir.

Nevşehir'in etnik yapısı:

Korkmaz, Nevşehir'in 16.-20. yüzyıllar arası etnik yapısı ile ilgili detaylı bilgi içeren çalışmasında bu yörede Oğuzların hem Bozok, hem de Üçok koluna mensup boylara bağlı oymakların olduğunu ifade etmiş, arşiv vesikaları ve 1140 (1727) tarihli Nevşehir Evkaf Defteri'ndeki kayıtlara dayanarak 18. yüzyılda yörede bulunan cemaat ve oymakları şu şekilde sıralamıştır: *Çayan/Çapan (Bozulus boyu), Karahacılı, İnallu, Eskil(<eski il) Türkmenleri, Karacaaraplı, Dumanlı, Kızılkoyunlu, Danişmendli, Musahacılı (Bozulus boyu), Şerefli, Boynuincelü, Bekdik, Karacakürt, Herikli, Tohtimurlu, Saman, Eymür, Sarılar* (Korkmaz 1994: 1-27).

¹⁰ Nevşehir'in coğrafi ve idari yapısı hakkındaki bilgiler www.nevsehir.gov.tr adresinden edinilmiştir.

Nevşehir ve Yöresi Ağzları Üzerinde Yapılmış Ağız Çalışmaları:

Nevşehir ve Yöresi ağzları ile ilgili çeşitli lisans ve lisansüstü tezleri hazırlanmıştır¹¹. Bu tezlerin büyük bir kısmı lisans tezi olup Nevşehir'in belirli bir yöresinin ağızına odaklıdır. Bu yöre ağzlarının tamamının akademik anlamda incelenmesi ise Zeynep Korkmaz tarafından yapılmıştır.

-Akademik düzeydeki çalışmalar:

Zeynep Korkmaz, **Nevşehir ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay., Ankara, 1994.

Korkmaz, Nevşehir ili sınırları içinde yer alan bölgede 1958-1960 yılları arasında ağız özellikleri bakımından incelemelerde bulunarak veri toplamıştır. Elde ettiği veri üzerinde detaylı bir sesbilgisi incelemesi yapmış olduğu çalışması, birinci cilt "Sesbilgisi" olarak önce 1963'te Ankara Üniversitesi DTCF'de, ardından 1994 yılında Türk Dil Kurumu tarafından eserin tıpkıbasımı şeklinde yayımlanmıştır. Bu eser, bir ağzın sesbilgisi açısından nasıl incelenmesi gerektiği konusunda diğer araştırmacılara örnek olmuştur. Korkmaz, birinci cilt olarak hazırladığı bu eserde Nevşehir ve yöresi ağzlarının şekilbilgisi ve sözdizimi konusunun ikinci bir ciltte ele alınacağını haber verdiyse de bu eser yayımlanmamıştır. Ancak yazar bu ağzların şekilbilgisini belirleyen temel özelliklerini bildiri olarak 2006 yılında sunmuş, daha sonra ise makale formatında¹² 2007 yılında yayımlamıştır. Çalışmamızda Nevşehir ve yöresi ağzları hakkındaki bilgi ve örneklerde Korkmaz'ın çalışmaları kaynaklık etmiştir.

-Yüksek Lisans Tezleri:

Zafer Yeşilöz, **Nevşehir ili Ürgüp ve Avanos Yöresi Ağzları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993.

¹¹ Nevşehir yöresi ağzları hakkında ayrıntılı bibliyografya için bkz. Mehmet Hazar, "Nevşehir Ağız Dilbilgisi Bibliyografyası", **Diyalektolog**, Kış, S.7, 2013, s.39-62.

¹² Zeynep Korkmaz, "Nevşehir ve Yöresi Ağzlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikleri Üzerine", **Turkish Studies** C. 2/2, Bahar 2007, s. 492-501.

1.4.3. Sivas ve Yöresi Ağzları

Sivas'ın coğrafi ve idari yapısı¹³:

Sivas, Orta Anadolu Bölgesinin doğusunda yer alır. İl alanı, Orta Anadolu Bölgesinin platoları üzerinde başlar, doğuya doğru gidildikçe yükselir, kuzey, doğu ve güneydoğuda dağlık ve sarp bir kesimle son bulur. Sivas ilinin büyük bir kısmı diğer Orta Anadolu illeri gibi karasal bir iklime sahiptir. Yazları sıcak ve kurak, kışları dondurucudur. Ancak ilin kuzeyinde Karadeniz iklimi, doğusunda ise Doğu Anadolu'nun yüksek bölge ikliminin etkileri görülmektedir. Ayrıca diğer Orta Anadolu illerinin birçoğunun aksine bölgede yer yer ormanlık alanlar bulunmaktadır. Şarkışla-Yıldızeli sınırları içerisinde bulunan Ak Dağlar, Orta Anadolu'nun en önemli orman bölgesidir. Bununla birlikte yine de ilin asıl bitki örtüsü bozkırdır.

Sivas'ın *Akıncılar, Altınyayla, Divriği, Gemerek, Gölova, Gürün, Hafik, İmranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Ulaş, Yıldızeli* ve *Zara* olmak üzere merkez ilçe ile birlikte on altı ilçesi ve toplamda 1245 köyü bulunmaktadır. İlin genel nüfusu 2007 yılında yapılan nüfus sayımında **638.464** iken 2017 yılında **621.301** olarak tespit edilmiştir.

Sivas'ın etnik yapısı:

Sivas'la ilgili tarih araştırmalarına göz atıldığında bu yörenin tarih boyunca işlek yolların kesiştiği bir noktada konumlandığı, Türk unsurlarının Anadolu'ya ilk ayak bastığı andan beri mekân tuttıkları ve çeşitli siyasi grupların başkenti olma özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Yüzyıllar boyu hareketliliğini koruyan bu yörede Demir ve Şen'den edindiğimiz bilgilere göre yer isimleri, tahrir kayıtları ve arşiv belgelerde bulunan bilgiler ışığında çeşitli Oğuz boylarının ve diğer Türk unsurlarının varlığı saptanabilmektedir. Bunlar *Alayuntlu, Avşar, Bayat, Bayındır, Begdili, Bügdüz, Çavundur/Çavuldur, Çepni, Dodurga/Todurga, Döğer, Eymür, İğdir, Karaevli,*

¹³ Sivas'ın coğrafi ve idari yapısı hakkındaki bilgiler www.sivas.gov.tr adresinden edinilmiştir.

Karkın, Kayı, Kınık, Kızık, Peçenek, Salur, Üregir/Yüreğir, Yazır ve Yıva'dır (Demir-Şen, 2006: 44-51).

Sivas ve Yöresi Ağzları Üzerinde Yapılmış Ağız Çalışmaları:

Sivas yöresiyle ilgili çok çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte aşağıda akademik düzeydeki yapılmış çalışmalar ve lisansüstü tezleri sıralanmıştır.

-Akademik düzeydeki çalışmalar:

Ahmet Caferoğlu, **Sivas İli ve Tokat İllerinden Toplamalar**, TDK Yayınları, İstanbul, 1944.

Necati Demir-Ülker Şen, **Sivas İli ve Yöresi Ağzları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

Çalışmamızın kaynaklarından biri olan bu eserin malzemesi, Demir ve Şen tarafından Sivas ve yöresinden 2002-2005 yılları arasında derlenmiş metinlere dayanmaktadır. Eser giriş, dil incelemeleri, metinler ve sözlük kısmından oluşmaktadır. Esere çeşitli konuları içeren 161 metin alınmış, bu metinler öncelikle ses ve şekil bilgisi bakımından değerlendirilmiş, ardından derlenen metinlere yer verilerek çalışmanın en sonuna da sözlük kısmı eklenmiştir.

Yüksek Lisans Tezleri:

Burhan Paçacıoğlu, **Sivas İlbeyli Ağızı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

Veli Savaş Yelok, **Divriği Merkez İlçe Ağızı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.

Elif İçer, **Sivas İli Yıldızeli İlçesi Ağızı: İnceleme-Metinler-Sözlük**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2010.

Ömer Güven, **Sivas İli Zara İlçesi Ağızı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

1.4.4. Kayseri ve Yöresi Ağzları

Kayseri'nin coğrafi ve idari yapısı¹⁴:

Kayseri, Orta Anadolu'nun güney bölümü ile Toros Dağları'nın birbirine yaklaştığı bir yerde Orta Kızılırmak bölümünde yer almaktadır. İlin en önemli ve yüksek dağı, 3.916 metre yüksekliğindeki sönmüş bir volkanik dağ olan Erciyes Dağı'dır. Erciyes Dağı'nın dağcılık sporu ve kış turizmi açısından önemli bir yeri vardır. Sivas'ta doğup Karadeniz'e dökülen Kızılırmak nehri'nin 128 kilometrelik bölümü bu il sınırlarında yer almaktadır. Kayseri iline karasal iklim hâkim olup, yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve kar yağışlı olarak geçmektedir.

Kayseri'nin *Develi, Bünyan, Pınarbaşı, Sarız, Tomarza, Yahyalı, Kocasinan, Melikgazi, Akkışla, Felahiye, Hacılar, İncesu, Özvatan, Sarioğlan, Talas* ve *Yeşilhisar* olmak üzere merkez ilçe ile birlikte on yedi ilçesi ve toplamda 153 köyü bulunmaktadır. İlin genel nüfusu 2000 yılında yapılan nüfus sayımında **1.060.432** iken 2017 yılında **1.358.980** olarak tespit edilmiştir.

Kayseri'nin etnik yapısı:

Halaçoğlu'nun 1488-1650 yılları arasında Kayseri yöresinde yaşamış aşiret, cemaat ve oymaklarla ilgili yaptığı çalışmasında çoğunluğunun Oğuz boyu olduğu anlaşılan Türk unsurları şu şekildedir: *Alayuntlu, Avşar, Barak, Bayat, Bayındır, Beğdili, Çavundur, Çepni, Çunkar, Dodurga, Döğer, Eymür, İğdir, Karkın, Kayı, Kınık, Kıpçak, Peçenek, Salur, Varsak, Yazır, Yıva, Yüreğir*'dir (Halaçoğlu 2011: 17). Belirtilen tarih aralığında Kayseri yöresinde yaşayan en büyük topluluk 547 cemaat ile Avşar boyu olmak üzere bu boyu 109 cemaatle Yıva, 74 cemaat ile Kınık boyu ve 64 cemaat ile Eymür boyu takip etmektedir. (Halaçoğlu 2011: 17). Diğer boylara ait cemaatlerin sayısı daha azdır.

¹⁴ Kayseri'nin coğrafi ve idari yapısı hakkındaki bilgiler www.kayseri.gov.tr adresinden edinilmiştir.

Kayseri ve yöresi üzerinde yapılmış ağız çalışmaları:

Kayseri yöresiyle ilgili çok çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte aşağıda akademik düzeydeki yapılmış çalışmalar ve lisansüstü tezleri sıralanmıştır.

Doktora Tezi

Fatma Sibel Bayraktar, **Kayseri Merkez İlçe Ağız (Metin-Gramer-Sözlük)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne, 2000.

Çalışmamızın kaynaklarından biri olan bu tez, Kayseri ilinin merkez ağızına dayanmaktadır.

Yüksek Lisans Tezleri:

Kamile Güner Ünal, **Develi Ağızı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

Önder Çağırın, **Felahiye Ağızı Üzerine Bir İnceleme**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1989.

Nevzat Özkan, **Yarkend Ağızı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1990.

Ayşen Kılıç, **Avşar Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991.

Alaaddin Korkmazlar, **Talas ve Yöresi Ağızları (İnceleme- metin-sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991.

İbrahim Doğan, **Bünyan ve Yöresi Ağızları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991.

Mustafa Ekinci, **Yeşilhisar ve Yöresi Ağızı**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993.

Ayten Atay, **Develi ve Yöresi Ağzıları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993.

Mustafa Ekinci, **Yeşilhisar ve Yöresi Ağzıları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993.

Abdullah Elgün, **Akkışla ve Yöresi Ağzıları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993.

Arif Erol, **Develi Yöresi Ağız Özellikleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1994.

Keziban Guvci, **Kayseri-İncesu İlçesi Subaşı Köyü Ağızı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2004.

Deniz Altındış, **Kayseri İli Gömürgen Kasabası Ağızı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2004.

Yusuf Dağcı, **Yahyalı (Kayseri) ve Yöresi Ağzıları**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2012.

Mehmet Akif Ayvaz, **Sarız ve Yöresi Avşar Ağızı (Fonetik ve Morfolojik İnceleme-Metin-Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2013.

İKİNCİ BÖLÜM

SESBİLGİSİ

2.1. Ünlü Sistemi

2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin Ünlü Sistemi

Garib-nâme (GN/A), Mantıku't-Tayr (MT/R) ve Kadı Burhaneddin Divânı'nın (KBD) incelenen nüshalarının imla özellikleri göz önünde bulundurularak tespit edilen XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin ünlü sistemi aşağıdaki gibidir:

	Başta	İçte	Sonda
/a/	+	+	+
/e/	+	+	+
/ı/	+	+	+
/i/	+	+	+
/o/	+	-	-
/ö/	+	-	-
/u/	+	+	+
/ü/	+	+	+

Tablo 1: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin ünlü sistemi

Tarihî ses bilgisi araştırmaları için kullanılan eski metinlerdeki ses bilgisi ile ilgili özellikler, çoklukla eserlerin imla özelliklerinden yola çıkılarak takip edilebilmektedir. Arap yazı sistemine göre yazılmış EAT dönemi metinlerinin harekeli oluşu, özellikle dönemin dilindeki ünlü sistemi konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Dönemin yazı sisteminin harekeli olması kadar standart bir imla geleneğine henüz kavuşmamış olması da tarihî bölge ağızlarının tespit edilebilmesinde ayrıca bir öneme sahiptir.

EAT döneminde yazılmış birçok metinde olduğu gibi XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi dil özellikleri için incelediğimiz bu üç metinde (GN/A, MT/R ve KBD) de henüz oturmuş bir imla geleneğinden söz etmek mümkün olmayıp, Arap/Fars dili imla geleneğinin yanı sıra Doğu Türkçesi imla geleneğinden izler de takip

edilebilmektedir. Şöyle ki aynı metnin içinde bir Türkçe sözcük için Arap dili imla sistemine göre sadece ünsüzlerin yazılıp ünlülerin hareke ile gösterilmesi durumu ile karşılaşıldığı gibi aynı sözcüğün bütün sesbirimlerinin harf ile yazılıp ayrıca hareke ile gösterildiği biçimlerini de görmek mümkündür. Metinlerde Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüleri göstermede harf+hareke kullanımı standart bir görünüm kazanmış olmakla birlikte bazı Türkçe sözcüklerde de yer yer böyle bir imla ile karşılaşmaktadır. Bu tür bir imla ile yazılmış olan sözcükler, *uzun ünlüler* başlığı altında ayrıca değerlendirilecektir.

Kimi araştırmalarda Türkçenin dokuzuncu ünlüsü olarak ifade edilen kapalı e (è) ünlüsüne XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin ünlü sisteminin gösterildiği yukarıdaki tabloda yer verilmemiştir. Bunun sebebi, tarihî ve bazı günümüz lehçelerinde kimi araştırmacılarca kapalı e'li olduğu düşünülen sözcüklerin, dönemin birçok metinlerinde olduğu gibi incelediğimiz metinlerde de ya *esreli ye* ile ya da sadece *esre* ile yazılmış olması ve dolayısıyla da bu ünlünün varlığı konusunda herhangi bir kanıt rastlanmamış olmasıdır.

Görüldüğü gibi dil özelliklerini yalnızca yazılı metinlerden takip edebildiğimiz bu tarihî dönemde, Arap harfli yazı sisteminin Türkçe ünlü sistemini yansıtabildiği kadarıyla yetinmek durumundayız. Uzun ünlü ve i/è meselesi dışında yukarıda görülen sekiz temel ünlünün günümüz Anadolu ağızlarında ve konuşma dilinde varlığı bilinen altsesbirimlerinin bu dönemde de olup olmadığı henüz bilinmemektedir. Bu bilgileri elde etmek için harekeli yazılmış tarihî dönem metinlerinin imla özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde yani ünlülerin başta/içte/sonda yazılışlarının titizlikle elekten geçirilip tasnif edilmesi neticesinde konuyla ilgili ipuçları yakalanılabileceği kanaatini taşımaktayız. Bununla birlikte metinlerin harekeli oluşu, dönemin ünlülerinin ortaya çıkarılmasında önemli bir faktördür. Fakat bu dönemde standart bir harekeleme sistemi yoktur ve özellikle Türkçe sözcüklerdeki ünlülerin gösteriminde dikkat çeken bir harekelendirme çeşitliliği görülmektedir. Örneğin harekeli bir metin olan *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi*'nde (Tekin 1998) /a/ ünlüsü başta *üstünlü elif, üstünlü medli elif, medli elif* ve *çekmeli elif* ile gösterilirken içte *üstünlü elif, üstün, medli elif, üstünlü medli elif, üstünlü he, çekmeli elif, çekmeli medli elif* ile; sonda *üstünlü elif, çekmeli*

elif ve *üstünlü elif* ile karşılanmıştır. Bu çeşitliliği diğer ünlülerin yazılışında da görmek mümkündür.

İncelediğimiz her üç metindeki Türkçe sözcüklerin kök ve eklerinde bulunan ünlü sesbirimlerin başta, içte ve sonda yazılışlarında tıpkı dönemin diğer metinlerinde olduğu gibi farklı hareke işaretlerinin kullanıldığı görülmüştür. Hatta aynı sözcük için metnin çeşitli yerlerinde farklı hareke işaretlerinin kullanılması da oldukça sık rastlanan bir olaydır. Bu farklı işaretleme işleminin ne sebeple yapılmış olabileceği ve ünlü altsesbirimlerinin varlığı konusunda bir ipucu yakalayabilme umuduyla bu üç metnin ilk yüz varağından onun katları olan varaklar seçilmiş ve bu varaklarda geçen sözcüklerdeki a ünlü sesbiriminin *başta/içte/sonda* yazılışları ayrı ayrı fişlenmiştir. Eldeki verilere göre /a/ ünlüsünün başta bulunduğu 206 sözcükte bu ünlü; 38 kez *üstünlü medli elif* ile (GN/A'da); 70 kez *medli elif* ile (KBD'de ve MT/R'de) ve 98 kez *üstünlü elif* ile karşılanmıştır. İç seste /a/ ünlüsü bulunan 653 sözcükte 367 kez *üstün* ile 281 kez *üstünlü elif* ile ve 5 kez de *üstünlü he* ile karşılanmıştır. Son seste /a/ ünlüsü bulunan 322 sözcükte 210 kez *üstünlü güzel he* ile 112 kez *üstünlü elif* ile karşılanmıştır.

/a/ ünlüsünü fişleme neticesinde çıkan verileri değerlendirdiğimizde uzun ünlülü sözcüklerde yahut vezin gereği imalelerde başta *medli/üstünlü medli elif*; içte *üstünlü elif* ve sonda *üstünlü elif* ile uzun ünlü olmadığı zaman ise başta *üstünlü elif*, içte *üstün*, sonda *üstünlü güzel he* ile karşılandığı görülmektedir. Bu harekelendirme yöntemi yani uzunluklarda med harflerinin kullanılması, kısalıklarda sadece hareke ile yetinilmesi, diğer ünlüler için de geçerli bir husustur. Diyebiliriz ki, genel olarak EAT döneminde, özel olarak 14. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde /a/, /i/, /u/ ünlü sesbirimlerinin [ā], [í], [ū] altsesbirimlerinin olduğu Arap harfli yazı sisteminden anlaşılabilir. Diğer ünlü sesbirimlerinin herhangi bir altsesbiriminin olup olmadığı ise bu dönemde iki farklı imla geleneğinin iç içe kullanılmasıyla birlikte bir sözcüğün aynı metinde dahi farklı şekillerde yazımıyla karşılaşılmasından ötürü net bir şekilde belli olmayıp ancak tahmin yürütülebilir. Örneğin Korkmaz, bu dönemde Türkçe sözcüklerde fonetik değişimler sonucunda meydana gelen ikincil ünlü

uzunlukları dışında aslı ünlü uzunlukları barındıran sözcüklerin de yazıda belirtildiği bilgisini verdikten sonra [ā], [ī], [í], [ō], [ō̄], [ū], [ū̄] altsesbirimlerinin varlığından bahsetmiş ve örnekler vermiştir (Korkmaz 1973: 103-104). Biz incelediğimiz metinlerde [ī], [ō], [ō̄], [ū̄] altsesbirimleri içeren sözcüklerin varlığını aynı sözcüklerin farklı yazımlarının da olmasından ötürü tam olarak belirleyemediğimizden bu sözcükleri uzun olmayan ünlü şeklinde okumayı tercih etmiş bulunmaktayız.

Aşağıda, metinlerde geçen ünlü sesbirimlerin başta, içte ve sonda nasıl yazıldığı ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

/a/ sesbirimi ve yazılışı:

/a/ ünlü sesbirimin *başta/içte/sonda* yazımı her üç metinde çoklukla vezinle de ilgili olmakla birlikte sözcük başında - uzun ünlülü Arapça/Farsça alıntı sözcüklerde ve bazı Türkçe sözcüklerde- GN/A'da *üstünlü medli elif* ile gösterilirken KBD'de ve MT/R'de *medli elif* ile gösterilmiştir. Uzun ünlü olmayan sözcüklerde ise her üç metinde de ekseriyetle *üstünlü elif* ile gösterilmiştir:

adin أدن (GN/A, 6a-1), *aña* أنة (GN/A, 100b-15), *az* أز (MR/T, 10-1), *ayağ* آيخ (KBD, 101-4) *altun* ألتون (KBD 81-14), *altı* ألتی (MR/T, 70-10).

Bu sesbirim sözcük içinde *üstün* ve *üstünlü elif* ile gösterilirken çok az da olsa *üstünlü he* ile karşılandığı da görülmüştür. *Üstün* ve *üstünlü elif* ile gösterilmesinde standart bir görünüm olmayıp vezin gereği aynı sözcük bazen *üstün* ile bazen *üstünlü elif* ile yazılmıştır. Bu durum uzun ünlülü olarak bilinen bazı Türkçe sözcükler için de söz konusudur:

var-ısa وارسه (GN/A, 20b-8), *fakat varsa* ورسه (GN/A, 10b-3), *saña* سانه (GN/A, 30b-11), *kanı* قاني (50b-2), *kamusın* قاموسين (KBD, 21-11), *baña* بكا (MT/R, 10-10), *ortadan* ارتهد (GN/A, 90b- 4), *kalasın* قالهسين (MT/R, 3-13).

Sözcük sonunda ise *üstünlü güzel he* ve *üstünlü elif* ile karşılanmıştır. Sonda /a/ ünlüsü bulunan fişlediğimiz sözcükler, daha çok {+A} yönelme hâli eki, {+dA} bulunma hâli eki, {+^olA} vasıta hâli eki, {+cA} eşitlik hâli eki, {-mA} olumsuzluk eki, {-A} istek eki, {-sA} şart eki gibi eklerle üzerinde yoğunlaşmaktadır. Metinlerde aynı

ek ile biten sözcükler vezin gereği bazen üstünlü güzel he ile bazen de üstünlü elif ile gösterilmiştir:

aña آڻا (GN/A, 41a-5) fakat *aña* آڻه (GN/A, 61a-15), *qara* قاره (MT/R, 31-4), *qara* قارا (KBD 2-5).

/e/ sesbirimi ve yazılışı:

/e/ ünlü sesbirimi sözcük başında *üstünlü elif*; sözcük içinde *üstün* ve *üstünlü elif*; sözcük sonunda ise *üstünlü elif* ve *üstünlü güzel he* ile karşılanmıştır. /a/ ünlü sesbiriminin sözcük başında *medli elif* ile karşılanması dışında /e/ ünlü sesbiriminin başta, içte ve sonda, /a/ ünlü sesbirimi ile aynı hareketlerle karşılandığı görülmektedir. Dolayısıyla sözcüğün ön veya art sıradan olup olmadığı, sözcükteki ünsüz sesbirimlerin ön veya art sıradan olmasına göre veya sözcüğün diğer sözcüklerle olan bağlamına göre belirlenebilmektedir. Ayrıca /e/ ünlü sesbiriminin içte ve sonda *üstünlü elif* ile karşılanması, daha çok vezin gereği olarak anlaşılmaktadır:

elinde الينده (MT/R, 61-7), *eyü* ايؤ (MT/R, 61-11), *eksüksüz* اڪسكسؤز (GN/A, 6a-3), *eteğine* اتاڭينه (KBD, 42-12), *kimesne* (GN/A, 10b-11), *üsdine* اؤسدنه (KBD, 22-10), *gele* كاله (KBD, 22-10), *degin* د اكين (80b-7), *beni* بنان (MT/R, 50-10), *güneşi* گنناشي (MT/R, 103-1), *gice* گجه (KBD, 22-4), *ne* نه (KBD, 22-4), *diñle* دڭئله (GN/A, 80b-2), *gelmeye* گئلميه (GN/A, 11a-2).

/ı/ ve /i/ sesbirimleri ve yazılışları:

Bu sesbirimler, sözcük başında *esreli elif* ve *elif, esreli ye* ile sözcük içinde *esre* ve *esreli ye* ile sözcük sonunda ise çoklukla *esreli ye* ile karşılanırken az da olsa *esreli güzel he* ve *esre* ile karşılandığı örnekler de görülmektedir:

iki ايڪ (GN/A, 40b-1), *işi* اشي (GN/A, 40b-2), *iki* ايڪه (GN/A, 40b-3), *kişiyeye* كيشييه (GN/A, 90b-15), *geçdi* كچد (GN/A, 100b-5), *işle* ايشلا (GN/A, 101a-14), *ırağ* ارغ (GN/A, 120b-4), *irmağıl* ايرمغیل (GN/A, 141a-1), *işmarladum* اصمزلدوم (GN/A, 150b-1), *yıl* يیل (GN/A, 81a-11), *kılğıl* قیلغل (GN/A, 20b-4), *qamuları* قامولاری (GN/A, 61a-11)

/o/, /ö/, /u/ ve /ü/ sesbirimleri ve yazılışları:

Bu sesbirimlerden /o/ ve /ö/ ünlü sesbirimleri, sözcük başında *ötreli elif* ve *elif ötreli vav*; ilk hecenin sonunda ise *ötreli vav* ile karşılanmakta olup Türkçe sözcüklerde ilk heceden sonra kullanımı yoktur. /u/ ve /ü/ ünlü sesbirimleri ise sözcük başında *ötreli elif* ve *elif ötreli vav* ile, sözcük içinde *ötre* ve *ötreli vav* ile sözcük sonunda ise *ötreli vav* ile karşılanmıştır:

ola اؤلا (GN/A, 50b-2), *od* اؤد (GN/A, 60b-5), *ortada* اورتاده (KBD, 2-7), *şormaduk* صؤرمؤدؤك (MT/R, 10-3), *kopdı* قؤپؤدؤ (GN/A, 50b-8), *çok* چؤق (GN/A, 80b-4), *şol* شؤل (KBD, 61-13), *şovuk* صؤق (GN/A, 80b-14), *ko* قؤ (GN/A, 91a-15), *nola* نؤلا (KBD, 82-8), *toñuz* طؤكنؤز (MT/R, 41-10), *korhum* قؤرؤخؤم (KBD, 21-9), *uçmağı* (GN/A, 91a-15), *toğru* طؤغرؤ (GN/A, 100b-4), *gör* كؤر (GN/A, 40b-11), *görmedük* كؤرمؤدؤك (MT/R, 10-3), *göñül* كؤنؤل (GN/A, 70b-15), *öksüze* اكسؤزه (KBD, 21-9), *ögüdüñ* اؤكؤدؤك (MT/R, 30-15), *ulu* اؤلؤ (GN/A, 6a-11), *umaram* اومارؤم (KBD, 42-6), *yazludur* يازلؤدؤر (GN/A, 41a-8), *uzundur* اؤزؤندؤر (KBD, 42-12), *bellü* بئلؤ (GN/A, 71a-10), *irürem* ايرؤرؤم (KBD, 62-7), *girü* كيرؤ (MT/R, 30-10).

Arap yazı sistemi Türkçe sesbirimlere göre uyarlanırken Türkçeye özgü birkaç ünsüz sesbirimine ait işaret ilavesinin dışında ünlü sesbirimlerini ayırt edecek işaretlerin ilave edilmemiş olması, özellikle yuvarlak ünlü sesbirimlerinin net bir şekilde ayırt edilebilmesini zorlaştırmıştır. Bu sesbirimlerin ön veya art sıradan olması, sözcükte bulunan ünsüz sesbirimlerin yahut eklerin niteliğine göre veya önceki dönemlere ait ses düzeniyle ilgili bilgiler ışığında anlaşılabilir. Fakat bu sesbirimlerin dar veya geniş olduklarını belirleyebilmek, özellikle günümüz standart yazı dilinde dar yuvarlak ünlülü olan *büyük*, *yukarı*, *güzel* gibi bazı sözcüklerin hangi yüzyıla kadar *böyük*, *yokarı*, *gözel* gibi geniş yuvarlak ünlü sesbirimli olarak kullanıldığını saptamak Arap yazı sistemine göre oldukça güçtür. Bu gibi sözcüklerin EAT döneminde dar yahut geniş yuvarlak ünlülü olarak transkribe edilmesi ise ikilem yaratmaktadır. Şöyle ki bu sözcüklerin nasıl okunduğuna dair EAT dönemine ait metinlerle ilgili yapılmış birkaç çalışmaya bakıldığında, örneğin Korkmaz (1973) bu sözcükleri *büyük*, *güzel*, *yokarı* şeklinde, Ergin (1997) *böyük*, *gözel*, *yukarı*, Karahanlı (1994) ise *yokarı*, *gözel* şeklinde okumayı tercih ettikleri görülmektedir. Develi, bu ünlü sesbirimlerinin dar/geniş olması bakımından Oğuz Türkçesi (Azerbaycan Türkçesi, Anadolu ağızları) ile Kuzey Türkçesi (Tatarca- Başkurtça) arasında düzenli

bir denkleğinin olması (Develi 1997: 73-99) yönüyle ve ayrıca transkripsiyon metinlerindeki tespitleri de göz önünde bulundurarak bu ünlü sesbirimlerinin 17. yüzyıla kadar geniş/yuvarlak olarak kullanıldığını, darlaşmanın ancak 18. yüzyıldan itibaren görüldüğünü ifade etmektedir (Develi 1998b: 97). Günümüz Anadolu ağızlarında ise yazı dilinde darlaşmış yuvarlak ünlüye sahip bazı sözcüklerin hâlen birçok yörede geniş yuvarlak ünlülü olarak telaffuz edildiğine rastlamak mümkündür (bkz. Kollektif DS 2009). Biz de buna dayanarak yukarıda örneklerini verdiğimiz bu gibi sözcükleri günümüz Orta Anadolu ağızlarında da geniş yuvarlak ünlülü olarak telaffuz edilmesini dikkate alarak 14. yüzyıl Orta Anadolu Bölgesinde yazılmış bu üç metinde geniş yuvarlak ünlülü olarak okumayı tercih ettik.

2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarının Ünlü Sistemi

Yazı sistemlerinde kullanılan işaretler belirli sesleri ifade etmek için kullanılsa da harf ve sesbirim kavramları tam anlamıyla birbirini karşılamamakta ve harfler sesbirimlerin yaklaşık değerlerini göstermektedir. Bununla birlikte harfler her zaman tek bir sesbirimi karşılamayıp bazen birden fazla sesbirimi karşılamak için de kullanılabilirler. Örneğin Arap harfli tarihî dönem metinlerinde kef (ك) harfi /k/, /g/, [ñ] gibi üç farklı sesbirimi karşılamak için kullanılırken Latin harfli günümüz yazı sisteminde bazı harfler karşıladığı sesbirimin, yani k harfi [k] ve [k]; g harfi [g] ve [ğ]; l harfi [l] ve [l̥] örneklerinde olduğu gibi, ön ve art altsesbirimlerini de karşılayabilmektedir.

STT'nin yazı sisteminde sekiz ünlü sesbirim (/a/, /ı/, /o/, /u/, /e/, /i/, /ö/, /ü/) bulunmaktadır. Konuşma dilinde ve özellikle Anadolu ağızlarında bu sekiz ünlü sesbirimin boğumlanma süreleri ve nitelikleri bakımından çeşitliliğe uğramış altsesbirimlerinin olduğu, yapılan çeşitli çalışmalar neticesinde bilinmektedir (bkz. Eker 2007: 28-29). Sağır'ın Anadolu ağızlarında var olan ünlüleri incelediği çalışmasında, bu sekiz ünlü sesbirimin yanı sıra /a/ ünlüsünün altı, /e/ ünlüsünün on, /ı/ ünlüsünün üç, /i/ ünlüsünün yedi, /o/ ünlüsünün üç, /ö/ ünlüsünün üç, /u/ ünlüsünün beş, /ü/ ünlüsünün üç adet türü olmak üzere Anadolu ağızlarında toplamda kırk adet altsesbirimin varlığından bahsedilmiştir (Sağır 1995: 377-390).

Anadolu ağızlarının genelinde durum böyleyken Orta Anadolu ağızları ile ilgili yapılan ağız araştırmalarına bakıldığında bu bölge ağızlarında da sekiz ünlü sesbirimden bazılarının “komşu seslerin etkileri ya da konuşan kimselerin konuşma özelliklerine bağlı olarak boğumlanma (**articulation**) nitelikleri bakımından az çok değişikliğe uğramış” (Günşen 2000: 17) çeşitli altsesbirimlerinin varlığı görülmektedir¹⁵. Bunlar:

[â], [á], [è], [ê], [í], [î], [ò], [ó], [ú]

[â] altsesbirimi:

/a/ ve /ı/ arasında boğumlanma alanı olan bir altsesbirimdir. Bazı ünsüz sesbirimlerin yanlarındaki ünlü sesbirimler üzerinde daraltma ya da genişletme etkileri neticesinde oluşmuş dar bir /a/ türüdür (Korkmaz 1994: 29). Çok fazla örneği bulunmamaktadır:

gâz gözün kór_ossuñ ‘kız gözün kör olsun’ (NEV, 40/15); *arabâya* (NEV, 29/62; KIR, XXXVI/33); *parâya gaydım* (KIR, XX/37); *bulaşık yıhâyan* ‘bulaşık yıkayan’ (KIR, LXVII/53); *âz* (KMA, 85/22); *kirâya* (KMA, 91/17); *âcıcıh* ‘azıcık’ (KMA, 89/5) vb.

[á] altsesbirimi:

/a/ ve /e/ arasında bir ses aralığında bulunan /a’ya yakın kalın, geniş bir /e/ altsesbirimidir. Çoklukla /ğ/, /k/, /g/, [ñ] gibi damak ünsüz sesbirimlerinin yanında ya da bu ünsüz sesbirimlerin eriyip kaybolması neticesinde kalınlaştırıcı etkilerini geride kalan ünlü sesbirimlere bırakmalarıyla ortaya çıkan bir altsesbirimdir Bölgede kullanımı oldukça yaygındır:

âsik ‘eksik’ (NEV, 51/31; KIR, XXIV/71); *yimâimizi* ‘yemeğimizi’ (NEV, 25/6); *gidecâm* ‘gideceğim’ (KIR, XXX/6); *âldi* ‘eğildi’ (KIR, XXXVI/81); *ekmâ* ‘ekmeği’ (KIR, XXXV/10; SİV, 116/7); *âri* ‘eğri’ (SİV, 79/10); *emâkli* ‘emekli’ (SİV,

¹⁵ Orta Anadolu Bölgesinin genel ağız özellikleri bakımından temsilen incelenen NEV, KIR, KMA ve SİV’de bazı ünlü altsesbirimlerinin ortak olduğu bazılarının ise sadece o yöreye ait olduğu görülmüştür. Ele alınan ünlü altsesbirimi, eğer bu dört ağızdan sadece birinde bulunuyorsa -çalışmanın gayesini aşmamak için- burada yer verilmemesi uygun bulunmuştur.

144/9), *dáal* ‘değil’ (SİV, 144/41); *n_áder* ‘ne kadar’ (KMA, 32/20); *onikiy_áder* ‘on ikiye kadar’ (KMA, 27/12) vb.

[è] altsesbirimi:

Kapalı /e/ olarak da bilinen [è] ünlü altsesbirimi, çalışmamızın “Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında i/è Meselesi” bahsinde detaylı olarak incelenmiştir.

[ê] altsesbirimi:

/e/ ve /ö/ arası bir ses aralığında bulunan ve birkaç sözcükte örneği görülen yuvarlaklaşmış bir /e/ altsesbirimidir:

erteşún ‘ertesi gün’ (NEV; 28/24); *bêyle* ‘böyle’ (SİV, 1/6); *êyliyse* ‘öyleyse’ (SİV, 15/40); *dêvlet* ‘devlet’ (KIR, XXI/18); *bu sêfer* ‘bu sefer’ (KIR, XXI/26); *êle bêle* ‘öyle böyle’ (KIR, XXXIII/14) vb.

[í] altsesbirimi:

/ı/ ve /i/ arası bir ses aralığında bulunan altsesbirimidir. Çeşitli ses olayları neticesinde /ı/’nın incilmesi yahut /i/’nin kalınlaşması şeklinde ortaya çıkar:

ney_annadím ‘neyi anlatayım’ (NEV; 24/41); *alím* ‘alayım’ (NEV; 29/114); *ağız dadınan* ‘ağız tadıyla’ (NEV; 1/28); *sevķ_íder* ‘sevk eder’ (NEV, 29/17); *delíne* ‘deliğine’ (NEV, 20/9); *díğnemiş* ‘dinlemiş’ (NEV, 20/5); *círíd* ‘cirit’ (KIR, LVI/43); *pātíşā* ‘padişah’ (KIR, XXI/33); *münāsíb_ısa* (KIR, II/36); *var_ímış* (SİV; 8/49); *ormanıyle* ‘ormanıyla’ (SİV; 54/18); *yaní* (SİV, 46/22); *haní* ‘hani’ (SİV, 84/15); *oluyí* ‘oluyor’ (SİV, 11/3) vb.

[ò] altsesbirimi:

/o/ ve /u/ arası bir ses aralığında bulunan ve birkaç sözcükte örneği görülen dar bir /o/ altsesbirimidir:

rāzi òssun ‘razı olsun’ (NEV, 20/8); *gidiyòh* ‘gidiyoruz’ (NEV, 29/131); *órda* (NEV, 23/11; SİV, 57/20); *ğutl_òssun* (KIR, X/4); *hem_órda hem burda* (KIR, X/10); *şörya* ‘şuraya’ (SİV, 98/41); *soòk* ‘soğuk’ (SİV; 100/28) vb.

[ó] altsesbirimi:

/o/ ve /ö/ arası bir ses aralığında bulunan kalınlaşmış bir /ö/ ya da incelmış bir /o/ altsesbirimidir. Orta Anadolu ağızlarında yaygın olan /k/,/g/, /ğ/ ve [ñ] ünsüz sesbirimlerinin yanlarındaki ünlü sesbirimleri kalınlaştırma ya da /y/ ünsüz sesbiriminin inceltme etkileri bu ses üzerinde de görülmektedir:

ğapınıñ_ónde ‘kapının önünde’ (NEV, 1/49); *ónlerinden* ‘önlere’ (NEV, 36/3); *hórürseñ gör* ‘ne görürsen gör, ne yaparsan yap’ (NEV, 2/28); *ötón* ‘öteki gün, geçen gün’ (NEV, 2/44; KIR, XXIV/103); *gólde* ‘gölde’ (NEV, 50/36); *gèdiyór* ‘gidiyor’ (NEV, 50/25); *ályó* ‘alıyor’ (NEV, 51/29); *hórüyollar* ‘ne yapıyorşar’ (KIR, I/37); *gósünde* ‘göğsünde’ (KIR, XLIII/29); *gólge* ‘gölge’ (KIR, XLIII/59); *kıótü* ‘kötü’ (KIR, IV/89; SİV, 139/22); *kóy* ‘köy’ (KIR, II/24; SİV, 2/1; KMA, 64/3); *góc* ‘göç’ (SİV, 3/6); *dókerük* ‘dökeriz’ (SİV, 17/4); *gótürmüş* ‘götürmüş’ (SİV, 45/102); *gózel* ‘güzel’ (SİV, 77/60); *kópüklü* ‘köpüklü’ (KMA, 39/21); *görücü* ‘görücü’ (KMA, 23/20); *ón* ‘ön’ (KMA, 78/6); *ösüz* ‘öksüz’ (KMA, 59/13) vb.

[ú] altsesbirimi:

/u/ ve /ü/ arası bir ses aralığında bulunan kalınlaşmış bir /ü/ altsesbirimidir. Yine bu altsesbirimin oluşmasında da yukarıda ifade edilen bazı ünsüz sesbirimlerin kalınlaştırıcı etkileri görülmektedir:

gúñ ‘gün’ (NEV, 2/1; SİV, 1/3); *güle güle* ‘güle güle’ (NEV, 1/28); *böyük* ‘büyük’ (NEV, 9/1); *dúñúr* ‘dünür’ (NEV, 2/6); *gülemem* ‘gülemem’ (NEV, 30/66); *çarşambúñ* ‘Çarşamba günü’ (NEV, 2/16); *ik_úruş* ‘iki kuruş’ (NEV, 63/47); *ürküñtüler* ‘ürküntüler’ (KMA, 19/15); *gúnay* ‘güney’ (KMA, 135/12); *kúf* ‘küf’ (KMA, 60/21); *düzgúñ* ‘düzgün’ (KMA, 119/4); *yúñnü* ‘yünlü’ (109/17); *şúkrü* ‘Şükrü’ (KMA, 119/2); *yúkler* ‘yükler’ (SİV, 2/64); *düşkún* ‘düşkün’ (SİV, 79/24); *gümüşden* ‘gümüşten’ (SİV, 66/91); *derúk* ‘deriz’ (SİV, 46/80) vb.

2.1.3. Uzun Ünlü

Ünlü sesbirimlerin boğumlanma yerleri ve nitelikleri bakımından çeşitli altsesbirimleri olmakla birlikte bu sesbirimlerin kısa veya uzun söylenmesine göre, yani söyleniş süresi bakımından da çeşitli altsesbirimleri bulunmaktadır. Boğumlanma süreleri normal olan ünlü sesbirimlerin boğumlanma sürelerinden daha uzun sürede

boğumlanan altsesbirimleri, çoklukla **uzun ünlü** olarak ifade edilmektedir. Uzun ünlüler, sözcüğün bünyesinde aslî olarak bulunduğu gibi çeşitli fonetik olaylar sonucu sonradan ortaya çıkmış ikincil uzunluklar da bulunmaktadır. Ünlü uzunlukları Eker'e göre altı durumda görülmektedir. Bunlar;

- “Ödünç sözcüklerdeki birincil uzun ünlüler
- Ödünç sesbirimlerin (ayın, hemze) düşmesini telafi eden uzunluklar
- Türkçe kökenli sözcüklerde birincil uzun ünlüler
- Türkçe kökenli sözcüklerde ğ ve v'nin özel durumlarının yol açtığı uzunluklar
- Türkçe sözcüklerde diğer ses olaylarının sonucu olan ikincil uzunluklar
- Ünlünün kendi niteliğinden bağımsız, yani söylem düzeyindeki uzunluklar (uzatma).”(Eker 2007: 32)

Türkçedeki ünlü uzunlukları hakkındaki bilgiler ilk kez XIX. yüzyılın ortalarında O. Böhtlingk tarafından dile getirilmiş olup bu uzunlukların aslî olarak mı yahut türlü fonetik etki ve değişmeler sonucu sonradan mı meydana geldiği bilgisi üzerine konuyla ilgilenen bilim insanları tarafından henüz kesin bir yargıya varılamamıştır (Korkmaz 1995: 443). Bununla birlikte Türkçenin çeşitli dönem ve lehçeleri üzerinde bu konu hakkında yapılmış olan çalışmalar¹⁶ ışığında bir takım sözcüklerde ünlü uzunluklarının varlığı tespit edilmiştir.

Korkmaz EAT'deki uzun ünlüler üzerine yaptığı çalışmada, Anadolu bölgesinde gelişmiş olan Oğuz Türkçesinin aynı koldan gelen Orta Asya Türkmencesinin aksine, genellikle ‘uzun ünlüleri bulunmayan bir lehçe türü’ olarak gösterilmesinin yanlış olduğunu belirterek EAT metinleri üzerinde yaptığı incelemeler neticesinde, aslî ünlü uzunlukları bakımından bu dönemin bir yandan günümüz

¹⁶ Bu konu üzerinde yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılan bir hayli çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Osman Nedim Tuna, “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, **TDAY**, Ankara, 1960, s.213-282; Bernt Brendemoen, “Osmanlı ve Çağatay şiirinde İmâle ve Aslî Uzun Ünlüler”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992**, TDK Yay. Ankara, 1996, s.435-454; Zeynep Korkmaz, “Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vocal) Uzunlukları”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 443-458; Talat Tekin, **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simurg Yayınevi, İstanbul, 1995; Ahmet Bican Ercilasun, “Divanü Lügati't-Türk'te Ünlü Uzunluklarıyla İlgili Kayıtlar”, **Divanü Lügati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri**, 7-8 Mayıs 1999, Türk Dil Kurumu- Türksoy, Ankara, 2000, s.51-54, Gürer Gülsevin, “Eski Anadolu Türkçesi Ağızlarında Uzun Ünlüler Üzerine”, **Dil Araştırmaları**, S.5, Güz, 2009, s. 39-56.

Anadolu Ağzları, Orta-Asya Türkmencesi ve Türkçenin uzun ünlü taşıyan başka kollarıyla bir yandan da XI. yüzyılda yazılmış olan Divanü Lügati't-Türk ile birleştiğini savunmuştur (Korkmaz 1995).

Arap harfli Türkçe metinlerde ünlü uzunluklarının tespit edilebilmesi, metinlerin harekeli oluşu ve metin boyunca aynı sözcüklerin istikrarlı bir imlaya sahip olmasıyla doğru orantılıdır. EAT döneminde henüz standart bir imlanın oturmaması, dönemin ağzlarının belirlenebilmesi ve birçok fonolojik olayın aydınlatılmasında olumlu sonuçlar doğursa da bu durum ünlü uzunluklarının tespit edilmesi konusunda kesin bilgilere ulaşılması ile ilgili tereddütlere yol açmaktadır. Bilindiği gibi Arap ve Uygur imla geleneğinin birlikte kullanıldığı bu dönemde Türkçe sözcüklerde aynı metin içinde dahi ünlü sesbirimlerin çeşitli yazımlarını görmek mümkündür. Özellikle manzum metinlerde buna bir de vezin gereği imâleler girince sözcüğün uzun ünlüye sahip olup olmaması konusunda işin içinden çıkılmaz bir durum almaktadır. Brendemoen, aruz veznindeki imâleler ile ET'deki uzun ünlüler arasında herhangi bir bağlantının olup olmadığını irdelediği yazısında ikisi arasında doğrudan doğruya bir bağlantı olmadığını farklı dönemlerden çeşitli eserleri tarayarak tespit etmiş, özellikle aruz vezninin yaygınlaşmaya başladığı evre olan EAT döneminde Osmanlı dönemine nazaran çok daha fazla imâle örneklerinin bulunduğunu yani bu dönemde imlanın imâleyi değil, imâlenin büyük ölçüde imlayı tayin ettiğini ifade etmiştir (Brendemoen 1996: 437). Ayrıca Brendemoen, Korkmaz'ın kimi tarihî ve günümüz lehçelerinde bünyesinde uzun ünlüye sahip olan sözcüklerin EAT'de med harfleriyle yazılmış örneklerini verdiği ve bu sözcüklerin EAT'de uzun ünlülü olduğu savunduğu yazısını işaret ederek böyle bir durumun imkânsız olmadığını fakat EAT imlasının bu görüşün ispatını ciddi derecede zorlaştıran bir karmaşıklığa ve istikrarsızlığa sahip olduğunu; Doerfer'in de bu iddiayı çürüten bir yazısının bulunduğunu belirterek dile getirmiştir (Brendemoen 1996: 438).

2.1.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Uzun Ünlü

Uzun ünlü üzerine yapılmış çalışmaların geneline bakıldığında geçmişten günümüze Türk dilinin bütün lehçelerinde uzun ünlüler görülmediği gibi her bölge ağzında da uzun ünlü bulunmadığı kanısı ortaya çıkmaktadır. Burada uzun ünlüden

kasıt, birincil uzun ünlülerdir. Bu durum EAT döneminde var olan ağızlar için de geçerli bir husustur. Gülsevin, EAT ağızlarındaki uzun ünlüler üzerine yaptığı çalışmada o dönemde hangi ağızların uzun ünlüye sahip olduğu, hangi ağızların sahip olmadığı konusunun belirlenebilmesi için tarihî metinler üzerinde çok titiz çalışmak gerektiğini belirtmekle beraber -tıpkı Brendemoen gibi- tarihî ve yaşayan Türk lehçelerinde uzun ünlüye sahip olduğu bilinen sözcüklerin, incelenilen metinde bulunanlarıyla karşılaştırma yapılarak metindeki uzun ünlülü sözcüklerin varlığını tespit etmenin tam olarak doğru sonuçlara götüremeyeceğini ifade etmiştir (Gülsevin 2009). Ona göre metindeki her sözcüğün *harekeli yazılmış olanlar/ hem harf hem hareke ile yazılmış olanlar / bazen hareke bazen hem harf hem hareke ile yazılmış olanlar* şeklinde teker teker fişlenerek uzun ünlüye sahip yaşayan ve tarihî lehçelerdeki sözcüklerle karşılaştırılması gerekmektedir. Bu şekilde bir çalışma elbette daha net, kanıtlanabilir bilgilere ulaşılmasını sağlar. Özellikle bu konu üzerinde aynı bölgede yaşadığı bilinen müelliflerin elinden çıkmış ve hareke/imla konusunda istikrarlı, birden fazla eser üzerinde incelemeler yapmak, meşakkatli bir süreç olmakla birlikte, müstakil bir çalışmayı gerektirir.

Bu bilgiler ışığında XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde uzun ünlülerin varlığı konusunda seçtiğimiz Garib-nâme (GN/A), Mantıku't-Tayr (MT/R) ve Kadı Burhaneddin Divânı(KBD)'na baktığımızda, bu üç eserin hiçbirinin müellif hatlarının günümüze ulaşmadığını görmekteyiz. Elimizdeki nüshalardan sadece KBD'nin nüshası, Kadı Burhaneddin'in hattatlarından birinin kaleminden çıkmış olup şairin yaşadığı dönem içerisinde yazılmış olduğu bilinmektedir (Ergin 1980: IV).

Bununla birlikte Tekin'in Batı Türkçesinde sonsesteki ünsüzlerin tonlulaşması hakkında "Ana Türkçede tek heceli sözcüklerin sonundaki ötümsüz patlayıcı p, t, ç, k/k ünsüzlerinin Oğuz grubu Türk lehçelerinde, kısa bir ünlüden sonra kendilerini korudukları hâlde (birincil) uzun bir ünlüden sonra ötümlüleşerek b,c,d,g ve ğ(y) olmuşlardır." (Tekin 1995: 128) şeklinde dile getirdikleri, aşağıda gösterilen sözcüklerin uzun ünlülü olduğu fikrini vermektedir:

işid (GN/A, 40b-5); *od* 'ateş' (GN/A, 60b- 5); *ud* 'utanma, sıkılma' (GN/A, 60b-5); *kurd* (GN/A, 130b-2); *yurd* (GN/A, 130b-2); *süd* (GN/A, 160b-13); *dad* (GN/A, 200b-2); *ad* (GN/A, 211a-12); *dörd* (MT/R 271-7); *bulıd* (KBD, 262-3).

2.1.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Uzun Ünlü

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde var olan ünlü uzunluklarının yazı dilinden tespiti yukarıda ifade edildiği gibi güç bir meseledir. Fakat günümüz Orta Anadolu ağzlarında ünlü uzunluklarını konuşurlardan direkt olarak tespit edebilme imkânına sahip olduğu için durum farklıdır.

Yapılan çalışmalarda bölgede görülen ünlü uzunluklarının ikincil ünlü uzunlukları olduğu, yani birtakım ses değişimleri ile oluştuğu görülmektedir. Bunlar:

i. Hece kaynaşması olayı ile:

Bölgede en sık görülen ünlü uzunluklarıdır. Çeşitli ünsüzlerin erimeleri neticesinde bu ünsüzlerin kendi hecesi içindeki ünlünbir önceki heceye kaynaşmasıyla oluşan ünlü uzunluklardır:

/-k-/ (>-g-), /-g-/ , /-ğ-/ ünsüz sesbirimlerinin erimesi sonucu oluşan uzunluklar: *altındā* ‘altındaki’ (NEV, 9/3); *ötālerden* ‘ötekilerden’ (NEV, 4/34; KIR, XLIX/11); *nādar_ossa* ‘ne kadar olsa’ (NEV, 8/33); *ilārşu* ‘ele karşı, ayıp’ (NEV, 5/68); *dāl* ‘değil’ (NEV, 7/22; KIR, XIII/15); *dērmene* ‘değirmene’ (SİV, 7/23); *sā* ‘sana’ (SİV; 3/12); *vuracām* ‘vuracağım’ (SİV, 5/19); *barmā* ‘parmağa’ (SİV, 28/10); *saçā* ‘saçağa’ (SİV, 28/16); *tabā* ‘tabağa’ (SİV, 32/9); *dóşmüşler* ‘döğüşmüşler’ (KMA, 73/12); *n_ēziyoñ* ‘ne geziyorsun’ (KMA, 117/20); *dōradīñ* ‘doğradığın’ (KMA, 24/21); *ğavūnu* ‘kavuşunu’ (KMA, 19/24); *bōn* ‘bugün’ (KIR, XII/39); *āldi* ‘eğildi’ (KIR, XXXVI/38) vb.

/y/ ünsüz sesbiriminin erimesi sonucu oluşan uzunluklar: *nāpacām* ‘ne yapacağım’ (NEV, 5/43); *dí* ‘diye’ (NEV, 1/46); *dín* ‘diyin’ (NEV, 16/2); *bekliler* ‘bekliyorlar’ (NEV, 66/58); *dadīnan* ‘tadı ile’ (NEV, 1/28); *şāpamıyolar* ‘şey yapmıyorlar’ (SİV, 7/33); *götürím* ‘götüreyim’ (SİV, 5/21); *yapím* ‘yapıyım’ (SİV, 15/31); *ekíduķ* ‘ekiyorduk’ (SİV, 2/21); *galíy* ‘kalıyor’ (SİV, 2/45); *diyí* ‘diyor’ (SİV, 4/10); *şētsin* ‘şey etsin’ (KIR, XXXVI/308); *ísen* ‘iyisen’ (KIR, XXXIII/12);

sıretmişler ‘seyretmişler’ (KMA, 65/18); *şikāt* ‘şikâyet’ (KMA, 51/19); *ële* ‘öyle’ (SİV, 64/8) vb.

/ñ/, /h/, /v/ ünsüz sesbirimlerinin erimesi sonucu oluşan uzunluklar: dîne- (<tiñle-) ‘dinle-’ (NEV, 13/35; KIR, XXIV/53); *gönümüz* (<köñül) ‘gönül’ (NEV, 5/26); *zabādar* ‘sabaha kadar’ (NEV, 1/17); *bi dā* ‘bi daha’ (NEV, 3/14; KIR, XXXIII/7); *nāḥıt* ‘ne vakit’ (NEV, 1/58); *ēmize* ‘evimize’ (NEV, 25/26; KMA, 22/2); *āmed* ‘ahmet’ (KIR, XXXIII/11); *nēr* ‘nehir’ (KMA, 50/24); *hasdāniye* ‘hastahaneye’ (KMA, 27/10); *sombār* ‘sonbahar’ (KMA, 66/12); *zār* ‘zahir’ (KMA, 119/27); *rātsiz* ‘rahatsız’ (SİV, 43/59); *bēziyor* ‘benziyor’ (SİV; 15/60); *yalız* ‘yalnız’ (SİV, 82/7); *hepîze* ‘hepinize’ (SİV, 35/54) vb.

ii. ünsüz sesbirim düşmesi ile:

İçseste bulunan bir ünlü sesbirim ile akıcı, sızıcı ve patlayıcı tonlu ünsüz sesbirimlerden birisi arasında bulunan ve buldukları heceyi kapayan /-k-/ (>-g-), /-g-/ , /-ğ-/ , /-y-/ , /-ñ-/ , /-l-/ ünsüz sesbirimleri, düştükleri ya da eriyerek ünlüleşip kayboldukları zaman, kendilerinden önceki ünlüleri uzatmaktadırlar (Korkmaz 1994: 38).

yūsek ‘yüksek’ (NEV, 7/1); *āzına* ‘ağzına’ (NEV, 1/27; SİV, 3/12); *dōmem* ‘dövmem’ (NEV, 1/58); *ālaş-* ‘ağlaş-’ (NEV, 4/7); *yāmur* ‘yağmur’ (NEV, 3/29); *sōle-* ‘söyle-’ (NEV, 1/63; SİV, 97/4); *ōkelen-* ‘öfkelen-’ (NEV, 51/51); *sōra* ‘sonra’ (NEV, 1/4; KIR, LXVIII/1); *dōradīñ* ‘doğradığın’ (KMA, 24/21); *dōdum* ‘doğdum’ (KIR, XXXV/20); *dōru* ‘doğru’ (KIR, XXXVI/221); *āşam* ‘akşam’ (KIR, LVII/93); *dēze* ‘teyze’ (KIR, LXV/154); *āşe* ‘ayşe’ (KIR, IX/7); *sīmıyordu* ‘sığmıyordu’ (SİV, 7/2); *dōdüler* ‘dövdüler’ (SİV, 160/3); *ūraşuruk* ‘uğraşınız’ (SİV, 2/7); *būday* ‘buğday’ (SİV; 7/24) vb.

iii. Yanyana gelen ünlü sesbirimlerin kaynaşması ile:

Türkçenin genel kurallarından biri, iki ünlü sesbirim yan yana geldiğinde, yani ünlü sesbirim ile biten bir sözcüğe ünlü sesbirim ile başlayan bir ek getirildiğinde, araya bir bağlantı ünsüz sesbirimi ilave edilmesidir. Bu kuralın dışında, incelenen Orta Anadolu ağızlarında, son ve ön seslerinde birer ünlü sesbirim bulunan iki sözcük arka arkaya, arada duraklama olmadan, sesletildiğinde yan yana gelen iki ünlü arasında bir uzama olayı söz konusu olmaktadır:

n_ölacağ ‘ne olacak’ (NEV, 6/24); *didísem de* ‘dediysem de’ (NEV, 21/24); *nídecek* ‘ne edecek’ (NEV, 62/89); *n_öldü* ‘ne oldu’ (KIR, XXX/21; KMA, 77/1); *ğar_olum* ‘kara oğlum’ (KIR, XXXI/21); *n_íşe* ‘ne işe’ (KMA, 138/21); *kitabın_ālp* ‘kitabımı alıp’ (KMA, 141/21) vb.

2.1.4. Ünlü Sesbirim Benzeşmeleri ve Uyumu

Ses benzeşmeleri, dilde “en az çaba” yasaının, yani konuşma organlarının kısa yoldan iş görme eğilimlerinin en önemli örneklerini teşkil etmektedirler (Banguoğlu, 2007: 78). Ünlü ve ünsüz sesbirimleri, dilde belirli bir uyum içerisinde arka arkaya sesletilirler. Bu esnada birbirlerinden etkilenerek belirli ses değişimlerine veya benzeşmelerine maruz kalırlar. Bu değişim ve benzeşme sayesinde dil, söyleyişe daha yatkın bir karakter kazanır. Özellikle konuşma dili ve Anadolu Ağızları, yazı dilinin kuralcı yapısından sıyrılabildikleri için bu yatkınlık onlarda daha çok hissedilir.

Sesbirimlerin birbiriyle uyumu ve benzeşmeleri, çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgilenen araştırmacılar sesbirimlerin birbiriyle benzeşme olayını çeşitli başlıklar altında değerlendirmişlerdir.

Mansuroğlu (1959), benzeşmeleri beş ana başlık altında toplamıştır: 1. Çıkış yeri uyumu; 2. Dudak uyumu; 3. Ses tellerinde uyum; 4. Süreklilik uyumu; 5. Tam benzeşme.

Banguoğlu (1997), üç ana başlık altında incelemiştir: 1. Soslilerin (Ünlülerin) Benzeşmesi; 2. Soslilerle (Ünlülerle) Sesdeşlerin (Ünsüzlerin) Benzeşmesi; 3. Sesdeşlerin (Ünsüzlerin) Benzeşmesi.

Korkmaz (1994), bu değişim veya benzeşme olayını dört ana bölüme ayırmaktadır: 1. Ünlülerin ünlüler üzerindeki etkileri (benzeşme); 2. Ünlülerin ünsüzler üzerindeki etkileri (benzeşme / benzeşmeme); 3. Ünsüzlerin ünlüler üzerindeki etkileri (benzeşme / benzeşmeme); 4. Ünsüzlerin ünsüzler üzerindeki etkileri (benzeşme).

Develi (1995b) ise üç ana başlık altında değerlendirmiştir: 1. Ünlü Benzeşmeleri, 2. Ünlü- Ünsüz Benzeşmeleri, 3. Ünsüz Benzeşmeleri.

Ünlü sesbirim benzeşmeleri, ilk hecede bulunan ünlü sesbirim ile diğer hecelerde bulunan ünlü sesbirimleri arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan benzeşme türüdür. Sözcüğün sadece kökünde değil aldığı eklerin ünlü sesbirimlerinde de benzeşme olayı söz konusudur. Bu benzeşme, ünlü sesbirimlerin ön veya art sıradan uyum göstermelerine göre “dil benzeşmesi” ya da taşıdıkları düzlük, yuvarlaklık özelliklerine göre “dudak benzeşmesi” şeklinde kendini gösterir.

Dil Benzeşmesi ve uyumu, Türkçede, bir kök ya da gövdenin son hecesinde bir ön ünlü varsa, ondan sonraki hecede de ancak bir ön ünlü, eğer bir art ünlü varsa, ondan sonraki hecede de ancak bir art ünlü olabilir (Demircan, 2009: 81). Sözcüklerin ve sözcüklere eklenen eklerin sesletilme sınırlarını belirleyen bu kural (Develi, 1995b: 48), gramer kitaplarında *dil uyumu*, *damak uyumu*, *önlük-artlık uyumu*, *kalınlık-incelik uyumu* ya da *büyük ünlü uyumu* gibi çeşitli terimlerle anılır. Sözcükteki ünlü sesbirimleri arasındaki benzeşme dolayısıyla oluşan dil uyumu kanunu, Türkçede dudak uyumu kanunundan çok daha önceleri, tarih öncesi gelişme çağlarında meydana gelmiş olmalıdır (Banguoğlu, 2007: 88).

Dil uyumunda bir ön ünlüyü bir art ünlü, bir art ünlüyü de bir ön ünlü izlemesi beklenemez. Kimi ağızlarda görülen aykırılıklar, sözcüğün anlamını değil sadece sesletimi etkiler. Bununla birlikte STT’de bu uyuma girmeyen bazı sözcükler ve eklerin konuşma dilinde ve ağızlarda uyuma girdiği örnekler de görülmektedir.

2.1.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Dil Benzeşmesi ve Uyumu

Türkçenin köklü ve en belirgin ses özelliklerinden biri olan dil uyumunun Batı Türkçesinin ilk devresinde (XIII-XV. yy) de sağlam olduğu genel bir görüştür. Her ne kadar Arap yazı sistemi Türkçedeki ünlüleri göstermede yetersiz kalsa da henüz yazı dili-konuşma dilinin kesin çizgilerle ayrılmadığı bu dönemden kalan metinlerin harekeli oluşu ve Arap yazı sisteminde bazı ünsüzlerin ön/art sıradan oluşunu gösteren farklı işaretlerin bulunması gibi özellikler, bu dönemde de dil uyumunun sağlam olduğu hakkında ipuçları sunmaktadır. Bu ipuçlarından yola çıkarak STT’de uyum dışı kalan bazı sözcükler ve eklerin, incelediğimiz metinlerde dönemin diğer metinlerinde de olduğu gibi dil uyumuna uygun şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bunlar:

1. STT’de uyum dışı kullanılan “kardeş, hangi, hani” sözcükleri, “*kardeş*” (MT/R 61-15), “*kankı*” (GN/A, 211a-1), “*kani*” (MT/R 50-1) biçimlerinde görüldüğü gibi henüz dil uyumu bozulmamış şekilde karşımıza çıkmaktadır.

2. {-ki} aitlik eki: *ruhındağı* (KBD, 221-8); *uçmağındağı* (KBD, 342-12); *bundağı* (GN/A, 181a-14); *taşrağıya* (MT/R 131-2); *sendeki* (GN/A, 41a-7); *gönlümdeki* (KBD, 122-11); vb. Fakat bazen uyum dışı örnekler de görülmektedir: *gözümdağı* (MT/R 21-14).

3. *i-* ek fiilinin duyulan/görülen geçmiş zaman ve şart kipinin STT’deki ekleşmemiş *idi, imiş, ise* şekilleri, metinlerde çoklukla önceki sözcükle birleşik bir imlada yazılmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Harekelerden bu biçimlerinin ön veya art sıradan olup olmadığı ise net bir şekilde anlaşılmamaktadır. Fakat biz bu birleşik yapıların günümüz Orta Anadolu Ağızlarındaki kullanımlarını da göz önünde bulundurarak dil uyumuna uygun olarak ele aldık: *var-ıdı* (GN/A, 6a- 4); *bakmaz-ıdı* (GN/A, 365a-5); *durmuş-ıdı* (MT/R 10-15); *hâlda-y-ısañ* (GN/A, 131a-8); *kor-ısañ* (MT/R 10-1); *aldar-ımış* (GN/A, 191a-2); *kor-ımış* (GN/A, 191a-2); *çoğ-ımış* (MT/R 220-2); *yog-ımış* (MT/R 220-2); *düşmüş-ıdı* (GN/A, 365a-4); *bitmiş-ıdı* (MT/R 121-13); *gice-y-ıdı* (KBD, 341-11) vb.

4. *için* edatının ekleşmiş biçimi: *halk-ıçun* (MT/R 151-3); *ayrılmağ-ıçun* (GN/A, 340b-1); *dostluğuñçun* (GN/A, 11a-2); *hakk-ıçun* (GN/A, 360b-1); *kıлмаğ-*

ıçun (KBD, 421-11); *ne-y-içün* (GN/A, 90b-11); *senüñ-içün* (MT/R 250-6); *lebleri-y-içün* (KBD, 1-7); *itmeg-içün* (KBD, 422-10) vb.

5. *ile* edatının ekleşmiş biçimi (Bu edat art sıradan sözcüklerde çoklukla elif ile yazılmıştır): *nuṭḡ-ıla* (KBD, 422-6); *ağızı-y-ıla* (KBD, 421-10); *'ışḡ-ıla* (KBD, 342-16); *ululıḡ-ıla* (MT/R 170-9); *bâḡ-ıla* (MT/R 90-4); *şu-y-ıla* (MT/R 71-15); *sîmurḡ-ıla* (MT/R 70-4); *arılıḡ-ıla* (MT/R 70-1); *uçmaḡ-ıla* (GN/A, 330b-14); *'aklı-y-ıla* (GN/A, 290b-7); *ḡavḡa-y-ıla* (GN/A, 110b-12); *kimüñ-ile* (GN/A, 130b-7); *gemi-y-ile* (GN/A, 140b-3); *güc-ile* (MT/R 81-1); *dirliğ-ile* (MT/R 110-2) vb.

6. Bu dönem metinlerinde *i-* yardımcı fiiline getirilen *-ken* zarf-fiil eki, dil uyumu dışında kalan ve hep ön sıradan şekliyle karşımıza çıkmaktadır: *yoḡ-iken* (GN/A, 6a- 4); *oḡlan-iken* (GN/A, 51a-8); *yatur-iken* (MT/R 240-8); *ḡaram-iken* (KBD, 341-6); *ḡorur-iken* (MT/R 60-8) vb.

7. {+l°K} eki ise çoklukla eklendiği sözcüğün son ünlü sesbirimine uyumlu şekilde kullanılsa da özellikle bazı ön sıradan ünlü sesbirim ile biten alıntı sözcüklerde art sıradan şeklinin kullanıldığı görülmektedir: *müddê'ihḡdan* (GN/A, 61a-15); *cûyendeliḡ* (GN/A, 100b-15); *rûyendeliḡ* (GN/A, 101a-6); *pûyendeliḡ* (GN/A, 101a-7); *ḡûyendeliḡ* (GN/A, 101a-8); *'âşihḡ* (KBD, 362-6); *kâfirihḡ* (MT/R 2-15); *âdemihḡdur* (KBD, 41b-12).

8. *i-* yardımcı fiilinin iyelik ekli {-d°K} sıfat-fiil şekli olan “*idüḡi*” sözcüğü, bu dönemde ekleşmiş şekliyle kullanılmasıyla dil uyumuna uygun şekilde kullanılmaktadır: *yakın-ıduḡını* (MT/R 10-14); *nice'ydüḡin* (GN/A, 170b-12); *ne'ydüḡin* (GN/A, 170b-12).

9. {-G°l} ikinci teklik şahıs emir eki, tek bir örnekte uyum dışı olarak karşımıza çıkmıştır: *düşmeḡil* (MT/R 20-2).

2.1.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Dil Benzeşmesi ve Uyumu

Dil uyumu, Türkçenin temel özelliklerinden biri olup Anadolu ağzları içerisinde Orta Anadolu, Ege, Akdeniz, Marmara, Orta ve Batı Karadeniz bölgelerini

içine alan coğrafyada kuvvetli bir dil uyumu vardır (Karahan 2013: 223). Günümüz Orta Anadolu ağızlarında, STT’de ünlü benzeşmesinden kaçınan bazı ekler ve edatlar ile herhangi bir nedenle ünlü benzeşmesinin bulunmadığı hem Türkçe hem alıntı sözcüklerde uyumun etkisi oldukça yoğun görünmektedir. Bunlar;

1. {-iken} zarf-fiilinin ekleşmiş ya da ekleşmemiş şekilleri: *var ıhan* ‘var iken’ (NEV, 35/6); *hâli dohurhan* ‘hâli dokurken’ (NEV, 30/38); *goyun guzlyahana* ‘koyun kuzularken’ (NEV, 51/1); *yaparhan* ‘yapar iken’ (KIR, LXVI/40); *duruhana* ‘durur iken’ (KIR, XLVI-b/78) vb. SİV’de bu ek genellikle uyum dışı kullanılmakta olup çok seyrek uyuma girdiği örnek bulunmaktadır: *gaçarhan* ‘kaçar iken’ (SİV, 89/82) vb. KMA’da uyuma girmiş örnekleri bulunmamaktadır.

2. *i-* yardımcı fiilinin yazı dilinde bağımsız bir sözcük hâlinde olup da uyuma girmeyen duyulan/görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinin ekleşmemiş *idi, imiş, ise* şekilleri: *diyolar ıdı* ‘diyorlar idi’ (NEV, 9/2); *birahmaz ıdı* ‘bırakmaz iDIM’ (NEV, 7/19); *yoğ udu* ‘yok idi’ (NEV, 57/44); *var ımış* ‘var imiş’ (NEV, 3/1); *gız isañ* ‘kız isen’ (NEV, 11/4); *oğurlar ımış* ‘okurlar imiş’ (KIR, V/35-36); *çocuğ uduh* ‘çocuk idik’ (KIR, XVI/13); *datly ımış* ‘tatlı imiş’ (KIR, XVI/27); *hangıñız isa* ‘hanginiz ise’ (KIR, XLII/39); *var ıdı* ‘var idi’ (SİV, 3/51); *ğaynadıllar ımış* ‘kaynatırlar imiş’ (SİV, 4/50); *gorhar ımış* ‘korkar imiş’ (KMA, 36/4); *yağın isa* ‘yakın ise’ (KMA, 66/22); *var isa* ‘var ise’ (KMA, 68/10); *olur udu* ‘olur idi’ (KMA, 25/2) vb.

3. {-ki} aitlik eki: *bıldırhı* (NEV, 8/35); *altındağı* (NEV, 51/62); *şönuñhu* (NEV, 8/1); *zindandağılarına* (KIR, XLII/81); *burdağı* (KIR, XXII/12); *en sonağı* ‘en sonraki’ (KIR, XXIV/1); *ayağ ucundağıını* ‘ayak ucundakini’ (SİV, 152/21) vb. KMA’da uyuma girmiş örnekleri bulunmamaktadır.

4. Seyrek kullanılan “ki” bağlacı ara sıra dil benzeşmesine uyar: “*dünyada gözeller var ımışkı*” *diyo* ‘dünyada güzeller var imiş ki diyo’ (NEV, 50/30); *diyoku’diyor ki* (NEV, 51/61); *sankı* ‘sanki’ (KIR, XVIII/42) vb. SİV’de örneğine rastlanmamıştır. KMA’da uyuma girmiş örnekleri bulunmamaktadır.

5. *ile* son çekim edatının ses değişimi veya hece kaynaşması ile oluşmuş {-lan, -ına, -ınan, -nan} gibi kısmen ya da büsbütün ekleşmiş olan şekilleri: *şönuñ ina* ‘şununla’ (NEV, 11/9); *dam ınan* (NEV, 1/60); *haznaynan* ‘hazine ile’ (NEV, 45/16);

toprānan ‘toprak ile’ (KIR, XLIV/63); *ġannan* ‘kan ile’ (KIR, XLIII/39); *ħocay ıla* ‘hoca ile’ (KIR, V/68); *bayram inan* (KIR, XXXVI/168); *taş ina* ‘taş ile’ (KIR, XXI/48); *ġarılar inan* ‘karılar ile’ (SİV, 3/41); *suvan inan* ‘soğan ile’ (SİV, 128/5); *bekmez inen* ‘pekmez ile’ (156/73); *tuz unan* ‘tuz ile’ (SİV, 59/1); *çalışmaynan* ‘çalışmak ile’(KMA, 55/19); *ciletinen* ‘jilet ile’(KMA, 79/3) vb.

6. için edatı: STT’de sadece “için” şekli bulunan bu edat SİV’de genellikle *uçun* şeklinde arkaik biçimini koruduğu örnekleri bulunmakla birlikte hem uyuma göre hem de uyum dışı kullanımları da görülmektedir: *getmek uçun* ‘gitmek için’ (SİV, 35/20); *nazar uçun* ‘nazar için’ (SİV, 51/1); *açmaħ uçun* ‘açmak için’ (SİV, 80/6); *ne üçün* ‘ne için’ (SİV, 10/20); *bildüm üçün* ‘bildiğim için’ (SİV, 36/17); *ġedmesi için* ‘gitmesi için’ vb.

7. {-^oyor} şimdiki zaman eki bazen hem düzleşmek hem incelmek sureti ile uyuma girmektedir: *getiriyör* (NEV, 51-56); *diyi ki* (NEV, 67/20); *masal isdiyir* (NEV, 67/23); *biliyiñ ni?* ‘biliyor musun?’ (KIR, XXIX/69); *ġötürıy* ‘götürüyor’ (SİV, 5/21); *diyir* ‘diyor’ (SİV, 4/10); *şışıyör* (KMA, 17/2) vb. [Bölgenin bazı ağızlarında bu ek, *yori-* yardımcı fiilinden gelen *geliyorur*, *geliyörür* (<geli-yorır) gibi kullanılışları ile hâla aslındaki ya da bunun biraz değişmiş olan şeklini devam ettiregelmektedir. Fakat genel olarak bölgede artık *-yor* şekli yerleşmiş bulunduğundan, yukarıdaki *-yör* vb. ekleri taşıyan örneklerde görülen incelmelerin sonradan geliştiği muhakkaktır.]

8. Yazı dilinde sones incelmeleri ile uyumu bozulmuş olan *hani* ve *hangi* sözcükleri bu bölgede yer yer *hanı* ve *hanġı* şekillerindedir: *hanı* (NEV, 13/30; KIR, LXIV/9; SİV, 9/43; KMA, 74/14); *hanġı /hanġısı* (NEV, 5/26; KIR, LXVIII/23; SİV, 162/74; KMA, 56/8). Bu sözcüklerin EAT’de de *kanı* ve *kanġı* şekillerinde bulunduğu dikkate alınır, gerek bölgemizdeki gerek öteki Anadolu ağızlarındaki kalın ünlülü söyleyişlerin zamana bağlı ses değişimleri ile doğrudan doğruya *kanı* ve *kanġı* şekillerinden geliştiği ve bazı ağızlara da geçmiş bulunan yazı dilindeki incelmelerin son değişme basamağını kurduğu kabul edilmelidir. Nitekim EAT’deki birçok özelliklerin zaman aralığına bağlı normal değişimlere uğramış devamını bugün Anadolu ağızlarında bulmaktayız. (Korkmaz, 1994: 46-47).

9. Bazı birleşik sözcükler, hece kaynaşması ya da ilerleyici/gerileyici dil benzeşmesi olayları ile uyuma girmiştir: *birez* ‘biraz’ (NEV, 60/36; KIR, II/105; SİV, 2/69; KMA, 40/11); *nādar* ‘ne kadar’ (NEV, 1/20; KIR, XXXVI/22); *nazaman* (KMA, 149/25) vb.

2.1.4.3. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Dil Benzeşmesinin Bozulması:

Boğumlanma noktaları ön damakta bulunan /k/,/g/,/ğ/,/ñ/, (ve /h/) ünsüz sesbirimleri, bölgede yanlarındaki ince ünlüleri kalınlaştırarak, buldukları sözcüklerde ünlü uyumunun bozulmasına yol açarlar (Korkmaz, 1994: 48). Orta Anadolu ağızlarının temel özellikleri arasında gösterilebilecek olan bu durum aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

1. Ön seste bulunan /k/, /g/ ünsüz sesbirimleri, ön, yuvarlak ünlü sesbirimlerinden /ö/, /ü/ ile hece kurduklarında, boğumlanma noktalarını art damağa kaydırarak kalınlaşırlar. Bu da /ö/, /ü/ ünlü ses birimlerinin yarı kalın [ó], [ú] altsesbirimlerine dönüşmesine neden olur. Dolayısıyla sözcüğün öteki heceleri ince sıradan olduğundan dil benzeşmesinin bozulması söz konusudur:

górseñ ‘görsen’ (NEV, 4/43); *gózelve* ‘güzelce’ (NEV, 3/40); *köle* ‘köle’ (NEV; 45/20); *kólge* ‘gölge’ (NEV, 17/53); *gúleş* ‘güreş’ (KIR, XLII/23); *kópek* ‘köpek’ (KIR; XLIX/15); *kurē* ‘küreği’ (SİV; 100/63); *gótürüyor* ‘götürüyor’ (SİV, 105/7); *kúçük* ‘küçük’ (KMA, 20/22); *görükücek* ‘gözükecek’ (KMA; 77/14) vb.

2. /k/, /g/ ünsüz sesbirimlerinin içseste hece başlarında /ü/ ünlü sesbirimi ile hece kurduklarında ya da çok heceli sözcüklerde /ü/ sesbiriminden sonra gelen hece ve sözcük sonu /k/ (>ķ) olduğunda da dil benzeşmesinin bozulması söz konusudur:

okúz ünen ‘öküz ile’ (NEV, 17/16); *dökülmüş* ‘dökülmüş’ (NEV, 3/5); *türkü* ‘türkü’ (NEV, 57/41); *ik üç sefer* ‘iki üç defa’ (NEV, 6/13); *böyük* (NEV, 5/4; KIR, LXX/21); *sókdürdüm* (KIR, XVI/55); *öncülük* ‘öncülük’ (SİV, 112/18); *çünkü* ‘çünkü’ (KMA, 20/24); *gücün* ‘gücün’ (KMA, 23/1); *yüzdük* ‘yüzdük’ (KMA, 22/3); *şükri* ‘Şükri’ (KMA, 119/4) vb.

/k/, /g/ öndamak ünsüz sesbirimleri (artdamak ünsüzlerine dönüşerek) /ö/, /ü/ ünlü sesbirimleri dışında, /e/, /i/ ünlü sesbirimleri üzerinde de /e/ > /a/, /i/ > /ı/ şeklinde kalınlaştırıcı etki yapmaktadır. Bölgede bu ünsüz sesbirimleri düştüklerinde yahut hece kaynaşması sonucu eriyip meydana gelen uzun ünlü içine katıldıklarında dahi kalınlaştırma etkileri devam etmektedir:

ekmā ‘ekmeği’ (NEV, 45/90); *delānnı* ‘delikanlı’ (NEV, 6/36); *öpüşecāh* ‘öpüşeceğiz’ (NEV, 10/27); *evdāleriñ* ‘evdekilerin’ (NEV, 4/42); *irkā* ‘erkeği’ (KIR, XVI/69); *gidecā’k* ‘gideceğiz’ (KIR, XVIII/37); *öretmenidi* ‘öğretmen idi’ (KMA, 54/7); *d’úm* ‘dügüm’ (KMA, 67/17); *değilik* ‘değiliz’ (NEV, 17/5); *dığnemiş* ‘dinlemiş’ (NEV, 20/5); *börüne* ‘böğüne’ (NEV, 4/33); *ertesüh* ‘ertesı gün’ (NEV, 3/19); *gelen ā’der* ‘gelene kadar’ (KMA, 86/19); *cekādımdan* ‘ceketimden’ (KMA, 33/11) vb.

3. Yalın ya da eklerle genişletilmiş sözcüklerin içseslerinde bulunan yanlarındaki ünlü sesbirimleri veya bunlardan ancak birini kalınlaştıran /ñ/, /g/, /ğ/ ve seyrek olarak /h/ ünsüz sesbirimleri de dil benzeşmesinin bozulmasına yol açar. Bu ünsüz sesbirimlerinden /ñ/, sadece /ö/, /ü/ üzerinde etki yapar:

dúñúr ‘dünür’ (NEV, 25/12; KIR, XXXIII/9; KMA, 88/15); *óñden* ‘önden’ (NEV, 21/19); *óñünü* ‘önünü’ (KIR, II/84); *óñceden* ‘önceden’ (KMA, 88/19); *gónüllü* (SİV, 84/19) vb.

2.1.4.4. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Dudak Benzeşmesi ve Uyumu

Türkçede bir sözcüğün ilk hecesinde düz bir ünlü sesbirim varsa ondan sonra gelen hecelerdeki ünlü sesbirimler de düz; ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü sesbirim bulunuyorsa, ondan sonra gelen heceler yuvarlak ünlü sesbirimleri de dar, yuvarlak ünlü sesbirim olurlar (Banguoğlu, 2007: 80). Bu kural gramer kitaplarında, *dudak benzeşmesi* veya *düzlük-yuvarlaklık* uyumu şeklinde adlandırılmaktadır.

Batı Türkçesinin ilk dönemi olan EAT (XIII.-XV. yüzyıllar) döneminde ve dolayısıyla XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde dudak benzeşmesi veya uyumundan çok dudak uyumu bozukluğundan söz edilebilir. Uyum bozukluğu

özellikle kök ve ek birleşmelerinde, yani son hecesinde düz ünlü bulunan köklerden sonra yuvarlak ünlülü eklerin, son hecesinde yuvarlak ünlü bulunan köklerden sonra ise düz ünlülü eklerin gelmesi şeklinde kendini göstermiştir. Bununla birlikte dönemin sözcük ve eklerinde ünlü uyumuna aykırı olarak genel bir yuvarlaklaşma eğilimi dikkatleri çekmektedir. Dudak benzeşmesi veya uyumu ancak daha sonraki dönemlerde, özellikle 17. yüzyılda gelişmeye başlamış olup, 18. yüzyılda ise artık bütün olarak gerçekleşmiştir (Develi, 1998b: 31).

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerindeki dudak uyumuna uymayan sözcükler ve sadece düz veya sadece yuvarlak ünlü sesbirimine sahip olmasıyla dudak uyumsuzluğuna sebep olan ekler aşağıdaki gibidir:

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerindeki dudak uyumuna uymadığı tespit edilen sözcüklerden örnekler:

gendü (GN/A, 50b-1); *girü* ‘geri’ (MT/R 2-6); *inçü* ‘inci’ (MT/R 31-11); *țamu* ‘cehennem’ (MT/R 60-1); *oyın* ‘oyun’ (GN/A, 81a-3); *yazuğ* ‘günah’ (KBD, 421-15); *delü* ‘deli’ (KBD, 41b-12); *kapuya* ‘kapıya’ (GN/A, 30b- 5); *alu* ‘sersem’(GN/A, 140b-11); *yazular* ‘yazılar’ (GN/A, 230b-14); *yavrular* ‘yavrular’(MT/R 70-11); *ılduzı* ‘yıldızı’ (MT/R 2-13); *kirpügi* ‘kirpiği’ (MT/R 111-15); *altun* ‘altun’ (KBD, 1-3); *saru* ‘sarı’ (KBD, 182-15); *konşısı* ‘komşusu’(KBD, 242-6); *aguz* ‘ilk süt’ (KBD, 261-2); *bulud* ‘bulut’(KBD, 262-3); *muşdıg* ‘müjde’ (KBD, 102a-1); *qurımış* ‘kurumuş’(GN/A, 230b-15); *çürimiş* ‘çürümüş’ (KBD, 543-1); *unıduram* ‘unuturum’ (KBD, 122-5); *okımak* (MT/R 201-10); vb.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesindeki ekler, çeşitli fonetik etki ve benzeşmelerin neticesinde çoklukla dudak uyumu dışında kalmıştır. Bu dönem metinlerinde, ET döneminde dudak uyumuna sahip bazı eklerin dahi eklendiği sözcüğün son hecesindeki ünlü sesbirimin türü ile uyumlu olması aranmaksızın, sadece düz ünlü ya da sadece dar, yuvarlak ünlü sesbirim ile kullanılmış olmaları yönüyle uyum dışına çıktıkları görülmektedir. Bu uyum dışı kullanılmış olan ekler, aşağıda dar/düz ve dar/yuvarlak ünlü sesbirime sahip olmalarına göre iki kısımda örneklendirilmiştir:

1. Dar/yuvarlak ünlü sesbirime sahip olup dudak uyumsuzluğuna sebep olan ekler:

{+(n)^oñ} ilgi hâli eki:

evvel-üñ (GN/A, 6a- 3); *kimüñ* (MT/R 150-10); *senüñ* (GN/A, 11a-2); *gicesiniüñ* (KBD, 61-2); *gemiciniüñ* (MT/R 140-8); *neseneniüñ* (KBD, 422-8); *sinüñ-ile* (KBD, 41b-16); *senüñem* (KBD, 281-6); *biribiriniüñ* (MT/R 131-12); *ağızınıüñ* (KBD, 181-10) vb.

{+(^o)m}, {+(^o)m^z} birinci şahıs teklik ve çokluk iyelik ekleri:

benüm (GN/A, 10b- 11); *binüm* (KBD, 42a-11); *habîbümsin* (GN/A, 10b- 14); *adum* (GN/A, 11a-2); *yañahlarumı* (KBD,2-3); *döşegüm* (KBD, 22a-10); *ayrılmağum* (KBD, 101b-12); *göñülümi* (KBD, 11b-9); *göñlümüzden* (GN/A, 11a- 13); *gelecimüzi* (KBD, 301-10); *kardeşumuzuñ* (MT/R 61-15); *şeyhümüzüzi* (MT/R 41-11); *qavlumuz* (MT/R 61-11) vb.

{+(^o)ñ}, {+(^o)ñ^z} ikinci şahıs teklik ve çokluk iyelik ekleri:

nenüñ durur (MT/R 3-11); *dostlığuñçun* (GN/A, 11a-2); *işigüñde* (KBD, 82a-12); *bilüñde* (KBD, 22a-2); *ileyüñde* (MT/R 50-6); *bağıruñ* (KBD, 41b-3); *qulağıñ* (GN/A, 131a-15); *ağızuñdan* (KBD, 21b-11); *tuñahlaruñ* (KBD, 301-10); *yirüñüz* (MT/R 60-5); *ağızuñuzı* (KBD, 282-7); *hisâbuñuz* (MT/R 60-5); *cânuñuz* (MT/R 103-2); *firâquñuz* (KBD, 242-5); *rehberüñüz* (MT/R 60-15) vb.

{+l^o} ve {+s^oz} isimden isim (sıfat) yapma ekleri:

görklü (GN/A, 11a-15); *bellü* (GN/A, 11a- 5); *gizlü* (GN/A, 31a-10); *adlu* (MT/R 102-14); *bağlu* (MT/R 181-1); *yirlüceyiken* (KBD, 141-4); *yazlu* ‘yazılı’ (MT/R 131-14); *tatlu* (MT/R 161-12); *şeksüzün* (GN/A, 120b-13); *eksilmesüz* (GN/A, 140b-9); *añsuzın* (GN/A, 150b-14); *geñsüzün* (GN/A, 150b-14); *şerî’atsuz* (MT/R 181-14); *arusuz* (KBD, 502-15) vb.

{+v(^o)z}, {+^oz} birinci şahıs teklik ve çokluk ekleri:

bizüz (KBD, 162-8); *çalavuz* (KBD, 162-9); *urmuşuz* (KBD, 162-9); *olavuz* (MT/R 102-12); *gitmeyevüz* (MT/R 103-13); *dürüşevüz* (MT/R 281-11); *irişevüz*

(MT/R 281-11); *geçürevüz* (KBD, 142-14); *urmışuz* (KBD, 162-4); *râziyuz* (KBD, 382-7); *âşinâyuz* (KBD, 381-10); *oşırız* (KBD, 401-13); *bilmezüz* (MT/R 110-4); *bilürüz* (MT/R 171-10) vb.

{-d°m}, {-d°K}, {-d°ñ}, {-d°ñ°z} teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs görülen geçmiş zaman ekleri:

oğradum (GN/A, 191a-8); *tolaşdum* (KBD, 42a-9); *şımarladum* (KBD, 1-6); *eytdüm* (GN/A, 140b-7); *didüm* (GN/A, 190b-6); *şormaduğ* (MT/R 10-3); *görmedük* (MT/R 60-1); *bula-y-ıduğ* (MT/R 61-10); *bulımaduk* (MT/R 91-8); *sevdiñ* (MT/R 200-13); *bıçduñ* (KBD, 22a-14); *sataşduñ* (MT/R 11-5); *nitdiñ* (KBD, 302-7); *kalduñ-ısa* (GN/A, 21a-12); *geldüñüz* (MT/R 60-2); *gelmedüñüz* (MT/R 102-14); *bildüñüz mi* (GN/A, 61a-14); *n'itdüñüz* (MT/R 91-3); *unıtdüñüz* (MT/R 91-3) vb.

{-°r} geniş zaman eki:

Bu dönem metinlerinde kullanılan –r, –Ar ve –Ur geniş zaman eklerinden –Ur eki, çoklukla birden fazla heceli, ünsüz sesbirimleriyle biten sözcük tabanlarına gelmektedir: *ağarur* (GN/A, 80b-11); *ağıdur* (KBD, 101b-2); *tañlanur* (MT/R 131-5); *kılursın* (MT/R 11-6); *getürür* (MT/R 50-12); *yörür-iken* (MT/R 60-8); *şanur-ıduğ* (MT/R 61-13); *gösderür* (KBD, 41b-4); *tolur* (MT/R 131-13); *varur* (GN/A, 21a-2); *sevnişür* (GN/A, 230b-5); *tağıdur* (GN/A, 190b-4) vb.

{-Al°m} çokluk birinci şahıs:

yidelüm (MT/R 80-4); *eytlüm* (GN/A, 6a-2); *iltelüm* (MT/R 81-5); *gitlüm* (GN/A, 190b-6); *sürelüm* (MT/R 80-4); *nidelüm* (KBD, 262-7); *görmeyelüm* (KBD, 381-8); *varalum* (GN/A, 200b-11); *uralum* (MT/R 103-15); *olmayalum* (KBD, 2-9); *ağmayalum* (KBD, 381-9) vb.

{- (°)ñ}, {- (°)ñ°z} ikinci şahıs teklik ve çokluk emir ekleri:

irürüñ (MT/R 130-1); *gösterüñ* (MT/R 10-10); *bilüñ* (GN/A, 6a-12); *eydüñ* (MT/R 71-2); *yigrenüñ* (MT/R 151-4); *şanmañuz* (MT/R 151-2); *kıluñuz* (GN/A, 51a-12); *kılmañuz* (MT/R 40-1); *añlañuz* (MT/R 151-5); *tañlañuz* (MT/R 151-5) vb.

{-s°n}, {-s°nlar} üçüncü şahıs teklik ve çokluk emir ekleri:

kalmasun (MT/R 50-10); *ayırmasun* (MT/R 70-5); *inanmasun* (KBD, 521-15); *emsün* (KBD, 261-2); *eksilmesün* (GN/A, 11a-13); *n'eylesün* (GN/A, 160b-10); *bitrüvirsün* (GN/A, 365b-15); *kılsunlar* (MT/R 211-5) vb.

{+d^or} bildirme eki:

yigrekdür (MT/R 181-12); *ulurakdur* (MT/R 181-10); *birlikdedür* (GN/A, 20b-8); *bulardur* (GN/A, 11a-15); *ulaşıhdur* (KBD, 262-13); *çihāsıdur* (KBD, 322-8); *iltesidür* (GN/A, 301a-14); *ilersügidür* (MT/R 181-7); vb.

{+c^oK} küçültme eki:

dükelcügin (MT/R 80-3); *cümlecügi* (MT/R 61-8); *tavşancuğı* (MT/R 251-8) vb.

{+Ar^o} yön gösterme eki:

hançaru (KBD, 181-1); *yoħaru* (KBD, 242-6); *kançaru* (GN/A, 210b-10); *ilerü* (GN/A, 171a-6); *yoħaru* (GN/A, 101a-15) vb.

{-G^o} fiilden isim yapma eki:

kayğu ‘kaygı’ (MT/R 110-10); *sevgülü* (GN/A, 210b-9).

{-(^o)K} fiilden isim yapma eki:

egsük (GN/A, 30b- 4); *ayruğ-ısa* (GN/A, 30b- 4); *artuħ* (GN/A, 31a-5); *tağuhlığı* (KBD, 361-12); *açuħ* (MT/R 181-1); *esrük* (KBD, 142-8)vb. Fakat bir yerde uyumludur: *tolaşığı* (KBD, 62-15).

{-^o} fiilden isim yapma eki:

añiludur (GN/A, 110b-11); *şatu* (GN/A, 50b-12); *bilüsi* (GN/A, 30b- 2); *şanuları* (KBD, 421-6) vb.

{-d^or-}, {-^or-},{ -G^or-} fiilden fiil yapma (ettirgenlik) ekleri:

indürür (GN/A, 41a-4); *añdurmaz* (GN/A, 110a-12); *yandurdı* (MT/R 11-10); *didürmeye* (MT/R 161-5); *inandurduñ* (MT/R 231-5); *yandurayım* (KBD, 262-2); *kanđurası* (GN/A, 300b-6); *tolaşđurısar* (KBD, 221-7); *kaygurur* (GN/A, 121a-5);

dirgüre (GN/A, 90b-14); *geyürdi* (MT/R 51-11); *degürmeye* (GN/A, 61a-9); *yitürdüm* (KBD, 22a-14); *geçürevüz* (KBD, 142-14); *geyürür* (KBD, 202-6) vb.

{-d°K} sıfat-fiil eki:

salduhları (KBD, 121b-2); *gitdügiçün* (GN/A, 21a-4); *ne'ydügin* (GN/A, 170b-12); *nice'ydügin* (GN/A, 170b-12); *bağduğum* (GN/A, 130b-8); *gelmedükdür* (GN/A, 201a-7); *kalımaduk* (GN/A, 281a-7); *didügin* (MT/R 151-4); *yapduğı* (MT/R 221-9); *aldadıgına* (MT/R 251-8); *dügledüğüme* (KBD, 421-9); *bitdügi-çün* (GN/A, 21a-4) vb.

{-°p}, {-°bAn} zarf-fiil ekleri:

viribiyüp (MT/R 200-2); *dartulup* (MT/R 60-3); *biriküp* (GN/A, 21a-4); *gösderdüp* (KBD, 281-12); *kuşadup* (KBD, 182-13); *oğrayup* (GN/A, 150b-13); *tağıdup* (KBD, 341-1); *ağıdup* (KBD, 301-2); *görüben* (GN/A, 21a-11); *döşenüben* (GN/A, 60b-4); *düşüben* (MT/R 71-7); *oқыuban* (MT/R 201-13); *birigüben* (GN/A, 30b-6); *n'eyleyüben* (GN/A, 120b-15); *arnuban* (GN/A, 60b-4) vb.

{-°} zarf-fiil eki:

oynayu (MT/R 251-14); *tutu қорам* (KBD, 302-7); *dileyü* (GN/A, 230b-8); *diyü* (MT/R 71-6); *söyleyü* (MT/R 81-12); *eyleyü* (MT/R 91-14); *kükreyü* (MT/R 251-9) vb.

2. Dar/düz ünlü sesbirime sahip olup dudak uyumsuzluğuna sebep olan ekler:

{+(s)°} üçüncü teklik şahıs iyelik eki:

gögsi (GN/A, 91a-15); *ussı* (MT/R 251-7); *karañusı* (GN/A, 80b-15); *қамусı* (MT/R 271-12); *şarusı* (KBD, 282-4); *koğusı* (KBD, 322-8); *göñlidür* (GN/A, 91a-15); *dudağıını* (MT/R 150-5); *göziyle* (GN/A, 31a-8); *ögi* (GN/A, 50b-12); *üsdinde* (KBD, 241-14); *toñuzını* (MT/R 40-10) vb.

{+(y)°} yükleme hâli eki:

üni (GN/A, 6a- 14); *gendüyi* (GN/A, 90b-7); *ılduzu* (MT/R 2-13); *şeyhümüzü* (MT/R 41-11); *ayruğı* (MT/R 50-7); *oynu* (MT/R 81-4); *kirpügi* (MT/R 111-15); *tavşancuğı* (MT/R 251-8); *yañahılarını* (KBD,2-3); *göñülümi* (KBD, 11b-9); *yohuşı* (KBD, 201-1); *ağızuñuzu* (KBD, 282-7); *gelecimüzi* (KBD, 301-10) vb.

{+s^on} bildirme eki:

habîbümsin (GN/A, 10b- 14); *degülsin* (MT/R 230-9); *sınuksın* (MT/R 230-15) vb.

{+m^o} soru eki:

degül mi (GN/A, 40b-1); *añlamaduñ mı* (GN/A, 150b-15); *kor mı* (GN/A, 160b-10); *söz mi* (GN/A, 221a-2); *yoq mı* (MT/R 60-1) vb.

{+l^oK} isimden isim yapma eki:

dostlıguñçun (GN/A, 11a-2); *yohsullığa* (GN/A, 150b-2); *yolluluk* (MT/R 120-9); *kullığa* (GN/A, 6a- 14); *yavuzlıklar* MT/R 230-13); *oğurlıg-ıla* (MT/R 240-14); *gözsüzlükden* (MT/R 131-6); *merdümlük* (KBD, 82a-8); *toğrulıgı* (MT/R 201-2); *dillülük* (MT/R 120-9) vb.

Fakat şu örneklerde ek, dudak uyumuna uygun kullanılmıştır: *saruluğı-y-içün* (KBD, 401-7); *oğurluğa* (MT/R 240-10; KBD, 382-15); *câzuluğ-ıla* (MT/R 240-5); *ayruluğı* (KBD, 382-5); *eylük* (GN/A, 361a-4; MT/R 121-11; MT/R 130-2; MT/R 130-3; MT/R 210-11); *eylügi* (GN/A, 366a-1) vb.

{+^onc^o} isimden isim yapma eki:

dokuzıncı (MT/R 262-13); *üçıncısın* (GN/A, 61a-6); *dördıncı* (GN/A, 180b-5).

{-^oc^o} fılden isim yapma eki:

yüzici (MT/R 270-7); *düzici* (MT/R 270-7).

{-(^o)l-}, {-(^o)n-}, {-(^o)ş-} fılden fül yapma eleri:

sürile (GN/A, 20b-3); *dökilür* (GN/A, 80b-11); *degşürilmiş* (GN/A, 301a-2); *örtülüp* (GN/A, 180b-9); *götrile* (GN/A, 231a-11); *buyrıldı-y-ısa* (GN/A, 101a-14); *doğınmış durur* (MT/R 80-8); *görinem* (GN/A, 120b-2); *urınur* (MT/R 10-9); *söyindürür* (MT/R 211-1); *tañınur* (KBD, 501-2); *yapışup* (KBD, 82-3); *sorişam* (KBD, 102-13); *dutışıpdur* (GN/A, 171a-10); *yügrışüp* (GN/A, 230b-2) vb.

***{-d^o}* görülen geçmiş zaman üçüncü şahıs eki:**

oldı (GN/A, 6a-2); *ıoldı* (KBD, 1-1); *götürdi* (GN/A, 10b- 8); *ıoğruldı* (GN/A, 140b-13); *ıoğdı* (MT/R 20-10); *gördi* (GN/A, 280b-2); *düşdi* (KBD, 41-12); *düzdi* (KBD, 42-5); *dökdi* (KBD, 82-3) vb.

***{-m^oş}* duyulan geçmiş zaman eki ve geçmiş zaman sıfat-fili:**

düşmişdür (GN/A, 30b-1); *ulaşdırmış durur* (GN/A, 171a-11); *dutmuş* (GN/A, 81a-14); *ölmüş-idi* (GN/A, 130b-5); *kor-ımuş* (GN/A, 191a-2); *koşmuş* (GN/A, 110b-13); *görmüş misin* (MT/R 80-7); *urmuşam* (MT/R 241-2); *urmuşuz* (KBD, 162-4); *şürümiş süñügümüz* (KBD, 543-1); *ölmüşleri* (GN/A, 90b-14) vb.

***{-^osAr}* gelecek zaman eki:**

olısar (KBD, 522-16); *bulısar* (GN/A, 350b-9); *urısar* (MT/R 141-7); *koıısar* (MT/R 150-5); *öpısar* (MT/R 150-5); *ıolaşdıurısar* (KBD, 221-7); *nolısar* (KBD, 321-7); *degşürııersin* (KBD, 362-3); *öpısar* (MT/R 150-5); *görıısar* (GN/A, 31a-14); *söyleyıısar* (GN/A, 181a-15) vb.

***{-Ay^om}*, *{-Ay^on}* birinci teklik şahıs emir eki:**

yortayım (GN/A, 190b-13); *ıolayım* (MT/R 10-11); *böleyım* (MT/R 10-11); *bulayım* (MT/R 50-9); *şorayım* (MT/R 131-9); *yorayım* (KBD, 102-6); *yandurayım* (KBD, 262-2); *oynayayım* (KBD, 441-8); *göreyın* (MT/R 250-2) vb.

***{-G^oı}* emir eki:**

okıgıl (GN/A, 31a-8); *tuşgıl* (GN/A, 101a-1); *olđıl* (GN/A, 121a-14); *koğıl* (MT/R 121-5); *dutđıl* (MT/R 221-5); *sunđıl* (KBD, 202-13); *buyurđıl* (KBD, 481-15); *göşgil* (KBD, 281-15); *irüşgil* (KBD, 481-14); *küygıl* (GN/A, 190b-12) vb.

{-s°n}, {-s°z} çekimli fiillerde ikinci teklik ve çokluk ekleri:

kılursın (MT/R 11-6); *kalursın* (MT/R 251-3); *şanursın* (KBD, 122-16); *aparursın* (KBD, 221-5); *koparursın* (KBD, 221-5); *bilürsın* (GN/A, 191a-10); *getürürsın* (MT/R 110-14); *iltürsın* (MT/R 241-15); *yidürürsın* (MT/R 291-5); *eydürsüz* (MT/R 11-2) vb.

-I iktidar fiili: “Eski u- iktidar fiili ile esas fiildeki zarf-fiil ekinin kaynaşması sonucu iktidar eki düzleşmiştir” (Korkmaz, 1973: 117):

bulımazam (KBD, 481-14); *bulımadı* (KBD, 502-13); *bulımaduk* (MT/R, 91-8).

{-°cAK}, {-°cAGAz} zarf-fiil ekleri:

oturıcaķ MT/R 170-10); *şunıcaķ* (KBD, 101-15); *olıcaķ* (KBD, 161-7); *yuyıcaķ* (MT/R, 231-13); *ķoyıcaķ* (MT/R, 231-13); *düşiceķ* (MT/R, 70-6); *döniceķ* (MT/R, 281-10) vb.

{-°ncA} zarf-fiil eki:

ķopınca (GN/A, 281a-3); *bildüğince* (GN/A, 161a-5); *görince* (KBD, 401-6) vb.

2.1.4.5. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Dudak Benzeşmesi ve Uyumunu

Dudak uyumu, günümüz Orta Anadolu ağızlarında (özellikle NEV, KIR ve KMA’da), XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin aksine ileri seviyelerde görülmektedir. Öyle ki STT’de dahi dudak uyumu bozukluğu görülen birçok Türkçe ve alıntı sözcük, bu ağızlarda dudak uyumuna uygun biçimde sesletilmektedir. Örneğin STT’de dudak ünsüz sesbirimlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisine maruz kalmış Türkçe bazı sözcükler, bu ağızlarda dudak uyumuna sahip olarak karşımıza

çıkılmaktadır: çamur> *çamır* (KIR, VI/52; KMA, 81/21); armut> *armıt* (NEV, 59/68; KIR, VI/26); kavuş-> *ğavış-* (NEV, 4/70; KIR, LII/26); yağmur >*yāmır* (NEV, 3/29; 134/12) vb. Alıntı sözcüklerde ise ilk hece dışında görülen geniş yuvarlak ünlü sesbirimleri, dar yuvarlak şekliyle kullanılmaktadır: doktor (Lat.) > *toḥdur/doḥdur* (NEV, 6/31; KIR, LXXI/171; KMA, 19/10); motor (Fr.) > *motur* (NEV, 1/18; KIR, II/20; KMA, 54/8); horoz (Far.) > *horuz* (KIR, LXIX/41); fotoğraf (Yun.) > *foturaf* (NEV, 54/35) vb.

Yine bu ağızlarda, STT’de i- yardımcı fiilinin görülen/duyulan geçmiş zaman ekleri ve şart kipinin ekleşmemiş (idi, imiş, ise) şekillerinin dil benzeşmesinde olduğu gibi dudak benzeşmesine uyumlu hâlde kullanımları görülmektedir: *oruç uduḥ* (NEV, 1/31); *yoğ udu* (NEV, 57/44); *yoğ usa* (NEV, 43/5); *yoğ umuş* (NEV, 39/1); *oy umuş* (KIR, V/35); *böyüḡ üdü* (KIR, XXXVI/136); *otutdurur udu* (KMA, 25/5); *ucuz udu* (25/25); *uygun usa* (91/4); *sabridiyor umuş* (KMA, 145/19) vb.

Son hecesinde yuvarlak ünlü sesbirim bulunan sözcüklerden sonra gelen “ile” son çekim edatının bu ağızlarda dudak benzeşmesine uyumlu kullanımları bulunmaktadır: *üzüm ünən* (NEV, 2/22); *omuzumuz unan* (12/33); *yumruḡ unan* (KIR, XXXIII/49); *göz ünən* (KIR, XXXVII/21); *onun unan* (KMA, 76/10); *fatyon unan* (KMA, 95/28) vb.

Bu ağızlarda ayrıca STT’de ilk hecesi yuvarlak, ondan sonraki heceleri düz geniş ünlü sesbirim taşıyan bazı sözcüklerde (ekler ve bağlantı ünlüleri dâhil), kök heceden sonra gelen düz geniş ünlülerin dar, yuvarlak ünlüye dönüştüğü ve böylece dudak benzeşmesinin etki alanını genişletme eğiliminde oldukları görülmektedir (Korkmaz, 1994: 55): *gosdürrük* ‘gösteririz’ (NEV, 2/13); *çorab örrük* (NEV, 66/18); *duruncu* ‘durunca’ (NEV, 24/4); *āşam oluncu* ‘akşam olunca’ (NEV, 57/33; KMA, 36/1); *kosüle* ‘kösele’ (NEV, 8/15); *söylüyüm* ‘söyleyeyim’ (NEV, 67/22); *durmuyan* ‘durmayan’ (KMA, 20/14) vb.

2.1.4.6. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Dudak Uyumsuzluğunun Sürdürüldüğü Durumlar

NEV, KIR ve KMA’da dudak uyumu, STT’den daha ileri seviyelerde olmasına rağmen SİV, tıpkı XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi dudak uyumundan çok dudak uyumsuzluğu bulunan örnekleri ile dikkatleri çekmektedir.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşma sebebiyle dudak uyumsuzluğu görülen birçok sözcüğün SİV’de özellikle I. ağız yöresinde (*Gölova, Akıncılar, Suşehri, Koyulhisar, Zara ve Doğanşar’ın Kuzeyi’nde* (Demir-Şen, 2006: 102) yaygın olarak kullanımı devam etmektedir: *delü* ‘deli’ (3/70); *eruklerin* ‘eriklerin’ (3/76); *çamaşuru* ‘çamaşırı’ (3/58), *artuk* ‘artık’ (4/6); *delük* ‘delik’ (14/8); *demürcülük* ‘demircilik’ (15/51); *yayukda* ‘yayıktta’ (30/15); *altunlarını* ‘altınlarını’ (16/13); *çaruk* ‘çarık’ (120/37); *ğaşuk* ‘kaşık’ (150/40).

SİV’in I. ağız yöresinde dudak ünsüz sesbirimlerinden /b/ ve /p/’nin yuvarlaklaştırıcı etkisi, çevresindeki düz, dar ünlü sesbirimleri, yuvarlak, dar ünlü sesbirimlere dönüştürmeye devam etmektedir: *püşüriyeler* ‘pişiriyorlar’ (20/7); *büşürürdük* ‘pişirirdik’ (30/27); *bülür* ‘bilir’ (35/5); *büber* ‘biber’ (39/22); *çıkırabülüllerse* ‘çıkırabilirlerse’ (70/9) vb.

{-°K} fiilden isim yapma ekinin ünlü sesbirimi, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlaklığını korumaktadır: *delüklü* ‘delikli’ (3/6); *açuk* ‘açık’ (3/14); *artuk* ‘artık’ (4/6); *yaruk* ‘yarık’ (23/19); *delükler* ‘delikler’ (40/30); *gonuşuk* ‘konuşulmuş’ (144/40).

{-d°K} fiilden sıfat-fiil ekinin ünlü sesbirimi, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi SİV’in I. ağız yöresinde yuvarlaklığını korumaktadır: *ğaldūndan* ‘kaldığından’ (2/19); *ekdūmüz* ‘ektiğimiz’ (2/27); *sevdūne* ‘sevdiğine’ (14/21); *eşiddūmūze* ‘işittiğimize’ (22/21); *istedūn* ‘istediğin’ (41/3); *endūnü* ‘indiğini’ (110/2); *yapdūnu* ‘yaptığını’ (31/25).

{-d°r} fiilden fiil yapma ekinin ünlü sesbirimi, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi SİV’in I. ağız yöresinde çoklukla yuvarlaklığını korumaktadır: *çekdürdü* ‘çektirdi’ (2/16); *çimdürüydük* ‘çimdiriyorduk’ (3/4); *yapdurmşlar* ‘yaptırmışlar’ (3/49); *verüllermiş* ‘verirlermiş’ (4/55); *ğaldurdük*

'kaldırdık' (9/40); *yetüſdürürük* 'yetiſdiririz' (14/3); *söyledüllerdi* 'söyletirlerdi' (24/5); *yapdurabülüsēz* 'yaptırabilerseniz' (27/69).

{-°r} fiilden fiil yapma ekinin ünlü sesbirimi, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi SİV'in I. ağız yöresinde çoklukla yuvarlaklığını korumaktadır: *ğaçurma* 'kaçırma' (5/2); *geçürtdük* 'geçirttik' (14/11); *biſürürük* (piſiririz) (16/17); *yaturun* 'yatırın' (22/6).

{-d°r} bildirme ekinin ünlü sesbirimi, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi SİV'in I. ağız yöresinde çoklukla yuvarlaklığını korumaktadır: *vardur* 'vardır' (3/18); *yetiſmiſdür* 'yetiſmiſtir' (5/7); *hanedür* 'hanedir' (17/1); *yapılmıſdur* 'yapılmıſtır' (35/28); *ğayıtlıdur* 'kayıtlıdır' (110/10); *yobazdur* 'yobazdır' (142/46).

{-d°K} birinci çokluk ſahıs görülen geçmiſ zaman ekinin ünlü sesbirimi, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi SİV'in I. ağız yöresinde çoklukla yuvarlaklığını korumaktadır: *ğētdük* 'gittik' (3/24); *bırağduk* 'bıraktık' (4/3); *bālادuk* 'bağladık' (5/11); *çıkartduk* (5/15).

{-°r} geniſ zaman ekinin ünlü sesbirimi, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi SİV'in I. ağız yöresinde çoklukla yuvarlaklığını korumaktadır: *çıkartduruk* 'çıkartırız' (2/42); *bırağkuruk* 'bırakırız' (2/65); *dolanurum* 'dolanırım' (13/15); *dilenürüm* 'dilenirim' (13/18); *alursun* 'alırsın' (30/29); *ğanadurlar* 'kanatırlar' (46/38). Ek -rl->-ll- gerileyici benzeſmeye uğradığında da yuvarlak ünlüsünü korumuſtur: *biriküller* 'birikirler' (16/10); *dolanullar* 'dolanırlar' (23/9); *anladullardı* 'anlatırladı' (24/4); *virüller* 'verirler' (30/4).

{-°} fiilden isim yapma eki, SİV'in I. ağız yöresinde XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlaklığını koruduğu örnekleri bulunmaktadır: *yapusu* 'yapısı' (22/11); *saçucu* 'saçıcı' (34/13); *yazusuynan* 'yazısı ile' (36/6).

2.1.5. Ünlü Sesbirim Değişmeleri

2.1.5.1. i/ê Meselesi

2.1.5.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde i/ê Meselesi

Türk dilinde uzun ünlülerin varlığı konusundaki tartışmaların yanı sıra kapalı e (è)'nin bulunup bulunmayışı konusunda da birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır (Bkz. Yılmaz Ceylan 1991). Bunda tarih boyunca Türkçenin yazımında çeşitli alfabelerin kullanılması ve bazı alfabelerde bu ünlü ile ilgili ipuçları bulunurken bazılarında herhangi bir izin rastlanmaması başlıca etkindir.

İmla-fonoloji bakımından Arap yazı sisteminin Türkçedeki ünlüleri göstermedeki yetersizliği bilinen bir gerçektir. Oğuz konuşma dilinin yazı diline geçiş evresi yaşadığı, dolayısıyla henüz standart bir imlanın bulunmadığı EAT döneminde, Türkçenin çeşitli dönem ve lehçelerinde kapalı e sesinin bulunduğu düşünülen sözcüklerdeki bu ses çoklukla *esreli ye* yahut sadece *esre* ile gösterilmiştir. Fakat bazı eserlerde az da olsa *esreli üstünlü ye* harfi ile karşılandığı da görülmektedir. Bu durum, Arap yazı sistemi ile yazılmış eserlerde görülen bu sözcüklerin kimi araştırmacılar tarafından i'li, kimi araştırmacılar tarafından ise kapalı e'li ele alınmasıyla sonuçlanan bir ikilem yaratmıştır.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini belirleyebilmek için seçtiğimiz Garib-nâme, Mantıku't-Tayr ve Kadı Burhaneddin Divânı'nın incelenen nüshalarında bu ses için *esreli ye* yahut sadece *esre* kullanılmıştır. Dolayısıyla kapalı e sesini gösterecek herhangi bir işaretin bulunmayışından ötürü, aşağıda gösterilen örneklerde olduğu gibi, bu sesin yazıldığı işarete sadık kalarak /i/ sesi ile göstermeyi uygun bulduk. Buna göre;

İlk hece ünlüsünde /i/ sesi bulunduran sözcükler:

a)İsimler: *bil* 'bel' (GN/A, 80b-11); *bine* 'beline' (MT/R 41-6); *bilüme* "belime" (KBD, 2-5); *bilüünde* 'belinde' (KBD, 22-2); *biş* 'beş' (GN/A, 110b-1); *bişinci* (GN/A, 181a-4); *gice* (KBD, 21-16), (MT/R 2-8), (GN/A, 111a-9), *gicesinüñ* (KBD, 61-2); *giç* 'geç, erken olmayan' (KBD, 422-16); *giçe* 'gece' (KBD, 402-6); *girü*

(MT/R 2-6), (GN/A, 120b-15); *ilçi* (GN/A, 110b-12); *ilçisine* (KBD, 381-14); *irkek* (GN/A, 350b-5); *irte* (GN/A, 111a-9); *işigüñde* (KBD, 82-12); *işikde* (GN/A, 6a- 15); *işikden* (KBD, 161-14); *kirtü* (GN/A, 21a-10); *nite* (MT/R 3-7); *yidi* ‘yedi’ (KBD, 543-2); *yidincisi* (MT/R 131-13); *yig* (MT/R 70-4), (KBD, 321-15); *yigdür* (MT/R 231-3); *yigregi* (GN/A, 260b-13); *yigrek* (KBD, 61-10); *yigrekdür* (MT/R 181-12); *yile* ‘yel’ (MT/R 181-9); *yili* ‘yel’ (GN/A, 180b-13), (KBD, 161-9); *yilkendür* (GN/A, 240b-12); *yimişi* (MT/R 280-13); *yimişin* (KBD, 62-10); *yimekdür* (GN/A, 50b-13); *yine* (KBD, 1-1), (MT/R 31-2); *yiñi* (KBD, 102-10), (KBD, 121-7); *yir altı* (GN/A, 41a- 6); *yirde* (MT/R 3-5); *yire* (GN/A, 10b- 9); *yirini* (KBD, 42a-5), (KBD, 42-5); *yirlüceyiken* (KBD, 141-4); *yirüñüz* ‘yer’ (MT/R 60-5); *yitmiş* “yetmiş” (MT/R 51-4); *yitmiş iki* (GN/A, 30b- 3).

b)Fiiller: *bisleyen* (MT/R 120-10); *didi* (MT/R 2-14),(GN/A, 10b- 11); *didügüm* (GN/A, 50b-11); *didüm* (KBD, 61-2); *dimek durur* (GN/A, 31a- 4); *dimeñ* (GN/A, 81a-9);*dimezler* (GN/A, 131a-6); *dire* (GN/A, 10b-9); *direr* ‘toplamak’ (MT/R 31-2); *dirşür* (KBD, 301-16); *dirşüre* (GN/A, 181a-2); *diyelim* (KBD, 61-4); *diyen* (GN/A, 30b- 5); *diyü* (KBD, 401-2); *gidiserven* (GN/A, 361a-1); *ideydüm* (KBD, 81-8); *idimez* (KBD, 1-2); *idüben* (GN/A, 20b-12); *il* (GN/A, 111a-6); *irdiler* (GN/A, 21a-9); *iremedi* (KBD, 1-5); *iremez* (GN/A, 11a-8); *irer-iseñ* (MT/R 2-1); *irgüre* (GN/A, 181a-2); *irüre* (KBD, 21-10); *irürüñ* (MT/R 130-1); *irmedin* (GN/A, 50b-15); *irseyidi* (KBD, 81-8); *itdi* (MT/R 2-13); *itmek gerek* (GN/A, 20b-13); *iver ola* (GN/A, 61a-11); *iver-idi* (MT/R 20-13); *vir* (KBD, 2-15); *virdi* (GN/A, 11a-15); *virdügüñ-çün* (MT/R 161-7); *virem* (MT/R 10-10); *vire-y-idüm* (MT/R 131-4); *virgil* (GN/A, 20b-2); *yidelüm* ‘çekerek götürmek’ (MT/R 80-4); *yidümse* ‘yemek’ (KBD, 122-14); *yigleyüben* (GN/A, 141a-6); *yiltedi* (GN/A, 360b-11); *yimeyenler* (GN/A, 11a- 5); *yimiş-idi* (GN/A, 130b-3); *yiñdi* “yenmek, galip gelmek” (MT/R 30-2); *yirmegil* ‘yermek’ (GN/A, 365a-2); *yiter* (KBD, 121-16); *yitüre* (KBD, 102-14); *yitürmeye* (MT/R 221-1); *yiyesi* (MT/R 10-8)

Bu sözcükler dışında KBD’de bazı sözcükler ve özellikle şahıs zamirlerin çekiminde /e/ ünlüsünün darlaşarak /i/ ünlüsüne dönüştüğü örnekler göze çarpmaktadır. Timurtaş şahıs zamirlerinin bu şekilde yazımının “*daha ziyade aruz zaruretinden ileri geldiği*” görüşündedir (Timurtaş 2005: 40).

bigüm ‘bey’ (KBD, 42-9); *binde* ‘bende’ (KBD, 22-4); *binden* ‘benden’ (KBD, 1-4); *bini* ‘beni’ (KBD, 22-14); (fakat beni (KBD, 42-4)); *binüm* (KBD, 21-14); *sini* (KBD, 41-14); *siniñ-ile* (KBD, 22-1)

İlk hecesinde ET’deki gibi /e/ sesi bulunduran fakat STT’de /i/’li olarak yazılıp söylenen sözcükler:

eyü (GN/A, 151a-12); *geyürdi* (MT/R 51-11); *geyürür* (KBD, 202-6); *yeye* (MT/R 150-9)

2.1.5.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında i/è Meselesi

Erdem ve Gül, Anadolu Ağzlarının genelinde görülen ve boğumlanma noktası /i/ ve /e/ ünlü sesbirimleri arasında bulunan kapalı e (è) sesinin, diğer bölge ağzlarına göre günümüz Orta Anadolu ağzlarında daha *sistemli* bir şekilde görüldüğünü dile getirmektedir (Erdem-Gül 2006: 117). Fakat bu sesin incelediğimiz ağzlardaki durumuna baktığımızda, aynı sözcüğün konuşurlar tarafından bazen /i/ veya /è/’li, bazen de yazı dilinin etkisiyle /e/’li olarak, karmaşık bir şekilde sesletildiği anlaşılmaktadır.

Bölgede görülen /è/ altsesbirimi, Türkçe sözcüklerde çoklukla /i/>/è/ değişimiyle ve ET’deki /i/ ünlü sesbirimin tarihî gelişme seyri içinde gösterdiği genişleme eğilimine uyarak, /è/’ye dönmesi ile oluşmuştur (Korkmaz 1995: 34).

gèt- (NEV, 2-29; KIR, XI/9; SİV, 1/33); *èrkenden* (NEV, 2-32); *yèdi* (<yiti) (NEV, 45-153); *èt-* (NEV, 50-2; SİV, 3/65); *vèr-* (NEV, 51-28; KIR, XVI/14; SİV, 10/6); *dèrler_imiş* (KIR, II/8; SİV, 81/24); *yèmâni* ‘yemeğini’ (KIR, VIII/8); *yèrleşmiş* (KIR, XXV/5; SİV, 116/20); *gèce* (KIR, XLIII/28); *èletiyollardı* ‘iletiyorlardı’ (SİV, 79/5); *gèymiş* ‘giymiş’ (SİV, 120/32); *èndiriyollar* ‘indiriyorlar’ (SİV, 120/4) vb.

Bir kısım /è/’ler ise bazı ünsüz sesbirimlerin inceltme ve daraltma etkileri altında ve e>è, a>e>è değişimleri ile oluşmuş bulunmaktadır:

èşit- (<Uyg. eşit- (Clauson, 1972: s.258)) (NEV, 45-103; SİV, 122/38); *nère* (<nere) (NEV, 51-70); *èy_olur* (<Uyg. edgü (Clauson, 1972: s.51)) (NEV, 7-26; SİV, 10/38)

Bölgede ayrıca, EAT'deki ön ve iç ses durumunda olan kök hece /i/ ünlü sesbirimi olduğu gibi devam ettirme eğilimi de görülmektedir.

it- (KIR, VIII/4); *yi-* (KIR, XXXVI/10), *di-* (KIR, XXXVI/ 65; KMA, 64/6), *yir* “yer” (KIR, III/4), *il* ‘el, yabancı’ (KIR, I/57), *vir-* (KIR, XII/61; KMA, 51/9); *bil* ‘bel’ (KMA, 37/24); *gice* (KMA, 140/5); *yidiyüzelli* (KMA, 132/7); *irken* ‘erken’ (KMA, 76/20).

KMA'da bazı sözcüklerde kapalı e (è) sesinin kök hece dışında da bulunmasından ötürü ikincil diyebileceğimiz bir kapalı e (è) sesinin varlığından bahsedilmektedir. Bayraktar'a göre bu ses özellikle bazı fonetik benzeşmeler sonucunda orta hecede görüldüğü gibi (ör. *gāvēyi* ‘kahveyi’ 23/28, *içesiñēymiş* 86/12, *bitincē* 76/18, *diynenēcek* ‘dinleyecek’ 31/6 vb.) bu ağzın belirgin bir özelliği olan son hecelerdeki ünlüleri daraltma olayı sonucunda da dikkat çekecek ölçüde kapalı e (è) sesine rastlanmaktadır: *bēmbēyaz* 24/1, *kōşēye* 118/14, *sevēcek* 30/8, *gelēcek* 56/3, *atēşe* 57/6, *sandallēler* ‘sandalyeler’ 82/15, *velvelēye* 69/16 (Bayraktar 2004: 164).

2.1.5.2. Ünlü Sesbirimlerin Darlaşması

Tonlu öndamak sesbirimlerinden /y/, /g/ ve /ğ/ ünsüz sesbirimleri, çevrelerindeki ünlü sesbirimler üzerinde daraltıcı bir etki yapar (Banguoğlu, 2007: 99). Ayrıca Korkmaz bu sesbirimlerinden başka /ş/, /ç/, /c/, /z/, /s/, /l/, /m/, /n/ ve /t/ gibi dudak, diş, dişeti, dişeti-öndamak bölgelerinde boğumlanan ünsüz sesbirimlerin art ünlü sesbirimleri bazen kendi boğumlanma sınırlarına doğru çekerek, türlü hecelerde onların incelmesine, ayrıca daralmasına yol açtığını belirtmektedir (Korkmaz 1994: 56). Böylece a, e, o, ö geniş ünlüleri, düz ünlülerde a>ı, e>i; yuvarlak ünlülerde ise o>u, ö>ü biçiminde darlaşmaya maruz kalır.

2.1.5.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirimlerin Darlaşması

Bu olayın Türkçenin tarihî yazılı metinlerinde çok fazla örneği görülmediği gibi, incelediğimiz XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinden GN/A, MT/R ve

KBD’de de çok az örneği ile karşılaşılmıştır. Bu dönem Türkçesinde, günümüz Orta Anadolu ağızları ve STT’de dar ünlü ile kullanılan birçok sözcüğün henüz geniş ünlü sesbirimlerle kullanımı yaygındır.

a) Düz Ünlülerde:

KBD’de “*söyliyemezem* (KBD, 302-6)” örneği önemlidir. Çünkü STT’de bu fiile düz geniş ünlülü bir ek getirdiğimizde fiilin ikinci hecesinde herhangi bir değişiklik olmaz: “söyleyemem”. Fakat konuşma dilinde tıpkı bu örnekte olduğu gibi sözcüğü dar ünlülü olarak sesletiriz. Ayrıca yine KBD’de, STT’de “-ebil/-eme- (olumsuz)” yeterlilik fiilindeki –A zarf-fiili, dar ünlülü olarak “*beñzedibilem* (KBD, 202-10); *beñzedimezem* (KBD, 102a-16)” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

STT’deki “iyi” ve “giy-“ sözcükleri, bu dönem metinlerinde, ET’deki gibi geniş ünlülü (<edgü, <keç-) olarak kullanılmaktadır: *eyü* (MT/R 262-6); *geyürür* (KBD, 202-6). Bu sözcükler günümüz Orta Anadolu ağızlarında ise çoklukla kapalı e (è) ile yani asıllarındaki geniş ünlünün bir derece kapanması suretiyle ünlü genişliklerini koruyabilmişlerdir: *gèy-*, *èyi*.

Birleşik bir sözcük (ne+uçun) olan STT’deki “niçin” zarfında ise bu dönemde henüz tam olarak bir darlaşma meydana gelmemiş, hem dar hem geniş ünlülü olarak her iki şekliyle de karşımıza çıkmıştır: *neyçün* (GN/A, 190b-11); *neçün* (GN/A, 361a-11); *niçün* (GN/A, 361a-10); (MT/R 30-1). Fakat “ne” sözcüğü şu örneklerde hep dar ünlülüdür: *niçe* (MT/R 20-9); *nice* (KBD, 302-12); *nitedür* (GN/A, 291a-6); *nirden* (GN/A, 221a-7) vb.

“ben ve “sen” zamirlerinin bazı hâl ekleriyle çekiminde geniş ünlüsünün daraldığı örnekler bulunmaktadır: *bini* ‘ben’ (GN/A, 120b-1), (KBD, 401-7); *binden* (KBD, 201-12); *sini* ‘sen’ (GN/A, 330b-8), (KBD, 41-14); *binüm* (MT/R 71-1; KBD, 201-8); *sinüñ* (KBD, 102-4) vb. Fakat şu örneklerde hep geniş ünlülüdür: *sende* (GN/A, 40b- 4), (KBD, 322-11) ; *bende* (MT/R 141-5); *senden* (KBD, 41-14) vb.

b) Yuvarlak Ünlülerde:

Çevresinde /g/, /ğ/ ve /y/ ünsüz sesbirimleri olan ve ilk hecesinde geniş yuvarlak ünlüye sahip bazı sözcükler -Rumeli ağızlarının da etkisiyle olsa gerek-

STT’de darlaşmıştır. Bununla birlikte bu sözcüklerin ne zaman darlaşmaya uğradığı bilgisinin Arap harfli yazı sisteminden anlaşılamadığı ve EAT’de geniş yuvarlak ünlü şeklinde okunması gerektiği hakkında bazı nedenlerin olduğu ile ilgili bilgileri yukarıda yuvarlak ünlü sesbirimler bahsinde ifade etmiştik: *yöridür* (GN/A, 71a-1); *yokaru* (GN/A, 101a-15); *böyüt* (MT/R 250-1); *oyana* ‘uyan-’ (KBD, 22a-10); *yoharu* (KBD, 242-6); *gögercin* (KBD, 322-14). Dolayısıyla bu dönemde ilk hecesinde geniş yuvarlak ünlü bulunan bazı sözcükler üzerinde, henüz darlaşma olayının gerçekleşmediğini söyleyebiliriz.

2.1.5.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünlü Sesbirimlerin Darlaşması

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında darlaşma olayı, hem XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi’ne göre, hem de STT’ye göre çok daha çeşitli bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bölgede /ş/,/ç/,/c/,/z/,/s/,/l/,/m/,/n/ ve /t/ gibi dudak, diş, dişeti, dişeti-öndamak bölgelerinde boğumlanan ünsüz sesbirimlerin daraltma etkileri (/y/’nin inceltme etkisi ayrı tutulmak şartıyla) inceltme etkilerinden daha yaygın görülmektedir:

/a/>/ı/: *ız* ‘az’ (NEV, 4-43); *çığır-* ‘çağır’ (NEV, 13-33); *ahıyñıziñ* ‘alayımızın=hepinizin’ (NEV, 43-28); *oriya* ‘oraya’ (NEV, 1-33); *varıncı* ‘varınca’ (NEV, 4-38); *öte yannı* ‘öte yana’ (KIR, LI/48); *tahtıya* ‘tahtaya’ (KIR, XLVI-b/13); *oynıyan* ‘oynayan’ (KIR, XLII/58); *şuriya* ‘şuraya’ (SİV, 3/17); *yaylıya* ‘yaylaya’ (SİV, 54/16); *yaşıyak* ‘yaşayalım’ (SİV, 89/59); *ıclı* ‘azıcık’ (17/17); *çır* ‘çağır’ (179/27); *ūraşı* *ūraşı* ‘uğraşa uğraşa’ (50/6); *çorbıya* ‘çorbayla’ (112/17); *uyanıncı* ‘uyanınca’ (77/23) vb.

/e/,/ê/>/i/: Hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde çoklukla ilk hecede veya belirli eklerde görülmektedir: *iñ* ‘en’ (NEV, 24-39); *yiñi* ‘yeni’ (NEV, 16-12); *şiy* ‘şey’ (NEV, 18-3); *İmine* ‘Emine’ (NEV, 21-11); *biyaz* (NEV, 6-17; KMA, 140/13); *çişme* ‘çeşme’; *tenike* (NEV, 3-28); *nıneñ* ‘neylersin’ (NEV, 4-34); *herkiş* ‘herkes’ (KIR, II/220); *ni yandan* ‘ne’ (KIR, XLVII/94); *nirden* ‘nerden’ (KIR, XLIV/19); *beklemiye* ‘beklemeye’ (SİV, 3/72); *isdiyecek* ‘isteyecek’ (SİV, 10/27); *tertipliyan* ‘tertiplayen’ (SİV, 35/52); *patitis* ‘patetes’ (78/17) vb.

/o/>/u/: ğuy- ‘koy-’ (NEV, 66-77); *suĝan ve suvan* (NEV, 29-118; KIR, LXVIII/75; SİV, 70/32); *uva* ‘ova’ (NEV, 29-103; SİV, 89/46); *düşüncü* ‘düşünce’ (NEV, 2-40); *buynuzları* ‘boynuzları’ (KIR, LII/62; KMA, 59/4); *horuzu* ‘horozu’ (KIR, XLIX/41); *dohtur* ‘doktor’ (KIR, XXVI/53); *rapuru* ‘raporu’ (KMA, 43/18); *foturaf* ‘fotoğraf’ (KMA, 110/10) vb.

/ö/> /ü/: (örnekleri azdır) *sūleyecek* ‘söyleyecek’ (KIR, XLV/1); *ünümüze* ‘önümü’e’ (KIR, XXXIX/55); *üve üve* ‘öve öve’ (KIR, XI/77) vb.

/e/>/ü/: *türbüye* ‘türbeye’ (KMA, 60/14); *ötü yannısı* ‘öte yanı’ (KMA, 50/24) vb.

2.1.5.3. Ünlü Sesbirimlerin Düzleşmesi

Yuvarlaklaşmanın tersi bir ses olayı olup dar yuvarlak ünlü sesbirimlerinin dar düz ünlü sesbirime dönüşmesi söz konusudur.

2.1.5.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirimlerin Düzleşmesi

Dudak benzeşmesi, yalın ya da ekler ile genişletilmiş sözcüklerdeki ünlü sesbirimlerin düzlük-yuvarlaklık bakımından ilk hece ünlü sesbirimine göre ayarlanması olayıdır (Korkmaz, 1994: 53). EAT’nin ses düzeninde düzlük-yuvarlaklık bakımından görülen uyumsuzluklar dikkat çeken ses olayların başında gelir. Bu uyumsuzluk daha çok kök ve ek birleşmelerinde düz ünlülü köklerden sonra yuvarlak ünlülü eklerin, yuvarlak ünlülü köklerden sonra düz ünlülü eklerin gelmesi şeklinde görülmektedir (Korkmaz 1995: 53). İncelenen metinlerde de genel temayül bu yönde olmakla birlikte, EAT’de yuvarlak ünlüye sahip bazı eklerin özellikle GN/A’da düz ünlülü kullanımları tespit edilmiştir. Örneğin zarf-fiil eklerinden {-(U)p(An)} eki, bazı örneklerde düz ünlülü {-(I)p} şeklinde görülürken bir yerde de {-(U)m} birinci teklik şahıs iyelik eki, {-(I)m} olarak karşımıza çıkmıştır: *birikipdi* (GN/A, 130b-7);

gelipdür (GN/A, 150b-13); *kılıban* (KBD, 482-2); *etim*¹⁷ (GN/A, 130b-3). Bu örneklerin dışında Farsça alıntı sözcük olan ‘cüft’ sözcüğü *cift* (GN/A, 31a-6) şeklinde düzleşmiş olarak kullanılmıştır.

ET’deki *azuk* (yol yiyeceği), *yazuk* (günah) sözcükleri de yine GN/A’da “azık” ve “yazık” şeklinde düz ünlülü olarak karşımıza çıkmıştır: *yazıguñ* (GN/A, 330b-15); *azıguñ* (GN/A, 330b-15).

Yukarıda gösterilen örnekler dışında STT’de düzleşerek uyuma girmiş bulunan bazı sözcükler, dönemin dilinde olduğu gibi metinlerimizde de henüz uyum dışı kullanılmaktadır: *eyü* ‘iyi’ (GN/A, 151a-12)/ (MT/R 61-11); *yılduzları* ‘yıldızları’ (GN/A, 351a-5); *yaluñuz* ‘yalnız’ (MT/R 210-4); *eylüge* ‘iyilik’ (MT/R 230-13); *gendüim* ‘kendi’ (KBD, 122-14); *içerü* ‘içeri’ (GN/A, 250b-8) vb.

2.1.5.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünlü Sesbirimlerin Düzleşmesi

STT’de “öyle, böyle, şöyle” şeklinde ilk hecesi yuvarlak ünlülü kullanılan sözcüklerin günümüz Orta Anadolu ağzlarında (NEV, KIR, SİV), *éyle*; *ēle*; *şeyle*, *béyle* şeklinde kullanımları bulunmaktadır (Korkmaz, 1994: 63; Günşen, 2000: 45; Demir; Şen, 2006: 112). Bunlardan “eyle” sözcüğü, ilk olarak Oğuzcaya özgü bir sözcük olarak DLT’de karşımıza çıkmakta olup EAT ve OT metinlerinde de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Korkmaz, 1994: 63). Dolayısıyla bu sözcükteki düzleşme, yeni bir olay değildir. Bu örnek dışında yine bölge ağzlarında bazı sözcüklerin STT’deki karşılıklarına göre birtakım düzleşmiş şekilleri görülmektedir: *burçağ* ‘burçak’ (NEV, 53-11); *taviğ* ‘tavuk’ (NEV, 55-1); *yımirtla-* ‘yumurtlamak’ (NEV, 55-2); *sivari* ‘süvari’ (NEV, 4-62); *mināsip* (NEV, 9-5); *middet* ‘müddet’ (NEV, 24-12); *miğtar* ‘muhtar’ (NEV, 64-12); *tabıt* ‘tabut’ (KIR, LIV/7); *hamır* ‘hamur’ (KIR, II/194); *çezecān* ‘çözeceksin’ (SİV, 89/107); *çibıklar* ‘çubuklar’ (SİV; 144/4); *bèlik*

¹⁷ GN’nin Laleli nüshası incelediğimiz nüshadan daha geç bir nüsha olmasına rağmen “etim” değil, “itümi” yazmaktadır.

'bölük' (KMA, 20/23); *yavrum* 'yavrum' (KMA, 32/10); *armıdı* 'armudu' (KMA, 51/22) vb.

2.1.5.4. Ünlü Sesbirimlerin Genişlemesi

/ı/, /i/, /u/, /ü/ dar ünlü sesbirimlerin çeşitli nedenlerle /a/, /e/, /o/, /ö/ geniş ünlü sesbirimlere dönüşmesi olayıdır. Demircan, dar ünlü ses birimlerinin geniş ünlü sesbirimlere dönüşme olayının daha çok konuşma esnasında görülebileceğini şu sözlerle vurgulamaktadır: “ ilk hecesi +art, +geniş bir ünlü içeren yalın ya da türemiş iki heceli bir sözcüğün, ikinci hecesi /ğ/ ile başlıyor ve uyumsal, dar bir ünlü içeriyorsa, özensiz hızlı sesletimde o tür bir sözcüğün ikinci ünlüsü genişler ya da süre olarak önceki ünlüye katılır: ba.ğır >ba.ğar > /ba:r/; yo.ğurt >yo.ğort > /yo:rt/ vb.” (Demircan 2009: 72).

2.1.5.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirimlerin Genişlemesi

Ünlü sesbirimlerin genişlemesi olayı, Türkçenin tarihî dönemlerinde çok seyrek görülen bir değişim türüdür. Yukarıda ifade edildiği gibi daha çok konuşma dilinde karşılaşılan genişleme olayı ile ilgili örneklerle, yazılı metinlerden takip edebildiğimiz XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi eserlerinde rastlanmamıştır.

2.1.5.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Ünlü Sesbirimlerin Genişlemesi

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında, STT'de dar ünlü ile kullanılan fakat asıllarında geniş ünlü barındıran “git-” “(<ket-), “giy-” (keç-) ve “iyi” (edgü) sözcükleri, çoklukla kapalı e (è) ile yani asıllarındaki geniş ünlünün bir derece kapanması suretiyle ünlü genişliklerini koruyabilmişlerdir: *gèy-* (NEV, 50-12), *gèydir-* (NEV, 64-11); *èyi* (SİV, 7/25); *gètdim* (SİV, 2/8).

Bu ağızlarda dar ünlülerin genişlediği diğer örnekler ise şunlardır: *böğün* 'bugün' (NEV, 59-41); *hökümet* (NEV, 62-37); *ağar* 'ağır' (KIR, L/204); *daraa* 'tarağı' (KIR, 169); *ehtiyar* 'ihtiyar' (KIR, LVII/69); *cahal* 'cahil' (SİV, 66/21); *deıl*

'değil' (SİV, 28/50); *yoord* 'yoğurt' (SİV, 124/10); *şoruya* 'şuraya' (KMA, 156/6); *hörmetli* 'hürmetli' (KMA, 32/7) vb.

2.1.5.5. Ünlü Sesbirimlerin Yuvarlaklaşması

Yuvarlaklaşma, düz bir ünlünün, çoklukla yanındaki dudak ünsüzünün etkisiyle yuvarlak sıradan bir ünlüye dönüşmesi olayıdır (Karaağaç, 2010:103). Dudak ünsüz sesbirimlerinin yanında diş-dudak ünsüz sesbirimleri de ünlü sesbirimleri yuvarlaklaştırma temayülü gösterirler.

2.1.5.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirimlerin Yuvarlaklaşması

Ünlü sesbirim yuvarlaklaşması olayı, EAT'nin karakteristik özelliğidir. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde de çeşitli fonetik sebeplerin etkisiyle yuvarlaklaşma olayı sıklıkla görülmektedir. Şöyle ki ET ve STT'de düz ünlülü olarak karşılaşılan veya uyuma tâbi olan birçok sözcük, bu dönemde sadece yuvarlak ünlülüdür: ET *kapıg* > *kapu* (MT/R 31-14) > STT *kapı*; ET *bilig* > *bilü* (GN/A, 80b-5) ; ET *kirpik* > *kirpük* (KBD, 321-4) > STT *kirpik*; ayrıca *delü* (GN/A, 150b-13); *kerpüce* (GN/A, 120b-4).

Bu dönem metinlerinde görülen yuvarlaklaşma olayı çoklukla eklerde gerçekleşmiştir. Bu eklerin bir kısmı ET'de de yuvarlak iken bir kısmı EAT döneminde yuvarlaklaşmıştır (Bkz. Timurtaş 2005: 43-52; Karadoğan 2001; Gökçe 2009). XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde yuvarlak ünlülü şekliye bulunan ekler şunlardır:

{+(n)^oñ} ilgi hâli eki:

evvel-üñ (GN/A, 6a- 3); *nenüñ durur* (MT/R 3-11); *kimüñ* (MT/R 150-10); *senüñ* (GN/A, 11a-2); *gicesinüñ* (KBD, 61-2); *gemicinüñ* (MT/R 140-8); *nesenenüñ* (KBD, 422-8); *sinüñ-ile* (KBD, 41b-16); *senüñem* (KBD, 281-6); *biribirinüñ* (MT/R 131-12); *ağızınuñ* (KBD, 181-10) vb.

{+(^o)m}, {+(^o)m^z} birinci şahıs teklik ve çokluk iyelik ekleri:

benümdür (GN/A, 90b- 2); *binüm* (KBD, 42a-11); *habîbümsin* (GN/A, 10b-14); *adum* (GN/A, 11a-2); *yañahlarımı* (KBD,2-3); *döşegüm* (KBD, 22a-10); *ayrılmağum* (KBD, 101b-12); *göñülümü* (KBD, 11b-9); *göñlümüzden* (GN/A, 11a-13); *gelecimüzi* (KBD, 301-10); *qardaşumuzuñ* (MT/R 61-15); *şeyhümüzi* (MT/R 41-11); *qavlumuz* (MT/R 61-11) vb.

{+(°)ñ}, {+(°)ñ°z} ikinci şahıs teklik ve çokluk iyelik ekleri:

dostlığüñçun (GN/A, 11a-2); *işigüñde* (KBD, 82a-12); *biliñde* (KBD, 22a-2); *ileyüñde* (MT/R 50-6); *bağuruñ* (KBD, 41b-3); *qulağüñ* (GN/A, 131a-15); *ağızuñdan* (KBD, 21b-11); *tuñahlaruñ* (KBD, 301-10); *yirüñüz* (MT/R 60-5); *ağızuñuzı* (KBD, 282-7); *hisâbuñuz* (MT/R 60-5); *cânuñuz* (MT/R 103-2); *firâquñuz* (KBD, 242-5); *rehberüñüz* (MT/R 60-15) vb.

{+l°} ve {+s°z} isimden isim (sıfat) yapma ekleri:

görklü (GN/A, 11a-15); *bellü* (GN/A, 11a- 5); *gizlü* (GN/A, 31a-10); *adlu* (MT/R 102-14); *bağlu* (MT/R 181-1); *yirlüceyiken* (KBD, 141-4); *yazlu* ‘yazılı’ (MT/R 131-14); *tatlu* (MT/R 161-12); *şeksüzün* (GN/A, 120b-13); *eksilmesüz* (GN/A, 140b-9); *añsuzın* (GN/A, 150b-14); *geñsüzün* (GN/A, 150b-14); *şerî’atsuz* (MT/R 181-14); *arusuz* (KBD, 502-15) vb.

{+v(°)z}, {+°z} birinci şahıs teklik ve çokluk ekleri:

bizüz (KBD, 162-8); *çalavuz* (KBD, 162-9); *urmuşuz* (KBD, 162-9); *olavuz* (MT/R 102-12); *gitmeyevüz* (MT/R 103-13); *dürişevüz* (MT/R 281-11); *irişevüz* (MT/R 281-11); *geçürevüz* (KBD, 142-14); *urmuşuz* (KBD, 162-4); *râziyuz* (KBD, 382-7); *âşinâyuz* (KBD, 381-10); *oñuruz* (KBD, 401-13); *bilmezüz* (MT/R 110-4); *bilürüz* (MT/R 171-10) vb.

{+d°m}, {+d°K}, {+d°ñ}, {+d°ñ°z} teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs görülen geçmiş zaman ekleri:

oğradum (GN/A, 191a-8); *tolaşdum* (KBD, 42a-9); *şımarladum* (KBD, 1-6); *eytdüm* (GN/A, 140b-7); *didüm* (GN/A, 190b-6); *şormaduq* (MT/R 10-3); *görmedük* (MT/R 60-1); *bula-y-ıduq* (MT/R 61-10); *bulımaduk* (MT/R 91-8); *sevdiñ* (MT/R 200-13); *biçduñ* (KBD, 22a-14); *sataşduñ* (MT/R 11-5); *nitdiñ* (KBD, 302-7); *qalduñ-*

ısa (GN/A, 21a-12); *geldüñüz* (MT/R 60-2); *gelmediñüz* (MT/R 102-14); *bildüñüz mi* (GN/A, 61a-14); *n'itdüñüz* (MT/R 91-3); *unıtduñuz* (MT/R 91-3) vb.

***{-^or}* geniş zaman eki:**

Bu dönem metinlerinde kullanılan –r, –Ar ve –Ur geniş zaman eklerinden –Ur eki, çoklukla birden fazla heceli, ünsüz sesbirimleriyle biten sözcük tabanlarına gelmektedir: *ağarur* (GN/A, 80b-11); *ağıdur* (KBD, 101b-2); *tañlanur* (MT/R 131-5); *ķılursın* (MT/R 11-6); *getürür* (MT/R 50-12); *yörür-iken* (MT/R 60-8); *şanur-ıduķ* (MT/R 61-13); *gösderür* (KBD, 41b-4); *tolur* (MT/R 131-13); *varur* (GN/A, 21a-2); *sevnişür* (GN/A, 230b-5); *tağıdur* (GN/A, 190b-4) vb.

***{-Al^om}* çokluk birinci şahıs:**

yidelüm (MT/R 80-4); *eytlüm* (GN/A, 6a-2); *iltelüm* (MT/R 81-5); *gitlüm* (GN/A, 190b-6); *sürelüm* (MT/R 80-4); *nidelüm* (KBD, 262-7); *görmeyelüm* (KBD, 381-8); *varalum* (GN/A, 200b-11); *uralum* (MT/R 103-15); *olmayalum* (KBD, 2-9); *ağmayalum* (KBD, 381-9) vb.

***{-(^o)ñ}, {-(^o)ñ^z}* ikinci şahıs teklik ve çokluk emir ekleri:**

irürüñ (MT/R 130-1); *gösterüñ* (MT/R 10-10); *bilüñ* (GN/A, 6a-12); *eydüñ* (MT/R 71-2); *yigrenüñ* (MT/R 151-4); *şanmañuz* (MT/R 151-2); *ķılüñuz* (GN/A, 51a-12); *ķılmañuz* (MT/R 40-1); *añlañuz* (MT/R 151-5); *tañlañuz* (MT/R 151-5) vb.

***{-s^on}, {-s(^o)nlar}* üçüncü şahıs teklik ve çokluk emir ekleri:**

ķalmasun (MT/R 50-10); *ayırmasun* (MT/R 70-5); *inanmasun* (KBD, 521-15); *emsün* (KBD, 261-2); *eksilmesün* (GN/A, 11a-13); *n'eylesün* (GN/A, 160b-10); *bitrürirsün* (GN/A, 365b-15); *ķılsunlar* (MT/R 211-5) vb.

***{+d^or}* bildirme eki:**

yigrekdiür (MT/R 181-12); *ulurakdur* (MT/R 181-10); *birlikdediür* (GN/A, 20b-8); *bulardur* (GN/A, 11a-15); *ulaşıhdur* (KBD, 262-13); *çıhtasıdur* (KBD, 322-8); *iltesidiür* (GN/A, 301a-14); *ilersügidür* (MT/R 181-7) vb.

{+c°K} küçültme eki:

dükelcügin (MT/R 80-3); *cümlecügi* (MT/R 61-8); *tavşancuğı* (MT/R 251-8) vb.

{+Ar°} yön gösterme eki:

hançaru (KBD, 181-1); *yoğaru* (KBD, 242-6); *kançaru* (GN/A, 210b-10); *ilerü* (GN/A, 171a-6); *yoğaru* (GN/A, 101a-15) vb.

{-G°} fiilden isim yapma eki:

kayğu ‘kaygı’ (MT/R 110-10); *sevgülü* (GN/A, 210b-9).

{-(°)K} fiilden isim yapma eki:

egsük (GN/A, 30b- 4); *ayruğ-ısa* (GN/A, 30b- 4); *artuk* (GN/A, 31a-5); *tağuhlığı* (KBD, 361-12); *açuk* (MT/R 181-1); *esrük* (KBD, 142-8)vb. Fakat bir yerde uyumludur: *tolasığı* (KBD, 62-15)

{-°} fiilden isim yapma eki:

añlıdur (GN/A, 110b-11); *şatu* (GN/A, 50b-12); *bilüsi* (GN/A, 30b- 2); *şanuları* (KBD, 421-6) vb.

{-d°r-}, {-°r-}, {-G°r-} fiilden fiil yapma (ettirgenlik) ekleri:

indürür (GN/A, 41a-4); *añdurmaz* (GN/A, 110a-12); *yandurdı* (MT/R 11-10); *didürmeye* (MT/R 161-5); *inandurduñ* (MT/R 231-5); *yandurayım* (KBD, 262-2); *kanđurası* (GN/A, 300b-6); *tolaşđurısar* (KBD, 221-7); *kağgurur* (GN/A, 121a-5); *dirgüre* (GN/A, 90b-14); *geyürdi* (MT/R 51-11); *degürmeye* (GN/A, 61a-9); *yitürdüüm* (KBD, 22a-14); *geçürevüz* (KBD, 142-14); *geyürür* (KBD, 202-6) vb.

{-d°K} sıfat-fiil eki:

saldıhları (KBD, 121b-2); *gıtdügiçün* (GN/A, 21a-4); *ne'ydügin* (GN/A, 170b-12); *nice'ydügin* (GN/A, 170b-12); *bağduğum* (GN/A, 130b-8); *gelmedükdür* (GN/A, 201a-7); *kalmaduk* (GN/A, 281a-7); *didügin* (MT/R 151-4); *yapduğı* (MT/R 221-9); *aldadugına* (MT/R 251-8); *dügledüğüme* (KBD, 421-9); *bitdügi-çün* (GN/A, 21a- 4) vb.

{-°p}, {-°bAn} zarf-fiil ekleri:

viribiyüp (MT/R 200-2); *dartulup* (MT/R 60-3); *biriküp* (GN/A, 21a-4); *gösderdüp* (KBD, 281-12); *kuşadup* (KBD, 182-13); *oğrayup* (GN/A, 150b-13); *tağıdup* (KBD, 341-1); *ağıdup* (KBD, 301-2); *görüben* (GN/A, 21a-11); *döşenüben* (GN/A, 60b- 4); *düşüben* (MT/R 71-7); *oқыuban* (MT/R 201-13); *birigüben* (GN/A, 30b- 6); *n'eyleyüben* (GN/A, 120b-15); *arnuban* (GN/A, 60b-4)vb.

{-°} zarf-fiil eki:

oynayu (MT/R 251-14); *ıtu koram* (KBD, 302-7); *dileyü* (GN/A, 230b-8); *diyü* (MT/R 71-6); *söyleyü* (MT/R 81-12); *eyleyü* (MT/R 91-14); *kükreyü* (MT/R 251-9) vb.

Günümüzde çeşitli ses olayları neticesinde sahip olduğu ünlü sesbirimlerden birinin yuvarlaklaşmış hâliyle kullanılan birtakım isim ve fiil soylu sözcükler XIV. yüzyılda henüz düz ünlülüdür:

gevdenuñ ‘gövde’ (GN/A, 101a-7); *oğıdı* ‘oku-’ (GN/A, 110a-6); *savuk* ‘soğuk’ (MT/R 131-1); *giçi* ‘küçük’ (KBD, 341-16); *çürimiş* ‘çürü-’ (KBD, 543-1); *konşı-y-ıla* ‘komşu’ (GN/A, 261a-1).

Fakat bunun aksi bir örnek olarak günümüzde “gönder-” fiilinin “göndür” şeklinde bir yazımı ile de karşılaşılmıştır: *göndüresin* (GN/A, 180b-15); *göndürür* (MT/R 40-10)¹⁸.

¹⁸ Timurtaş, -ter/-der- fiilden fiil yapma eki için şunları söylemiştir: "Bu ek, gönder-, dönder-, göster-gibi pek mahdut kelimedede görülüyor. Bunlardan göster'in izahı güçtür, gös- diye bir fiil yoktur. DLT'de mevcut olan körse- sözü körset- fiilinin yapılabileceğini mümkünleştiriyor. Bu vaziyette göster- şeklinin metatez neticesi meydana geldiği ileri sürülebilir. Aynı zamanda DLT'de "gördürmek" manasına bir de közger- fiili vardır. Doğru yolu göstermek manasına könger- fiilinin (DLT), bir de köndger- şekli

2.1.5.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünlü Sesbirimlerin Yuvarlaklaşması

Bölgede görülen yuvarlaklaşma olayının çoğu dudak ünsüz sesbirimlerinin yuvarlaklaştırma etkilerine bağlanmakla birlikte bir kısmı da dudak uyumunun etkisine bağlanabilir. Bir kısım sözcüklerde de EAT'deki fonolojik yapının korunduğu görülür:

/i/, /ı/ >/ü/, /u/: *Benlü Dülber* 'Benli Dilber' (NEV, 45/49); *eldüvan* 'eldiven' (NEV, 61/17); *suvanırdı* 'sıvanırdı' (KMA, 53/6); *düzülülleridi* 'dizilirler idi' (KMA, 18/27); *düzüm* 'dizim' (KMA, 43/5); *müzük* 'müzik' (KMA, 85/15); *südük* 'sidik' (KMA, 60/2); *evüp* 'evip, acele edip' (KMA, 40/24); *içun* 'için' (KIR, LII/37); *duvan durdular* 'divan durdular' (KIR, L/301); *nuçun* 'niçin' (KIR, L/155); *uçun* 'için' (KIR, XLIX/129); *buçağ* 'bıçak' (KIR, L/261); *büsgüvüt* 'bisküvi' (KIR, XXXIII/19); *çamaşuru* 'çamaşırı' (SİV, 3/58); *gaşuğ* 'kaşık' (SİV, 150/40); *erukleri* 'erikleri' (SİV, 3/21); *getmek uçun* 'gitmek için' (SİV, 35/20); *bülür* 'bilir' (SİV, 35/5); *düzeller* 'dizerler' (SİV, 94/11) vb.

/a/ >/u/, /o/, /ö/: *pağlavu* 'baklava' (NEV, 2/20); *ğovağ ipi* 'kavak ipi' (NEV, 12/24); *fidon* 'fidan' (KMA, 23/23); *oduya* 'odaya' (KIR, L/35); *hocuya* 'hocaya' (KIR, LVI/141); *buba* 'baba' (KIR, XXXVI/184); *ortu* 'orta' (KIR, II/122); *orüya* 'oraya' (KIR, I/10); *bobam* 'babam' (SİV, 44/106); *zöhürlüe* 'sahurluğa' (SİV, 82/93) vb.

/e/ >/ö/, /o/, /u/, /ü/: *övel* 'evvel' (NEV, 14/37); *dövlet* 'devlet' (NEV, 8/11; KMA, 24/21; KIR, LII/2); *cuvabım* 'cevabım' (NEV, 42/12); *cöbünden* 'cebinden' (NEV, 38/6); *yömüyeci* 'yevmiyeci' (NEV, 5/9); *mötüre* 'metre' (NEV, 35/30); *böçük* 'böcek' (KMA, 138/10); *ötü* 'öte' (KMA, 50/24; KIR, LI/48); *ölüncük* 'ölünce' (KMA, 140/2); *ğana bölünmüş* 'belenmiş' (KIR, IV/108); *cömāt* 'cemaat' (KIR, II/84);

bulduğuna göre (DLT 360) közger-'in de közger- şekli olabileceği tasavvur edilebilir. Böyle olduğu takdirde, -g-nin düşmesi neticesi göster- sözü ortaya çıkmıştır denebilir. Fakat, her iki izah da şimdilik ihtiyatla karşılanmalıdır." (Timurtaş 2012, 118)

öpmüye ‘öpmeye’ (KIR, LI/18); *dönüiyüm* ‘döneyim’ (KIR, L/90); *güliiyüm* ‘güleyim’ (KIR, XLVI-b/6); *köşüye* ‘köşeye’ (KIR, XLV/46); *döül* ‘değil’ (SİV, 125/18) vb.

Çeşitli seslerin ve ses olaylarının etkisiyle ünlü sesbirimlerinde meydana gelen yuvarlaklaşma olayının STT’ye göre Orta Anadolu ağızlarında etkisini sürdürdüğü, bilhassa SİV’de daha belirgin olduğu görülmektedir. Aşağıdaki SİV’e ait örneklerde tıpkı XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerindeki gibi dudak uyumu olmaksızın yuvarlak ünlü sesbirimli bulunması ilgi çekicidir:

altınlarını ‘altınlarını’ (SİV, 16/13); *yapusu* ‘yapısı’ (SİV, 22/11); *yayuk* ‘yayık’ (SİV, 30/15); *saçucu* ‘saçıcı’ (SİV, 34/13); *yazusuynan* ‘yazısı ile’ (SİV; 36/6); *ğarışur* ‘karışır’ (SİV, 3/2); *demürcülük* ‘demircilik’ (SİV, 15/51) vb.

2.1.5.6. Ünlü Sesbirimlerin İncelmesi

Başta /y/, /ş/ ve /ç/ ünsüz sesbirimleri olmak üzere, /c/, /z/, /s/, /l/, /m/ /n/, /t/ gibi diş, dişeti, dişeti-öndamak bölgelerinde boğumlanan ünsüz sesbirimler, kalın ünlü sesbirimleri bazen kendi boğumlanma sınırlarına doğru çekerek, çeşitli hecelerde onların incelmeye yol açarlar (Korkmaz 1994: 56). Bu sebepten dolayı -seyrek görülmekle birlikte- ET’den günümüze bazı sözcükler kalın sıradan ince sıraya geçmişlerdir (Banguoğlu 2007: 100). Buna *tam incelme* denir. Bazen de incelme sözcüğün tamamında bir değişikliğe neden olmayıp tek bir hecesinde görülmektedir. Bu olaya da *yarı incelme* denir. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında bir hayli örneği bulunan yarı incelme olayının en dikkat çeken noktası, sözcükte dil uyumunun bozulmasına yol açmasıdır.

2.1.5.6.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirimlerin İncelmesi

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde, ünlü sesbirimlerin ön veya art sıradan oluşu, Arap yazı sistemine göre net bir şekilde tespit edilememektedir. Bu durumdan dolayı incelme olayına maruz kalmış sözcükler de tam olarak anlaşılammaktadır. Aşağıda gösterilen örnekler, ET’de art sıradan olup EAT

döneminde –araştırmacıların genel temayülü üzerine- ön sıradan olduğu düşünülen sözcüklerdir.

a. Tam İncelme

eydeyim (ET ayıt-) (GN/A, 6a-2); *dinleyene* (ET tıñla-) (GN/A, 30b- 13); *yöridür* (ET yorı-) (GN/A, 71a-1); *bişmedi* (ET pış-) (GN/A, 210b-15); *biçdiñ* (ET bıç-) (KBD, 22a-14).

b. Yarı İncelme

STT’nde yarı incelmeye maruz kalan bazı sözcükler, dönemle ilgili yapılan dil çalışmalarında incelenin henüz gerçekleşmediği şekliye ele alınmaktadır

kardaşumuzuñ (>kardeş) (MT/R 61-15).

2.1.5.6.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Ünlü Sesbirimlerin İncelmesi

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında incelme olayı daha çok yarı incelme şeklinde görülmekte olup, bu durum sözcükte dil uyumunun bozulmasına yol açmıştır.

/a/ > /e/: *ğolëy* ‘kolay’ (NEV, 57/11); *temam* ‘tamam’ (NEV, 45/154; KIR, XLVII/27); *nemazlı* ‘namazlı’ (KMA, 121/21); *akreniñ* ‘akranın’ (KMA, 34/1); *mezer* ‘mezar’ (KIR, XLVI-b/18); *ameliyet* ‘ameliyat’ (KIR, XLVIII/37); *gader* ‘kadar’ (KIR, XLIX/91); *ecük* ‘azıcık’ (SİV, 3/14) vb.

/a/ > /i/: *ızıcıh* ‘azıcık’ (NEV, 2/54); *buriya* ‘buraya’ (NEV, 7/10; KIR, 149/2); *maişli* ‘maaşlı’ (NEV, 7/17; KIR, LXVIII/7); *Añğaria* ‘Ankara’ya’ (NEV, 6/26); *liriye* ‘liraya’ (SİV, 5/17; KIR LXVII/8); *yişmağlar* ‘yaşmak’ (KMA, 107/20) vb.

/ı/ > /i/: *yiha-* ‘yıka-’ (NEV, 66/30); *irāt* ‘rahat’ (NEV, 46/12); *ğızıynan* ‘kızı ile’ (NEV, 3/25); *saçlıyo* ‘saçılıyor’ (NEV, 65/11); *bildir* ‘bıldır’ (NEV, 5/22); *hatir* ‘hatır’ (NEV, 59/55; KIR, XLVI-a/34); *ğaysiler* ‘kayısılar’ (KMA, 25/8); *hanımı* ‘hanımı’ (KIR, L/108)vb.

/u/ > /ü/: *bi büçüğ yaşında* ‘bir buçuk yaşında’ (NEV, 16/23); *hüdüd* ‘hudut’ (NEV, 14/44); *cümartesi* ‘cumartesi’ (SİV; 21/19); *cümā* ‘cuma’ (KIR, XLVI-a/49);

türüs ‘turist’ (SİV, XLVI-a/47); *tüvālet* ‘tuvalet’ (KIR, XXXVI/271); *lüzüm* ‘lüzum’ (KIR, VI/38); *düā* ‘dua’ (KMA, 97/14) vb.

2.1.6. Ünlü Sesbirim Düşmesi

Ünlü sesbirim düşmesi, sözcüklerin köklerinde, sözcüklere eklerin eklemesi veya sözcükten sözcüğe geçiş sırasında anlamı etkilemeyen ve hece yapısının değişimine sebep olan bir ses olayıdır. Banguoğlu’nun “oturuşma” adını verdiği seslerin türemesi yahut yer değiştirmesi olaylarında olduğu gibi ses düşmesi olayı da sözcüklerin söyleyişini kolaylaştırmak, kökle eki kaynaştırmak ve alıntı sözcükleri Türkçeye benzeştirmek gibi pratik sonuçlar sağlar (Banguoğlu, 2007, 58). Bu olay, ayrıca vurgu ile ilişkili görünmektedir (Karaağaç, 2010: 71). Ünlü sesbirim düşmeleri çoklukla orta hecede meydana gelmektedir. Tseng, orta hece düşmesi olayının gerçekleşmesi için şu şartların oluşması gerektiği sonucuna varmıştır (Tseng 2002: 24):

1. Dar ünlü sesbirimin bulunduğu hecenin sözcüğün ikinci veya son hecesi olması.
2. Genellikle /r/, /l/ gibi akıcı seslerle sözcüğün kapanması.
3. Vurgunun bu sesler üzerinden kalkması.
4. Düşen ünlü sesbirimin uzun değil, kısa olması.
5. Böyle bir hecenin ünlü sesbirimle başlayan bir ek veya *et-* , *ol-* yardımcı fiilleriyle kapanması.
6. Sözcüklerin *ile* edatıyla birlikte bulunması.
7. Sözcüklerin *iken*, *idi*, *imiş*, *ise* gibi şekillerle bitişik yazılması.
8. Orta hece düşmesinin hece ya da vezin gereği düşmesi.

2.1.6.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirim Düşmesi

İncelenen üç metinde ünlü sesbirim düşmesinin görüldüğü birçok örnek bulunmaktadır. Bu örnekler aşağıda gösterildiği gibi daha çok orta hecedeki dar ünlü sesbirimlerin düşmesi şeklinde kendini göstermektedir. Örnekler incelendiğinde orta hecedeki dar ünlü sesbirimlerin düşmesi, çoklukla vurgusuzluktan dolayı olduğu gibi sözcüklerin vezne uydurulma çabası da bunda etkili olduğu düşünülmektedir. Üç örnekte ise -yine vezin gereği olsa gerek- orta hecedeki geniş ünlülerin düşürüldüğü görülmektedir.

orta hecede dar ünlü sesbirimlerin düşmesi / tabanda:

birnüñ ‘birinin’ (GN/A, 30b- 2); *aħrete* ‘ahirete’ (GN/A, 31a-14); *karşu* (GN/A, 6a- 14); *gönlümüz* (GN/A, 11a-9); *uykuya* (GN/A, 21a-2); *ayruğ-ısa* (GN/A, 30b- 4); *oğlı* (GN/A, 50b-13); *oğlanlığın* (GN/A, 51a-8); *gögsi* (GN/A, 91a-15); *buyrıldı-y-ısa* (GN/A, 101a-14); *işkde* ‘eşik’ (GN/A, 150b-2); *uğradum* (GN/A, 150b-4); *oynar* (GN/A, 161a-4); *arğa* ‘arık’ (GN/A, 171a-13); *ağzı* (GN/A, 180b-9); *sehzinci* (GN/A, 210b-2); *semriye* ‘semir-’ (GN/A, 231a-7); *yaprag* (<yapurgak) (GN/A, 270b-13); *tokzinçi* ‘dokuzuncu’ (GN/A, 281a-6); *dirlik* ‘diri+lik’ (GN/A, 150b-6); *eylügi* ‘eyü+lük’ (GN/A, 366a-1); *boynın* (MT/R 21-8); *çevrine* (MT/R 160-10); *devrine* (MT/R 160-10); *beñzüm* (KBD, 1-3); *alnuma* (KBD, 42a-11).

Fakat şu örneklerde vezinde açık heceye ihtiyaç duyulmasından ötürü düşme görülmemektedir: *karını durur* (GN/A, 101a-7); *ağırınca* (MT/R 220-2); *göñülümü* (KBD, 11b-9); *ağızuñdan* (KBD, 21b-11); *iñilerem* (KBD, 361-14) vb.

orta hecede dar ünlü sesbirimlerin düşmesi / eklerin ön seslerinde:

yazludur ‘yazıl-’ (GN/A, 41a-8); *arnuban* ‘arın-’ (GN/A, 60b-4); *görnür* ‘görün-’ (GN/A, 80b-6); *değşür* ‘değiş-’ (GN/A, 121a-7); *bulnur* ‘bulun-’ (GN/A, 160b-2); *dirşüre* (GN/A, 181a-2); *görnüdurur* (GN/A, 211a-8); *sevnişür* (GN/A, 230b-5); *götrile* ‘götür-’ (GN/A, 231a-11); *doğnur* ‘dokun-’(GN/A, 240b-12); *bitrürirsün* ‘bitir-’ (GN/A, 365b-15); *eydür* (ayıt- >eyit-)(KBD, 322-10).

orta hecede geniş ünlü sesbirimlerin düşmesi / eklerin ön seslerinde:

eytlüm ‘eydelüm’ (GN/A, 6a-2); *gitlüm* ‘gidelüm’ (GN/A, 190b-6); *sürlüm* ‘sürelüm’(MT/R 80-4).

Türkçenin sesbilgisi incelemelerinde daha çok ‘ünlü birleşmeleri’ başlığıyla yer alan ve ünlü sesbirim ile biten bir sözcükten sonra ünlü sesbirim ile başlayan bir sözcüğün yahut ekin geldiğinde yanyana gelen iki ünlü sesbirimden birinin düşmesiyle birleşmenin gerçekleştiği bu olaydaki ünlü sesbirim düşmesinin metinlerimizdeki örnekleri şunlardır:

şol ‘şu+ol’ (GN/A, 30b- 11); *şeyle* ‘şu+eyle’ (GN/A, 40b- 6); *nidiser* ‘ne+idiser’ (GN/A, 70b-13); *noht* ‘ne+oht’ ‘ne+vakit’ (GN/A, 100b-10); *neyleyeyüm* ‘ne+eyleyeyüm’ (KBD, 201-12); *nidem* ‘ne+idem’ (GN/A, 191a-1); *nola* ‘ne+ola’ (KBD, 82-10); *niçün* ‘ne+içün’ (MT/R, 230-6); *şimdi* ‘şu+imdi’ (MT/R 30-9) vb.

i- yardımcı fiilin birleşik zaman çekimlerinde ve görülen/duyulan geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinin (idi, imiş, ise) bir sözcüğe eklenmesi sırasında düşmesi olayı ile ilgili örnekler, incelenen metinlerde sık sık rastlanılmaktadır: *bilmedise* (GN/A, 41a-12); *bulmadısa* (GN/A, 41a-12); *oldısa* (KBD, 422-7); *dögsedi* (MT/R 61-7); *gitmişdi* (GN/A, 130b-3); *kalmuşdı* (GN/A, 130b-3); *yarardı* (KBD, 81-4); *irerdi* (KBD, 442-2); *vardı* (MT/R 281-12); *varmuş* (GN/A, 71a-9); *olursa* (KBD, 421-16) vb.

2.1.6.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünlü Sesbirim Düşmesi

Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında çeşitli fonetik etkiler sonucunda çoklukla iç ve sonseste meydana gelen ve STT yazı diline kıyasla daha ilerlemiş olduğu görülen ünlü sesbirim düşmeleri şu şekilde özetlenebilir:

1. İç seste akıcı veya yarı ünlü durumunda olan bir ünsüz sesbirimi ile akıcı, yarı ünlü, sızıcı yahut patlayıcı ünsüz sesbirimlerinden biri arasında bulunan ve açık bir heceden sonra gelen dar açık hece ünlü sesbirimleri çoklukla düşerler (Korkmaz, 1994: 64): *getirrik* ‘getiririz’ (NEV, 30/7); *gurruh* ‘kurarız’ (NEV 16/11); *gelnimiz* ‘gelinimiz’ (NEV, 62/39); *eyce* ‘iyice’ (NEV, 1/24; KIR, LXX/10; SİV, 30/17); *goyyo* ‘koyuyor’ (NEV, 51/57); *burda* (NEV, 66/51); *deñşir*- ‘değıştirmek’ (NEV, 67/18); *yanna* ‘yanına’ (NEV, 1-46; KIR, XLIX/117); *orya* ‘oraya’ (KIR, XXVI/42);

goynunda (KIR, XLVI/43); *nirden* (KIR, XLVII/9); *ğaflesi* ‘kafilesi’ (KMA, 151/17); *annına* ‘alnına’ (KMA, 119/5); *bişürrük* ‘pişiririz’ (SİV, 56/8) vb.

2. Ünlü sesbirim ile biten bir sözcüğün ünlü sesbirim ile başlayan bir sözcükle bağlantı kurmasından dolayı iki inlü sesbirimin yanyana gelmesi sonucunda, ilk sözcüğün son hecesinde bulunan ünlü sesbirimi düşmekte ve geride kalan ünsüz sesbirimi ise ikinci sözcüğün ilk hecesi ile birleşmektedir: *yardımcı ol* ‘yardımcı ol’ (NEV, 23/22); *öyl oldūndan* ‘öyle olduğundan’ (NEV, 24/37); *niy olmasın* ‘niye olmasın’ (NEV, 46/71); *hayırl ossuñ* ‘hayırlı olsun’ (NEV, 65/30); *canıñ assıñ* ‘canımı alsın’ (NEV, 62/113); *alt ay* ‘altı ay’ (KIR, LXVIII/70); *bell olur* ‘belli olur’ (KIR, LXIV/5); *n oldu* ‘ne oldu’ (KIR, LXVII/43); *min etek* ‘mini etek’ (KIR, LXVII/58); *gêtdıdim* ‘gittiydim’ (SİV, 5/10); *girdıseñ* ‘giydiysen’ (SİVV, 32/29); *sıfr altı* ‘sofraaltı’ (KMA, 146/4); *saçç ölular* ‘saççioğlular’ (KMA, 149/24) vb.

3. KIR’da bazı örneklerde yükleme hâli ekinin, tıpkı EAT döneminde olduğu gibi, sadece üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin sonra gelen {+n} yükleme hâli eki biçimiyle kullanıldığı görülmektedir: *ağlın* ‘aklımı’ (XLIV/21); *etin kesseñ* ‘etini’ (XLIII/64); *göz yaşın* ‘göz yaşımı’ (XIV/125); *pederiyiñ* malın ‘pederinin malını’ (XLVI-b/65) vb.

4. Yine KIR’da bazı alıntı sözcüklerin açık orta hecelerindeki dar ünlülerin düştüğü görülmektedir: *dağga* ‘dakika’ (XXXII/31); *perşanniğna* ‘perişanlık ile’ (Kaman), *hağgad* ‘hakikat’ (XVI/26); *hağaddan* ‘hakikaten’ (LX/172) vb.

2.1.7. Ünlü Sesbirim Türemesi

Ünlü sesbirim türemesinde, ünlü sesbirim düşmesinde görülen hece kaybının aksine bir genişleme söz konusudur. Türkçede örnekleri diğer ses olaylarına göre daha az olmakla birlikte eklemeyi kolaylaştırmak ve alıntı sözcükleri Türkçenin ses ve hece yapısına uydurmak gibi pratik sonuçlar sağlar (Banguoğlu, 2007: 65).

2.1.7.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlü Sesbirim Türemesi

İncelenen metinlerde Türkçenin ses ve hece yapısına aykırı olarak içseste iki ünsüz sesbirimi bulunduran bazı alıntı sözcüklerde, -vezin de buna uygunsu- araya çoklukla dar bir ünlü sesbirim getirilerek Türkçenin yapısına uygun hâle getirilmiştir: ‘*ömür* (GN/A, 51a-3); *fikir* (GN/A, 280b-5); ‘*ömürümüz* (KBD, 544-16) vb. Bir örnekte ise günümüzdeki kullanımın aksine düz/geniş ünlü sesbirim ilave edildiği görülmüştür: *şehër* ‘şehir’ (GN/A, 300b-9).

Sözcük kökünün son iki sesi ünsüz sesbirimi olan “baht” alıntı sözcüğüne, ünsüz sesbirim ile başlayan {+l^o} eki getirildiğinde ise bu sefer sözcük ve ekin arasında dar, yuvarlak bir ünlü sesbirim eklenmiştir: *bahtulu* (GN/A, 31a-7; GN/A, 211a-9).

Bu örneklerle birlikte Farsça *sipâr* ‘teslim ve emanet etme’ (Kubbealtı Lügati, 2011: 529) sözcüğünden dilimize geçen ve günümüzde “ısmarlamak” şeklinde kullanılan bu sözcüğün XIV. yüzyılda henüz ön sesinde türeme olmadığı anlaşılmaktadır: *şimarladum* (KBD, 1-6).

2.1.7.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünlü Sesbirim Türemesi

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında, Türkçenin tarihî dönemlerinde ve STT’de olduğu gibi ünlü sesbirim türemeleri sınırlı olmakla birlikte daha çok ön seste ünlü sesbirim türemesi ile karşılaşılmaktadır. Bu türemelerin de /l/, /r/ gibi bazı ünsüz sesbirimlerin Türkçede ön seste bulunmama kuralına uymayan alıntı sözcüklerde, bir önses olarak çoklukla dar ünlü sesbirimlerin eklenmesiyle gerçekleştiği görülmektedir:

ilâzım ‘lazım’ (NEV, 7/10; KIR, XIV/7; SİV, 70/39; KMA, 141/26); *irahat* ‘rahat’ (NEV, 32/11; SİV, 143/27); *irâtlıh* ‘rahatlık’ (NEV, 30/62); *ilimon* ‘limon’(NEV, 40/16); *iricâ* ‘rica’(NEV, 14/48); *ireçberlik* ‘rençberlik’ (KIR, XV/2); *ireçel* ‘reçel’(KIR, XXXVI/193); *irezil* ‘rezil’(KIR, XVIII/69); *iras gel-* ‘rast gel-’ (NEV, 3/34; KIR, XLII/8); *irahmed* *iylesin* ‘rahmet eylesin’(KIR, XXVII/62); *iramazannıh* ‘ramazanlık’ (NEV, 4/19; KIR, XXXVI/222); *ırıza* ‘rıza’ (SİV, 2/78); *ırafta* ‘rafta’ (KMA, 154/3); *urusdan* ‘Rus’tan’ (KIR, LII/6; KMA; 51/19); *urufları*

'ruhları' (KIR, LV/152); *urumlar* 'Rumlar' (KIR, XXXVII/46; SİV, 45/3); *ürye* 'rüya' (NEV, 65/9); *ölüzgar* 'rüzgar' (NEV, 58/17); *üleş* 'leş' (NEV, 33/27; KIR, L/126)

İç seste farklı hecelerde olsa dahi iki ünsüz sesbiriminin yan yana bulunduğu bazı sözcüklerde de muhtemelen sözcüğün söylenişini kolaylaştırmak için araya yine bir ünlü sesbirim getirilir:

ediraf 'etraf' (NEV, 17/1; SİV, 155/40; KIR, XXXIII/46; KMA, 146/9); *ğuduret* 'kudret' (NEV, 43/3); *afiyon* 'afyon' (NV, 34/16); *masırafı* 'masrafı' (SİV, 9/13); *hepisini* (SİV, 4/11; KMA 55/3); *haşılarum* 'haşlarım' (SİV, 16/1); *metire* (NEV, 62/77; SİV, 161/20; KMA, 24/7); *titiremiş* (KIR, XLII/32); *filimini* (KIR, XXIV/91); *hasiretini* (KIR, L/79); *azirāyil* 'azrail' (KIR, XLVI-b/20); *amıca* 'amca' (KMA, 39/2); *tiyezem* (KMA, 24/19); *gompile* 'komple' (KMA, 55/18) vb.

2.2. Ünsüz Sistemi

2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin Ünsüz Sistemi

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde kullanılan Arap harfli yazı sistemindeki harflerin ünsüz sesbirim karşılıkları aşağıdaki gibidir:

Harf	Harfin adı	Harfin karşıladığı sesler
آ, ا	elif	a, ā, e, i
ب	be	b, p
پ	pe	p
ت	te	t
س	se	ś
ج	cim	c, ç
چ	çim	ç
ح	ha	h
خ	hı	h
د	dal	d
ذ	zel	đ, z

ر	re	r
ز	ze	z
س	sin	s
ش	şin	ş
ص	sat	ş
ض	dat	z
ط	tı	ṭ
ظ	zı	ẓ
ع	ayın	‘
غ	gayın	ġ, ġ*,
ف	fe	f
ق	kaf	q
ك	kef	k, g, ŋ ; ġ*, y*
ل	lam	l
م	mim	m
ن	nun	n
و	vav	v / o, ö, u, ü, ū
ه	he/ güzel he	h / e
ی	ye	y / i, ı, í
ء	hemze	(a, e, i, u, ü)

Tablo 2: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin ünsüz sistemi

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi “ا, و, ی,” harfleri hem ünlü hem ünsüz sesbirimleri karşılamaktadır. /ç/ (چ) ve /p/ (پ) ünsüz sesbirimleri, Fars imlasından alınmış olmakla birlikte bu sesler için incelenen metinlerde daha çok /c/ (ج) ve /b/ (ب) işaretleri kullanılmıştır. Ayrıca Arap harfli yazı sisteminde, yukarıda gösterilen bu ünsüz sesbirimlerin [ġ] (غ), [ħ] (خ), [ḥ] (ح), [k] (ق), [š] (ص), [s] (ث), [ṭ] (ط), [ẓ] (ظ), [z] (ذ), [z] (ض) gibi altsesbirimleri de farklı işaretlerle gösterildikleri için tespit edilebilmektedir. Bu altsesbirimlerinden [ġ], [k], [ṭ], ve [š]’nin Türkçe sözcüklerin art

ve ön sıradan olmalarını belirtmeleri açısından; STT’de olmamakla birlikte ağızlarda sıklıkla kullanılan [h] ve [ñ]’nin ise Türkçenin tarihî dönemlerinde de var olmalarını belirtmeleri açısından bizim için önemlidir. Diğer yukarıda belirtilen altsesbirimler, daha çok Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerin yazımında kullanılmaktadır.

Arap yazı sistemi her ne kadar ünsüz sesbirimleri ve altsesbirimlerini çeşitli işaretlerle göstermesi yönüyle zenginlik gösterse de Türkçe sözcüklerin yazımında bazı ünsüz sesbirimler için örneğin /k/ /g/ ve [ñ] için kef (ك) gibi tek bir işaret kullanılması yönüyle yahut /b/-/p/, /c/-/ç/ gibi tonluluk yönünden karşıtlık gösteren ünsüz sesbirimlerin yazılışında ses değerine bakılmaksızın /b/ ve /c/ yanlısı bir yazımın tercih edilmesi açısından fonolojik incelemelerde sıkıntıya sebep olmaktadır.

2.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarının Ünsüz Sistemi

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında, STT’de bulunan 21 ünsüz sesbiriminin dışında bu ünsüz sesbirimlerin çeşitli altsesbirimleri bulunmaktadır. Bu altsesbirimleri içerisinde [ğ] (patlayıcı ve tonlu art damak g’si), [h] (sızıcı ve tonlu gırtlak h’si), [k] (süreksiz ve tonsuz art damak k’sı) ve [ñ] (damak n’si diye de adlandırılan orta ve art damak n’si) ünsüz altsesbirimleri, Türkçenin tarihî dönemlerinde de takip edilebilen altsesbirimleridir ve günümüz Orta Anadolu ağızlarını temsil etmesi açısından incelenen ağızların (NEV, KIR, KMA ve SİV) hepsinde bulunmaktadır. Bölgede sesletilen diğer ünsüz altsesbirimleri ise genel görünüşü itibariyle şunlardır:

[P] (b ~ p arası, tonluya kaymış bir b sesidir. (KMA’da p işareti ile gösterilmiştir.) *Piş-* (KIR, XXXVI/190); *alıP* (SİV, 33/2); *kaPanırdı* ‘(SİV, 107/6) vb.

[T] (t ~ d arası, tonluya kaymış t; *söber* ‘sohbet’ (KIR, LXV/19), *ıhtıyarlar* (KIR, II/207); *istanbul* (KIR, IV/26); *usta* (KIR, II/81); *destan* (KIR, XLVIII/1); *nöbetren* (SİV, 2/13); *evlendikten* (SİV, 15/8) vb.

[K] (g ~ k ve ğ ~ k tonluya kaymış k; *keklik* (KIR, LXV/47); *kütüklüg* (KIR, LXV/47); *ayakğabı* (KIR, LXII/51); *çirkinin* (SİV, 13/8); *kişi* (SİV, 22/46); *yanındaki* (SİV, 90/1); *yerken* (SİV, 96/27) vb.

[ɫ] (düşmek üzere olan l, *ki̇ltledi* (KIR, XXXVI/82); *yı̇l* (SİV, 50/5); *neẏlesin* (Siv, 50/4) vb.); [r̥] (düşmek üzere olan r, *biliyȯr musun?* (KIR, LV/178); *öldü̇ri̇rdü* (SİV, XXXVI/75) vb.

[d̥], [l̥], [n̥], [r̥], [s̥] ve [t̥] altsesbirimleri ise, ikişer boğumlanma noktalarından önden boğumlanmalı, ince ünsüzlerdir: *öṙna* ‘örneği’ (NEV, 14/2); *ḣöṙsėniz* (NEV, 14/5); *ġördü̇ṅ* (NEV, 14/8); *ṫuket-* (NEV, 20/14); *ḋökü̇ncü* (KMA, 36/6); *ṡülük* (KMA, 79/13) vb.

Günümüz Orta Anadolu ağızlarındaki yukarıda ifade edilen ünsüz sesbirimleri ve altsesbirimleriyle birlikte, bölgenin ünsüz sistemi açısından en belirli ve dikkat çekici özellikleri şu şekilde kendini gösterir¹⁹:

1. /ö/ve /ü/ ünlü sesbirimleriyle hece kuran sözcük ve hece başlarındaki /k/ ve /g/ ünsüz sesbirimleri, boğumlanma yerlerini ön damaktan art damağa çekerek [k̥] ve [g̥] ünsüz altsesbirimlerine dönerler. /ö/ ve /ü/ ünlü sesbirimleri de bir derece kalınlaşarak [ó] ve [ú] ünlü altsesbirimleriyle sesletilirler:

ġünde (NEV, 1/13); *ġór-* (NEV, 12-44); *k̇ötü* (NEV, 19/14); *ṫürk̇ü* (NEV, 57/41); *ȯk̇úz* (NEV, 17/16); *ġúccü̇g* (KMA, 75/9); *k̇ópü̇klü* (KMA, 39/21), *ġörücü* (KMA, 23/20); *ġönü̇mü̇ṅ* (KIR. VII/10); *ḃón* ‘bugün’ (KIR. XII/39); *k̇óyü̇nde* (SİV, 2/1); *ḋókerük* ‘dökeriz’ (SİV, 17/4) vb.

2. STT’de sözcük başındaki art damak /k/ → [k̥] ve hece ve ek başındaki /g/ → [g̥] ünsüz altsesbirimleri, bölgede artdamak ünsüz sesbiriminden [g̥] gırtlak ünsüz altsesbirimine dönerler:

ġoy- (NEV, 51/157); *ġamç̇ı* (NEV, 45/116); *yoṙgan* (NEV, 55/10); *ġudur-* (NEV, 55/20); *ġızlı* (NEV, 50/9); *ġānı* ‘kağni’ (KIR, II/64); *ġavāñ* ‘kavağın’ (KIR, XX/33); *ġı!* ‘kız!’ (KIR, XXXVI/219); *ġına* (KIR, VIII/15) vb.

¹⁹ Korkmaz, Nevşehir ve yöresi ağızlarının Orta Anadolu Bölgesini en iyi temsil eden ağız bölgesi olduğu düşünmekte olup burada belirtilen özelliklerin Orta Anadolu Bölgesinin ortak özellikleri olduğunu ifade etmektedir (Korkmaz 1994: 71).

3. STT’de iki ünlü arasında veya hece ve ek sonunda bulunan, artdamak ünsüzü [k] ünsüz altsesbirimi, sızıcı gırtlak ünsüz altsesbirimi [h]’ye dönerler:

çıhar- (NEV, 1/8); *yoharı* (NEV, 16/16); *ğoñşuluḥ* ‘komşuluk’ (NEV, 16/16); *ufah* (NEV, 1/22); *çocuḥ* (SİV, 14/10); *yaḥıyo* (SİV, 32/8); *ğoşarduḥ* ‘koşardık’ (SİV, 35/11); *saḥallı* ‘sakallı’ (KIR, XLIX/45); *burdaḥı* ‘burdaki’ (KIR, XXII/12); *baḥalım* ‘bakalım’ (KIR, I/66); *doḥuz* ‘dokuz’ (KIR, XXXVI/137); *soḥum* ‘sokum’ (KIR, XVII/78); *oḥuyucu* ‘okuyucu’ (KMA, 111/27); *ğorḥudurdu* ‘korkuturdu’ (KMA, 73/2); *ayaḥları* ‘KMA, 17/2) vb.

4. /k/ > [k], /g/ > [g], /ğ/ ve [ñ] damak ünsüz sesbirimleri yanlarındaki ünlü sesbirimleri çoklukla kalınlaştırır:

d’üñüñge ‘dünürlüğe’ (NEV, 12/53); *ğórdüm* (NEV, 10/40); *erḳāk* ‘erkeğiz’ (NEV, 2/45); *t’üket-* (NEV, 20/14); *d’āssiñ* ‘değilsin’ (NEV, 1/57); *ğúzel* (KMA, 33/7); *çüñkü* (KMA, 20/24); *ōsüz* ‘öksüz’ (KMA, 59/13); *ğóñül* (KIR, LXV/28); *āmiş* ‘eğmiş’ (KIR, XII/14); *diyecām* ‘diyeceğim’ (SİV, 55/59); *yürā* ‘yüreği’ (SİV, 54/50) vb.

2.2.3. Ünsüz Sesbirim Değişmeleri

2.2.3.1. Önses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri

2.2.3.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Önses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri

/t-/ > /d-/ değişimi:

Önseste */t-/ > /d-/* değişimi, ET devresinin sonunda başlamıştır (Timurtaş 1976: 341). Batı Türkçesinin EAT döneminde ise önses */t-/* ünsüz sesbirimi değişimi, özellikle ön sıradan sözcüklerde daha yaygın görülmekle birlikte sözcükteki ünlü sesbirimlerin ön/art, düz/yuvarlak ayrımı gözetilmeksizin büyük bir oranda tonlulaşmıştır. Fakat bu tonlulaşma olayında tam bir istikrardan söz edilemez. Şöyle ki bazı sözcüklerin hem tonsuz hem tonlu şekilleri, aynı nüsha içinde dahi karışık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin GN’de *doğru* 18 kez / *toğru* 13 kez; *doprag* 1

kez / *toprak* 4 kez; *daşra* 1 kez / *taşra* 2 kez; *doğ-* 1 kez / *toğ-* 4 kez; *dur-* 16 kez / *tur-* 4 kez ve *dut-* 35 kez / *tüt-* 5 kez geçmektedir.

Metinlerde önsesi tonlulaşmış sözcüklerden;

a) STT’de tonsuz biçimleriyle kullanılan fakat günümüz Orta Anadolu ağızlarında da daha çok tonlu şekilleriyle karşılaştığımız sözcükler:

duşup ‘tut-’ (GN/A, 10b-3; MT/R 80-2; KBD, 521-15); *dadları* ‘tat’ (GN/A, 11a- 13; MT/R 10-10; KBD, 361-3); *ditresin* ‘titre-’ (MT/R 291-13); *dürlü* ‘türlü’ (GN/A, 40b-1); *dükenmez* ‘tüken-’ (GN/A, 70b-9); *dutuşıpdur* ‘tutuş-’ (GN/A, 171a-10); *daşra* ‘taşra’ (GN/A, 290b-9; MT/R 241-4); *doprag* ‘toprak’ (GN/A, 291a-3); *dartar* ‘tart-’ (MT/R 10-10); *datlu* ‘tatlı’ (MT/R 51-15); *dınmaya* ‘tın-’(MT/R 160-4); *dükeli* ‘tükel’ (MT/R 50-15); *depeledi* ‘tepele-’ (KBD, 301-15); *demreni* ‘temren’ (KBD, 322-6); *dükenem* ‘tüken-’ (KBD, 441-6).

b) Hem STT’de, hem de günümüz Orta Anadolu ağızlarında tonlu şekilleriyle kullanılan sözcükler:

dahı (GN/A, 6a- 15); *degin* (GN/A, 80b-7); *dam* (MT/R 241-5); *degme* (GN/A, 21a-11); *değşürme* (KBD, 362-3); *degül* (KBD, 544-2); *demür* (KBD, 301-4); *deñize* (KBD, 581-7); *dek durdılar* (MT/R 30-15); *delü* (GN/A, 150b-13; KBD, 41b-12); *delük* (KBD, 1-9); *deste* (KBD, 561-2); *deriñ* (MT/R 250-15); *derisini* (MT/R 250-12); *devriliyor* (KBD, 281-9); *dibinden* (MT/R 270-7); *diler* (KBD, 581-8); *dilümüzden* (GN/A, 11a-13); *diri-y-idi* (GN/A, 130b-5); *diregi* (GN/A, 291a-2); *dişleyem* (KBD, 201-5); *diyüben* (KBD, 544-13); *dizinde* (MT/R 50-12); *döşedi* (GN/A, 10b-9); *doğru* (GN/A, 11a- 10); *doğmuş-ıdı* (MT/R 130-9); *donun* (MT/R 240-10); *doğnur* (GN/A, 240b-12); *dokuzuncı* (MT/R 262-13); *döndüre* (GN/A, 71a-11); *dönicek* (MT/R 281-10); *dökilür* (GN/A, 80b-11); *dörd* (MT/R 271-7); *delük* (KBD, 1-9); *dögsedi* ‘döv-’ (MT/R 61-7); *döşegüm* (KBD, 22a-10); *dolar* (MT/R 250-9); *doymaya* (KBD, 41b-10); *dudağını* (MT/R 150-5); *durmağa* (GN/A, 50b-7; MT/R 31-13); *durağ* (MT/R 131-12); *düğün* (GN/A, 110a-6); *dügledüğüme* (KBD, 421-9); *dürişevüz* (MT/R 281-11); *düşde* (KBD, 461-1); *düşmişdür* (GN/A, 30b-1); *düzer* (KBD, 544-12)

Önsesi /t-/ ünsüz birimiyle yazılmış sözcükler:

tağıdalı (KBD, 422-15); *tağlardan* ‘dağ’ (GN/A, 140b-2); *tağlaruz* (MT/R 20-6); *tağuh* ‘dağınık’ (KBD, 22-15); *tağınur* (KBD, 501-2); *ṭala* ‘dal-’ (MT/R 110-9); *ṭalana* dükânı (KBD, 42-6); *ṭamardur* (GN/A, 171a-12); *ṭamu* (MT/R 263-12); *tañrı* (GN/A, 21a-5); *tañladum* (GN/A, 271a-2); *ṭanuḳ* (GN/A, 100b-1); *taṃga-y-ıla* (GN/A, 110b-12); *ṭapança* (MT/R 80-14); *ṭapdı* (MT/R 2-13); *ṭapuda* (GN/A, 51a-8); *ṭarayım* (KBD, 102-8); *ṭardur* (KBD, 1-10); *ṭartıluban* (MT/R 60-2); *ṭaşları* (MT/R 270-8); *ṭaşra* (MT/R 270-8); *ṭatlu* (MT/R 161-12); *ṭavar* (GN/A, 110a-15); *ṭavşancuğı* (MT/R 251-8); *tavuk* (MT/R 70-6); *ṭoğar* (GN/A, 40b- 13); *toğruldı* (GN/A, 140b-13); gün *toğusı* (GN/A, 261a-15); *ṭoḳuz* (MT/R 262-9); *ṭoḳvan* (GN/A, 30b- 5); *ṭolaşdum* (KBD, 42-9); *ṭolaşığı* (KBD, 62-15); *ṭolayım* (MT/R 10-11; KBD, 1-1); *ṭolu* (MT/R 2-9); *ṭon* (GN/A, 171a-4); *toñuzlar* (MT/R 40-11); *ṭopraqdur* (MT/R 263-11); *ṭoptoludur* (GN/A, 110b-14); *ṭoyladı* (GN/A, 171a-4); *ṭoymaz* (GN/A, 50b-10); *tozin* (KBD, 342-12); *ṭurak* (GN/A, 301a-2); *ṭurgıl* (GN/A, 101a-1); *ṭutaḥlarıuñ* (KBD, 301-10); *ṭutmaḥ* (KBD, 241-6); *ṭuyam* (GN/A, 90b-9); *ṭuzıdur* (MT/R 150-13); *ṭuzağınu* (KBD, 422-15) vb.

tek ‘yegane’ (GN/A, 31a-5); *tükenmek* (KBD, 161-2); *türk* (GN/A, 365a-1).

/k-/ > /g-/ değışimi:

ET’deki önseste bulunan öndamak /k-/ ünsüz sesbirimi, çoklukla Batı Türkçesinde tonlulaşmaya uğrayarak /g-/ ünsüz sesbirimine dönüşmüştür. Özellikle EAT döneminde ve dolayısıyla XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde bu tonlulaşma olayı, STT’ne nazaran daha ileri derecede görülmektedir. Aslında Arap yazı sistemi ile yazılan bu dönem metinlerinde kef (ك) harfi, hem /k/ sesini hem de /g/ sesini karşıladığı için tonlulaşma olayının saptanmasında bu durum çoğu kez engel teşkil etmektedir. Fakat bizim incelediğimiz metinlerden GN/A ve KBD’de /g/ sesi için üzeri üç noktalı kef (كٓ)²⁰ kullanıldığından tonlulaşma olayının varlığını tespit

²⁰ MT/R’de ise üç noktalı kef sadece iç sesteki /-g-/ sesi için ya da damak n’sini (ñ) belirtmek için kullanılmıştır.

edebilmekteyiz. Buna dayanarak diyebiliriz ki STT’de tonlulaşmadan kullanılan “kendi, kişi, kez, küçük” gibi bazı sözcükler, tıpkı günümüz Orta Anadolu Ağızlarında da olduğu gibi bu dönemde de tonlu şekliyle kullanılmıştır: *gendüsi* (GN/A, 6a-9); *gendüzüne* (GN/A, 20b-12); *gişi* (GN/A, 51a-8; KBD, 362-12); *gez* ‘kez’ (GN/A, 151a-7); *giçi* ‘küçük’ (KBD, 341-16).

Bu örnekler dışında EAT dönemiyle ilgili metin çalışmalarında çoklukla tonsuz şeklinde yazımıyla karşımıza çıkan “key, küy-, kelecı” gibi sözcükler, incelediğimiz metinlerde tonlu olarak *gey* (GN/A, 151a-8); *güymeg-ile* (GN/A, 190b-2); *gelecimüzi* (KBD, 301-10) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Türkçe sözcüklerde önsesi tonlulaşarak /g-/ ünsüz sesbirimine dönüşmüş diğer örnekler:

gelmeye (KBD, 302-4); *geçdi* (MT/R 2-8); *gemisin* (GN/A, 140b-1); *geñsüzün* (GN/A, 150b-14); *gerçek* (MT/R 61-2); *gerdege* (MT/R 200-3); *gerekse* (GN/A, 100b-10); *getürdi* (GN/A, 170b-6); *gevdenuñ* (GN/A, 101a-7); *geyik* (KBD, 201-11); *geyürdi* (MT/R 51-11); *gezer* (MT/R 11-3); *gibi* (GN/A, 90b-14); *giç* ‘geç’ (KBD, 422-16); *gice* (KBD, 21-16); *gidicek* (GN/A, 90b-12); *giderüp* (KBD, 382-5); *giresin* (GN/A, 20b-10); *girişdüm* (MT/R 30-3); *girü* (GN/A, 120b-15); *gizlüdür* (GN/A, 171a-7); *göbegini* (KBD, 461-3); *göçüre* (GN/A, 161a-9); *gögden* (KBD, 562-3); *gögerçin* (KBD, 322-14); *gögüzde* (GN/A, 100b-10); *göndürür* (MT/R 40-10); *gönildiler* (MT/R 40-13); *gönüller* (GN/A, 11a-12); *gönlek* (MT/R 240-9); *görklü* (GN/A, 11a-15); *görüben* (GN/A, 21a-11); *gösderdeli* (KBD, 101-6); *götürdüñ* (KBD, 22-14); *göyner-idi* (MT/R 251-15); *gözüm* (KBD, 581-16); *göziken* (KBD, 242-15); *gülmek* (GN/A, 161a-12); *güci* (GN/A, 161a-5); *güder* (MT/R 40-11); *gül* (MT/R 51-12); *güni* (GN/A, 130b-1); *gündüz* (GN/A, 130b-8); *güneşe* (MT/R 2-13); *gümüşin* (KBD, 1-3); *gürleyem* (MT/R 240-7) vb.

Türkçe sözcüklerde önsesinde /k-/ ünsüz sesbiriminin korunduğunu tespit edebildiğimiz örnekler:

keçeden (MT/R 51-9); *kekligin* (KBD, 41-11); *kelebek* (MT/R 281-12); *kim* (GN/A, 130b-4); *kimisi* (KBD, 501-2); *kesicek* (MT/R 281-3); *kerpüce* (GN/A, 120b-

4); *kertilip* (GN/A, 171a-12); *kimseye* (GN/A, 21a- 10); *kirişmesi* (KBD, 462-10); *kirpük* (KBD, 321-4); *kirtü* (GN/A, 21a-10); *kükreyü* (MT/R 251-9); *küp* (MT/R 221-10) vb.

[k-] > [ğ-] değişimi:

ET'deki artdamak /k-/ ünsüz sesbirimiyle başlayan sözcükler, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde de önseste herhangi bir tonlulaşma olmadan kullanılmaya devam etmiştir:

kaçan (KBD, 521-7); *kaçmışam* (MT/R 241-4); *kaçar* (MT/R 81-7); *kalısar* (GN/A, 11a- 5); *kalkkana* (MT/R 111-15); *kamusu* (MT/R 3-8); *kan* (GN/A, 171a-13); *kanar* 'kan-' (KBD, 281-5); *kanat* (MT/R 2-11); *kanca* (GN/A, 150b-15); *kanclaru* (GN/A, 90b-1); *kanda* (MT/R 10-6); *kandurası* (GN/A, 300b-6); *kanı* 'hani' GN/A, 50b-2); *kankı* (GN/A, 221a-7); *kara* (MT/R 150-5); *karañu* (MT/R 31-1); *karavul* (KBD, 381-14); *karını durur* (GN/A, 101a-7); *karavaşa* (MT/R 90-13); *karğa* (MT/R 121-11); *karır* 'yaşlan-' (GN/A, 81a-1); *karşu* (GN/A, 6a- 14); *kapuya* (GN/A, 30b-5); *kaşı* (KBD, 341-14); *katmayalum* (KBD, 381-7); *katumdan* (MT/R 250-2); *katı* (GN/A, 110a-12); *katlanıbile* (KBD, 1-10); *kavuşdı* (MT/R 263-13); *kayğudan* (GN/A, 60b-6); *kayıra* (MT/R 102-8); *kaynar-ıdı* (GN/A, 130b-2); *kayurmaya* (GN/A, 61a-7); *kazana* (GN/A, 361a-4); *kazıla* (KBD, 241-15); *kılmadı* (KBD, 562-11); *kırañından* (MT/R 71-13); *kırayım* (MT/R 10-12); *kırkıdan* (GN/A, 80b-1); *kış* (GN/A, 40b- 10); *kızı* (GN/A, 50b-13); *kızıl* (KBD, 382-9); *koca* (GN/A, 50b-3); *koğşadı* (GN/A, 301a-11); *koltuğuña* (MT/R 251-5); *komadı* (KBD, 462-2); *konak* (MT/R 21-6); *konşı* (GN/A, 110a-3); *konusduğunu* (KBD, 121-9); *konuğ* (KBD, 201-8); *kopardı* (GN/A, 171a-1); *kopdığ* (GN/A, 40b-14); *kopuzınıñ* (MT/R 180-5); *korķu* (GN/A, 71a-4); *korur-iken* (MT/R 60-8); *koşına koşmuş* (GN/A, 110b-13); *kova* (GN/A, 81a-3); *kuçmağa* (GN/A, 91a-14); *kulağuñ* GN/A, 131a-15); *kurd* (GN/A, 130b-2); *kurmış-ıdı* (MT/R 140-9); *kurşığına* (MT/R 40-3); *kurtaran* (GN/A, 330b-8); *kuru* (KBD, 62-6); *kuş* (GN/A, 150b-8); *kuşağı* (KBD, 142-11); *kuşanan* (KBD, 2-15); *kutsuzlık* (MT/R 240-14); *kuyudan* (MT/R 241-4) vb.

Metinlerde karşılaştığımız istisna sayılabilecek örnekler ise şunlardır:

gavğa-y-ıla (GN/A, 110b-12); *gavğa durur* (MT/R 221-14); *galbır* (GN/A, 130b-5).

Korkmaz, günümüz Anadolu ağızlarındaki [k-] > [ğ-] değişimine uğramış örneklerin EAT dönemine kıyasla daha çok olmasından yola çıkarak, ağızlardaki bu tonlulaşma olayının birdenbire olamayacağını, EAT dönemi metinlerinde henüz yazı dili/konuşma dili ayrımı olmamasından dolayı bu dönemde henüz tonsuz olarak kullanıldığı düşünülen sözcüklerin ancak EAT döneminin sonundan itibaren konuşma dilinde tonlulaşmış olarak yer alabileceğini ifade etmekte; fakat imlânın kalıplaşmasından ötürü eğer konuşma dilinde tonlulaşma gerçekleşse bile bunu kesin olarak takip edemeyeceğimizi dile getirmektedir (Korkmaz 1973: 123).

/b-/ > /v-/ değişimi:

ET'deki "bir-, bar-, bar" gibi bazı sözcükler EAT döneminde önsesi /v-/ye dönüşerek "vir-, var-, var" şeklinde kullanılmıştır. Bu durum incelediğimiz XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde de geçerli olup yalnızca /v-/li şekilleri bulunmaktadır: *varur* (GN/A, 21a-2); *viridi* (MT/R 200-12); *vardur* (KBD, 81-11) vb.

Fakat ET'deki "biribi-" sözcüğünde ise değişimin henüz tamamlanmamış olduğu metinlerdeki ikili kullanımından ötürü ileri sürülebilir: *biribidi* (GN/A, 51a-4) (metinde "biribidi" sözcüğünün üzerine küçük bir şekilde "viribidi" de yazılmıştır.). *viribirlerse* (GN/A, 161a-5); *viribiyüp* (MT/R 200-2); *biribiyem* (KBD, 482-7).

/b-/ > /p-/ değişimi:

STT'de önsesi tonsuzlaşarak /p-/ sesine dönüşen bazı sözcükler metinlerimizde henüz aslı şeklini korumaktadır:

bişmedi (GN/A, 210b-15); *berk* (GN/A, 220b-3); *barmağ* (GN/A, 230b-8; KBD, 341-16); *bıñarın* (GN/A, 361a-4)

/z-/ > /s-/ değişimi:

Metinlerde bu değişim için tek bir örnek bulunmaktadır: *soğak* (GN/A, 180b-9). GN'nin incelediğimiz nüshasından daha yeni bir nüsha olan Laleli nüshasında bu

sözcük, aslî şekliyle yani "zûkağ" şeklinde yazılmasına rağmen bizim nüshamızda tıpkı STT'de olduğu gibi "sokak" şeklindedir.

2.2.3.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Önses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri

/t-/ > /d-/ değişimi:

EAT döneminde /t-/ > /d-/ değişimine uğramış bazı sözcükler STT'de tekrardan tonsuz kullanımıyla yaygınlık kazanmasına rağmen günümüz Orta Anadolu ağızlarında tonlu şeklini korumaya devam etmiştir:

daş (NEV, 8/21; KMA, 37/15); *dadını dat-* (NEV, 7/14); *dut-* (NEV; 2/16; XIV/95; KMA, 33/11); *dilki* (NEV, 51/11); *depe* (NEV, 35/9; KIR, XXXII/10); *dadlı* (KIR, L/175); *dahış-* 'takış-' (KIR, II/94); *depig* 'tepic' (KIR, XLI/56); *duz* (KIR, XLV-a/19); *duzā* 'tuzağı' (KIR, XLVI/b/31); *dürlü* (KIR, IV/22); *dıhan-* 'tikan-' (KIR, XVI/174); *daniş olur* 'tanış olur' (SİV, 34/5); *daşluk* 'taşlık' (SİV, 23/11); *dağılıyor* 'takılıyor' (SİV, 80/160); *dahdıh* 'taktık' (KMA, 24/8); *deper* 'teper' (KMA, 76/13) vb.

Önsesi tonlu olan bazı alıntı sözcükler, STT'deki kullanımının aksine bu ağızlarda aslî sesini korumaya devam etmiştir:

dāne /dene (NEV, 26/19; 17/28; KIR, XIII/30; KMA, 17/11); *desdi* (NEV, 4/71); *dellāl* (NEV, 41/12; *dülbent* (KIR, I/20); *dezgah* (KMA, 55/7) vb.

/k-/ > /g-/ değişimi:

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ilk hecesinde düz, dar ünlü sesbirim taşıyan sözcüklerde görülen bu tonlulaşma olayı, Batı Türkçesinin tarihî devreleri ve STT ile örtüşmektedir:

gét- (NEV, 7/13; KIR, LII/52); *gel-* (NEV, 7/18); *gelin* (NEV, 13/19; SİV, 122/19); *gây-* (NEV, 14/11; KIR, XVII/27); *getir-* (NEV; 23/3); *gice* (KIR, XIV/87; SİV, 77/40); *geç-* (SİV, 71/12) vb.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde üç noktalı kef (ك) ile yazılmasından ötürü önsese tonlu kullanıldığını saptadığımız *gişi* ‘kişi’, *gendü* ‘kendü’ ve *giçi* ‘küçük’ sözcüklerin günümüz Orta Anadolu ağızlarında STT’nin aksine çoğu kez tonlu olarak kullanılmaları dikkat çekicidir:

gendi ‘kendi’ (NEV, 26/22; KIR, I/47; SİV, 3/28); *gişi* ‘kişi’ (NEV, 30/26; II/73; SİV, 2/88); *guccük* ‘küçük’ (NEV, 51/17; SİV, 15/58; KMA, 38/9).

/k-/ > [k̄-] değişimi:

Hem Batı Türkçesinin tarihî devrelerinde hem de STT’de önsesi tonlulaşmadan kullanılan yani /k-/ > /g-/ değişimine uğramamış kimi sözcükler yine bu ağızlarda da tonsuz şekilde kullanılmaktadır. Ancak tonsuz olarak kullanılan örneklerden özellikle ilk hecesinde ince yuvarlak ünlü sesbirim (ö, ü) bulunduranların önses ünsüz biriminde öndamaktan artdamağa bir geçiş söz konusudur:

kúp ‘küp’ (NEV, 66/76); *kóy* ‘köy’ (NEV, 30/14; KIR, VI/7; SİV, 2/2); *kús-* ‘küs-’ (NEV, 52/9); *kópek* ‘köpek’ (NEV, 29/156; KIR, XXI/50); *kóme* ‘küme’ (NEV, 48/20; KIR, II/155); *kór* ‘kör’ (KIR, I/9); *kómür* ‘kömür’ (KIR, I/9); *kótü* ‘kötü’ (NEV, 4/41) vb.

/g-/ > [ḡ-] değişimi:

Yukarıdaki paragrafta önsesi tonsuz, öndamak /k/ ünsüz sesbirimi ile başlayan sözcükler için belirtilen ilk hecesinde ince yuvarlak ünlü sesbirim (ö, ü) bulunanların öndamaktan artdamağa geçerek [k̄] ünsüz sesbirimine dönüşmesi olayı aynı zamanda önsesi tonlu, öndamak /g/ ünsüz sesbiriminin artdamak [ḡ]’ye dönüşmesi için de geçerli bir mevzu olup Korkmaz’a göre kurallaşmış olan bu değişimler Orta Anadolu ağızlarının karakteristik özelliklerindedir (Korkmaz 1994: 80).

günde ‘günde’ (NEV, 1/13; KMA, 17/1; SİV, 2/2); *gülmemiz* ‘gülmemiz’ (NEV, 30/6); *güderkene* (NEV, 1/31); *gór-* ‘gör-’ (NEV, 1/6; KMA, 17/11; SİV, 10/9); *góşmüşler* ‘göçmüşler’ (NEV, 4/24); *gümbür gümbür* ‘gümbür gümbür’ (NEV, 55/2); *gô* ‘gök, yeşil’ (KIR, VI/35); *góbâne* ‘göbeğine’ (KIR, XLIX/91); *gônül* ‘gönül’ (KIR,

LXV/28); *göre* ‘göre’ (KIR, XIII/37; SİV, 22/21); *göz* ‘göz’ (KIR, XVIII/46); *gül-* ‘gül-’ (KIR, XII/39); *gözel* (KIR, XXXVI/10; KMA, 33/7); *güddüm* ‘güttüm’ (SİV; 2/6); *gölova* ‘Gölova’ (SİV, 10/25) vb.

[k-] > [ġ-] değişimi:

Günümüz Anadolu ağızlarının çoğunda olduğu gibi, Orta Anadolu ağızlarında da önsedeki artmak ünsüz sesbirimleri arasındaki bu tonlulaşma olayı yaygın olarak görülmektedir:

gaba ‘kaba’ (KIR, II/242); *gabağ* ‘kabak’ (KIR, XXXVI/186); *gabar-* ‘kabar-’ (KIR, XXIV/24); *gadin* ‘kadın’ (KIR, II/4; SİV; 98/7); *gafa* ‘kafa’ (KIR, I/68); *gapı* ‘kapı’ (KIR, I/40); *galk-* ‘kalk-’ (SİV, 1/4); *gomşuluk* ‘komşuluk’ (SİV, 1/23); *gara ġış* ‘kara kış’ (SİV, 43/29); *ġırk* ‘kırk’ (SİV, 71/56); *ġork-* ‘kork-’ (SİV, 89/86); *ġız* ‘kız’ (SİV, 67/7); *ġoş-* (SİV, 118/7); *ġonuş-* (SİV, 138/85); *ġardeş* ‘kardeş’ (SİV, 43/37); *ġazan* ‘kazan’ (KMA, 25/3); *ġavırma* ‘kavurma’ (KMA, 23/4); *ġar* ‘kar’ (KMA, 50/1); *ġavun* ‘kavun’ (KMA, 19/24) vb.

NEV’de ve KIR’da ayrıca ikinci derecede bir tonlulaşmanın daha varlığı görülmektedir. Bu da [k] sesinin boğumlanma noktasını artdamaktan gırtlığa çekmesi, yani [ġ] sesine dönüşmesi olayıdır. Hem Türkçe, hem alıntı sözcüklerin önses ve içseslerinde görülebilmektedir:

ġayġı ‘kaygı’ (NEV, 59/27); *ġavġa* ‘kavga’ (NEV, 59/28); *ġayna-* ‘kayna-’ (NEV, 58/42); *ġamçı* ‘kamçı’ (NEV, 45/121); *ġaynata* ‘kaynana’ (NEV, 27/22); *ġoyun* ‘koyun’ (NEV, 1/30); *ġız* ‘kız’ (NEV, 50/9); *ġānı* ‘kağnı’ (KIR, II/65); *ġı!* ‘kız!’ (KIR, XXXVI/219); *ġına* ‘kına’ (KIR, XIII/15); *ġalpağ* ‘kalpak’ (KIR, XLI/53) vb.

/b-/ > /p-/ değişimi:

Önsede /b-/ sesinin tonsuzlaşarak /p-/’ye dönüşmesi olayı, Orta Anadolu ağızlarında /t-/ > /d-/; /k-/ > /g-/ ve [k-] > [ġ-] değişiminde olduğu gibi yaygın olmayıp bir kural hâlinde görülmez. Bazı örneklerde XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi önsesi /b-/ korunmaya devam ederken, bazı örneklerde STT’indeki tonlu

kullanımının aksine tonsuz /p-/ sesine dönüşerek kullanılmaları dikkat çekicidir. Fakat bu kullanımlarda bir istikrardan söz edilmez:

/b-/ ünsüz biriminin korunduğu örnekler:

biş- ‘piş-’ (NEV, 5/8); *bişir-* ‘pişir’ (NEV, 17/30; SİV, 124/10; KMA, 22/24); *bekmez* ‘pekmez’ (NEV, 57/8; KMA, 25/7); *bannaḥ* ‘parmak’ (NEV, 1/28; KMA, 63/6); *bek* ‘pek’ (NEV, 65/38); *basdırma* ‘pastırma’ (NEV; KMA, 33/22), *barmānda* ‘parmağında’ (SİV, 83/11); *bazartesi* ‘pazartesi’ (KMA, 59/5); *batlıcanıñ* ‘patlıcanın’ (KMA, 31/14) vb.

/p-/ ünsüz birimi ile kullanılan örnekler:

pırçaḥ ‘burçak’ (NEV, 17/42); *paḥır* ‘bakır’ (NEV, 3/37; KMA, 78/18); *puñar* ‘pınar’ (NEV, 4/71); *paḥla* ‘bakla’ (NEV, 6/10; KIR, XI/16); *pıçaḥ* ‘bıçak’ (NEV, 27/53; KIR, II/240); *palta* ‘balta’ (KIR, XXXIII/44); *panga* ‘banka’ (KIR, LXVII/53) vb.

2.2.3.2. İçses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri

2.2.3.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İçses Ünsüz Sesbirim Değişmeleri

[-k-] > [-ḥ-] değişimi:

Türkçe sözcüklerde önseste sızıcı [h] ünsüz sesbirimi bulunmaz. İçseste ve sonseste bulunanlar ise aslı olmayıp [-k-] > [-ḥ-] değişimi neticesinde görülmektedir. Bu sızıcılaşma olayı EAT döneminin genelini kapsayan bir olay olarak bilinse de her metinde aynı oranda görülmez. Örneğin, XIV. yüzyıl metinlerinden Marzubân-nâme Tercümesi’nde içseste sadece *daḥı*, *yoḥsul* (Korkmaz 1973: 124) gibi birkaç örnekte görülürken sonseste bu olayın hiç örneği yoktur. Bu yönüyle XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinden MT/R’nin incelediğimiz nüshasında bu değişime daha az rastlanmasına rağmen GN/A ve KBD’de hem içseste hem de sonseste sızıcı [h] ile yazılmış örnekler yaygın bir şekilde görülmektedir. Tonsuz, artdamak [k] ünsüz sesbiriminin sızıcılaşarak [h] ünsüz altsesbirimine dönüşmesi olayı sadece sözcük kök

veya tabanlarında değil eklerde de karşımıza çıkmakta olup özellikle KBD’de çok fazla örneği tespit edilmiştir:

Sözcük kök ve tabanlarında sızıcılaşmanın saptandığı örnekler:

yoğsul-ıla (GN/A, 30b-9); *ağdı* ‘ak-’ (GN/A, 110b-11); *oğu* ‘oku-’ (GN/A, 110a-1); *oğşadı* (GN/A, 301a-11); *yoğsa* (MT/R 80-9; KBD, 181-1); *ağıtdı* (KBD, 1-8); *yañahlarımı* (KBD,2-3); *ırmah* (MT/R 281-4); *bağıcağ* (KBD, 2-7); *yoğdur* (KBD, 2-13); *korhum* (KBD, 11b-9) *yağına* ‘yakın’ (KBD, 22a-15); *ırah* (KBD, 22a-15); *oğına* ‘ok’ (KBD, 41b-13); *yağar* ‘yak-’ (KBD, 42a-4); *koğu* (KBD, 81b-9); *ayağ* (KBD, 101b-4); *bağdı* (KBD, 162-1); *toprağda* (KBD, 162-6); *karahçı* (KBD, 182-7); *yoğuşı* (KBD, 201-1); *çoğları* (KBD, 201-8); *tağa* ‘tak-’ (KBD, 201-16); *kağa* ‘kak-’ (KBD, 202-2); *yoğaru* (KBD, 242-6); *tuğahlarıñ* (KBD, 301-10); *ırağmayam* (KBD, 301-11); *çığmadı* (KBD, 322-6); *kağıyban* (KBD, 382-7); *tağınur* ‘takın’ (KBD, 501-2); *ağdur* ‘ak, beyaz’ (KBD, 501-12); *sağlaram* (KBD, 502-9); *çığısar* (KBD, 521-7); *dûzağda* (MT/R 220-12) vb.

İçses durumunda olan eklerde sızıcılaşmanın saptandığı örnekler:

artuğrağ (KBD, 21-2); *âdemîlğdur* (KBD, 41b-12); *ortalğda* (KBD, 62a-8); *salduğları* (KBD, 121b-2); *ulaşğdur* (KBD, 262-13); *olmağlığ* (KBD, 282-2); *kılmağlığ* (KBD, 581-2); *tağuhlığı* (KBD, 361-12)

Bazı örneklerde ise hem tonsuz [k], hem de sızıcı [ğ] ile yazılışları karşımıza çıkmıştır:

yoğsul (GN/A, 160b-6) / *yoğsul* (GN/A, 251a-10); *dağı* (GN/A, 6a- 15) / *dağı* (GN/A, 11a-5; MT/R 181-10); *yok* (MT/R 290-13) / *yoğsa* (MT/R 230-8); *yağşılığ* (KBD, 182-9)/*yakşı* (MT/R 131-14); *ıraq* (MT/R 11-1) / *ırah* (KBD, 22-15) vb.

/-ç-/ > /-ş-/ değişimi:

/-ç-/ > /-ş-/ değişimi ile ilgili EAT döneminde tek tük örnekler bulunmakla birlikte incelediğimiz metinlerde sadece “niçe” soru zarfının “nişe” şeklinde yazıldığı örnek bulunmaktadır:

nişe (GN/A, 131a-6; KBD, 21b-13)

/-b-/ > /-v-/ değişimi:

yavlağ (<yablak) (GN/A, 180b-12; MT/R 11-15).

/-d-/ > /-y-/ değişimi:

ayırmağıl (adıır-) (GN/A, 10b- 4); *uyđuya* (<uğıku)(GN/A, 21a-2); *toymaz* (<toğ-) (GN/A, 50b-10); *đayurmaya* (GN/A, 61a-7); *đaygurur* (<kađđur-) (GN/A, 121a-5); *đaygu* (<kađđu) (MT/R 110-10);

/-k-/ > /-v-/ değişimi:

đov- (<kog-) ‘kov-’ (GN/A, 81a-3)

2.2.3.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İçses Ünsüz Sesbirimi Değişmeleri

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında içseste ünsüz sesbirim değişmeleri, çoklukla tonlulaşma, sızıcılaşma şeklinde veya akıcı ünsüz sesbirimleri arasındaki değişimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan *tonlulaşma* olayı ayrı bir konu olarak ele alındığı için burada tekrar edilmeyecektir. Diğer değişimler ise aşağıdaki gibidir:

[-k-] > [-đ-] değişimi:

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında içses ve sonsesteki [-k-] ünsüz sesbiriminin hem iki ünlü sesbirim arasında hem de /v/, /m/, /n/, [ñ], /r/, /l/ ve /ř/ gibi ünsüz sesbirimlerinden sonra sızıcılaşarak [-đ-] ünsüz sesbirimine dönmesi, kurallı bir olaydır:

yığan- ‘yıkan-’ (NEV, 2/24); *çığar-* ‘çıkar-’ (NEV, 3/33; SİV, 34/7); *dağariğ* ‘takarız’ (NEV, 12/24); *bađacāñ* ‘bakacaksın’ (25/47); *doğuruğ* ‘dokuruz’ (NEV, 62/31; SİV, 68/1); *altındağı* ‘altındaki’ (NEV, 51/62); *đocūđan* ‘çocukken’ (NEV, 2/46); *sağallı* ‘sakallı’ (KIR, XLIX/45); *doğuz* ‘dokuz’ (KIR, XXXVI/137; SİV, 104/48); *soğumu* ‘sokumu’ (KIR, XVII/78); *sorağı* ‘sonraki’ (KIR, LXIV/57); *ağşam* ‘akşam’ (KIR, I/33); *đađmađ* ‘çakmak’ (KIR, XLIII/45); *arđa* ‘arka’ (KIR, XXXVI/318; SİV, 4/26); *dağıyuruğ* ‘takıyoruz’ (SİV, 11/11); *đocuđlar* ‘çocuklar’ (SİV, 15/15); *uyđusu* ‘uykusu’ (SİV, 20/7); *olarağdan* ‘olaraktan’ (SİV, 21/32);

oğurdu ‘okurdu’ (SİV, 36/55); *ğahmışlar* ‘kalkmışlar’ (SİV, 42/2); *arhadaşlardan* ‘arkadaşlardan’ (SİV, 48/17); *ğorharmış* ‘korkarmış’ (SİV, 60/11); *vurduhları* ‘vurdukları’ (SİV, 62/38) vb.

Sızıcılaşma olayı alıntı sözcüklerde de sıklıkla görülmektedir:

doğdur ‘doktor’ (NEV, 39/1); *sevhiyat* ‘sevkıyat’ (NEV, 29/53); *halhımız* ‘halkımız’ (SİV, 63/47); *nahış* ‘nakış’ (NEV, 52/2); *bahlava* ‘baklava’ (KIR, LXIV/48); *aħran* ‘akran’ (KIR, XLVI/96); *noħsan* ‘noksan’ (KIR, XLIX(78)); *mıħdar* ‘muhtar’ (XXIX/65); *loħantıya* ‘lokantaya’ (KMA, 22/23); *fahat* ‘fakat’ (KMA, 111/25) vb.

[-ğ-], /-g-/ > /-v-/ değişimi:

Çok az örneği bulunmaktadır:

suvan ‘soğan’ (NEV, 6/10; KIR, VI/35; SİV, 70/20); *d’üverik* ‘döveriz’ (NEV, 6/16); *duvan* ‘doğan’ (KIR, XXXVIII/1); *buvar* ‘boğar’ (KIR, IV/6); *savuk* ‘soğuk’ (SİV, 149/12); *evlen* ‘öğlen’ (SİV, 150/10) vb.

[-ñ-] > /-ğ-/ , /-y-/ değişimi:

Birleşik bir damak ünsüz sesbirimi olan [-ñ-], Köktürkçeden başlayarak Türkçenin türlü kollarında [ñ] → /n/ veya /g/ seslerine dönüşerek çözüntüye uğramıştır (Korkmaz 1994; 88). Günümüz Orta Anadolu ağızlarında [ñ] > /g/ > /ğ/, /y/ değişimine uğramış örnekler bulunmaktadır:

[ñ] > /ğ/ ile ilgili örnekler:

añla- > *ağna-* (NEV, 30/6); *añlat-* > *ağnat-* (NEV, 43-6); *aña* > *oğa* (NEV, 51/15); *öñünde* > *öğünde* (NEV, 30/64); *sonra* > *soñna* > *soğna* (NEV, 14/42); *tñla-* > *diğne-* (KIR, XIV/6) vb.

[ñ] > /y/ ile ilgili örnekler:

Bu değişim daha çok ilgi hâlinin önünde bulunan ikinci teklik şahıs iyelik eki üzerinde görülmektedir.

ğözüyüñ ‘gözünün’ (NEV, 30/62); *çeriyyiñ* ‘çirinin’ (NEV, 63/11); *ğóküyüñ* ‘kökünün’ (NEV, 54/26); *anayıñ* ‘ananın’ (NEV, 10/7; KMA, 144/25); *oğluyuñ adı*

‘oğlunun adı’ (KIR, XLII/15); *emmiyiñ* ‘amcanın’ (KIR, XVI/36); *pederiyiñ* ‘pederinin’ (XLVI-b/65); *onuynan* ‘onunla’ (KMA, 35/3) vb.

/-f-/ > /-v-/ değişimi:

Bu tonlulaşma olayının bölgede çok fazla örneği bulunmamaktadır:

bu sever ‘bu sefer’ (NEV, 45/13; KIR, II/21); *şüver* ‘şoför’ (NEV, 65/22); *misavir* ‘misafir’ (NEV, 51/41; KIR, II/73; SİV, 82/51); *tüvek* ‘tüfek’ (NEV, 28/23); *suvuya* ‘sofaya’ (KIR, XXXVI/151); *gız taravına* ‘kız tarafına’ (KIR, II/55); *televon* ‘telefon’ (KIR, LVIII/97) vb.

/-k-/, [-ğ-], /-ğ-/ > /-y-/ değişimi:

NEV’de birkaç örneğine rastlanılmakla birlikte özellikle KIR’da bol örneği bulunmaktadır:

ayşam ‘akşam’ (NEV, 46/23); *sıyara* ‘sigara’ (NEV, 55/26); *iyne* ‘iğne’ (KIR, XV/26); *diyerleri* ‘diğerleri’ (KIR, XVI/47); *tüfeyi* ‘tüfeği’ (KIR, IV/31); *deyil* ‘değil’ (KIR, LV/107); *öyrendim* ‘öğrendim’ (KIR, LXV/67) vb.

/-ç-/ > /-ş-/ değişimi:

Gülsevin’e göre hem Anadolu ağızlarında hem de diğer Anadolu dışındaki Oğuzlarda yaygın olarak görülen /-ç-/ > /-ş-/ değişimi, çoğu araştırmacı tarafından Kıpçakça bir unsur olarak düşünülse de sözcükte görüldüğü yer iki ünlü arasında değil de özellikle kapalı hecenin son sesi olarak görülmekte ise söz konusu değişim Kıpçakça unsur olarak değil, kapalı hecenin son sesinde görülen bir sızıcılışma olayı olarak değerlendirilmedi (Gülsevin 2008: 378). Bu görüşe istinaden günümüz Orta Anadolu ağızlarındaki örneklere baktığımızda da /ç/ ünsüz sesbirimi ancak kapalı hecenin son sesi durumunda olduğunda /ş/ sesine dönüştüğünü görmekteyiz.

geşler ‘gençler’ (NEV, 15/18; KMA, 20/14; KMA, II/123); *dilmeşliler* ‘dilmeçliler’ (NEV, 15/21); *ağaşlar* ‘ağaçlar’ (NEV, 8/42); *ğaşma* ‘kaçma’ (3/39); *bışhi* ‘bıçkı’ (NEV, 30/6); *ireşberlik* ‘rençberlik’ (NEV, 57/12); *işdik* ‘içtik’ (NEV, 29/93); *bişdik* ‘biçtik’ (NEV, 64/9); *işgiye* ‘içkiye’ (KMA, 60/10); *oruş* ‘oruç’ (KMA, 20/8); *ğaş-* ‘kaç-’ (KMA, 74/7; SİV, 1/24); *aşdırıñ* ‘açtırın’ (KMA, 83/6); *işlik* ‘içlik’ (KMA, 81/2); *saşlarını* (KIR, XI/85); *harşlık* ‘harçlık’ (KIR, LXXIII/11); *uşdum*

‘uçtum’ (KIR, LII/24); *uşgur* ‘uçkur’ (KIR, VI/28); *geşmiş* ‘geçmiş’ (KIR, XXXVI/168); *bişme* ‘biçme’ (SİV, 2/29); *ilaşlarımız* ‘ilaçlarımız’ (SİV, 55/44); *güveşden* ‘güveçten’ (SİV, 58/15) vb.

/-b-/ > /-v-/, /-f-/, /-m-/ değişimi:

Örnekleri azdır:

ğava ‘kafa’ (NEV, 45/162); *otomofil* ‘otomobil’ (NEV, 29/8); *gimi* ‘gibi’ (KIR, I/1) vb.

Akıcı ünsüz sesbirimleri arasındaki değişimler:

/-r-/ > /-l-/ değişimi:

sülâhi ‘sürâhi’ (NEV; 5/44); *belâber* ‘beraber’ (NEV; 29/39); *ğâli* ‘gayrı, artık’ (NEV, 66/12); *delbeder* ‘derbeder’ (NEV, 53/21); *ğaraltı* ‘karartı’ (NEV, 48/19); *ileşber* ‘rençber’ (NEV, 54/32; SİV, 5/12); *belber* ‘berber’ (KIR, LXVIII/57); *saral-* ‘sarar-’ (KIR, XXXVI/227; KMA, 28/5); *melhem* ‘merhem’ (KIR, XXXVI/189); *ülüzgâr* ‘rüzgar’ (KIR, XLVI-a/8); *güleş* ‘güreş’ (KIR, LVI/120; SİV, 191/67); *ğulbete* ‘gurbete’ (SİV, 27/4); *bilader* ‘birader’ (SİV, 158/3; KMA, 18/21) vb.

/-r-/ > /-n-/ değişimi:

teknar ‘tekrar’ (NEV, 34/27); *belinsiz* ‘belirsiz’ (NEV, 57/28); *mağanna* ‘makarna’ (KMA, 24/14); *manangoz* ‘marangoz’ (NEV, 30/48; KIR, XXXVI/326); *dınnak* ‘tırnak’ (SİV; MDD) vb.

/-l-/ > /-n-/ değişimi:

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ‘ile’ son çekim edatının genişletilmiş ya da hece kaynaşmasına uğramış şekillerinde bol örneğine rastlanmaktadır:

yengem_ine ‘yengem ile’ (NEV; 64/8); *işimiz_ine* ‘işimiz ile’ (NEV, 67/14); *zabāna* ‘sabahleyin’ (NEV, 53/14); *āşamına* ‘akşamleyin’ (NEV; 61/27); *suynan* ‘su ile’ (NEV; 61/19); *av_inan* (NEV; 31/4); *diñne-* ‘dinle-’ (NEV; 45/147); *nîniyecāñ* ‘neyleyeceksin’ (NEV; 65/32); *tarım_inan* ‘tarım ile’ (SİV; I/15); *ğarılar_inan* ‘karılar ile’ (SİV; 3/41); *öküz_ünen* ‘öküz ile’ (SİV, 40/11); *yumruğ_unan* ‘yumruk

ile' (SİV, 93/44); *düdüğnen* 'düdük ile' (KIR, XVI/65); *ğardaşımınan* 'kardeşim ile' (KIR, XVI/23); *āşamneyin* 'akşamleyin' (KIR, XIII/27) vb.

2.2.3.3. Sones Ünsüz Sesbirim Değişmeleri

2.2.3.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Sones Ünsüz Sesbirim Değişmeleri

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde sones ünsüz sesbirimi değişmeleri, çoklukla tonsuz ünsüz sesbirimlerin sızıcılaşması yahut tonlulaşması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda alt başlıklarda ele alınan son seste görülen tonlulaşma olaylarından özellikle /-k/ > /-g/ değişimlerinin bir kısmı ve [-k] > [-ğ] değişimleri, aslı bir değişim olmayıp ulanma sonucu iki ünlü sesbirim arasında kalan tonsuz ünsüz sesbiriminin tonlulaşması şeklindeki değişimlerdir. Sözcük sonunda /c/ ve /b/ ünsüz sesbirimlerine metinlerde sık bir şekilde rastlanılmasına rağmen burada ele alınmamıştır. Çünkü bu seslerin tonlulaşma olayından ziyade tonsuz sesletilse dahi Arap imlasının tesiriyle tonlu şekillerinin yazıldığı düşünülmektedir.

[-k] > [-ğ] değişimi:

Sözcük kök/tabanlarında veya eklerin son seslerinde görülen bu sızıcılaşma olayı ile ilgili örneklere GN/A ve MT/R'den ziyade daha çok KBD'de rastlanılmıştır. Bunda KBD'nin içses ve soneslerde [k] > [ğ] gelişmesinin karakteristik olduğu bir metin olmasının önemli bir payı vardır. KBD'de sıklıkla görülen bu olay onun Azerbaycan Türkçesi ile yazıldığı ile ilgili varsayımları ortaya çıkarmıştır (Develi: 2004).

Sözcük kök veya tabanlarının son seslerinde görülen örnekler:

barğ (GN/A, 51a-1); *ırmagh* (MT/R 281-4; KBD, 122-12); *oğ* 'ok' (KBD, 122-6); *çoğ* (KBD, 301-13); *yogh* (KBD, 21-16); *taguğ* (KBD, 22a-15); *ırağ* (KBD, 22a-15); *ayağ* (KBD, 101b-4); *yaşmağ* (KBD, 322-7); *yañağ* (KBD, 342-11); *tuğağ* (KBD, 342-11); *yazuğ* (KBD, 421-15); *bağ* 'bak-' (KBD, 241-14); *yağ* 'yak-' (KBD, 341-3);

Eklerin son seslerinde görülen örnekler:

kılmağ (GN/A, 340b-6); *koymağ* (KBD, 41b-1); *uzatmamagh* (KBD, 422-13); *tutmağ* (KBD, 241-6); *olduğ* (KBD, 2-14); *aparayıduğ* (KBD, 421-1); *şunıcağ* (KBD,

101b-15); *olıcah* (KBD, 161-7); *basacah* (KBD, 161-12); *oğurlayıncah* (KBD, 201-15); *yahşılıh* (KBD, 182-9); *varlıh* (KBD, 561-8); *olmahlıh* (KBD, 282-2); *kılmahlıh* (KBD, 581-2); *varlıh* (KBD, 561-8) vb.

/-t/ > /-d/ değişimi:

Türkçede sözcük sonunda tonluluk/tonsuzluk bakımından tonsuz ünsüz sesbirimlerin bulunması genel temayıdır. Buna göre sözcüklerin son seslerinde **ad**, **sac** gibi birkaç istisna tonlu ile biten sözcük dışında sadece tonsuz, patlamalı ünsüz sesbirimler olan /p/,/ç/,/t/,/k/ ünsüz sesbirimleri bulunmaktadır. Bu sesbirimlerle biten sözcükler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında çoklukla tonlulaşıp /b/,/c/,/d/,/g/ seslerine dönüşürler. Fakat bazen de özellikle isim soylu ve tek heceli sözcüklerde tonsuzluklarını korumaya devam ederler. Hangi durumlarda tonlulaştıkları, hangi durumlarda tonlulaşmadıkları ise gramerciler tarafından irdelenen bir konudur.

Tekin'in Batı Türkçesinde sonesesteki ünsüz sesbirim tonlulaşması hakkında dile getirdikleri, incelediğimiz metinlerde sonesesi tonlu olarak karşılaştığımız aşağıda belirtilen örneklerin neden tonlu olarak yazıldığını açıklar niteliktedir:

Ana Türkçede tek heceli sözcüklerin sonundaki ötümsüz patlayıcı p, t, ç, k/k ünsüzleri, Oğuz grubu Türk lehçeleri, kısa bir ünlüden sonra kendilerini korudukları hâlde (birincil) uzun bir ünlüden sonra ötümlüleşerek b,c,d,ğ ve ğ(y) olmuşlardır. Ötümlüleşme, aynı şartlar altında rt ve rç ünsüz gruplarında da meydana gelir. Bu olayın seslik açıklaması şöyledir: Uzun bir ünlünün boğumlanma süresi kısa yani normal uzunluktaki bir ünlününkinin aşağı-yukarı iki katıdır. İşte, süre bakımından kendisinden sonra gelen ötümsüz patlayıcıya üstün ve hâkim durumda olan ünlü kendindeki süreklilik niteliğini ünsüze de geçirir. Başka bir deyişle, ünsüz ötümlüleşmesi aslında bir ünlü-ünsüz benzeşmesinden başka bir şey değildir... Bu örnekler ünsüz ötümlüleşmesinin Oğuzcada en geç XI. yüzyılda başlamış olduğunu göstermektedir. XII., XIII. ve XIV. yüzyıllarda Oğuzcanın hakim olduğu bölgelerde yazılmış ve Oğuz-Türkmen dil malzemesini kapsayan eser ve sözlüklerde, örnekle anonim Kur'an tefsirinde, Tarcumân turkî wa 'arabî, Abû Hayyân ve İbn-i Muhanân sözlüklerinde ötümlüleşme örnekleri pek boldur (Tekin, 1995: 128-129).

Tekin'den başka bu konuya Tokatlı ve Boz da değinmişlerdir. Tokatlı'ya göre Türkçe (tek heceli) sözcüklerin son seslerinde bulunan tonsuz ünsüz sesbirimlerin ünlü sesbirim ile başlayan bir ek aldıkları zaman tonlulaşmaları, sözcükteki ünlü sesbirimin

tıpkı ET’de ve bazı lehçelerde de uzun ünlülü ve sonesi tonlu olması gibi aslında uzun ünlülü olmasından kaynaklandığını dile getirmektedir (Tokatlı 2003:143). Boz da STT’de kullanılan sözcükler üzerine uyguladığı istatistiksel verilere dayanarak son sesi /p/,/ç/,/t/,/k/ ile biten isimlerin genellikle tonsuz kaldığı, tonlulaşmanın da çoğu kez sözcüklerin asıllarındaki uzun ünlülere bağlı olduğu sonucunu çıkarmıştır (Boz 2002: 454). Görüldüğü gibi bu her iki görüş de Tekin’in uzun ünlülerin ardından gelen ünsüz sesbirimleri tonlulaştırması görüşünü destekler niteliktedir.

Aşağıdaki örnekler, incelediğimiz metinlerde sonesinin tonlu yazıldığını tespit ettiğimiz sözcükler olup aynı zamanda Tekin’in çalışmasında (1995) da uzun ünlüye sahip sözcükler listesinde yer almaktadırlar:

işid (GN/A, 40b-5); *od* ‘ateş’ (GN/A, 60b- 5); *ud* ‘utanma, sıkılma’ (GN/A, 60b-5); *ḳurd* (GN/A, 130b-2); *yurd* (GN/A, 130b-2); *süüd* (GN/A, 160b-13); *dad* (GN/A, 200b-2); *ad* (GN/A, 211a-12); *dörd* (MT/R 271-7); *bulüd* (KBD, 262-3)

Metinlerde geçen alıntı sözcüklerin soneslerinde tonlu /d/ ünsüz sesbirimi olanlara gelince, bu sözcükler STT’de olduğu gibi henüz sonesi tonsuz olarak yazılmamakta, aslı şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu sözcüklerin sesletim sırasında tonsuzlaşıp tonsuzlaşmadığını ise şuan için bilememekteyiz.

merd (Far.) (MT/R 150-7); *kâğüd* (KBD, 401-13); *derd* (KBD, 481-1); *meded* (KBD, 581-1); *vücûd* (GN/A, 40b-7) vb.

/-k/ > /-g/ değişimi:

Metinlerimizde geçen sonseste bulunan öndamak /-k/ ünsüz sesbiriminin tonlulaşarak /g-/ ünsüz sesbirimine dönmesi ile ilgili örnekler, iki şekilde değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi öndamak, tonsuz /k/ sesi ile biten sözcüğün devamında ünlü ile başlayan bir sözcük varsa tıpkı bu sesin içseste tonlulaşmasında olduğu gibi -ulama sonucu- tonlulaşarak /g/ sesine dönüşmesidir: *esrüg_ider* (KBD, 422-9). (Bu olay öndamak ünsüz sesbirimlerinden ziyade Arap yazı sisteminde artdamak tonlu ve tonsuz ünsüz sesbirimleri, iki ayrı işaret olan kaf ve gayın (ق /غ) ile gösterildiğinden bu şekildeki tonlulaşma olayı artdamak [ḳ] sesi üzerinde daha net tespit edilebilmektedir). İkincisinde ise durum farklıdır. Tonlu ile biten sözcük,

devamında herhangi bir ünlü ile benzeşmeye girmeden tonlu şekilde yazılmıştır.²¹ Bu sözcüklerin STT’de ve ağızlardaki kullanımları dikkate alındığında, EAT döneminde tonlulaşmış olan öndamak ünsüz sesbirimi /g/’den bir kademe daha atlayarak günümüzde /ğ/, /v/ ve /y/ sesi gibi birer sızıcı ünsüz sesbirimine dönüşmüş şekilde kullanıldıkları görülmektedir:

gög ‘gök, göğ’ (GN/A, 40b-6); *ög* ‘öv-’ (GN/A, 91a-15); *beg* ‘bey’ (MT/R 10-13); *yig* ‘yeğ’ (KBD, 321-15).

[-k] > [-ğ] değişimi:

Sonste görülen yine bu tonlulaşma olayı - /k/ > /-g/ değişimi bahsinde de ifade edildiği üzere- tonsuz, artdamak [k] sesi ile biten sözcüğün devamında ünlü ile başlayan bir sözcük varsa tıpkı bu sesin içste tonlulaştığı gibi tonlulaşarak artdamak [ğ] sesine dönüşmesi şeklindedir. Günümüz Anadolu ağızlarında ya da günlük konuşma dilinde çok duyulan bu değişim, STT yazı dilinde bir imla kuralı olarak gösterilmemektedir. İncelediğimiz metinlerde ise bu değişim yazıda gösterilmekte olup bol örneği bulunmaktadır:

yarlığ_eyle (GN/A, 20b-10); *toprağ_olsun* (GN/A, 51a-15); *tanuğ_eydem* (GN/A, 141a-15); *şağ_oluban* (GN/A, 151a-4); *yoğ_ola* (GN/A, 270b-13); *ayruğ_anda* (GN/A, 271a-13) vb.

Fakat bir örnekte ulamaya bağlı bir tonlulaşma olayı gerçekleşmemiştir: *yaprağ_şola* (GN/A, 270b-13).

²¹ Arap yazı sisteminde kef (ك) işareti /k/, /g/ ve [ñ] gibi birden fazla sesi karşılayan bir işarettir. Bu bahiste sonste öndamak tonlu /g/sesini tespit ettiğimiz örnekler, metinlerde üç noktalı kef (ك) ile yazılanlardır.Fakat üç noktalı kef işareti o dönemde aynı zamanda /ğ/ sesini de karşılıyor olabileceği muhtemel olmasına rağmen biz bu sesi /g/ şeklinde okumayı yeğledik.

2.2.3.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Sonses Ünsüz Sesbirim Değişimleri

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında sonseste ünsüz sesbirim değişimleri oldukça zayıf olup, bu konuda ancak [-k] > [-h] ve /-ç/ > /-ş/ gibi sızıcılışma olayında hatırı sayılır derecede örnek bulunmaktadır.

[-k] > [-h] değişimi²²:

Sözcük kök veya tabanlarının son seslerinde görülen örnekler:

aḥ ‘ak, beyaz’ (NEV; 3/38; KIR, XXXVII/32); *sōḥ* ‘soğuk’ (NEV; 3/4); *yoh* ‘yok’ (NEV, 3/10; KMA, 111/27); *ufah* ‘ufak’ (NEV, 1/22); *çocuh* ‘çocuk’ (SİV, 14/10); *bıraḥ-* ‘bırak-’ (SİV, 15/108); *buçuh* ‘buçuk’ (SİV, 43/51); *yazıḥ* ‘yazık’ (SİV, 44/105); *topraḥ* ‘toprak’ (SİV, 62/64); *gırḥ* ‘kırk’ (KIR, XLII/82); *burçaḥ* ‘burçak’ (XXXVI/162); *çoh* ‘çok’ (KIR, XIX/32); *soluh* ‘soluk’ (KIR, XLIX/96); *darah* ‘tarak’ (KMA, 20/14); *sıcaḥ* ‘sıcak’ (KMA, 112/30); vb.

Eklerin son seslerinde görülen örnekler:

ğardaḥ ‘kardeşiz’ (KMA, 142/6); *oruc_uduḥ* ‘oruç idik’ (NEV, 1/31); *alırḥ* ‘alırız’ (NEV, 1/2); *ğurtuluyoh* ‘kurtuluyoruz’ (NEV, 48/21); *hazırḥ* ‘hazırız’ (SİV, 35/28); *bulacīḥ* ‘bulacağız’ (KIR, XLIX/36); *yalcaracīḥ* ‘yalvaracağız’ (LV/183); *yapacīḥ* ‘yapacağız’ (KIR, LII/43); *sōḥluḥ* ‘soğukluk’ (SİV, 34/13); *paşlıḥ* ‘başlık’ (KIR, II/50); *açıḥ* ‘açık’ (SİV, 45/93); *artıḥ* ‘artık’ (SİV, 33/46); *yataḥ* ‘yatak, ağıl’ (NEV, 57/32); *almaḥ* ‘almak’ (SİV, 90/4); *yaḥacaḥ* ‘yakacak’ (KMA, 111/29) vb.

/-ç/ > /-ş/ değişimi:

üḥ ‘üç’ (NEV, 1/26; KIR, LXVIII/80); *aḥ* ‘aç’ (NEV, 17/50); *hēḥ* ‘hiç’ (NEV, 25/20; KIR, LII/29; KMA, 49/13); *saḥ* ‘saç’ (NEV, 58/20); *yamaḥ* ‘yamaç’ (NEV, 52/19), *bulamaḥ* ‘bulamaç’ (NEV, 60/13); *ilaḥ* ‘ilaç’ (NEV, 39/1); *avuḥ* ‘avuç’ (NEV, 5/58); *ēhdiyaḥ* ‘ihtiyaç’ (NEV, 7/22); *kerpiḥ* ‘kerpiç’ (KIR, XXIV/146); *oruḥ* ‘oruç’

²² Sonsesteki bu sızıcılışma olayı, Demir-Şen’e göre SİV’de özellikle Kelkit Irmağı’nın güneyinde kalan bölgelerde çok yaygın olarak görülmektedir (Demir-Şen 2006:139).

(KIR, II/193; 20/8); *kılış* ‘kılıç’ (KIR, LXXII/11); *aşa* ‘ağaç’ (KIR, II/248); *geş* ‘geç’ (SİV, 51/16); *ğaş* ‘kaç-’ (KMA, 59/16) vb.

/-s/ > /-ş/ değişimi

herkeş ‘herkes’ (NEV, 2/18; KMA, 47/4; KIR, LVI/11).

2.2.4. Ünsüz Sesbirim Benzeşmeleri

2.2.4.1. Tonluluk-Tonsuzluk Benzeşmesi

Ünsüz sesbirimi uyumu ya da diğer adıyla ünsüz sesbirimi benzeşmesi, yan yana gelen iki ünsüz sesbirimin tonluluk açısından birbirine uyum göstermesidir. Türkçede tonlu-tonsuz²³ olmaları bakımından ünsüz sesbirimler;

tonsuz ünsüz sesbirimler → /ç/, /f/, /h/, /k/, /p/, /s/, /ş/, /t/ ve [h], [k]

tonlu ünsüz birimler → /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /l/, /m/, /n/, /r/, /v/, /y/, /z/ ve [ğ], [ñ]

tonsuz karşılığı olmayan tonlu ünsüz sesbirimler → /l/, /m/, /n/, /r/, /y/ ve [ñ]²⁴

tonlu-tonsuz karşılığı olan ünsüz sesbirimler → b-p, c-ç, d-t, g-k, ğ-k, ğ-h, j-ş, v-f ve z-s.²⁵

Bu ünsüz sesbirimler yan yana geldiklerinde benzeşme sonucunda ya ikisi de tonlu ya da ikisi de tonsuz olurlar. Tonsuz ünsüz sesbirimleri sözcük içinde, tonsuz ünsüz sesbirimleri dışında ancak tonsuz karşılığı olmayan tonlu ünsüz sesbirimleriyle yan yana gelebilirler. Tonsuz karşılığı olmayan tonlu ünsüz sesbirimleri ise bütün ünsüz sesbirimleriyle yan yana bulunabilirler (Ergin 2004: 76). Sözcüğe eklerin

²³ Bu terim, Türk dilbilgisinde çeşitli adlarla anılmaktadır: Örneğin Korkmaz (1973) ve Timurtaş (2005) *tonlu-tonsuz*; Banguoğlu (2007), *ünlü-ünsüz*; Ergin (2004) ve Develi (1995) *sedalı-sedasız*, Demircan (2009) ise *ötümlü-ötümsüz* olarak adlandırmaktadır.

²⁴ Bu ünsüz sesbirimlere ise Banguoğlu (2007), “bolünlülü sesdeşler”; Develi (1995) ise “tınılı ünsüzler” terimlerini kullanmışlardır.

²⁵ Bu ünsüz sesbirimlere Banguoğlu (2007), “katı sesdeşler”; Develi (1995) ise “tınısız ünsüzler” terimlerini kullanmışlardır.

gelmesi sırasındaki tonluluk benzeşmesi ise ekin ön sesi patlamalıysa ilerleyici, sızmalıysa gerileyici olur (Banguoğlu, 2007: 106).

2.2.4.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Tonluluk-Tonsuzluk Benzeşmesi

Batı Türkçesinde ünsüz sesbirimlerin tonluluk açısından uyum göstermesi, ancak son dönemlerde, özellikle STT'de bazı eklerin tonlu ve tonsuz şekillerinin ortaya çıkmasıyla kendini göstermiştir. Bazı eklerin tonlu ve tonsuz şekilleri aslında ET döneminde de bulunmaktadır (bkz. Gabain, 2007). Fakat Batı Türkçesinin ilk döneminde olan XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde bu uyumdan tam bir şekilde söz edilememektedir. Sözcük kökünde veya ekleme esnasında yan yana gelen ünsüz sesbirimler, çoğu kez tonluluk uyumu olmadan bir aradadırlar. Timurtaş, bu dönemde bazı eklerin ön seslerinde sadece tonlu ünsüz sesbirimlerin bulunmasını eklerin imlasının kalıplaşmış olmasına yormuştur (Timurtaş 2005: 76). Biz ise bunun kalıplaşmadan ziyade EAT döneminde tonlulaşma olayının diğer dönemlere göre daha yoğun olmasından dolayı bu eklerin de sadece tonlu biçimlerin kullanılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Ayrıca günümüz ağızlarında özellikle Orta Anadolu ağızlarında da bu eklerin tonlu şekli, ünsüz uyumu aranmaksızın yaygın olarak kullanılmaktadır.

İncelediğimiz metinlerde sözcük kök/tabana ve eklerde uyum dışı görülen örnekler şunlardır:

Sözcük kök/tabanalarda:

yumurdasin (MT/R 70-10); *göşderür* (KBD, 41-4); *isdeye* (KBD, 41-7); *muşdulıg* (KBD, 102a-1); *egsüksüz* (GN/A, 6a-4); *egsilmesün* (GN/A, 11a-13).

Eklerde:

Bu dönemde eklerin yazımında kısa süreli bir standartlaşmanın olduğu malumdur (Develi, 1998a). İsim çekim ekleri, zaman ekleri vs. ekler genellikle tekli yazım özelliğine sahiptir.

{+dA} bulunma hâli eki:

uçmakta (MT/R 60-10); *kedhuğâlîkda* (GN/A, 81a-6); *şafda* (GN/A, 161a-6); *erlikde* (MT/R 120-13); *düşde* (KBD, 102-6) vb.

{+dAn} ayrılma hâli eki:

altmışdan (GN/A, 80b-10); *sıdkdan* (KBD, 544-6); *hakdan* (GN/A, 10b-10); *nisbetden* (MT/R 103-5); *itden* (MT/R 121-9); *gözsüzlükden* (MT/R 131-6) vb.

{-d°m}, {-d°ñ}, {-d°}, {-d°K}, {-d°ñ°z}, {-d°lAr} görülen geçmiş zaman şahıs ekleri:

bağdum (GN/A, 270b-8); *açdum* (MT/R, 11-8); *girişdüm* (MT/R, 30-3); *itdüm* (KBD, 401-5); *sataşduñ* (MT/R, 11-5); *iletduñ-ise* (MT/R, 220-8); *ahtıdı* (KBD, 1-8); *işitdi* (MT/R, 250-9); *gıtdi* (GN/A, 150b-8); *unıtduñuz* (MT/R 91-3); *n'itduñüz* (MT/R, 91-3); *azıtdılar* (MT/R, 40-14); *eytdiler* (GN/A, 150b-12) vb.

{-G°l} emir eki:

eyitgil (GN/A, 300b-1); *bağgil* (GN/A, 20b-12); *bağgil* (GN/A, 241a-6); *dutgil* (MT/R, 221-5); *atgil* (KBD, 521-9) vb.

{+d°r(°r)} bildirme eki:

komişdur (GN/A, 40b- 4); *süñükdür* (GN/A, 171a-8); *artuğdur* (MT/R 81-15); *hoşdur* (KBD, 122-3); *yoğdurur* (GN/A, 31a-4); *artuğdurur* (GN/A, 80b-15); *dimekdurur* (GN/A, 31a- 4) vb.

{-d°r-} fiilden fiil (ettirgenlik) yapım eki:

ulaşdur (GN/A, 30b- 11); *birikdürdi* (GN/A, 101a-13) vb.

{-d°K} sıfat-fiil eki:

yapduğı (MT/R, 221-9); *bağduğum* (GN/A, 130b-8); *dutduğı* (MT/R, 251-11); *atduğı* (KBD, 61-7); *konuşduğını* (KBD, 121-9); *bitdüğiçün* (GN/A, 21a- 4); *ötdüğüm* (GN/A, 320b-8); *çekdüğünü* (KBD, 162-1) vb.

2.2.4.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Tonluluk-Tonsuzluk Benzeşmesi

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında yalın ya da eklerle genişletilmiş Türkçe ya da alıntı sözcüklerin iç seslerinde yan yana gelen patlayıcı ya da sızıcı iki ünsüz sesbiriminden sondaki, önündeki ünsüz sesbiriminin tonlu/tonsuz oluşuna bağlı olmaksızın genellikle tonlu olarak kullanılmaktadır. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde her zaman tonlu olarak kullanılan bazı ekler hâlen bölgede yalnız tonlu şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere birçok sözcükte tarihî döneme nazaran tonluluk/tonsuzluk benzeşmesi iyice bozulmuştur:

esgi (NEV, 50/1; KMA, 94/9; SİV, 132/45); *başğa* (NEV, 62/36; KMA, 22/14); *patisga* (NEV, 44/7); *isde-* (NEV, 53/24; KMA, 117/11); *üsdüne* (NEV, 1/4; KIR, XLIX/9; KMA, 118/10); *hasda* (NEV, 14/40); *taħda* (NEV, 50/15; KMA, 25/17); *öldükden* (NEV, 50/5); *itdik* (NEV, 25/35); *gafdan* (NEV, 43/10); *alışgın* (NEV, 58/13); *çoħca* (NEV, 63/15); *tarafdan* (KMA, 47/7); *hafda* (KMA, 25/7); *mefdā* (KMA, 24/2); *fısdıħ* (KMA, 122/8); *bekcilik* (KMA, 115/26); *düşündükce* (KMA, 145/19); *bağgallarda* (KMA, 111/17); *bitdikden* (KMA, 77/15); *giñşlikde* (KMA, 81/26); *yapışdırır* (KMA, 123/8); *atğısını* (KMA, 90/2); *işde* (KIR, XXIX/76); *ekdi* (KIR, XVI/17/); *ıħdıyārın* (KIR, LI/34); *yapdılar* (KIR, XLIX/14); *asger* (KIR, XLII/49; SİV, 127/3); *itdin* ‘ettin’ (KIR XL/9); *mısdafa* (KIR, LI/1); *toprakdan* (SİV, 73/4); *ğurbetde* (SİV, 144/66); *çekdüirdü* (SİV, 2/16); *işciye* (SİV, 33/6); *nöbetci* (107/9); *kepce* (SİV, 27/52); *bitgiden* (SİV, 77/27); *ğıpğırmızı* (SİV, 28/18) vb.

Ayrıca NEV’de içseste hece ve eklerin önseslerindeki [ğ] ve [k] ünsüz sesbirimleri, gırtlak patlayıcısı [ğ]’ye dönüşmektedir (Korkmaz, 1994: 84): *başğa* (NEV, 62/36); *fevğalade* (NEV, 28/168); *bulğur* (NEV, 1-18); *hağğında* (NEV, 44/7) vb.

2.2.4.2. Dudaksılaşma

Bazı ünsüz sesbirimleri, yanındaki veya çevresindeki ünsüz sesbirimlere bazen rastlantısal, bazen de kurallı olarak boğumlanmaları yönünden benzeşirler (Banguoğlu, 2007:108). Bazı dudak ünsüz sesbirimleri de boğumlanma yönünden yan

yana geldikleri ünsüz sesbirimleri kendilerine benzeştirerek onları dudak ünsüz sesbirimi yaparlar. nb>mb değişmesi, ünsüz sesbirimi benzeşmesi içerisinde en sık görülen dudaksılaşıma olayı olup bu değişimle çoklukla alıntı sözcüklerin Türkçeye uyarlanmasında karşılaşılır.

2.2.4.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Dudaksılaşıma

STT’de ve ağızlarda örnekleri bulunan ünsüz sesbirimleri arasındaki dudaksılaşıma olayı, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde henüz görülmemektedir.

sünbül ‘sümbül’ (KBD, 382-11); *anber* ‘amber’ (KBD, 162-16); *çenber* ‘çemberden’ (KBD, 282-7); *zenbil* ‘zembil’ (MT/R 110-13) vb.

Fakat *minber* (MT/R 280-3) ve *enbiyâ* (MT/R 271-1) sözcükleri STT’de de ‘minber’ ve ‘enbiya’ şeklinde dudaksılaşıma olayı gerçekleşmemiş şekliyle kullanılmaktadır.

2.2.4.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Dudaksılaşıma

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde henüz görülmeyen dudaksılaşıma olayı, günümüz Orta Anadolu Ağızlarında hem sözcük içerisinde nb>mb benzeşmesi şeklinde, hem de komşu sözcükler arasında n_b> m_b şeklinde bir benzeşmeyle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle SİV’de bazı örneklerde, ilerleyici tam benzeşme sonucunda nb>mb>mm şekline dönmüş örneklere rastlanılmaktadır: *saklammaç* ‘saklambaç’ (SİV, MDD); *sümmül* ‘sümbül’ (SİV, MDD); *temmel* (SİV, MDD); *tommul* ‘tombul’ (SİV, MDD)

om_beş ‘on beşé (NEV, 6/26; KMA, 139/5); *mimberi* ‘minberi’ (KMA, 153/9); *om_buçuk om_bir* ‘on buçuk on bir’ (KMA, 23/8) vb.

2.2.4.3. Genizsileşme

Genizsileşme, bir geniz ünsüz sesbiriminin yanındaki veya çevresindeki diş ve dudak ünsüz sesbirimlerini kendisine benzetererek onları geniz diş ve geniz dudak ünsüz sesbirimlerine dönüştürmesi olayıdır (Banguoğlu, 2007: 110). Türkçede çoklukla l>n

ve b>m değişmesi olarak kendini gösterir. Bunlardan l>n, tam benzeşme şeklinde olup örnekleri STT'den ziyade ağızlarda karşımıza çıkmaktadır. b>m değişmesi ise daha çok uzaktan bir benzeşme olup örneklerine daha çok Doğu Türkçesinde ve Azeri Türkçesinde rastlanılmaktadır (Banguoğlu 2007: 111).

2.2.4.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Genizsileşme

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde genizsileşme olayı, incelenen metinlerden takip edilememektedir.

2.2.4.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Genizsileşme

Konuşma dilinden de takip edebildiğimiz günümüz Orta Anadolu ağızlarında ise genizsileşme olayı, çok sık görülen bir benzeşme türü olarak karşımıza çıkmaktadır:

zamannarda 'zamanlarda' (NEV, 50/1); *erenner* 'erenler' (NEV, 63/54); *bunnar* 'bunlar' (NEV, 4/7; KIR, II/); *ęarannıh* 'karanlık' (NEV, 25/36); *nişanrı* 'nişanlı' (NEV, 2/14) *çiharsınnar* 'çıkarsınlar' (NEV, 45-102); *anna-* 'anla-' (NEV, 6/2; SİV, 45/25; KIR, LXX/10; KMA, 24/10); *dinnedim* 'dinledim' (SİV, 126/8); *yannış* 'yanlış' (KIR, V/81); *çimennik* 'çimenlik' (KIR, XX/54); *onnar* 'onlar' (KMA, 18/6)

2.2.5. Ünsüz Sesbirim Düşmesi

Ünsüz sesbirim düşmesi, çoklukla /k/, /g/ gibi damak ünsüz sesbirimlerinin ya da /y/, /r/, /l/ gibi akıcı ünsüz sesbirimlerin düşmesi şeklinde meydana gelmektedir. Ünsüz sesbirim düşmesinin nedenleri arasında en az çaba kanunu gereği boğumlanma zorluklarına bağlı olarak düşmeler olabileceği gibi /ę/, /y/ gibi boğumlanma nitelikleri bakımından ünlülere daha yakın olan ünsüz sesbirimlerin düşmelerinin kolay olması da gösterilebilir (Korkmaz 1994: 107).

2.2.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünsüz Sesbirim Düşmesi

a. Damak ünsüz sesbirimlerin düşmesi

ET'de sözcük içinde ve sonunda bulunan damak ünsüz sesbirimleri, Batı Türkçesinde geçişte önemli bir düşme eğilimi göstermiştir. EAT döneminde başlayan bu durum, özellikle günümüz Anadolu ağızlarında örnekleri artarak devam etmektedir. XIV. yüzyıl metinlerimizden derlediğimiz aşağıdaki örnekler, ET devrinde bünyesinde damak ünsüz sesbirimine sahip olup EAT dönemi eserlerinin çoğunda benzer şekilde görülen damak ünsüz sesbirimlerinin düştüğü örneklerdir:

Sözcük kökünde/tabanında: *diri-y-idi* (ET < tirig) (GN/A, 130b-5); *nite* (ET < ne+teg) (KBD, 482-5); *emek* (ET < emgek) (KBD, 482-3); *alu* (ET < alık) (GN/A, 140b-11); *ķuru* (ET < ķuruğ) (KBD, 62-6); *eşekdür* (ET < eşkek) (KBD, 81-7); *öli* (ET < ölüğ) (MT/R 141-13); *ķeridiür* (ET < ķerig) (KBD, 522-3); *yalan* (ET < yalğan) (MT/R 61-2); *yumurdasın* (ET < yumurtğa) (MT/R 70-10) vb.

Eklerde: *bellü* (ET < belgölük) (GN/A, 11a- 5); *bilüsi* (ET < bilig) (GN/A, 30b- 2); *ilerü* (ET < il+gerü) (GN/A, 171a-6); *iķerü* (ET < iķ+gerü) (GN/A, 171a-6); *yazılı* (ET < yazıglığ) (MT/R 131-14); *ķılalı* (ET < ķıl-ğalı) (KBD, 561-2); *ķayurmaya* (ET<kad-ğü)(GN/A, 61a-7);*yaturur* (ET < yat-ğur-) (MT/R 50-12) vb.

Fakat bu örneklerde ise sözcüğe eklenen ekin önsesindeki /g/ sesi korunmaktadır: *ķayğurur* (GN/A, 121a-5); *irgüre* (GN/A, 181a-2); *dirgüre* (GN/A, 90b-14)

b. Akıcı ünsüz sesbirimlerin düşmesi:

/r/ > Ø

bile (ET < birle (GN/A, 21a-1); *aslan* (ET < arslan) (MT/R 250-9); *ķuşak* (ET < ķurşak) (KBD, 142-11).

Fakat henüz /r/ ünsüz biriminin düşmediği örnekler de vardır: *berk* (STT pek) (GN/A, 220b-3).

/l/ > Ø

oturur (ET < oltur-) (MT/R 21-5); *getürdi* (ET < keltür-) (GN/A, 331a-14).

Fakat STT'de 'o' şeklinde olan üçüncü teklik şahıs kişi zamirinin/işaret sıfatının /l/ ünsüz sesbirimi, bu dönemde henüz düşmemiştir: *ol yidinci iş* (GN/A, 340b-8); *ol ne 'âşıkdur* (MT/R 102-8)

2.2.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Ünsüz Sesbirim Düşmesi

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında çeşitli ünsüz sesbirimler, farklı çevre şartlarında yani çevresindeki ünlü/ünsüz sesbirimlerin o ünsüz sesbirimi etkileme durumuna göre veya boğumlanma özelliklerinin düşmeye meyilli oluşuna göre çeşitli şekillerde eriyip düşmüşlerdir. Örneğin içseste ünlü sesbirimler arasında bulunan /k/,/g/, /ğ/, [ñ], /y/, /v/ ve /h/ sesleri, yavaş yavaş ünlüleşerek eriyip kaybolmuşlar ve hece kaynaşması meydana getirmişlerdir.²⁶Bunun dışında bölgede görülen ünsüz sesbirim düşmeleri, daha çok /y/,/g/,/ğ//h/,/v/,/f/,/n/,/t/,/z/,/k/,/l/ ve /r/ seslerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu seslerin sözcük içinde düştüğü yer, çoklukla bir ünlü sesbirim ile patlayıcı/sızıcı bir ünsüz sesbirim arasında ve ancak hece sonundadır (Korkmaz 1994: 106).

/ğ/ > Ø

āri- 'ağrı-' (NEV, 6/4); *āzına* 'ağzına' (NEV, 1/27); *yāmır* 'yağmur' (NEV, 3/29; KIR, LII/90); *dōru* 'doğru' (NEV, 1/35; KIR, XX/41); *ūraş-* 'uğraş-' (NEV, 1/61; KIR, V/29); *ōret-* 'öğret-' (NEV, 25/30; KIR, LXVI/14); *ōlan* 'oğlan' (KIR, II/23); *būday* 'buğday' (KIR, XIII/2); *dedimiz* 'dediğimiz' (SİV, 1/10); *değil* (SİV; 28/50); *değermenler* 'değirmenler' (SİV, 33/40)vb. KMA'da ise bu ses için düşmenin tam gerçekleşmemiş olduğu ifade edilerek şu örnekler verilmiştir: *bölüşe*

²⁶ Bu durum, hece kaynaşması olayında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

‘bölüğe’ (KMA, 50/12); *çoğumuş* ‘çok imiş’ (KMA, 73/8); *soğuk* ‘soğuk’ (KMA, 76/12); *yiğit* ‘yiğit’ (KMA, 91/6).

/y/ > Ø

Yarı ünsüz sesbirim olması dolayısıyla içseste çok sık, son seste ise bazen düşmektedir.

söliyemem ‘söylemeyem’ (NEV, 6/2); *bişýler* ‘bir şeyler’ (NEV, 1/41); *dêze* ‘teyze’ (NEV, 2/33; KIR, XLIX/14); *gô-* ‘koy-’ (NEV, 53/21; KIR, XLIX/42); *êlen-* ‘eylen-’ (NEV, 62/35); *bôle* ‘böyle’ (KIR, XLIX/48; SİV, 74/30); *sülêmen* ‘Süleyman’ (KIR, LI/42); *úce* ‘yüce’ (KIR, LII/18); *bêfendi* ‘beyefendi’ (SİV, 36/26); *godular mı* ‘koydular mı’ (KMA, 51/17); *t’ülü* ‘tüylü’ (KMA, 59/13) vb.

/v/ > Ø

Seyrek görülmektedir. Bazen art arda sesletilen sözcüklerden ikinci sözcüğün ilk sesinde de /v/ düşmesi olmaktadır.

dêşir- ‘devşir-’ (NEV, 2/1; XVI/4); *ücut* ‘vücut’ (NEV, 54/21; KIR, XIV/10); *sāmadılar* ‘saymadılar’ (KMA, 50/11); *o_ahıt* ‘o vakit’ (KMA, 18/2); *ēmiz* ‘evimiz’ (KMA, 22/2); *sēmedim* ‘sevmedim’ (KMA, 22/2); *tōbe* ‘tövbe’ (KIR, LVI/67); *dōş* ‘dövüş’ (SİV, 99/6); *sōdü* ‘sövdü’ (SİV, MDD) vb.

/h/ > Ø

/h/ sesinin düştüğü örneklerin hepsi alıntı sözcüklerdedir.

māsıl ‘mahsul’ (NEV, 8/30); *mākeme* ‘muhakeme’ (NEV, 42/2); *Māmıt* ‘Mahmut’ (NEV, 45/1); *zabānan* ‘sabahleyin’ (NEV, 3/8); *zāmet* ‘zahmet’ (NEV, 58/4); *velāsılı* ‘velhasıl’ (NEV, 31/10); *cepe* ‘cephe’ (NEV, 48/32); *istirāmım* ‘istirhamım’ (SİV, 4/19); *padişāna* ‘padişahına’ (SİV, 15/114; KMA, 49/17); *meşur* ‘meşhur’ (SİV, 57/51); *imtāna* ‘imtihana’ (SİV, 33/13); *ğara_asan* ‘Kara Hasan’ (KIR, LV/220); *her_alda* ‘herhâlde’ (KIR, XLIX/114); *ğāvemizi* ‘kahvemizi’ (KIR, L/101); *āmed* ‘Ahmet’ (KIR, XXXIII/11); *yaz_ānede* ‘yazıhanede’ (KMA, 59/18) vb.

/k/, [k̄] > Ø

yūsük ‘yüksük’ (NEV, 50/34); *yüsel-* ‘yüksel-’ (NEV, 19/6); *yüsek* ‘yüksek’ (NEV, 2/51; KIR; LXXI/177); *ēsik* ‘eksik’ (NEV, 49/12); *sēsen* ‘seksen’ (NEV, 34/30; KMA, 54/1); *yō* ‘yok’ (NEV, 2/36); *ōsüz* ‘öksüz’ (KMA, 59/13; KIR, XLVII/22); *sıcacılıh* ‘sıcak+cık’ (KMA, 68/29); *āsik* ‘eksik’ (KIR; XXIV/48); *yōsa* ‘yoksa’ (KIR, XXXIII/33); *gazanacāsak* ‘kazanacaksak’ (SİV, 6/11); *yapacāsa* ‘yapacaksa’ (SİV, 137/45); *āşam* ‘akşam’ (SİV, 161/30) vb.

/f/ > Ø

İçseste, /k/, [h] ve /t/ seslerinden sonra düşmüş olduğu görülmektedir.

ōke ‘öfke’ (NEV, 10/4); *ōkelen-* ‘öfkelen-’ (NEV, 51/51; KIR, XXXII/57); *yuha* ‘yufka’ (NEV, 45/91); *çit* ‘çift’ (NEV, 13/13; SİV, 122/17; KIR XXXV/1); *yuka* ‘yufka’ (SİV, 150/26); *tēvig* /Tevfik’ (KIR, XVII/67); *yuğacık* ‘yufkacık’ (KIR, LXI/48) vb.

/t/ > Ø

üs ‘üst’ (NEV, 7/9; KIR, XVI/90); *çifci* ‘çiftçi’ (NEV, 7/9; SİV, 155/31; KIR, LX/114); *serbes* ‘serbest’ (KMA, 48/11; KIR, XXIV/71); *çif* ‘çift’ (KMA, 93/9); *pos* ‘post’ (KMA, 51/26); *sarla-* ‘rastla-’ (SİV, 153/11); *aħdes* ‘abdest’ (KIR, LXII/57); *ıras gel-* ‘rast gel-’ (KIR, L/3); *doslara* ‘dostlara’ (KIR, IV/18) vb.

/z/ > Ø

Birkaç örneği bulunmaktadır.

ġı ‘kız’ (NEV, 1/45; XII/5); *ıclıh* ‘azıcık’ (NEV, 2/8); *accılıh* ‘azıcık’ (KIR, LII/52); *ecük* ‘azıcık’ (SİV, 3/14); *getiremesem de* ‘getiremez isem de’ (KIR, XLIX/84); *olma mı* ‘olmaz mı’ (KMA, 23/25) vb.

/n/ > Ø

Seyrek olmakla birlikte iç ve sonesler düştüğü görülmektedir.

ireşberlik ‘rençberlik’ (NEV, 57/12; KIR, LXX/28); *piriciñ* ‘pirincin’ (NEV, 1/16; KIR, LXIX/1); *sōra* ‘sonra’ (NEV, 1/4; KIR, XXVI/6; SİV, 1/5); *geş* ‘genç’ (NEV; 6/23; SİV, 114/1); *ġız_ıĥa* ‘kız iken’(NEV, 64/2); *ahbap_uçu* ‘ahbap için’ (NEV, 65/38); *dek gel-* ‘denk gel-’ (KIR, XXIII/17; SİV, MDD); *ısānnarı* ‘insanları’ (KIR, LV/207); *ödüç* ‘ödünç’ (SİV, MDD) vb.

/l/ > Ø

İç ve sonste nispeten daha çok düşme örneği bulunan bir ünsüz sesbirimdir.

ikBDaharda ‘ilKBDaharda’ (NEV, 26/21); *ġaĥ-* ‘kalk-’ (NEV, 29/87; SİV; 9/42); *kaĥacaĥ* ‘kalkacak’ (KIR, XXI/65); *nası* ‘nasıl’ (NEV, 2/21; KIR, I/31); *ge!* ‘gel!’ (NEV, 4/22); *asvat* ‘asfalt’ (SİV, 10/13), *ānaşılmıyor* ‘anlaşılmıyor’ (SİV, 142/30), *boşattım* ‘boşalttım’ (KIR, XXXVI/44); *atmış beş* ‘altmış beş’ (KIR, XXXIV/44); *ġōñü* ‘gönlü’ (KIR, LXXI/135) vb.

/r/ > Ø

İç ve sonste örneği boldur. Özellikle şimdiki zaman ekinde sıklıkla düşmektedir.

ġoĥdum ‘korktum’ (NEV, 57/4); *tesle-* ‘tersle-’ (NEV, 66/2); *döt biñ* ‘dört biñ’ (NEV; 62/33; KMA, 60/16); *alısañ* ‘alırsan’ (NEV, 62/63); *duruĥan* ‘dururken’ (NEV, 67/4); *almıyo* ‘almıyor’ (NEV, 8/21); *ġedekene* ‘giderkene’ (NEV; 51/61); *ġıĥ* ‘kırk’ (NEV, 63/47), *çıĥat-* ‘çıkart-’ (NEV, 62/7; KMA, 50/15); *ġötürü* ‘götürür’ (NEV, 24/13); *ġarışdırı* ‘karıştırır’ (NEV, 30/26); *varı varı gelirik* ‘varır varır geliriz’ (NEV, 62/114); *bi* ‘bir’ (KIR, XXXVI/49); *salıyosa* ‘salıyor ise’ (KIR, XLIX/49); *alparslanı* ‘Alparslanı’ (KIR, LVI/20); *sōna* ‘sonra’ (KIR, XLIX/4); *oturuyoken* ‘oturuyorken’ (KIR, XIX/27); *ġalĥıyodu* ‘kalkıyordu’ (SİV, 1/3); *ġötürüyok* ‘götürüyoruz’ (SİV; 2/41); *ġorkıyom* ‘korkuyorum’(SİV, 4/9) vb.

2.2.6. Ünsüz Sesbirim Türemesi

Türkçede çeşitli nedenlerden dolayı ünsüz sesbirim türemeleri meydana gelmiştir. Bu nedenler arasında Türkçe sözcüklerin sesletimi sırasında art arda gelen

seslerin boğumlanma özelliklerine bağlı çatışmayı gidermek, alıntı sözcüklerin Türkçeye uyarlanması gibi durumlar bulunmaktadır. En sık görülen ünsüz sesbirim türemesi, ekleme veya kaynaşma sırasında oluşan çatışmayı gidermek için araya getirilen “koruyucu/yardımcı/bağlantı ünsüzü” şeklinde adlandırılan /y/ ve /n/ türemeleridir. Bu seslerin dışında daha az olmakla birlikte farklı ünsüz sesbirimlerinin türediği de görülmektedir.

2.2.6.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünsüz Sesbirim Türemesi

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde önseste ve daha çok içseste olmak üzere ünsüz sesbirim türemeleri görülmektedir.

Önseste düz, dar ünlü sesbirimlerine sahip bazı sözcüklerde tıpkı diğer EAT dönemi metinlerinde de görüldüğü gibi bir yarı ünlü /y/ protezi ile karşılaşmaktadır. Fakat bunlardan bazıları hem /y/li hem /y/siz kullanımlarıyla dikkat çekmektedir.

İkili kullanımları bulunanlar: *ılan* (MT/R 221-9); *yılan* (MT/R 221-14); *ılduzı* (MT/R 2-13); *ılduzıdur* (MT/R 280-7); *yılduzları* (GN/A, 351a-5; KBD, 61b-5).

Dönemin başka metinlerinde görülmesine rağmen incelenen metinlerde önseste /y/ protezi olmayanlar: *inçüye* (MT/R 31-11); *ıraç* (GN/A, 120b-3); *ırlar-ıdı* (MT/R 71-5).

ET’de /y/ protezsiz kullanımları olup metinlerde /y/li kullanımları görülenler: *yüce* (GN/A, 140b-10); *yücele* (GN/A, 140b-12); *yigrenüñ* (MT/R 151-4); *yigrene* (MT/R 181-14); *yigitler* (MT/R 111-2).

Önseste /v-/ protezi hakkında:

ET’deki “ur-” fiilinin EAT döneminde zamanla önsesinde bir /v/ türemesi meydana gelmiş olup STT’de ise bu fiil “vur-” biçiminde kullanılmaktadır. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesini temsilen incelediğimiz üç ayrı metnimizde ise henüz bu /v/ türemesi olmadan ilgili fiil “ur” şeklinde kullanılmasına rağmen bu yüzyıla ait

başka bir metin olan Marzuban-nâme’de ise “vur-” şekli yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır (Korkmaz 1973: 132).

urdu (GN/A, 40b- 3); *urılmış* (GN/A, 300b-13); *urunur* (MT/R 10-9); *urmuşuz* (KBD, 162-9); *urmuşam* (KBD, 282-12) vb.

İçseste ünsüz sesbirim türemesi ise Türkçe sözcüklerde sonesi ünlü ile biten sözcük kök veya tabanlarına ünlü ile başlayan ekler getirildiğinde /y/ sesi, üçüncü şahıs iyelik ekleri ile biten sözcüklere isim çekim ekleri getirildiğinde ise araya bir zamir n’si (pronominal n) eklenmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

/y/ türemesi bulunan örnekler:

kimseyi (GN/A, 10b- 8); *çeşmeyi* (GN/A, 10b- 8); *olmaya* (KBD, 301-14); *yimeyenler* (GN/A, 11a- 5); *başarmayasın* (GN/A, 20b- 9); *oğuya* (KBD, 401-13); *ağlayıcağ* (GN/A, 21a-3); *bağlayıcağ* (MT/R 41-15); *irmeyiser* (GN/A, 41a-13); *kılmayısar* (MT/R 11-14); *eyleyüpdür* (GN/A, 40b-2); *sürmeyince* (GN/A, 100b-4); *komayınca* (MT/R 3-15); *ire miyem* (GN/A, 130b-1); *bileyem* ‘beraberim’ (GN/A, 250b-2); *esrügiyem* (KBD, 322-11) vb.

ile, için edatları ve i- yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman, şart kipi ve zarf-fiili ile çekimleri olan “idi, imiş, ise”, daha çok önündeki sözcüğe birleşik yazıldıklarında öndeki sözcüğün sonesi ünlü ile bitiyorsa yine araya /y/ ünsüz sesbirimi getirilmektedir:

ne-y-imiş (GN/A, 70b-3); *ne-y-(i)çün* (GN/A, 190b-11); *nite-y-idi* (MT/R 60-7); *yirlüce-y-iken* (KBD, 141-4); *saçı-y-içün* (KBD, 382-11); *kimse-y-ile* (GN/A, 30b-9); *tamğa-y-ıla* (GN/A, 110b-12); *kamusu-y-(ı)la* (GN/A, 11a- 8) vb.

Günümüzde sadece “ne idiği”(TDK, Türkçe Sözlük) şeklinde kalıplaşmış bir ifade kullanılarak i- yardımcı fiilinin sıfat-fiil+üçüncü teklik şahıs ekli kullanımının, GN/A’da önündeki ünlü ile biten soru zarfı ile arasına /y/ sesini alarak ve i- yardımcı fiilini düşürerek kullanıldığı tespit edilmiştir:

nice ’ydüğün (GN/A, 40b-5; GN/A, 170b-12); *ne ’ydüğün* (GN/A, 40b-5; GN/A, 101a-1).

Dikkat çeken diğer kullanımlar:

STT’de ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında araya /n/ bağlantı ünsüzü olarak kullanılan “kendi” zamiri ve {-ki} aitlik eki, bu dönemde araya /y/ ünsüz sesbirimi olarak kullanılmaktadır:

gendüye (GN/A, 60b- 7; MT/R 61-13); *gendüyi* (GN/A, 90b-7); *gönlümdekiyi* (MT/R 131-4).

“ne” soru zamirinde ise her iki ünsüz sesbirimle kullanımı bulunmaktadır: *neyüz* (GN/A, 51a-4); *nenüñ durur* ‘neyindir’ (MT/R 3-11).

Alıntı sözcüklerde içseste /y/ ünsüz sesbiriminin türetildiği örnekler:

İçseste çift ünlü sesbirim taşıyan bazı alıntı sözcüklerde de /y/ ünsüz sesbirimi türemesi görülmektedir:

dâyim durur (GN/A, 10b- 12); *dâyim* (GN/A, 70b-1); *kâyim* (GN/A, 70b-1); *fâyide* (GN/A, 201a-11); ‘*acâyib* (GN/A, 364b-4); *garâyib* (GN/A, 364b-4).

Bir örnekte ise /v/ sesi türemiştir: *suvâle* ‘su’âl’ (GN/A, 70b-5).

/n/ türemesi bulunan örnekler:

kamusına (MT/R 2-1); *oĥına* ‘ok’ (KBD, 41b-13); *yaĥınına* (KBD, 42a-4); *ķapusında* (MT/R 31-6); *üstinden* (MT/R 2-8); *dadını* (MT/R 10-10); *üsdinde* (KBD, 241-14); *evinde* (GN/A, 20b-2); *ardınça* (GN/A, 6a- 15); *uzunınca* (GN/A, 180b-9); *gendüzini* (MT/R 3-15; KBD, 41b-14); *toñuzını* (MT/R 40-10); *raĥmetinden* (GN/A, 21a-7) vb.

bu ve ol işaret sıfat ve zamirleri çokluk eki aldıklarında araya /n/ bağlantı ünsüzü bazen getirilip, bazen getirilmemektedir:

bunları (GN/A, 11a-12); *bulardan* (MT/R 40-10); *olardan* (KBD, 442-8); *oları* (KBD, 342-11).

2.2.6.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ünsüz Sesbirim Türemesi

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında ünsüz sesbirim türemesi, aşağı yukarı STT'deki örneklerine benzemektedir. STT'deki türemelerden farklı yönleri ve örnekleri ise şu şekilde izah edilebilir.

Alıntı sözcüklerin içseslerindeki ünlü çatışmasını gidermek için bazen iki ünlü arasına /ğ/, /h/, /v/ ve /y/ sesleri getirilmektedir:

suğal 'sual' (NEV, 29/105); *suval* 'sual' (SİV, MDD); *sahat* 'saat' (NEV, 25/9; SİV, MDD); *fıyet* 'fiat' (NEV, 62/64); *ezrāyil* 'Azrail' (KIR, IV/43); *dāyima* 'daima' (KIR, V/55); *şāyir* 'şair' (KIR, XXX/1); *ayilecek* 'ailecek' (KIR, LXIV/73; KMA, 92/11; SİV, 68/13); *mayış* 'maaş' (KIR, LXVIII/7); *āyit* 'ait' (KIR, XXXVIII/3); *duva* 'dua' (SİV, 132/65); *dağir* 'dair' (KMA, 94/11); *müsayit* 'müsait' (SİV, 29/13) vb.

Bölgede önses, içses ve sonseste görülen diğer ünsüz sesbirim türeme örnekleri ise şunlardır:

pambığ 'pamuk' (KMA, 141/14); *datlıy_ımış* 'tatlı imiş' (KIR, XVI/27); *ney_uçun* 'ne için' (KIR, LVII/63); *oy_umuş* 'o imiş' (KIR, V/35); *keşkem* 'keşke' (KIR, XLIX/1); *ölüncük* 'ölünce' (KMA, 140/2); *şincik* 'şimdi' (KMA, 145/9) vb.

2.2.7. Ünsüz Sesbirim İkizleşmesi

İçseste iki ünlü sesbirim arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüz sesbirimler, ilk açık hece ünlü sesbirimlerinin etkisi altında, açık hecenin zayıflığı örtmek üzere ikizleşmekte olup STT yazı dilinde pek örneği bulunmamaktadır (Karaağaç 2010: 80).

Banguoğlu'na göre Türkçede kökten ikiz ünsüz sesbirimler yoktur, ET'deki *ikki*, *ellig*, *sekkiz*, *ottuz* gibi örneklerde görülen organik ikizleşme ise nadirdir. Bununla birlikte çeşitli ses olayları neticesinde içseste yan yana gelen ünsüz sesbirimler bulunmaktadır: *belli*, *anne*, *akkuyruk*, *tuttur-*, *yolluk* vb. (Banguoğlu 2007: 62).

2.2.7.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünsüz Sesbirim İkizleşmesi

İncelenen metinlerde karşılaşılan ünsüz sesbirim ikizleşmesi ile ilgili örnekler aşağıdaki gibidir:

issi (ıdısi>*iyisi>*isi>issi) (MT/R 241-5; GN/A, 80b-7); *ussı* ‘us:akıl’ (MT/R 251-7; GN/A, 50b-12); *assı* (<asığ) (MT/R 111-11).

“*issi*” olarak iyelik şekliyle ikizleşme örneği gösteren sözcük, GN/A’da iki yerde ‘is’ şekliyle karşımıza çıkmaktadır: *‘ilm isleri* (GN/A, 151a-13); *iş isleri* (GN/A, 200b-10). Sözcüğün tekleşmiş hâli olan ‘is’, Dede Korkut metinlerinde de görülmektedir (Ergin 1997: 375).

MT/R’de ve GN/A’da ayrıca ünsüz benzeşmesi yoluyla –mİş öğrenilen geçmiş zaman ekinin şartlı birleşik çekimi olan {-m°ssA} ekinde de {-m°ssA} şeklinde ikizleşme söz konusu olup bu kullanımın günümüz Orta Anadolu ağızlarında da devam etmesi ilgi çekicidir:

yâr olmuşussañuz (MT/R 41-14); *yola gelmişmisseñüz* (MT/R 41-14); hem didi ger sen *degülmisseñ* ‘ayân (GN/A, 10b- 15)

unutmussum ‘unutmuşum’ (NEV, 4/28); *alışmissıñ* ‘alışmışız’ (NEV, 5/39); *işmissim* ‘içmişim’ (KMA, 83/8); *olmussum* ‘olmuşum’ (KMA, 24/1) vb.

2.2.7.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Ünsüz Sesbirim İkizleşmesi

Ağızlarda görülen ikizleşme olayını “oluşması bakımından bazı ünsüzlerin boğumlanma niteliklerine bağlamak mümkünse de esas itibariyle vurgunun etkisine ve buna bağlı olarak boğumlanma hareketlerindeki yeğînliğe bağlamak gerekir.” (Korkmaz 1994: 102).

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında içseste iki ünlü sesbirim arasında bulunan daha çok /z/, /ş/, /s/, /d/ ve /ç/ ünsüz sesbirimlerin boğumlanmalarının tekrarlanmasıyla meydana gelmekte olup örnekleri aşağıdaki gibidir:

azzıh/k ‘azık’ (NEV, 50/31; SİV, 146/13; KIR, LXX/29); *yüzzünü* ‘yüzüğünü’(NEV, 10/2; SİV, 17/14; KIR, LXIII/7); *ıışış* ‘ışık’ (NEV, 55/44); *aşış* ‘aşık’ (NEV, 45/54; KIR, VI/77); *aşşā* ‘aşağı’ (NEV, 45/42; SİV, 5/6; KIR, XXXIV/7); *ğaşış* ‘kaşık’ (NEV, 10/21; SİV, 74/36); *ıssır-* ‘ısrı-’ (NEV, 45/91; KMA, 24/16); *yeñidden* ‘yeniden’ (NEV, 14/40); *ğuccüksün* ‘küçüksün’ (SİV, 55/3); *hatırı uççun* ‘hatırı için’ (SİV, 159/11); *eşşeklere* ‘eşeklere’ (SİV, 46/42; KIR, XXXVI/180); *döşşekde* ‘döşekte’ (SİV, 144/2); *nassıl* ‘nasıl’ (KIR, XXXVI/50); *ğazzıh* ‘kazık’ (KIR, XI/79); *yassah* ‘yasak’ (KMA, 62/25); *bu ğaddan* ‘bu kadar’ (NEV, 42/22); *gelen ādder* ‘gelene kadar’ (KMA, 17/7); *āşam ādder* ‘akşama kadar’ (KMA, 70/23); *unutmussum* ‘unutmuşum’ (NEV, 4/28); *alışmışış* ‘alışmışız’ (NEV, 5/39); *işmissim* ‘içmişim’ (KMA, 83/8); *olmussum* ‘olmuşum’ (KMA, 24/1) vb.

2.2.8. Hece Kaynaşması

Çoğu kez birbiriyle anlamsal yönden de bağıntılı olan iki sözcükten birincisi ünlü sesbirim ile bitip ikincisi ünlü sesbirim ile başlıyorsa sesletim sırasında bu iki ünlü sesbirimin çatışmasını gidermek için ünlü sesbirimlerden biri düşürülür ve birleşme meydana gelir. Bu şekilde birleşen sözcüklerden bazıları kalıcı duruma gelir ve bir leksik veri olarak sözlüklerde yerini alır. Birleşim anında ünlü sesbirimlerden birinin düşmesi, aynı zamanda bir hecenin azalması da anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu olayda hem bir ünlü sesbirim düşmesi, hem bir birleşme, kaynaşma hem de hece sayısının azalmasından dolayı bir büzülme meydana gelmektedir. Yapılan dilbilgisi çalışmalarına bakıldığında bu olayın hem “*hece kaynaşması, büzüşme, büzülme, birleşme, derilme*” gibi çeşitli adlarla anılması, hem de içerik, seçilen

örnekler konusunda bir birliğe varılamaması²⁷ muhtemelen bünyesinde birden fazla ses olayını barındırmasından kaynaklanmaktadır.

2.2.8.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Hece Kaynaşması

Tarihî metin çalışmalarına, özellikle EAT dönemi ile ilgili metin çalışmalarına hece kaynaşması olayı için bakıldığında çoklukla *birleşme* (Timurtaş 2005; Yelten 2009; Özkan 2013); *vokal birleşmesi* (Ergin, 1997), *ünlü birleşmesi* (Karahanlı 1994) gibi isimlerle anıldığı ve bu konu hakkında çok kısa yer verildiği görülmektedir.

İncelediğimiz metinlerde hece kaynaşmasını temsil eden örneklerden büyük bir kısmı “ne” soru zarfı ile bir birleşik sözcük meydana getirmektedir:

nesne (< ne+ise) (GN/A, 240b-8; MT/R 181-1; KBD, 121-13); *niçün* (< ne+içün) (GN/A, 240b-1; MT/R 230-6); *nidelüm* (< ne+it-) (KBD, 142-10); *neyleyeyüm* (< ne+eyle-) (KBD, 201-12); *nolduñ* (< ne+ol-) (KBD, 141-12) (KBD, 2-10) vb.

Diğer hece kaynaşmasına uğramış örnekler ise şunlardır:

böyle (< bu+eyle) (GN/A, 81a-11; MT/R 11-6; KBD, 281-3); *şöyle* (< uş+eyle) (GN/A, 6a- 3; KBD, 142-14); *gendüzi* (<kendü+özi) (GN/A, 191a-13; MT/R 3-15; KBD, 41-14); *kimsene* (< kim+ise+ne) (GN/A, 211a-4; MT/R 60-6); *şimdi* (< uş+imdi) (GN/A, 250b-2; MT/R 41-9); *şol* (< uş+ol) (MT/R 262-9; GN/A, 90b-2) vb.

Ayrıca u- iktidar fiilinin ekleşmesi hususunda da hece kaynaşması olayı olmuştur:

bilimezler (<bile umaz) (GN/A, 160b-8); *yöriyimez* (<yöriye umaz) (KBD, 1-5); *görimedüm* (<göre umadum) (KBD, 42-4); *ayrılmaduk* (<ayrıla umaduk) (MT/R 91-8); *bulımaduk* (<bula umaduk) (MT/R 91-8) vb.

²⁷ Hece kaynaşması olayının dilbilgisi çalışmalarındaki durumu için bkz. Yazıcı Ersoy 2017.

2.2.8.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Hece Kaynaşması

Diğer ağızlarda da örneklerine sıkça rastlanılan hece kaynaşması olayı, günümüz Orta Anadolu ağızlarında çok ilerlemiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölgede görülen hece kaynaşması örneklerinin bir kısmı, yukarıda ifade edildiği gibi, komşu sözcüklerde yan yana gelen iki ünlünün çatışması dolayısıyla ünlü sesbirimlerden birinin düşmesi sonucu bir birleşmenin meydana gelmesi şeklinde olup Türkçenin tarihî dönemlerinde ve STT’de görülen örnekleri ile benzerdir. Yine bölgede görülen hece kaynaşması örneklerinin diğer bir kısmı ise sadece ağızlarda rastlanılan ve daha farklı bir ses olayı sonucu meydana gelen hece kaynaşması örnekleridir.

Burada ele alınan hece kaynaşması örneklerinde, sözcük ekler ile genişletildiğinde yahut komşu sözcüklerin sesletilmesi sırasında iki ünlü sesbirim arasında kalan [ñ], /k/, /g/, /ğ/, /y/ damak sesleri ile, yarı ünlü niteliğinde olan /v/ ve /h/ ünsüz sesbirimleri, zamanla eriyip kaybolmakta ve iki ya da daha çok komşu hecenin kaynaşıp tek heceye inmelerini sağlamaktadırlar (Korkmaz 1994: 99).

erkā ‘erkeği’ (NEV, 14/34); *bannāna* ‘parmağına’ (NEV, 10/6); *dārmen* ‘değirmen’ (NEV, 46/39; KIR, XVI/5); *neşāl* ‘ne şekil’ (NEV, 1/1); *bālim* ‘bakalım’ (NEV, 8/27); *nādar* ‘ne kadar’ (NEV, 8/34; KIR, XXIV/64); *bōh* ‘bu gün’ (NEV, 10/13); *zabādar* ‘sabaha kadar’ (NEV, 8/28); *nāhıt* ‘ne vakit’ (NEV, 1/58); *ēmiz* ‘evimiz’ (NEV, 16/7); *nebīm* ‘ne bileyim’ (NEV, 1/51; KIR XXXVI/78); *elimiz_āçeni* ‘elimize geçeni’ (NEV, 62/5); *oruy_ıden gir_ēlmez* ‘oraya giden geri gelmez’ (KMA, 143/18); *gētd_ūh* ‘gittiği gün’ (NEV, 45/17); *dēşdirirmiş* ‘değiştirmiş’ (SİV, 4/35); *dersēz* ‘derseniz’ (SİV, 15/71); *yüzünü* ‘yüzüğünü’ (SİV, 16/12); *bildūm* ‘bildiğim’ (110/15); *n_apacāñ* ‘ne yapacaksın’ (KIR, XXXVI/128); *sār_āmed_ā* ‘sağır Ahmet ağa’ (KMA, 18/5); *nōrdü* ‘ne gördü’ (KIR, XVI/50).

2.2.9. Hece Yutumu (Haplologie)

Türkçede “*en az çaba kanunu*”nun bir etkisi olarak gerek sözcüklere eklerin katılmasında, gerekse sözcükten sözcüğe geçişlerde anlamı etkilemeyecek kısaltma ve

değişmelere gidilmektedir. Çoklukla bir ünlünün veya ünsüzün düşmesi sonucu hece yapısında meydana gelen bu değişiklikleri Demircan üç maddede toplamıştır (Demircan 2009: 93):

i. doğrudan doğruya ve hecelemeği değiştiren *ünlülerin düşmesi*:

ağız+ım>*ağzım*; kahve+altı >*kahvaltı*; cuma+ertesi > *cumartesi* vb.

ii. peş peşe gelen ünlülerin birleşmesiyle sonuçlanan aradaki *ünsüzün düşmesi*:

çocuk+u > çocuğu> *çocū*; çocuk+a > çocuğa> *çocā* vb.

iii. aradaki bir ‘*ünlü+ünsüz*’, ‘*ünsüz+ünlü*’ *düşmesi* sonucu oluşan hece eksilmesi:

pazar+ertesi >*pazartesi*; kilit+lemek >*kitlemek* vb.

Yukarıdaki bu üç maddeden birinci ve ikinci maddeler, “hece kaynaşması” bahsinde ele aldığımız ses olaylarını içermektedir. Bunlardan birincisi Türkçenin her döneminde örneklerini görebileceğimiz yaygın düşmelerdir. İkincisi ise daha çok ağızlarda ve konuşma dilinde karşılaştığımız fakat yazı dilinde bulunmayan hece kaynaşması örneklerini içermekte olup günümüz Orta Anadolu ağızlarındaki hece kaynaşması bahsinde detaylı bir şekilde işlenmiştir. Üçüncü madde ise *bir gramer birliğinde arka arkaya gelen ve ses bakımından birbirine benzeyen iki heceden birinin erimesi, düşmesi* (Ergin 2004: 52) şeklinde açıklayabileceğimiz ve bünyesinde en az bir ünlü ile bir ünsüzü barından bir düşme olayı olup dilbilgisi çalışmalarında genel olarak *hece düşmesi, hece yutumu (haploloji)* adlandırmalarıyla ifade edilmektedir.

2.2.9.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Hece Yutumu (Haplologie)

İncelediğimiz XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde hece yutumu bahsinin en yaygın örneği, ET’de *turur* şeklinde olan bildirme fonksiyonundaki sözcüğün ekleşme esnasında hece eksilmesine uğramış ve {+dUR} şekline dönüşmüş hâlidir. Bu yapı dönemin dil araştırmalarında, ekin katıldığı sözcüğün art ve ön sıradan olmasına göre dil uyumunu bozmayacak şekilde ele alınır. Fakat sözcüğün o dönem

için -Arap yazı sisteminde /u/ ve /ü/ ünlü sesbirimlerinin herhangi bir işaretle ayırt edilemeyeşinden dolayı- ET'deki art sıradan hâlimden ne zaman dil uyumuna uyacak şekilde alt biçimbirimlerinin oluştuğu ile ilgili net bir bilgi henüz yoktur.

Bildirme eki {+dUr} ve ekleşmemiş hâli *durur*, metinlerde neredeyse aynı oranda karşımıza çıkmaktadır. Bu durum muhtemelen vezin gereği ekin kısa veya uzun hâlinin tercih edilmesiyle ilgili olabileceği gibi asıl kanaat, ekin hece yutumuna uğramış hâlinin yaygınlık kazanmasında bir geçiş evresi yaşamış olabileceğidir.

ayruğ durur (MT/R 171-12); *yoh durur* (KBD, 361-13); *girmiş durur* (KBD, 561-14); *şamardur* (GN/A, 171a-12); *bağlamışdur* (MT/R 111-12); *sözidiür* (MT/R 150-13); *'anberdür* (KBD, 562-10); *birikmişdür* (GN/A, 20b-1) vb.

Metinlerde karşılaşılan ve Batı Türkçesinde hece yutumuna uğramış diğer örnekler ise şunlardır:

şararmağ (<sa^har^g-ar-) (KBD, 161-2); *isleri* (<issi+leri) (GN/A, 151a-13); *kardeşumuzuñ* (<karın+daş)(MT/R 61-15); *yaprag* (<yapır+ğak)(GN/A, 270b-13).

2.2.9.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Hece Yutumu (Haplologie)

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında hece yutumu, diğer birçok ses olaylarının aksine zayıf kalmıştır denilebilir. Örnekleri oldukça sınırlıdır:

pates 'patates' (NEV, 28/10); *öyor* 'oyuyor' (NEV, 45/52); *duyoñ ñu* 'duyuyor musun?' (NEV, 60/4); *yanda* 'yanında' (SİV, 142/40); *doldürük* 'doldururuz' (SİV, MDD); *yıkanım* 'yıkayım' (SİV, 15/135); *neyleyim* 'ne eyleyeyim' (KIR, LXV/63); *ufanır* 'ufalanır' (KMA, 46/12); *çerdek* 'çekirdek' (KMA, 46/21) vb.

2.2.10. Göçüşme

Yer değişme, göçüşme, ses veya hece aktarımı, metatez gibi isimlerle anılan bu olay, temel gayesi sesletimi kolaylaştırmak olan bitişik veya komşu sesler arasındaki bir yer değiştirme işlemi olup ağzlarda ve çocuk dilinde sıklıkla rastlanılmaktadır.

Göçüşme çoklukla birden fazla heceli sözcüklerde içseste karşılaşan iki ünsüz sesbiriminin yer değiştirmesi şeklinde kendini göstermekte olup açıklığı daha yüksek olanın sözcüğün başına, düşük olanın ise sözcüğün sonuna doğru kayması şeklinde meydana gelmektedir (Banguoğlu 2007: 70).

Göçüşme olayında seslerin boğumlanma noktalarının -en az çaba kanunu tasarrufuyla- kolaydan zora sıralanması söz konusudur. Bu konuda Çağırın'ın ağızlardaki ünsüz sesbirimlerin göçüşmelerinin kuruluş sistemi ile ilgili bir araştırması bulunmaktadır. Çağırın'a göre Anadolu ağızlarındaki ünsüz göçüşmeleri, söyleniş güç seslerden telaffuzu kolay seslere doğru tabii bir geçişi bulunan belirli bir ünsüz dizisine sahip olup, "dizide, ötümlü, sürekli ve akıcı olan /y/,/v/,/l/,/r/,/ğ/ sesleri ilk sırada gelmektedir. Bunlar, ağız açıklığı derecesi en yüksek ünsüzlerdir. Aynı zamanda, ünlülere en yakın sesler de bu gruptaki /y/,/v/,/ğ/ harfleridir. Sonrasında açıklık derecesi daha düşük olan geniz sesleri /n/,/m/ sıralanmaktadır. Üçüncü grupta sızıcı /ş/,/f/,/z/,/s/,/h/ sesleri, son olarak da ağız açıklığı derecesi en düşük olan /d/,/b/,/g/,/ç/,/c/,/p/,/t/,/k/ sesleri tabii bir şekilde dizilmiştir." (Çağırın 1999: 265).

2.2.10.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Göçüşme

Göçüşme olayına incelediğimiz metinlerde şu örnekler verilebilir:

yakın göçüşme: *arķun arķun* (ET <aķrun 'yavaş')(Clauson 1972: 90) (MT/R 251-2); *sarmusak* (sarımsak) (GN/A, 100a-8)

uzak göçüşme: *bigi* (GN/A, 130b-5); *görsedicek* (KBD, 201-12); *ğalbır* (Ar. gırbâl) (GN/A, 130b-5; MT/R 131-2; KBD, 382-10)

2.2.10.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Göçüşme

Göçüşme olayının Türk dilinin tarihî devreleri de dâhil yazı dilinde görülen örneklerinin miktarına bakılınca, ağızlara oranla daha sınırlı sayıda olduğu dikkatleri çekmektedir. Öyle ki Caferoğlu, göçüşmenin bir dil olayı olarak, daha fazla, diyalektler alanının malı olduğunu kabul etmemiz gerektiğini ifade etmiştir (Caferoğlu 1955: 1). Bunda yazı dilinin kuralcı ve sınırlayıcı bir yapıya sahip olmasının payı büyüktür.

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında, Türk dilinin birçok lehçe ve ağızlarında olduğu gibi, göçüşme iki yönde gelişmiştir: *yakın göçüşme*, *uzak göçüşme*.

yakın göçüşme: *ırbıh* ‘ıbrık’ (NEV, 10/9; KIR, XLIV/4; SİV, 84/32); *yarpağ* ‘yaprak’ (NEV, 51/66; KIR, XI/62); *ķórpü* ‘köprü’ (NEV, 63/36; KIR, XXI/82); *cılbağ* ‘çıplak’ (NEV, 62/48; KIR, LXI/79; SİV, MDD); *melmeket* ‘memleket’ (NEV, 5/30; KIR, LXVI/40; SİV, 121/2; KMA, 18/6); *çölmek* ‘çömlek’ (NEV, 3/16; KIR, XXXVI/208; KMA, 126/9); *yurmuğ* ‘yumruk’ (NEV, 62/29); *menmun* ‘memnun’ (NEV, 66/37); *Yayha* ‘Yahya’ (NEV, 14/6); *eşgi* ‘ekşi’ (NEV, 42/20; KMA, 35/4); *torpağ* ‘toprak’ (KIR, XXIV/45; SİV, 54/32); *kirpik* ‘kiprik’ (KIR, IV/13); *İrbām* ‘İbrahim’ (KIR, LV/98); *irmen-* ‘imren-’ (KIR, XXXVI/230); *tiskin-* ‘tiksin-’ (KIR, XXXVI/142), *arhaba* ‘akraba’ (KIR, XXXIII/6); *arvat* ‘avrat’ (KIR, L/213); *kirbit* ‘kibrit’ (KMA, 127/16); *şavlar* ‘şalvar’ (KMA, 26/6).

uzak göçüşme: *ireli* ‘ileri’ (NEV, 34/47; KIR, V/11); *zelderi* ‘zerdali’ (NEV, 35/18); *güvencir* ‘güvercin’ (NEV, 62/118; KMA, 66/27); *öndüç* ‘ödünç’ (NEV, 35/14; KIR, XXXIII/21); *nālet* ‘lanet’ (NEV,); *Ürbük* ‘Ürgüp’ (NEV, 33/37); *górset-* ‘göster-’ (KIR, L/174); *burgul* ‘bulgur’ (KIR, LV/252).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

3.1. İsimler

3.1.1. İsim Yapma Ekleri

3.1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

3.1.1.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İsimden İsim Yapma Ekleri

{+l°K} (+lık, +lik, +luğ, +lük)

İsim ve sıfatlardan genellikle soyut isimler türetir. Her dönem işlek kullanılan eklerdendir. İncelenen metinlerde dudak uyumu aranmaksızın düz, dar ünlü sesbirimli alt biçimbirimleri daha yaygın kullanılmakla birlikte az da olsa yuvarlak ünlülü alt biçimbirimleri de görülmektedir.

dostluğuñçun (GN/A, 11a-2); *yohsullığa* (GN/A, 150b-2); *yolluluk* (MT/R 120-9); *kullığa* (GN/A, 6a- 14); *yavuzluklar* MT/R 230-13); *oğurluğ-ıla* (MT/R 240-14); *gözsüzlükden* (MT/R 131-6); *merdümlük* (KBD, 82a-8); *toğrulığı* (MT/R 201-2); *dillülük* (MT/R 120-9) vb.

saruluğı-y-içün (KBD, 401-7); *oğurluğa* (MT/R 240-10; KBD, 382-15); *câzuluğ-ıla* (MT/R 240-5); *ayruluğı* (KBD, 382-5); *eylük* (GN/A, 361a-4; MT/R 121-11; MT/R 130-2; MT/R 130-3; MT/R 210-11); *eylügi* (GN/A, 366a-1) vb.

{+l°} (+lu, +lü)

İsmin belirttiği şeye *sahip* olduğunu ifade eden sıfatlar türetir. Çok işlek bir ek olmasına rağmen bu dönemde sadece yuvarlak ünlülü alt biçimbirimleri bulunmaktadır.

görklü (GN/A, 11a-15); *bellü* (GN/A, 11a- 5); *gizlü* (GN/A, 31a-10); *adlu* (MT/R 102-14); *bağlu* (MT/R 181-1); *odlu* (GN/A, 30b- 7); *örtülü* (GN/A, 31a-7);

uşlu GN/A, 150b-13); *kanatlu* (MT/R 31-2); *datlu* (MT/R 51-15); *yağlu* (MT/R 181-5); *yazuklu* (MT/R 211-9); *yaşlu gözin* (MT/R 211-9); *yaralu* (KBD, 381-1); *dürlü* (KBD, 162-4); *gözlü* (KBD, 342-11) vb.

{+s°z} (+suz, +süz)

Bu dönemde henüz düz, dar ünlülü alt biçimbirimleri olmayan ek, {+l°} ekinin olumsuzunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle ismin belirttiği şeye *sahip* olunmadığını ifade eden sıfatlar türetir.

eksilmesüz (GN/A, 140b-9); *añsuzın* (GN/A, 150b-14); *geñsüzün* (GN/A, 150b-14); *şerî'atsuz* (MT/R 181-14); *arusuz* (KBD, 502-15); *arusuz* (KBD, 502-15); *kutsuzluk* MT/R 240-14); *ansuz* (MT/R 281-5); *kağassuz* (MT/R 91-8); *şusuz* (MT/R 70-3); *kağusuz* (GN/A, 150b-10); *şeksüz* (GN/A, 31a-14); *tevbeseüz* (GN/A, 340b-13); *gözsüz* (MT/R 130-9); *yirsüz* (MT/R 290-12); *sensüz* (KBD, 2-16) vb.

{+C°} (+cı, +ci, +çı, +çi)

Genellikle meslek, alışkanlık ile ilgili isimler türetir. Bu dönemde sadece düz, dar ünlü sesbirimli şekilleri bulunmaktadır.

ilçi 'elçi'(GN/A, 110b-12); *avcıdur* (GN/A, 230b-6); *gemiciniñ* (MT/R 140-8); *yalancılığ-ısa* (MT/R 150-10); *kağacı* (KBD, 182-7); *ağıncısı* (KBD, 521-11); *göz açıcı* (MT/R 131-11) vb.

{+dAş} (+daş, +deş)

İsimlerden çoklukla ortaklık ve beraberlik bildiren isimler türeten bir ektir. Çok az örneği ile karşılaşmıştır.

yoldaş (GN/A, 141a-12); *kağaşumuzuñ* (MT/R 61-15).

{+cUK} (+cuğ, +cük)

İsimlerden ve sıfatlardan küçültme, pekiştirme, sevgi veya acıma ifade eden isimler türetir. Bu dönemde henüz dudak uyumuna girmemiş olan ek, daima yuvarlak ünlülü alt biçimbirimleri ile kullanılmaktadır.

tavşancuğı (MT/R 251-8); *göñülcüğü* (KBD, 401-4); *cümlécügi* (MT/R 61-8); *dükelcügin* (MT/R 80-3).

{+CA} (+ca, +ce, +ça, +çe)

Ünlü sesbirim açısından her dönemde sadece düz, geniş ünlü sesbirime sahip olan bu ekin ünsüz sesbirim uyumuna uyacak tonsuz alt biçimbirimlerine bu dönemde daha az rastlanmakta olup daha çok tonlu alt biçimbirimleriyle karşılaşmaktadır. Ekin ana işlevi, eşitlik bildirmesidir. Fakat aynı zamanda eklendiği sözcüğün türüne göre ‘yakınlık’ bildirmesiyle sıfat, ‘...kadar’ anlamı vermesiyle de zarf olarak kullanılır.

kanca (GN/A, 90b-4); *bunca* (KBD, 102-5); *şunca* (MT/R 30-1); *anca* (MT/R 51-7); *ardınca* (GN/A, 160b-7); *böylece* (KBD, 82-10); *iki zûkağ uzunınca* ‘uzunluğu kadar’ (GN/A, 180b-9); *yanuñca* ‘yanın sıra’ (GN/A, 190b-13); *ağırınca* ‘ağırlığı kadar’ (MT/R 220-2); *şartınca* (KBD, 101-9); *kalca* (KBD, 142-6); *yaluñuzca* (KBD, 481-12); *nice* (GN/A, 50b-3); *öñince* (GN/A, 180b-7); *bükdügince* (GN/A, 181a-8); *zerrece* (GN/A, 270b-12); *ileyince* (MT/R 71-6); *merhemcedür* (MT/R 140-2); *âlemcedür* (MT/R 140-2); *günce* (MT/R 220-3); *aksince* (KBD, 61-15); *yirlüceyiken* (KBD, 141-4); *ignece* (KBD, 241-7); *ömrince* (KBD, 242-6); *yirince* (KBD, 381-3); *gicelerince* (KBD, 521-3).

{+cAK} (+cağ, +cek)

{+CA} ekinin {+ok} pekiştirme ekiyle kaynaşmasından oluşan bu ek, incelenen metinlerde işlekliliği daha az olan eklerden olup sıfat ve zarf işlevinde sözcükler türetmektedir.

gökcek (GN/A, 181a-2); *oyuncak* (MT/R 201-15); *yalıncağ tenden* (MT/R 240-9).

{+lAyIn} (+layın, +leyin)

Bu ek ‘gibi’ edatının yerini tutmaktadır.

bencileyin (KBD, 182-16); *sencileyin* (MT/R 231-4); *ancılayın* (GN/A, 130b-6); *bizçileyin* (KBD, 2-10).

{+Incl} (+ıncı, +inci)

Sıra sayı ekidir.

ikinci (GN/A, 30b- 13); *üçüncü* (MT/R 263-4); *dördüncü* (MT/R 263-3); *beşinci* (MT/R 263-2); *altıncı* (GN/A, 321a-10); *yedinci* (GN/A, 340b-8); *dokuzuncu* (MT/R 262-13); *sekizinci* (MT/R 262-14)vb.

3.1.1.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İsimden İsim Yapma Ekleri

{+I°K } (+lık, +lik, +luğ, +lük, +lıg, +lig, +nuğ, +nik, +nuh, +luğ, +lüh, +lī, -lā)

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında da her dönemde olduğu gibi işlek olarak kullanılan bu ekin hem XIV. Orta Anadolu Türkçesi, hem de STT'den ayrılan yönü, çeşitli fonetik sebeplerle +nık/+nik, +lıg/+lig, +lī<+lık-ı, +nuh, -lā<+lık-a, +luğ/+lüh gibi alt biçimbirimlerinin daha da çeşitlenmesidir.

bazarlıh (NEV, 2/11); *oğumuşlüm* yoğ (NEV, 6/32); *bozuğluğ* (NEV, 7/24); *başlıh* (KIR, XXXVI/279); *sırdaşlıh* (KIR, LXV/20); *mezerlā* 'mezarlığa' (KIR, I/26); *ğurbannıh* (KIR, II/216); *dērmennik* (KIR, XXXIV/16); *atçılı* 'atçılığı' (KIR, XXXIII/23); *unnuh* 'unluk' (KIR, XXIV/49); *susuzluğ* (KIR, LXVII/17); *fahırlığ* 'ıdı' 'fakirlik idi' (KIR, LVII/1); *ıramazannıh* 'ramazanlık' (KIR, XXXVI/222); *gıcıklık* (SİV, 2/10); *bolluk* (SİV, 46/3); *éyilik* 'iyilik' (SİV, 79/20); *kişilig* (SİV, 66/75); *padilahlıg* (SİV, 90/27); *analī* 'analığı' (SİV, 97/39); *ğışluğ* 'kışlık' (SİV, 35/37); *ğutlıh* 'kıtlık' (SİV, 48/43); *arhadaşlıh* 'arkadaşlık' (SİV, 66/102); *günnük* 'günlük' (SİV, 39/2); *gelinnik* (KMA, 32/2); *hırhızlık* (KMA, 47/28); *ocağlıh* 'ocaklık' (KAM, 62/10); *ğışilig* 'kişilik (yeni elbise)' (KMA, 87/16); *köleligden* 'kölelikten' (KMA, 153/5) vb.

{+I°}, (+lı, +li, +lu, +lü, +nı, +ni)

Bu ekin incelenen ağzlarında ilerleyici benzeşmeden dolayı +nı, +ni alt biçimbirimleri de bulunmaktadır.

saplı tası (NEV, 1/9); *yollu* (NEV, 6/20); *ķóylü* (KIR, II/73; SİV, 139/46); *iki taravlı* ‘iki taraflı’ (KIR, II/70); *deliğanni* ‘delikanlı’ (KIR, II/58; SİV, 9/11; KMA, 20/13); *şennikli* ‘şenlikli’ (KIR, LXIV/72); *evli barglı* ‘evli barklı’ (KIR, XXIV/4); *nişannılı* ‘nişanlılı’ (KIR, VIII/4; KMA, 32/18); *domurcuğlı* ‘tonmurcuklu’ (KIR, LXV/61); *iki dinni* ‘iki dinli’ (KIR, XLII/75); *daşlı* ‘taşlı’ (SİV, 3/6); *đayıtlı* ‘kayıtlı’ (SİV, 8/17); *ūrlu* ‘uğurlu’ (SİV, 58/24); *suvanni* ‘soğanlı’ (SİV, 26/43); *nomaralı* ‘numaralı’ (KMA, 55/16); *ūnnü* ‘ūnlü’ (KMA, 20/13); *çamanni* ‘çamanlı’ (KMA, 40/25) vb.

{+s^oz}, (+sız, +siz, +suz, +süz)

Tarihî dönemde sadece yuvarlak ūnlü sesbirimli olan ek, bölge ağızlarında tıplı STT’de olduğu gibi dudak uyumuna bağlanmış şekilde kullanılmaktadır.

maişsiz (NEV, 7/17); *davılsız* ‘davulsuz’ (KIR, II/55); *medetsiz* (KIR, II/78); *hocasız* (KIR, XXX/20); *yoşsuznuğnan* (KIR, LVII/62); *đórgüsüssün* ‘görgüsüzsün’ (KIR, LVII/45; KMA, 101/22); *çöpsüz* (SİV, 3/11); *kefinsiz* ‘kefensiz’ (SİV, 93/27), *odunsuz* (SİV, 161/52); *işsizlik* (SİV, 57/63); *damarsız* (KMA, 63/12); *cansız* (KMA, 17/3); *abdessiz* (KMA, 19/1); *hoşnutsuzluğ* (KMA, 100/17) vb.

{+C^o}, (+cı, +ci, +cu, +cü, +çı, +çi, +çu, +çü)

Tarihî dönemde sadece düz, dar ūnlü sesbirime sahip olan ek, bölge ağızlarında STT’de olduğu gibi dudak uyumuna bağlanmış şekilde kullanılmaktadır. Biçimbirim yer yer ūnsüz sesbirim uyumuna aykırı kullanımları ile karşılaşılmaktadır.

yolcu (KIR, II/37); *oğuntucu* ‘KIR, LVII/49); *dūūrçülük* ‘dünürçülük’ (KIR, LXIV/4); *davılçı* ‘davulcu’ (KIR, II/59); *đapıcılar* ‘kapıcılar’ (KIR, L/53); *yalançı dünya* (KIR, XLVII/8); *bazarcı* ‘pazarcı’ (KIR, LXVII/60); *aşçı* (SİV; 2/9); *đasteci* ‘gazeteci’ (SİV; 9/5); *bahçivancı* (SİV, 89/13); *bosdancı* (SİV, 56/50); *dilençi* (SİV, 4/54); *đurbetci* (SİV, 8/14); *sazçı* ‘sazcı’ (SİV, 79/79) vb.

Bayraktar, KMA’da bu ekin sadece tonlu şekillerinin kullanıldığını dile getirmiştir (Bayraktar 2004: 215): *đalaycı* (KMA, 19/10), *avcılar* (KMA, 34/3); *basdırmacı* (KMA, 34/9); *icci* ‘işçi’ (KMA, 92/27); *becisi* (KMA, 120/15).

{+dAş} (+daş, +deş)

Ekin kullanıldığı örnekler, XIV. yüzyıl Türkçesine göre daha çeşitlenmiştir.

ğardaş ‘kardeş’ (KIR, II/2; SİV; 161/42; KMA, 29/5); *arhadaş* ‘arkadaş’ (KIR, VI/53; KMA, 20/17); *vatandaş* (KIR, LV/4; SİV, 137/18); *haldaş* (KIR, LVIII/69); *soydaşlarımıza* (SİV, 151/26); *yoldaş* (SİV, 152/30); *çādaş* ‘çağdaş’ (KMA, 33/2) vb.

{+c°K}, (+cık, +cik, +cuk, +cük, +cığ, +cig, +cih)

İşlevsellik yönünden tarihî dönem veya STT’den bir farkı olmayan bu ekin alt biçimbirimlerinde çeşitlenmeler olmuştur.

incecik (NEV, 1/11); *şindicik* (KIR, XVIII/8); *ufacıh* (KIR, LXII/44); *ğızılcih* ‘kızılçık’ (KIR, XXXII/20); *ğüçücüğ* ‘küçücük’ (KIR, XXXI/44); *acıh* ‘azıcık’ (KIR, VI/25); *ufacığ* (SİV, 131/25); *incecikce* ‘incecikçe’ (SİV, 140/51); *ecik* ‘azıcık’ (SİV, 145/13); *buncācığ* ‘bu kadarçık’ (SİV, 85/46); *ecük* ‘azıcık’ (SİV, 3/14); *gencecükken* ‘gencecikken’ (SİV, 28/12); *sıcacıh* ‘sıcacık’ (KMA, 25/18); *ızıcıh* ‘azıcık’ (NEV, 1/60); *ıcıh* ‘azıcık’ (KMA, 60/22; NEV, 1/42); *gelincik* (KMA, 96/13) vb.

{+lAyIn} (+layın, +leyin)

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde ‘gibi’ anlamı veren bu ek, STT’de ve günümüz Orta Anadolu Türkçesinde zaman isimlerine getirilerek onları zaman zarfı yapmaktadır.

zabānan ‘sabahleyin’ (NEV, 3/8); *sabaylēn* ‘sabahleyin’ (KIR, XXIII/44); *āşamleyin* ‘akşamleyin’ (KIR, LXVIII/74); *āşamneyin* ‘akşamleyin’ (KIR, XIII/27); *zabānan* ‘sabahleyin’ (KIR, LXX/67); *ğuşluhleyin* ‘kuşluk vakti’ (KIR, VI/31); *ōlenneyin* ‘öğlenleyin’ (KIR, XXIX/75); *zabālayın* ‘sabahleyin’ (KIR, L/178); *zabahleyin* ‘sabahleyin’ (SİV, 69/27); *sabahleyin* (SİV, 73/30; KMA, 23/6) vb.

{+°nc°}, (+ıncı, +inci, +uncu, +üncü)

Ekin kullanımında herhangi bir değişiklik yoktur.

yirminci (KIR, LXVII/72); *birinci* (KIR, XXXIII/6); *ikincisi* (KIR, LIX/114); *dördüncü* (SİV, 84/23); *doğuzuncu* (SİV, 104/71); *onuncu* (SİV, 155/32); *yidinci* (KMA, 155/6) vb.

3.1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

3.1.1.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Fiilden İsim Yapma Ekleri

{-°} (-ı, -i, -u, -ü)

iyiler ‘iyi: yiyecek’ (GN/A, 181a-2);

bilüsi ‘bil-ü’ (GN/A, 30b- 2); *örtülü* ‘örtül-ü’ (GN/A, 31a-7); *şatu bazâr* ‘sat-u’ (GN/A, 50b-12); *sovuğ* ‘sovu-k’ (GN/A, 80b-14); *uyanuk* ‘uyan-uk’ (GN/A, 181a-1); *yazular* ‘yaz-u’ (GN/A, 230b-14); *tolu* ‘tol-u’ (MT/R 2-9); *şanuları* ‘san-u’ (KBD, 421-6); *ölüdür* ‘öl-ü’ (GN/A, 281a-9)

{-G°} (-ğü, -gü)

Biçimbirim, bu dönemde sadece yuvarlak ünlü sesbirime sahiptir.

sevgülü (GN/A, 210b-9)

{-(°)K} (-(u)ğ, -(ü)k)

Biçimbirimin önüne gelen bağlantı ünlü sesbirimi, bu dönemde sadece yuvarlaktır.

ayruğ-ısa (GN/A, 30b- 4); *artuğ* (GN/A, 31a-5); *eksük* (MT/R 51-10); *açuk* (MT/R 181-1); *tağuh* ‘dağmık’ (KBD, 22a-15); *esrük* (KBD, 142-8); *bölükde* (GN/A, 200b-6); *delük* (KBD, 1-9); *uyanuk* (GN/A, 181a-1); *döşegüm* (KBD, 22-10) vb.

Fakat bir örnekte: *tolaşığı* (KBD, 62a-15).

{-(°)m} (-ım, -im, -um, -üm)

soğum (MT/R 10-8); *ölümi* (MT/R 110-2); *yarım* (KBD, 441-6).

{-°c°} (-ıcı, -ici)

açııcı (MT/R 131-11); *yüzücü* (MT/R 71-15); *düzücü* (MT/R 270-7).

{-ğuç}

aldağucdur (GN/A, 191a-5)

{-cek}

Tek bir örnekle karşılaşmıştır.

emcegin (KBD, 62-12).

3.1.1.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Fiilden İsim Yapma Ekleri

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında kullanılan fiilden isim yapma ekleri, tıpkı diğer türetme ekleri gibi fonetik olaylarla açıklanabilecek birtakım değişiklikler dışında STT ile paralellik göstermektedir. İncelenen bu ağzlarda, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde görülen fiilden isim yapma eklerinin fonetik bakımdan zenginleştiği ve alt biçimbirimlerinin çeşitlenerek arttığı görülmektedir. Bunlar;

{-°} (-ı, -i, -u, -ü)

dağı ‘taki’ (KIR, XXXIII/21); *dürü* (KIR, I/53); *yazılı* (KIR, XXXII/46); *sızıynan* (KIR, VII/12); *ayrılığ* ‘ayrılık’ (KIR, XXIV/6); *dikili* (SİV, 62/46); *ekili* (KIR, 62/46); *yazı* (SİV, 142/27); *gorğu* ‘korku’ (KMA; 119/24); *ölü* (KMA, 36/4) vb.

{-AK} (-ağ, -ek, -ağ, -ağ, -eg)

bineg daşı ‘bin-ek’ (KIR, LV/222); *ōlaniñ yatāni* ‘yat-ak’ (KIR, II/162); *ğıvrağ* ‘kıvrır-ak’ (KIR, LXXI/33); *yatağ* ‘KMA, 128/18); *pıçağ* ‘bıçak’ (KMA, 29/14); *gevşek* ‘KMA, 37/10); *gorhağ* ‘korkak’ (KMA, 61/13); *elek* ‘SİV, 52/14); *gaçak* ‘kaçak’ (SİV, 63/25); *gonağ* ‘konak’ (SİV, 92/11) vb.

{-(°)K} (-k, -k, -h, -ik, -ik, -uk, -ük,-ih, -uh)

oyuh (NEV, 4/50); *soluh* (NEV, 4/52); *isdek* 'istek' (KMA, 42/27); *artih* 'artık' (KMA, 139/1); *yihih* 'yıkık' (KMA, 147/5); *belik* 'bölük' (KMA, 20/23); *depik* 'tepidik' (KIR, L/55); *bitişik* (KIR, LXVII/2); *gömük* (KIR, LXVII/35); *ğuşah* 'kuşak' (KIR, I/36); *delik* (SİV, 97/53); *yanık* (SİV; 74/6) vb.

{-(°)m} (-im, -im, -um, -üm)

Çok işlek bir ektir.

dilim (KIR, L/20); *ölüm* (KIR, XIV/60; SİV, 100/45); *yerleşim* (KIR, XXXIV/38); *alim satım* (KIR, LXI/76); *geçim* (KIR, V/69; KMA, 138/3); *dürüm* (KIR, VI/22); *yudum* (SİV, 61/8; KMA, 43/1); *verim* (SİV, 75/19); *doum* 'doğum' (SİV, 138/15); *dahım* 'takım' (KMA, 98/6) vb.

{-G°}, {-K°}, (-ğı,-gi, -ğu, -gü, -kı,-ki, -ku,-kü)

Çok işlek bir ektir.

işlengi (KIR, LIV/52); *görgüsüssün* 'görgü' (KIR, LVII/45; KMA, 109/5); *sarğıya* (KIR, LXI/74); *sorğu* (KIR, XIV/23); *atkıynan* 'atkı ile' (KIR, XXXVI/79); *bürgü* (KIR, XLVI-b/40); *örgü* (KIR, LVIII/185); *içgi* 'içki' (KIR, LXI/38); *işgi* 'içki' (SİV, 9/41; KMA, 23/14); *bilgi* (SİV, 65/1; KMA, 19/20); *sevgi* (KMA, 32/10) vb.

{-G°n}, {-K°n}, (-gın,-gin, -gun,-gün; -kın, -kin, -kun, -kün)

gaçğinnarı 'kaçınları' (KIR, LXVII/62); *ergin* (KMA, 40/26); *seşgin* 'seçkin' (KMA, 65/1); *gergin* (KMA, 128/6; SİV, 70/41); *başkın* (KIR, LII/43); *erişgin* 'erişkin' (SİV, 4/16); *kesgin* (SİV, 90/70); *uygun* (SİV, 135/12) vb.

{-°c°}, (-ıcı, ici, -ucu, -ücü)

oğuyucu (NEV, 2/16).

3.1.2. İsim Çekimi Ekleri

3.1.2.1. Hâl Ekleri

3.1.2.1.1. Yalın Hâl

3.1.2.1.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yalın Hâl

ET'den günümüze kadar, Türkçenin her devrinde eksiz olarak karşımıza çıkar. Bazen ismin diğer hâllerinin de yalın hâlde, yani eksiz olarak kullanıldığı görülmektedir.

a. kök ve tabanlarda: bunda *şerbet* yok seni *qandurası* (GN/A, 300b-6); görseñe kim dürlü *cevher* dökilür (GN/A, 80b-11); *muştafâ* geldi cihâna *muştafâ* (GN/A, 100b-14); ol *kelebek* vardı mumı görmege (MT/R 281-12); *tavşan* aşılandan girü *qalur*-ıdı (MT/R 251-2); *yalguz* degülem belki cihan hüsnine 'âşık (KBD, 122-9)

b. çokluk eki almış sözcüklerde: anca *sağ kişiler* öldi 'âkıbet (MT/R 110-15); bunca *qocalar* dirildi genc-ile (MT/R 111-2); *kelebekler* cümle şûra düşdiler (MT/R 281-7); düşdi *şürahiler* bu dem ol sebab-ile *qulqula* (KBD, 302-11); *özgeler* kâğıd u midâd oñıya (KBD, 401-13); ol nefesden *qamular* fâide duta (GN/A, 60b- 13) vb.

c. İyelik eki almış isimlerde²⁸: senüñ aduñla bile yazdum *adum* (GN/A, 11a-2); 'ömri uzundur ola ki 'ömrüm uzana (KBD, 42-12); yarlıgaya tağdan ağır *yazıguñ* (GN/A, 330b-15); ol qadar eskimiş-idi *tonumuz* (MT/R 61-5); *cânumuz* añlamadın ol cihâna aşurma (KBD, 362-7) vb.

d. Zamirlerde: dür-dânedür derüñ ü velî *ben* söyleyimezem (KBD, 362-10); *ben* dilerem kim bularuñ yazuğın (MT/R 210-3); *biz* getürmişüz anı k'adını baba urmuşuz (KBD, 162-8); pes bu nefsi *siz* bilüñ key mu'teber (GN/A, 350b-15); tâ *hüd anlar* niçe taqrîr eyledi (MT/R 201-1) vb.

²⁸ İyelik ekli sözcüklerin bu yalın hâli, çoklukla yükleme, ilgi hâli gibi başka bir hâl ekinin yerini tutabilmektedir.

3.1.2.1.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Yalın Hâl

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında yalın hâl kullanımında bir değişiklik yoktur.

a. kök ve tabanlarda: oruya bir *ocağ* gürmuş (KMA, 140/19); sinilerde *bağl*ava *bórek* yapıldı (KMA, 111/22); bu arada *ğız* gider (KMA, 89/4); *bulgur çorb*ası bişirilirdi (KMA, 82/13); *türkü* yağar (NEV, 30/50), *ben masal* bilemem (NEV, 41/26); bize *ateş* sıhdılar (NEV, 48/35); *cirid* oynardı (KIR, XXXIII/27); *ğız* gelir (NEV, 6/2) vb.

b. çokluk eki almış sözcüklerde: *avşarlar* var (KMA, 129/11); *düzenner* düzüldü bitdi (KMA, 110/ 3); *irkekler* bi tarafa *ğadinnar* bir tarafa oturullar (KMA, 96/22); *ğäv*eler dādılırdı (KMA, 97/26); *ne*bim *ğayrı torunnar* var (NEV, 31/1); *ğadinnar kilim* doğur (KIR; XXIV/34); *araplar* da oynayı oynayı giderdi (KIR, XVI/57); *toğmağ* buluruğ (NEV, 1/15) vb.

c. Zamirlerde: *biz* buruya niye geldik (KMA, 97/13); *sen* nası yidiñ (KMA, 39/17); *ben* ordan bindim (NEV, 29/36); *sen* beni oynaddıñ (KIR, XLI/59) vb.

3.1.2.1.2. İlgi Hâli

3.1.2.1.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İlgi Hâli

İlgi hâli bu dönemde sadece yuvarlak ünlü sesbirimli $\{+(n)^{\circ}\tilde{n}\}$ ekiyle karşılaşmıştır. Sonesleri ünsüz sesbirim ile biten sözcüklerden sonra $\{+^{\circ}\tilde{n}\}$, ünlü sesbirim ile biten sözcüklerden sonra ise $\{+n^{\circ}\tilde{n}\}$ ekleri gelir. Az da olsa eksiz kullanımları da görülmektedir. İlgi hâli eki, ismin fille bağ kuran diğer hâl eklerinden farklı olarak isimle isim arasında bir bağ kurar. Bu durumdan dolayı birçok araştırmacının aksine Karahan (1999), Gülsevin (2007: 29), Bulak (2017) gibi araştırmacılar, bu ekin isim hâl ekleri dışında ele alınması gerektiğini savunur.

eksiz kullanımı

ikimiz arasında kalmadı ikilik hiç (KBD, 141-9); *dilerem ayağ*uñ *tozun*ı gözüme sürme (KBD, 161-14); *hem giresin ulular dir*ligine (GN/A, 30b- 10)

{+(n)^on̄} (+uñ, +üñ, +nuñ, +nüñ)

anuñ ardınca işitdi (GN/A, 6a- 15); cümle *senüñ* dostlığıñçun eyledüm (GN/A, 11a-2); kim bulardur *kamunuñ* yüzi şuyı (GN/A, 11a-15); anuñ-ıla bu *şunuñ* hâli döner (GN/A, 230b-12); *gördüğüñ* şahsı mihâla urmaduñ (MT/R 11-5); *kardeşumuzuñ* etini yimedük (MT/R 61-15); ev *biribiriniñ* içinde durak (MT/R 131-12); *gemiciniñ* işi oldur pes n’ide (MT/R 140-8); *ağzınuñ* dudağını od öpiser (MT/R 150-5); vişal *gicesiniñ* subhı urdı bir dem-i serd (KBD, 61-2); dil dağı la’l *ağzınuñ* noktası sırrın (KBD, 181-10); defterde ki her *nesenenüñ* misli yazılmış (KBD, 422-8) vb.

3.1.2.1.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İlgi Hâli

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ilgi hâli ekleri dudak uyumuna bağlanmış şekilde çeşitli alt biçimbirimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Sadece SİV’in I. ağız yöresinde dudak uyumsuzluğu görülmektedir (Demir-Şen 2006: 147). Bu çeşitlenmede hem XIV. yüzyıldaki gibi damak n [n̄]’li altbiçimbirimleri, hem de STT’deki gibi diş-eti damak /n/’li kullanımları yer almaktadır. Ayrıca ünlü sesbirim ile biten sözcüklere /y/ bağlantı ünlü sesbirimli {+^on̄} alt biçimbirimi de gelebilmektedir.

İlgi hâli eki *ben* ve *biz* zamirlerinde Batı Türkçesinde EAT’de {+Um}; STT’de ise {+Im} şeklinde çekimlenmektedir. Ancak ET döneminde bu zamirlere de tıpkı diğer şahıs zamirlerinde olduğu gibi {+In̄} eki ekleniyordu (Korkmaz 2007, 270). Bu konuda NEV’de dikkat çeken bir örneklerle karşılaşmıştır. Şöyleki NEV’de birinci şahıs zamirlerinin aitlik eki {+ki} ile çekime girmesinde bu ekin öncesindeki ilgi hâli eki {+im} değil, tıpkı ET’de olduğu gibi {+in̄} ile çekimlenmiştir: *beniñki* bir günde ğurudu (NEV, 1/14); *biziñki* de duruyodu (NEV, 4/43)

{+(n)^oN} (+ñ, +ın, +in, +iñ, iñ, +nun, +nin, +nuñ, +niñ; +un, +ün, +uñ, +üñ, +nun, +nün, +nuñ, +nüñ)

toprāñ altı (NEV, 6/23); *çolūñ* *çocūñ* elini (NEV, 2/23); *memmediñ* gözleri (KIR, XXXVII/13); *adamnariñ* ğafası (KIR, XLVII/15); *allahıñ* emri (KIR, II/26); *anasızın* yolu (KIR, LXII/47); *emmimiñ* ölü ‘amcamın oğlu’ (KIR, XI/50); *daşın* başına (SİV, 4/39); *ğızın* babası (SİV, 15/37); *çulların* üsdüne (SİV; 68/19); *ateşiñ*

üsdünden (SİV, 94/5); *adamıñ* elinden (SİV, 106/14); *seniñ* gözlerine (SİV, 138/54); *ğarıñ* yüzünü (SİV; 161/22); *geşleriñ* ‘gençlerin’ (KMA, 20/6); *ķoyümüzüñ* dilā ‘ķöyümüzün dileği’ (NEV, 9/1); *mezeriñ* bōrüne ‘mezarın yanına’ (NEV, 4/33) vb.

bi *deneniñ* içine (NEV, 1/8); *buranıñ* gelini (NEV, 2/23); *ğapınıñ* arasından (KIR, II/132); *kiminiñ* başı (KIR, XLI/38); *analının* yolu (LXII/46); *bunuñ* cevābı (KIR, XLIII/58); *onun* desdesini (SİV, 2/30); *elinin* suyunu (SİV, 3/37); *suvanın* ğabıķlarını (SİV, 70/32), *avucunuñ* içine (SİV, 132/27); *bunuñ* torunu (SİV, 144/9); *masasınıñ* üsdüne (SİV, 144/25); *ğalenin* atları (SİV, 161/13); *berikiniñ* (KMA, 17/15); *böyünüñ* ‘büyüğünün’ (KMA, 38/9); *almanrıñ* ‘Almanların’ (KMA, 17/4); *ķoprünüñ* yanına ‘ķöprünün yanına’ (NEV, 29/9); *ğaf dađınıñ* ardına (NEV, 33/4) vb.

{+(y)^oñ} (+yüñ, +yiñ, +yuñ, +yüñ)

Bu ek KIR’da çok yaygın kullanılmaktadır (Günşen 2000: 100).

bacıyıñ gözünden (KIR, XLVI-b/75); *anneyiñ* gözü (KIR, XLIV/92); *döşleriñ* yarası (KIR, XLVI-b/91); *buynuzuyuñ* biri (KIR, XVII/37); *resūluyuñ* ümmeti (KIR, XIV/31); *emmiyiñ* dúúnünde (KIR, XVI/46); *saçıyıñ* teli (KIR, LXV/59), *anayıñ* (KMA, 144/25) vb.

hece kaynaşması ile:

İlgi hâli eki /k/, /g/, /ğ/, /h/ sesleriyle biten bir isme eklendiğinde bu seslerin eriyip kaybolması sonucu bu seslerden önceki ünlü sesbirim ile hece kaynaşmasına uğrayabilmektedir.

ekmāñ azını ‘ekmek-in azını’ (KIR, XIX/2); *felāñ* işine ‘felek-in işine’ (KIR, LXVII/46); *pātişāñ* ğızını ‘padişah-ın kızını’ (KIR, XXXV/4); *sicāñ* altında (KIR, XL/21); *erkēñ* babası ‘erkek-in babası’ (KIR, LXIV/35); *ekmēñ* ununu (SİV, 33/39); *erkēñ* evinde (SİV, 34/7); *beşin* içinde (SİV, 93/20); *geyiñ* yavrusunu (SİV, 138/25); *bāñ* ‘bağın’ (KMA, 24/14); *ayāñ* ‘ayağının’ (KMA, 24/20); *sēñ* ‘senin’ (KMA, 67/19) vb.

3.1.2.1.3. Yükleme Hâli

3.1.2.1.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yükleme Hâli

Yükleme hâli, ismi kendisine etki eden geçişli bir fiile bağlayan bir hâl olup bazen ekli bazen eksiz olarak görülmektedir (Ergin 2004: 231). Eksiz kullanımının dışında EAT'deki diğer metinlerde olduğu gibi, incelediğimiz metinlerde de üç türlü yükleme hâli eki bulunmaktadır. Bunlar genel yükleme hâli eki $\{+(y)I\}$ üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen yükleme hâli eki $\{+n\}$; ET'de zamirlerden sonra gelen yükleme hâli eki $\{+nI\}$.

eksiz yükleme hâli

senüñ aduñla bile yazdum *adum* (GN/A, 11a-2); anuñ-ıla *göñlümüz* şâd eylemek (GN/A, 11a-9); yimiş-idi *etim* ol kurd benüm (GN/A, 130b-3); dut *kuñlağüñ* bir dem oñt bendin yaña (GN/A, 131a-15); yarlıgaya tağdan ağır *yazıguñ* (GN/A, 330b-15); düşmen ura *başım* taşa gerek (KBD, 62-4)

$\{+(y)^o\}$ $\{+(y)I,+(y)i\}$

Bu ek ET'de isimlerden sonra gelen $\{+G\}$ yükleme hâli ekinin önündeki ünlü sesbirimi kendi bünyesine alıp $\{+^oG\}$ hâline gelmesinden sonra Batı Türkçesinde eklerin sonundaki $/ğ/$ ve $/g/$ 'nin düşmesi ile ortaya çıkmış bir ektir (Ergin 1997: 449). Bu dönemde ekin sadece düz ünlü sesbirimli şekilleri bulunmakla birlikte ek dudak uyumuna girmemektedir.

'akl-ı kül ilkin işitdi ol *üni* (GN/A, 6a- 14); *çeşmeyi* kim ol ağıtdı kim kese (GN/A, 10b- 8); kendüsi bildi vü buldı *tañrıyı* (GN/A, 90b-7); aya *hatm* itdi vü biri *ılduzu* (MT/R 2-13); eydür *oymı* ço sür atı ilerü (MT/R 81-4); eydesin 'ahd ü *vefâyı* n'itdüñüz (MT/R 91-3); *şayruyı* çün sağdan eylersin temîz (MT/R 111-3); yüz ayağına sürerem ol *yohuşı* aşam diyü (KBD, 201-1); sen şanma ol *şanuyı* ki ben andan oşanam (KBD, 441-3); *ideceğüñi* idersin suçı bize yıрма (KBD, 362-2)

Zamirlere ve zamirin yerini tutan +ki aitlik ekine gelen +n° ekinin yerine, +(y)° ekinin geldiği de görülmektedir:

kim bu *gönlümdekiyi* göre-y-idüm (MT/R 131-4); şunu bilendür ki bildi *gendüyi* (GN/A, 90b-7).

{+n}

{+n} eki, EAT döneminde sadece üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılan bir yükleme hâli ekidir. Ancak bu dönemden günümüze doğru gelindikçe {+n} ekinin yerini, ET’de sadece zamirlere eklenen bir ek olan {+nI} ekinin aldığı görülmektedir. İncelediğimiz metinlerde de her iki ekin kullanım oranı birbirine yakındır. STT’de ise {+n} eki kullanımını yitirmiş görünmektedir.

{+n} ile:

allah *adın* eytlüm evvel ibtidâ (GN/A, 6a-2); mustafânuñ dört *yârin* yâd eylemek (GN/A, 11a-9); birlik eyle hağ *didârin* göresin (GN/A, 20b-10); eyle bitmişdür biri *birin* kımaz (GN/A, 20b-14); geçüre *oğlanlığın* hağ kıpuda (GN/A, 51a-8); *gendüzün* bilmeyene da‘vî harâm (GN/A, 90b-9); rahmet ol eylük *biñarın* kıazana (GN/A, 361a-4); *kanadın* görenden ol kıuşı şoruñ (MT/R 3-3); *kılıcın* darta anı kim bir baña (MT/R 10-10); geçmege vü ‘ömr *boynın* urmağıl (MT/R 21-8); vir bâde ki *dadın* virürüz ‘işret ü ‘ıyşuñ (KBD, 361-3); lebüñden şordı göñül öz *devasın* (KBD, 182-4)

Araya zamir n’si (pronominal n) alarak :

vaşfını şerh eyledüm öñden şoña (GN/A, 140b-7); her birinüñ *adını* eydem ‘ayân (GN/A, 171a-5); dadmasaydı cânı bu ‘ışk *dadını* (GN/A, 211a-11); gösterüñ kim *dadını* virem aña (MT/R 10-10); mekke *yakın-ıduğunu* bildiler (MT/R 10-14); güllerüñ tüz *öldüğünü* tañlaruz (MT/R 20-6); *toñuzunu* yazı dapa göndürür (MT/R 40-10); göz *yaşını* kıan u cigerüm kıanın âb ider (KBD, 461-2); *kanını* baña buyurgıl kıanuñ-içün çelebi (KBD, 481-15); arañ *yağasını* ki pîrehen deride midür (KBD, 544-6) vb.

{+n^o} (+nı, +ni)

ET’de zamirlerden sonra gelen {+n^o}, EAT’de ve dolayısıyla incelediğimiz metinlerde arkaik bir şekil olarak birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır. STT’de de durum aynıdır.

bunu ıraqdan nite bildüñ ‘aceb (MT/R 11-6); sormağa üşenürem la’l-i lebinden *bunu* ki (KBD, 543-16); kim işitdi ilk *anı* ol ulu kul (GN/A, 6a-11); bülbül anı görmege gelmiş idi (MT/R 70-9) vb.

3.1.2.1.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Yükleme Hâli

Yükleme hâli, XIV. yüzyıl Türkçesindeki kullanımlarıyla uyum göstermektedir. Şöyle ki STT’nde karşılaşılmayan 3. şahıs iyelik eklerinden sonra gelen {+n} yükleme hâli eki ve bu hâlin eksiz kullanımı, KIR’da halen varlığını korumaktadır²⁹. Günümüz Orta Anadolu ağzlarının bu dönemden ayrılan yönü ise XIV. yüzyılda dudak uyumuna girmeyen ve hep düz ünlü sesbirimli olarak karşımıza çıkan {+(y)^o} ve {+n^o} ekleri, artık uyuma bağlanmış durumdadır. Ayrıca yine bölgede yükleme hâli eklerinin, çeşitli fonetik sebeplerden dolayı şekil değiştirmiş farklı kullanımlarıyla da karşılaşılmaktadır.

eksiz yükleme hâli:

bilemem *hikmetin* seniñ (KIR, LXV/83); *yüzüm* sürmek istiyom ‘yüzümü sürmek istiyorum’(KIR, VI/4); *hağğım* sana helâl_ etmem mısdafa ‘hakkımı sana helal etmem Mustafa’ (KIR, XXXVII/24).

{+(y)I}, {+(y)ı}, {+(y)i}, {+(y)u}, {+(y)ü}

ğazanı ilāni ğoruh ‘kazanı leğeni koyarız’ (NEV, 1/2); bu acı *beni* aralar (KIR, 102); hindi *ğızı* bindirip ‘şimdi kızını bindirip’ (KIR, LVII/60); *yavruları* babasız ğoduñ ‘yavruları babasız koydun’ (KIR, XXX/24); *yolunu* ğözlüyom ‘yolunu ğözlüyorum’ (KIR, LXVI/95); *māniyi* buyuralım (KIR, IV/17); *ötü yannıyı* bilemem ‘öte yanını

²⁹ Bu durumun diğer incelenen ağzlarda da olduğu düşünülmeyle birlikte ele alınan kaynak kitaplarda değinilmediği için sadece KIR’daki örnekleri gösterilebilmiştir.

bilemem' (KIR, XXXIV/44); *arabayı* goşarız 'arabayı koşarız' (KIR, LXII/30); *oĥulu* bırağdım 'okulu bıraktım' (SİV, 2/3); *ġurbannarını* keseller 'kurbanları keserler' (SİV, 23/8); *toprāni* süpürüyoğ 'toprağını süpürüyoruz' (SİV, 33/27); *gelini* aldım (SİV, 60/38); *duzunu* alırsun 'tuzunu alırsın' (SİV, 30/29); *mantıyı* (KMA, 71/17); *ġaynanayı* 'kaynanayı' (KMA, 77/9); *bebiyi* 'bebeği' (KMA, 77/27) vb.

{+N} (-n, -ñ)

pederiyiñ malın 'babasının malını' (KIR, XLVI-b/65); *havādisin* alıyom 'havadisini alıyorum' (KIR, XLVI-b/5); *ġóz yaşın* silmeli 'göz yaşını silmeli' (KIR, XIV/125); *etin* keseñ 'etini kesen' (KIR, XLIII/64); şer *ġoĥusun* aldı 'şer kokusunu aldı' (KIR, X/17); sözün *dōrusun* 'sözün doğrusunu' (KIR, XIV/197)

{+n°} (+ni, +ni, +nu, +nü)

döşedi *evini* (KIR, IV/70); yavrusınıñ *ġününü* 'yavrusunun ġününü' (KIR, IV/71); *yimāñi* yir 'yemeğini yer' (KIR, LXXI/81); *ġolanını* çekib ġamer tayı bindi (KIR, L/52);

hece kaynaşması ile (+a, +ā, +ā', +e):

Yaygın olarak duyulmaktadır.

yēmā' bişirmeye bulsaydım suyu 'yemek+i' (KIR, LXVII/27); *bayrā* ġadırlılar 'bayrak+i' (KIR, LXIV/14); adam da *ekmā'* getirmiş 'ekmek+i' (KIR, XIX/6); davulu *köçē* baña getiriller 'köçek+i' (KIR, XXXVI/10); *demircilí* ġavramış 'demircilik+i' (SİV, 15/27); *tavū* keser 'tavuk+u' (SİV, 46/47); *boncū* verir 'boncuk+u' (SİV, 66/64); *inē* sāmıya 'inek+i' (SİV, 60/16)

3.1.2.1.4. Yönelme Hâli

3.1.2.1.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yönelme

Hâli

Yönelme hâli, cümlede yükleme bağlı olarak isim soylu sözcüklerin gösterdiği nesneye, şahsa ya da belirttiği kavrama yöneliş, dönüş, girme, yaklaşma gibi durumları

bildirir (Topaloğlu 1989: 162). ET'den itibaren Doğu Türkçesinde {+KA} Şeklinde kullanılan ek, Batı Türkçesinde damak sesi /k/nin erimesiyle birlikte {(y)A} Şeklinde kullanılmıŐtır³⁰. Çok az da olsa eksiz kullanıldığı Örnekler de bulunmaktadır.

eksiz:

ķılıc-ıla anı iki böleyim (MT/R 10-11)

{+(y)A} +(y)a, +(y)e

ķullıđa durdı haķa ķarŐu yni (GN/A, 6a- 14); iy Çalab sen rzı ķıl *ķullaruňa* (GN/A, 11a- 7); iy 'aŐık sen *birliğe* virgil gönül (GN/A, 20b-2); *baķmađa ddra* lyık oldılar (GN/A, 20b- 11); *uyķuya* varsa dağı bile varur (GN/A, 21a-2); rzı oldu *baylığa yoĥsullıđa* (GN/A, 150b-2); gdm dut *kimseneye* buŐmađıl (MT/R 20-2); kim bu *taŐrađıya* beŐzer mi 'aceb (MT/R 131-2); *yoĥsula baya* girme dir *obaya* (KBD, 361-15); *yazuğa yazıla* mı ger ĥumrum (KBD, 241-12)

Ek, nc teklilik Şahıs iyelik ekinden sonra araya bir zamir n'si getirilerek kullanılır:

gendzine kendüsi nz eyledi (GN/A, 6a-8); *ķamusına* pdiŐh smurđ ola (MT/R 2-1); yri oğrına diŐin biler-idi (MT/R 21-3); hem giresin ulular *dirliğine* (GN/A, 30b- 10); dartılup umaķ *içine* girmedk (MT/R 60-3); irerse el *eteginde* muĥkem ttaram (KBD, 261-6) vb.

Bu dönemde {-mAK} isim-fiil ekine, düz geniş ünlü sesbirime sahip olan yönelme eki eklendiğinde sondaki damak sesinin henüz korunduğu görülmektedir. Bu ses günümüze doğru gelindiğinde nce sızıcılaŐıp, tonlulaşarak /đ/ sesine dönüşmüş (almağa, durmağa vb.), ardından da yarı ünlü bir ses olan /y/ sesine dönüşmüştür (almaya, durmaya vb.):

³⁰ Yönelme hali ekinin yapısı hakkında ileri sürülen görüşler, fonksiyon ve çeşitli ifadeleri için bkz. Kemal Eraslan, "Eski Türkçede Yönelme (Dativ) Hli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri" İ.. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, C. XXIX, 2000, s.67-76.

oturursa *durmağa* yok tâkati (GN/A, 50b-7); ne yirüñdür bu maħalle *durmağa* (MT/R 31-13); illa seni *almağa* kuvvet kanı (MT/R 50-1); *tolaşmağa* yararadı gîsûsına (KBD, 81b-4); bili kılına *irmege* bir ‘aķabe var ortada (KBD, 201-1)

Ayrıca STT’de ‘*kendi*’ dönüşlülük zamirine yönelme hâli eklendiğinde iki ünlü sesbirim arasına zamir n’si eklenilmektedir. XIV. yüzyılda ise zamir n’si değil, /y/ bağlantı ünsüz sesbiriminin eklendiği saptanmıştır:

ol ki nefsi maħkum oldı *gendüye* (GN/A, 60b- 7); her ne kim *gendüye* inanur-ıduk (MT/R 61-13); her ne kim *gendüye* inanur-ıduk (MT/R 61-13); ğaybeti *gendüye* iş eyler-ise (MT/R 150-4)

3.1.2.1.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Yönelme Hâli

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında yönelme hâli eki, hem tarihî dönem, hem de STT’deki kullanımlarıyla örtüşmektedir.

{+(y)A} +(y)a, -(y)e

yere kómerler ‘yere gömerler’ (KIR, II/65); *asgere* gètti (KIR, LVII/22); *ata* binerdik (KIR, I/17); *ġarşıya* geçer (KIR, XXXIII/38); bir *araya* gelir (KIR, II/58); *içeriye* dineldiler (KIR, LXII/38); *Yemene* gètti (SİV, 43/72); *köye* gelmişler (SİV, 138/41); *deirmene* götürrüz (SİV; 58/4); *dışarıya* (KMA, 75/3); *yirine* geğerdi (KMA, 102/7); düġún *sāyibine* ‘düġün sahibine’ (KIR, II/59); *azalmıya* başlardı (KMA, 120/12) vb.

Bu hâl eki üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra araya zamir n’si alarak kullanılmaktadır. NEV’de bir örnekte ekin bu şekilde kullanımında farklı bir fonksiyonda yani sebep bildirme fonksiyonunda kullanıldığı görülmüştür: *sıcaħ oldūna* temmusda beniñki bir ġünde ġurudu (NEV, 1/14).

hece kaynaşması ile:

ġadinnar yāni eskiden dā bālıydı *müslümannā* ‘müslümanlık4a’ (KIR, XXIII/12); *toprā* ġoymuşlar ‘toprak+a’ (KIR, XXI/4); *ġalabalā* ‘kalabalık+a’

(XV/18); *goltā* oturmuş ‘koltuk+a’ (KIR, IV/31); *gulā* ‘kulak+a’ (KMA, 74/1); *yoḥar_ēlir* ‘yukarıya gelir’ (KMA, 40/6) vb.

3.1.2.1.5. Bulunma Hâli

3.1.2.1.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Bulunma

Hâli

ET ve STT’de {+DA} biçimbirimlerine sahip olan bulunma hâli, EAT döneminde ve dolayısıyla XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde yalnız tonlu ünsüz sesbirimiyle kullanılmaktadır. Ek, üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra ise araya bir zamir n’si almaktadır.

{+dA} (+da, +de)

ol *işikte* ol daḥı hem oldı *ḡul* (GN/A, 6a- 15); lâcerem *cânlarda* yazıldı adı (GN/A, 10b- 11); kim olasın rahmet *evinde* *ḡabûl* (GN/A, 20b-2); her ki *bunda* ikilikle *dirile* (GN/A, 20b-3); yarın *anda* *ḡamu dapa sürile* (GN/A, 20b-3); *bilelikdedür* niçe kim var ola (GN/A, 21a-1); âdemî *gönlindedür* *deḡşür ḡalüñ* (GN/A, 121a-7); *ḡapusında* ol *ḡızuñ bir ay tamâm* (MT/R 31-6); *bilüñde* *ḡü varlığı* *fenâ eyleye göñül* (KBD, 22a-2); *binde* ne *ḡopar dünyâda esrar bu gice* (KBD, 22a-4); *ḡarañuda* *şol gözleri nâzük diyelüm biz* (KBD, 61b-9); *gevdesi ortalḡıda* *lâşe gerek* (KBD, 62a-8); *bunca zemân lebün için saḡuñ ḡarañusındayam* (KBD, 102a-5); ‘ışḡ odını gizlemişüz bir avuç *topraḡda* biz (KBD, 162-6) vb.

3.1.2.1.5.1. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Bulunma Hâli

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında bulunma hâli eki, hem tarihî dönem, hem de STT’deki kullanımları ve işlevleriyle örtüşmektedir. Ancak ünsüz benzeşmesine girmeyerek tonlu {+dA} biçimbirimlerinin kullanılması, onu XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesine yaklaştırmaktadır.

{+dA} (+da, +de)

ḡüççükleri yanında *ḡalır, yanında yatar* (KIR, VIII/21-22); *ḡöyümüzde* (KIR, II/23; SİV, 2/2); *dışarda* *oynar* (KIR, XXIV/29); *sacda* *bişiriller* (KIR, II/196); *ḡapıda*

oturuyom (KIR, XXXVI/80); *şenlikde* (SİV, 31/21); *ortalıkda* (SİV, 161/55); *dêrmende* (SİV, 33/39); *ğarabükde* (SİV, 2/9); *āşda* ‘ağaçta’ (SİV, 15/146); *döşşekde* (SİV, 144/2); *üstünde* (KMA, 58/7); *pañgada* ‘bankada’ (KMA, 58/8); *İsdanbulda* (KMA, 57/8) vb.

3.1.2.1.6. Ayrılma Hâli

3.1.2.1.6.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ayrılma

Hâli

Ayrılma hâli, cümlede isim soylu sözcüklerin, yüklem belirtiği durumun nereden kaynaklandığını gösteren ve genellikle uzaklaşma, ayrılma ve sebep bildiren hâlidir (Topaloğlu 1989: 50). Ayrılma hâli ekinin tıpkı bulunma hâli ekinde olduğu gibi ET ve STT’de hem tonlu hem tonsuz biçimbirimleri olmasına rağmen EAT döneminde yalnızca tonlu biçimbirimleri bulunmaktadır. Bu ek de bu yönüyle ünsüz benzeşmesine aykırı durum göstermektedir.

{+dAn} (+dan, +den)

ķamu ķıldan ilk gelüpdür ol bilüñ (GN/A, 6a- 12); dilümüzden adları egilsesün (GN/A, 11a-13); hem *bulardan* hoşnud olsun şâhumuz (GN/A, 11a-14); pes bir *evdendür* bu cümle mevcudât (GN/A, 30b-1); eylediler ol *ķanatdan* bî-ķarâr (MT/R 2-12); ne *sebebden* böyle hayrân ķaldılar (GN/A, 280b-14); ķanadın *görenden* ol ķuşı şoruñ (MT/R 3-3); *ķaķımaķdan* olur ķan gözleri (MT/R 10-4); olmadı *binden* özgeye hergiz ģaģâ-yı ‘ışk (KBD, 1-4); gözün şaģnalıģa el *uralıdan* (KBD, 81b-16); *olardan* ayru kimse yoģ veger bîş ü veger kemdür (KBD, 442-8) vb.

Arkaik bir unsur olarak birkaç örnekte ekin {+din} şekline rastlanmıştır:

dut ķulaģuñ bir dem oģt *bendin* yaña (GN/A, 131a-15); belki kâfirden oda *öñdin* gire (GN/A, 261a-7).

STT’de ‘kendi’ dönüşlülük zamirinden sonra ayrılma hâli eki geldiğinde araya zamir n’si gelmesine rağmen bu metinlerde ekin zamir n’si olmadan direkt eklendiği saptanmıştır.

cümle olmuş *gendüden* mahv u feñâ (GN/A, 281a-8); *gendüden* ayruğa yavlağ kadr ura (MT/R 161-11); kamu anı *gendülerden* şanalara (MT/R 160-14); *gendülerden* dîn komadılar dağı (MT/R 270-15).

3.1.2.1.6.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ayrılma Hâli

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında ayrılma hâli eki çoklukla tonlu {+dAn} şeklinde kullanılmasına rağmen az da olsa STT'den etkilenerek tonsuz {+tAn} eklerinin eklendiği örneklere de rastlanılmaktadır. Durum bu şekilde olunca ekin tonsuz altbiçimbirimleri, tonsuz ünsüz sesbirimle biten her sözcüğe gelmemekte, dolayısıyla bu ek için istikrarlı bir ünsüz benzeşmesinden bahsedilememektedir.

{+DAn} (+dan, +den, +tan, +ten)

burdan gëdmiş (KIR, XXXIV/31); *içerden* çıhtım (KIR, XXXI/36); *ğıluşlıdan* gelmiş (KIR, II/158); çullma gitmez *hatırımdan* (KIR, VI/30); *Sivasdan* (SİV, 1/13); fasülyasından (SİV, 33/73); *ğapıdan* (SİV, 90/40), *çocuğdan* (SİV, 90/56); hacı *bekdaşdan* (SİV, 135/23); *ırmağdan* (SİV, 139/9); *topağdan* 'yuvarlakça' (KMA, 58/6); *uzahğdan* (KMA, 65/18); *şordan* 'şuradan' (KMA, 29/11); *peceden* (KMA, 29/3) vb.

ipten örülmüş (KIR, II/111); *sabahtan* (SİV, 2/13); *giyindikten* (KMA, 81/1); *ğavağtan* 'kavaktan' (KMA, 45/115); delik *taştan* (SİV, 69/62).

3.1.2.1.7. Eşitlik Hâli

3.1.2.1.7.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Eşitlik Hâli

Eşitlik hâli, eklendiği isimle fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde benzerlik ve eşitlik ilkesi kurma hâlidir (Korkmaz 2007: 324). ET'de hâl çekim eki olarak diğer yüzyıllara nazaran daha işlek kullanılan bu ek, eşitlik bildirmesi bakımından *vasıfta eşitlik*, *miktar ve büyüklükte eşitlik*, *izafî eşitlik* gibi görevlerde kullanılmakta olup eşitlik görevinin dışında zamanla *mukayese*, *sınırlama* gibi görevleri de üstlenmiş bir ektir. (Korkmaz 1995: 43-47). Ekin ayrıca soru (*nice*, *kanca* vb.) ve işaret zamirlerinde (*anca*, *bunca*, *şunca*) olduğu gibi eklendiği sözcük ile anlamsal yönden kaynaşarak kalıplaşmış

örneklerinin bulunmasının yanı sıra günümüze doğru gelindiğinde daha çok yapım eki olarak karşımıza çıkmaktadır (Korkmaz 1995: 48-59)³¹. Sadece düz, geniş ünlü sesbirime sahip olan eşitlik hâli eki, incelenen metinlerde aşağıdaki gibi örneklerde karşımıza çıkmıştır.

{+CA} (+ca, +ce, +ça, +çe)

yâr-ıla birlik *nice* itmek gerek (GN/A, 20b-13); ba‘d-ez-ân yolda *yanuñca* yortayım (GN/A, 190b-13); *kanca* vardı ortadan ol kethudâ (GN/A, 90b-4); varur anda *bunca* yüz biñ âdemî (GN/A, 140b-5); birbiri *ardınca* hî durmaz gider (GN/A, 160b-7); iki zûkağ *uzununca* dartılup (GN/A, 180b-9); ba‘d-ez-ân yolda *yanuñca* yortayım (GN/A, 190b-13); anda kim her zağm yüz *merhemcedür* (MT/R 140-2); ‘âlimüñ yazuğı bir *âlemcedür* (MT/R 140-2); kim niçün *şunca* müsülmân olmışam (MT/R 30-1); gendüzine *zerrece* kadr urmaya (MT/R 161-10); *agırınca* dartsası taş yoğ-ımuş (MT/R 220-2); *anca* şayrular sağaldı ‘âkıbet (MT/R 110-15); *kılca* hâsıl olmaz u gönülde bâr (KBD, 142-6); *yirlüceyiken* ‘ışkuñ kıldı bini âvâre (KBD, 141-4); *ignece* yir sağ bulunmaz dil kâmusı yaradur (KBD, 241-7); fidâ kılam *yaluñuzca* canuñ için çelebi (KBD, 481-12) vb.

yürek *toluçca* şerâb u ciğer kebâb olısar (KBD, 522-11); ger *niçe* kim dil iremez bu söze (GN/A, 11a-8)

{+lAy°n} (+layın, +leyin)

Bu dönemde kullanılan ikinci bir eşitlik hâli eki {+lAy°n}’dir. Bu ek zamirlere geldiğinde {+c°lAy°n} şeklinde görülmektedir.

³¹ Ekin hem çekim eki, hem yapı eki hem de bu iki ek kategorisine sokulamayan örneklerinin var olması konuyla ilgilenen araştırmacıları bu ek için farklı değerlendirmelere götürmüştür. Bu ekle ilgili yapılmış müstakil çalışmalar için bkz. Zeynep Korkmaz, “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, 1995, s.12-84; Nurettin Koç, “-ca Eki Üzerine”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, 582, 2000, s. 505-514; Sadettin Özçelik, “Türkiye Türkçesinde Benzetme-Benzerlik Kavramları ve Bu Kavramları Sağlayan Ekler Üzerine, **İlmî Araştırmalar**, 17, 2004, s. 143-154; İbrahim Tosun, “ Türkiye Türkçesinde +CA Ekinin Kullanım ve Anlam Çeşitliliği” **Turkish Studies**, 5/4, 2010, s.1472-1486; Sedat Balyemez, “+CA Eki, Sıfatın Anlamını Güçlendirir mi?”, **Teke**, 4/3, 2015, s.899-917.

ancılayın şâd olup kanda gülem (GN/A, 130b-6); anı *oğurlayınca* ben severem (KBD, 201-15); ben dağı *sencileyin* hem bir günâh (MT/R 231-4); verziş-i ‘ışk eylese *bizcileyin* kişiler (KBD, 2-10); *bencileyin* bu cihanda bî-ser ü sâ mân ider (KBD, 182-16).

3.1.2.1.7.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Eşitlik Hâli

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında eşitlik hâli eki, tarihî dönem ve STT ile benzer bir seyir göstermektedir. Daha çok tonlu altbiçimbirimleri ile kullanılan bu ek, yer yer genişlemeye uğramış şekilleri ile de karşımıza çıkmaktadır.

{+CA} (+ca,+ce, +ça,+çe)

bolca (NEV, 1/5); *íce* ‘iyice’ (NEV, 1/7); *eyce* (NEV, 1/24); *salgınca* (KIR, LXXI/175); *çocuğca* (KIR,); *gönümce* (KIR); *gulanaca* ‘kulağına kadar’ (KIR, XXXVI/325); *eyce* ‘iyice’ (KIR, LIX/66); *senelerce* (KIR, XXX/60); *beylece* (SİV, 4/13); *gözölce* (SİV, 122/23; KMA; 40/16); *muradınca* (SİV, 152/88); *anca* (KMA, 33/16); *guruduğca* (KMA, 42/9) vb.

Ekin az da olsa muhtemelen STT’den etkilenerek tonsuz olarak kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

sıkça (SİV, 146/47); *akça* (SİV, 21/17) vb.

{+cAnA} (+cana, +cene)

KIR’da ekin genişleyerek yapım ekine doğru eğilim gösterdiği örnekler bulunmaktadır:

yavaşıcana (KIR, XIV/180); *iyicene* (KIR, XX/32); *gelenece* (KIR, XLI/40).

3.1.2.1.8. Vasıta Hâli

3.1.2.1.8.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Vasıta Hâli

ET’de işlek olarak kullanılan {+n} vasıta hâli ekinin EAT döneminde kullanımını gittikçe zayıflamış olup çoklukla eklendiği sözcükle kalıplaşarak tarz veya zaman zarfı görevlerini üstlendiği birtakım örnekler bulunmaktadır. Vasıta hâli eki bu dönemde ve incelediğimiz metinlerde genellikle *ile* edatının ekleşmiş şekilleriyle ve az sayıda *birle* edatı ile karşılanmıştır. Arap yazı sistemi /a/ ve/e/ ayrımını güçleştirse de *ile* edatının ekleşme sürecinde aynı zamanda daha bu dönemden itibaren ünlü sesbirim uyumuna girdiği düşünülmektedir.

birle edatı ile:

Birle edatı incelenen üç metinden sadece GN/A’da karşımıza çıkmıştır.

vaşfı *birle* şerhini eydem ‘ayân (GN/A, 110b-3); şerhi *birle* vaşfını eydem saña (GN/A, 160b-12); kōdum anı fikri *birle* kaldı ol (GN/A, 190b-5); şerhi *birle* saña takrîr eyledüm (GN/A, 240b-10).

{+(°)n} (+(i)n, +(i)n)

sâzı *ilkin* ol işitdi şaldı baş (GN/A, 6a-13); görmedi bennâyı eydür bu *gezin* (GN/A, 120b-13); hiç gümânsuz gördi bu kez *şeksüzün* (GN/A, 120b-13); ben dilerdüm kim geçeydüm *añsuzın* (GN/A, 150b-14); pes bu nefsum tütüdü bini *geñsüzün* (GN/A, 150b-14); görmedi bennâyı eydür bu *kezin* (GN/A, 120b-13); açmaya hiç tok ola *yazın kışın* (GN/A, 231a-6); canımı baña irürgil canuñ *içün* çelebi (KBD, 481-14); *arķun arķun* korķudan gelür-idi(MT/R 251-2) vb.

{+lA} (+la, +le)

senüñ *aduñla* bile yazdum adum (GN/A, 11a-2); her ki *imâmla* birikmişdür dürüst (GN/A, 20b-1); her ki bunda *ikilikle* dirile (GN/A, 20b-3); bî-ğaraz *işle* neyi işler-iseñ (MT/R 121-7); bir nefes luţfuñ *bizümle* yâr ola (KBD, 41-4) vb.

{+(y)IA} ((y)la, +(y)le)

kamusıyla farz u vâcibdür bize (GN/A, 11a- 8); cân *göziyle* okıgıl bu ma‘niyi (GN/A, 31a-8); bir *kanadıyla* bir ayağı tamâm (MT/R 281-14); şol ağu *ayağıyla* esrügem (KBD, 321-6); *leşkeriyle* beg dahı gelür bile (MT/R 10-13); gîsûsı *koğusıyla* yol buldum obasına (KBD, 521-12); *haliyle* zülfini gişi benden sorar ise (KBD, 362-12); anuñ *zülfiyle* beñzer ki söz ile (KBD, 241-16)vb.

{+IIA} (+ıla, +ile)

anuñ-ıla göñlümüz şâd eylemek (GN/A, 11a-9); ikiliksüz birlik eyle *yâr-ıla* (GN/A, 20b- 9); haq yolına *yârlıg-ıla* girdiler (GN/A, 21a-9); ikilik eyleme hiç *kimse-y-ile* (GN/A, 30b-9); hûş dirilgil *yoğsul-ıla bay-ıla* (GN/A, 30b-9); *toprağ-ıla* şu degül mi pes nedür (GN/A, 40b-1); gözi toymaz ‘âlemi *yudmag-ıla* (GN/A, 50b-10); şehir tolu galbedür *ğavğa-y-ıla* (GN/A, 110b-12); *kılıc-ıla* anı iki böleyim (MT/R 10-11); *kaynağum-ıla* gözini çıkaram (MT/R 70-15); *güc-ile* bir arqara urdı anı (MT/R 81-1); ol ki yüz *korqu-y-ıla* yazuk kılur (MT/R 211-10); ben yâr *işkı-y-ıla* toğıban böyimişem (KBD, 1-11); soğbet dilerem *sinüñ-ile* göñlüm içinde (KBD, 22a-1); ki kılmış ayı giçi *barmağı-y-ile* bed ü nîm (KBD, 341-16) vb.

3.1.2.1.8.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Vasıta Hâli

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında vasıta hâli, *ile* edatı, *ile* edatının ekleşmiş şekli *+la/+le* ve bu ekin benzeşmeye uğramış veya genişlemiş [*+na/+ne, +lan/+len, +nan/+nen, +inan/+inen, +unan/+ünen*] gibi altbiçimbirimleriyle karşılanmaktadır.

{+IA} (+la, +le)

vağdıyla ‘vaktiyle’ (KIR, L/1); *hocay_ıla* (KIR, V/68); *tefle* (KIR, LXXI/127); *davulla* (KIR, LXII/23); *ğaşılıla* (KIR, LXXI/125); *paşayla* (SİV, 112/13); *yörtla* ‘yoğurtla’ (SİV, 147/3); *yarmayla* (SİV, 69/69); *tarımla* (SİV, 8/9); *öluyla* (KMA, 75/13); *ağrabayıla* (KMA, 90/24); *gişiyle* (KMA, 91/13); *peygamberin gavliyle* (KMA, 97/16) vb.

{+nA} (+na, +ne)

hasanna (KIR, LV/192); *türküyne* (KIR, LXII/23); *arabayna* (KIR, XXXVI/39); *onnarna* ‘onlarla’ (KIR, V/59); *arḥabamna* ‘akrabamla’ (KIR, XXXIII/12); *tüfēne* ‘tüfekle’ (KIR, LIV/1); *ğaşşıyna* ‘kaşıkla’ (KIR, LXXI/121) vb.

{+(°)n} (-(i)n, -(i)n)

baharın (NEV, 2/32)

{+lAn} (+lan, +len)

hızlan (KIR, XXXIII/47); *şekerlen* (KIR, LXVI/12); *neylen* (KIR, LVIII/99); *davullan* (LXIV/16); *onlan* (SİV, 33/23); *emriylen* (SİV, 49/25); *öldürmeylen* (SİV, 63/45); *cezaylan* (SİV, 63/45); *toroslan* (SİV, 65/16) vb.

{+nAn} (+nan, +nen)

süpürgeynen (NEV, 1/15); *onnarnan* ‘onlarla’ (KIR, LXII/5); *neynen* (KIR, XLIX/113); *onnan* ‘onunla’ (KIR, L/12); *gemiynen* (KIR, XLII/32); *toprānan* (XLIV/63); *bacıstynan* (KIR, XLIX/30); *türküynen* (KIR, LVI/135); *kaynantynan* (KMA, 32/12); *suyunan* (KMA, 35/2); *siniynen* (KMA, 25/19); *āzıynan* (SİV, 15/109); *işleriynen* (SİV, 35/33); *yevmiyeynen* (SİV, 114/14); *yumırtaynan* (SİV, 150/32); *dadıynan* (SİV, 150/32); *duzuynan* (SİV, 150/32); *anasıynan* (SİV, 152/13) vb.

{+°nAn} (+ınan, +inen, +unan, +ünen)

ilānner_inen (NEV, 1/10); *bez_inen* (NEV, 1/15); *dadīnan* (NEV, 1/28); *kim_inen* (KIR, XLIX/113); *onnar_inan* (KIR, L/19; SİV, 24/18); *av_inan* (KIR, XLVI-a/13); *ğül_ünen* (KIR; XLVI-b/90); *dört göz_ünen* (KIR, XXXVII/21); *onuñunan* (KMA, 18/7); *biziminen* (KMA, 20/17); *sabıninan* (KMA, 38/6); *gelinimizinen* (KMA, 24/10); *tarımınan* (SİV, 1/5); *çatallarınan* /2/93); *ğarılarınan* (SİV, 3/41); *suyunan* (SİV, 33/43); *motorunan* (SİV, 34/10); *ğozumünen* (SİV, 82/46); *bōmayınan* (SİV, 93/44) vb.

3.1.2.1.9. Yön Gösterme Hâli

3.1.2.1.9.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yön Gösterme Hâli

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde yön gösterme hâli için $\{+rA\}$ ve $\{+GAR^o\}$ eklerinin kalıntısı olan $\{+Ar^o\}$ eki kullanılmıştır. Bu eklerin kullanımı işlek olmayıp daha bu yüzyıllarda kalıplaşmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

$\{+rA\}$ (+ra, +re)

rahmet *içre* dutsun ol allâhumuz (GN/A, 11a-14); bükdüginçe *taşra* evden dür döker(GN/A, 181a-8); kim bu taşrağıya beñzer mi ‘aceb (MT/R 131-2); şolduğundan *şoñra* terk eyleyesin (MT/R 20-8).

$\{+Ar^o\}$ (+aru, +erü)

bir katı cismüñ ilikdür *ilerü* (GN/A, 171a-6); yiri anuñ içeriüden *içerü* (GN/A, 171a-6); *kançaru* şunsa işi aşşı olur (GN/A, 210b-10); *yoğaru* bağ niçe ben fūrķati yükini çekem (KBD, 242-6).

3.1.2.1.9.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Yön Gösterme Hâli

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında da yine bu hâl eki, tıpkı XIV. yüzyılda olduğu gibi eklendiği sözcükle kalıplaşmış bir şekilde kullanım alanı bulunduğu belirli sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

$\{+rA\}$ (+ra, +re)

bura (SİV, 29/5); *nere* (SİV, 68/33); *şura* (80/43); *ora* (SİV, 129/17)

$\{+Ar^o\}$ (+arı, +eri)

yoğarı (KIR, XXXIV/16); *dışarı* (KIR, XXXVI/242); *sōra* (KIR, XXVI/26).

3.1.2.1.10. Sebep Gösterme Hâli

3.1.2.1.10.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Sebep Gösterme Hâli

Bu yüzyılda sebep gösterme hâli eki *içün* edatının ekleşmiş veya kısmen ekleşmiş şekilleri ile karşılanmaktadır. Kısmen ekleşmiş olan *içün* edatı günümüz Orta Anadolu ağızlarında eklendiği sözcükle uyuma girmiş örnekleriyle de karşımıza çıkmasından ötürü bu yüzyılda da art sıradan sözcüklere eklendiğinde $\{+içun\}$ biçimiyle kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak bu yüzyılda Arap yazı sisteminden bu ünlü sesbirimlerin ön veya art sıradan kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili net bir ayırım da yapılamamaktadır.

$\{+^{\circ}\zeta^{\circ}n\}$ (+içün, +içun)

senüñ-içün kimdür ol diyüdurur (MT/R 250-6); *қан-ile destemâz aluram lebleriyiçün* (KBD, 1-7); kimisi kıldı ‘ibâdet *hakk-içun* (GN/A, 360b-1); *şerden ayrılmag-içun* tedbîr kıla (GN/A, 340b-1); *rahmetüm benüm yazuqlular-içun* (MT/R 211-8); *nefsiyiçün* behre dileyen kişi bi-behredür (KBD, 162-13); *dutalum ki gözün diler neyiçün* dil dile (KBD, 281-10); *қанını içmeg-içün* yüz meşk-i saqqâ (KBD, 282-13) vb.

$\{+\zeta^{\circ}n\}$ (+çun, +çün)

İçün edatının ekleşmiş şekli olan $\{+\zeta^{\circ}n\}$ ’un da yine eklendiği sözcükle artlık/önlük bakımından uyuma girdiği düşünülmektedir.

cümle *senüñ dostlıguñçun* eyledüm (GN/A, 11a-2); *yavrıları-çun* tavuk ırlarıdı (MT/R 71-5); *tañrıçun* başla neye başlar-ısañ (MT/R 121-7); ki her dem *leblerüñ-çün* dökilür *қанı* ‘uşşâkun (KBD, 2-12); *zehr-çün* tiryakı koymağ ola mı (KBD, 41-1); şimdi gerek ki sorışam *borçluyçün* zaman gelür (KBD, 102-13); *neçün* kılmaz ‘aceb dilber bize meyl (KBD, 101-2) vb.

3.1.2.1.10.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Sebep Gösterme Hâli

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında sebep gösterme hâli, {+ç^on} altbiçimbirimiyle karşılanmaktadır. Bu altbiçimbirimlerin sözcüklere eklenişinde dil uyumu bakımından belirli bir istikrar görülmemektedir. Ön sıradan sözcüklere art, art sıradan sözcüklere ön biçimlerinin geldiği uyum dışı kullanımlar da bulunmaktadır.

{+ç^on} (+çun, +çün, +çın, +çin)

mayene êtdü_çun (NEV, 7/2); *oldüçün* (KIR, XXI/37); *dahmasıçin* (KIR, II/40), *olmadıçun* (SİV, 59/12); benim *bilmemçün* (SİV, 131/8); *af_ etdirmekçun* (SİV, 79/30) vb.

3.1.2.2. İsimlerde Çokluk

3.1.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İsimlerde Çokluk

Metinlerimizde geçen çokluk eki {+lAr}'dır.

{+lAr} (+lar, +ler)

lâcerem cânlarda yazıldı adı (GN/A, 10b- 11); *iy çalap sen rûzi kıl kullaruña* (GN/A, 11a- 7); *kim bular* doğru bütün yol vardılar (GN/A, 11a- 10); *dilümüzden adları* eksilmesün (GN/A, 11a-13); *çamu yârânlarımız* ağyâr ola (MT/R 30-7); *tağlara* varur u *toñuzlar* güder (MT/R 40-11); *beñleri odlara* düşip *ñaneler* urdı fülfüle (KBD, 302-13); *teşne gözi gözlerüme* çana mı (KBD, 421-7); *çamu anı gendülerden* şanalar (MT/R 160-14) vb.

3.1.2.2.1. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İsimlerde Çokluk

Bölge ağzlarında çokluk eki tıpkı tarihî dönemlerde ve STT'de olduğu gibi +lAr şeklinde olup ayrıca bu ekin çeşitli ses olayları neticesinde değişime uğramış biçimleri olan +nAr ve +nĀ altbiçimbirimleri de kullanılmaktadır.

{+lAr} (+lar, +ler, +nar, +ner, +nā, +nē)

analar (KIR, II/89); *babalar* (KIR, II/89); *eşaplar* (KIR, I/24); *poşular* (KIR, I/24); *yollarımız* (SİV, 1/6); *arabalar* (SİV, I/7); *gomşular* (SİV, 49/22); *hırhızlar* (SİV, 51/10); *ğurşunlar* (SİV, 62/57); *çocuğlar* (SİV, 66/31); *ğurtlar* (SİV, 68/48); *hamamlar* (KMA, 75/7); *aşırmalar* (KMA, 78/18); *bebeler* (KMA, 80/15); *böcceler* ‘bohçalar’ (SİV, 80/19) vb.

+lAr çokluk eki, /n/ ünsüz sesbirimiyle biten sözcüklerden sonra eklendiğinde ileri benzeşmeye uğrayarak {+nAr} biçimine dönüşmektedir.

onnar (NEV, 2/8); *gelenner* (KIR, XLVI-b/59); *ozannar* (KIR, VII/2); *adamnarı* (KIR, XXV/32); *ğadınnar* (KIR, XVI/66; KMA, 81/11; SİV, 18/2); *olannar* (KIR, XII/23); *bunnariñ* (KIR, XX/14); *zengininner* (KIR, XXXVII/64); *burunnar* (KMA, 81/13); *gelinner* (KMA, 84/24); *törenner* (KMA, 95/15); *gidenner* (KMA, 96/10); *onnar* (SİV, 4/9); *ğurbannarı* (SİV, 23/8); *insannar* (SİV, 71/33); *göşmenner* ‘göçmenler’ (SİV, 148/50) vb.

{+nĀ}, +lAr çokluk ekinin /n/ ünsüz sesbirimiyle biten sözcüklerden sonra eklendiğinde ileri benzeşmeye uğrayarak {+nAr} biçimine dönüşmesi ve /r/ ünsüz sesbiriminin düşmesi sonucu oluşmuş bir altbiçimbirimidir. Günşen, KIR’da yaygın olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Günşen, 2000:109).

oturannā (KIR, XXIII/35); *ğadinnā* (KIR, VIII/13) vb.

3.1.2.3. İyelik Ekleri

3.1.2.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İyelik Ekleri

Sahiplik, bağlılık, mülkiyet gibi kavramları bildiren iyelik ekleri XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde dudak benzeşmesine uymayan ekler arasında yer almaktadır. Şöyle ki teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs ekleri her daim yuvarlak ünlü sesbirimli, teklik ve çokluk üçüncü şahıs ekleri ise her daim düz ünlü sesbirimli olarak kullanılmaktadır. Bu ekler:

Teklik	1. şahıs iyelik ekleri:	{+(°)m} (+m, +(u)m, +(ü)m)
	2. şahıs iyelik ekleri:	{+(°)ñ} (+(u)ñ, +(ü)ñ)
	3. şahıs iyelik ekleri:	{+(s)°} (+1, +i, +sı, +si)
Çokluk	1. şahıs iyelik ekleri:	{+(°)m°z} (+(u)muz, +(ü)müz)
	2. şahıs iyelik ekleri:	{+(°)ñ°z} (+(u)ñuz, +(ü)ñüz)
	3. şahıs iyelik ekleri:	{+IAr°} (+ları, +leri)

Tablo 3: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde iyelik ekleri

teklik birinci şahıs iyelik eki: {+(°)m}

Ekin bağlantı ünlüsü her zaman yuvarlaktır.

tolaşuram saçuña *korhum* yoh (KBD, 321-3); hem resûlüm hem habîbümsin didi (GN/A, 10b- 14); ‘aqla ‘*aqlum câna cânum* dir-idi (GN/A, 90b-3); şol kişidür *şordugum* bir şol kişi (GN/A, 90b-2); benim *işüm* senüñ-ile söz-ile (MT/R 130-8); gör ne zîbâ *yavrırlarum* var diyü (MT/R 71-6); varmağa çün *meylüm* olmadı saña (MT/R 200-15); kıldı *yañahlarumu* cümle mu’aşfer meğer (KBD,2-3); lebüñüñ *қанına dişüm* bu gice diler ki gire (KBD, 182-7) vb.

teklik ikinci şahıs iyelik eki: {+(°)ñ}

Ekin bağlantı ünlüsü her zaman yuvarlaktır.

cümle senüñ *dostlıguñçun* eyledüm (GN/A, 11a-2); senüñ *aduñla* bile yazdum adum (GN/A, 11a-2); dut *қulaғuñ* bir dem oht bendin yaña (GN/A, 131a-15); âhiretde *yapduғuñ* bâkî қala (GN/A, 31a-15); bir noқта eger luţf işidürsem *aғızuñdan* (KBD, 21b-11); *şabruñ* olmaya taһammül қılmağa (MT/R 210-10); ‘*işkuñ* қонуғ oldı baña uş bini binden iledür (KBD, 201-8); ‘*ömrüñ* oldı şimdi fânî iy ‘amû (MT/R 141-6); cihân gözüme қарарur perîşân olalı *zülfüñ* (KBD, 282-2) vb.

teklik üçüncü şahıs iyelik eki: {+(s)°}

Ek, düz ünlü sesbirime sahiptir.

kim bulardur kamunuñ *yüzi şuyı* (GN/A, 11a-15): *ikisi* bile bakar sağa sola (GN/A, 21a-1); *ögi ussı* durmadın anı yazar (GN/A, 50b-12); pes neçün görmez

gözüñ ol âyeti (GN/A, 350b-4); *kanadın* görenden ol kuşu şoruñ (MT/R 3-3); *kapusunda* ol kızuñ bir ay tamâm (MT/R 31-6); tavuğ altına vü kaz *yumurdasın* (MT/R 70-10); evlerüñ *yidincisi* taşra olur (MT/R 131-13) vb.

çokluk birinci şahıs iyelik eki: {+(°)m°z}

Ek, yuvarlak ünlü sesbirime sahiptir.

anuñ-ıla *göñlümüz* şâd eylemek (GN/A, 11a-9); *dilümüzden* adları egsilmesün (GN/A, 11a-13); aña bir dimek durur *ıkrârumuz* (GN/A, 31a- 4); ayağında toprağ olsun *yüzümüz* (GN/A, 51a-15); hağ yolında *kavlumuz* toğru idi(MT/R 61-11); kamu *yârânlarımız* ağıyâr ola (MT/R 30-7); ol kadar eskimiş-idi *tonumuz* (MT/R 61-5); ‘*ayşumuz* ağızı-y-ıla oldı teng (KBD, 421-10); añlaymaz bu ‘*ağlumuz* ince bili hayâlini (KBD, 181-10); işbu bizüm *zemzememiz* ten tene irdi şükr aña (KBD, 101-14) vb.

çokluk ikinci şahıs iyelik eki: {+(°)ñ°z}

Ek, yuvarlak ünlü sesbirime sahiptir.

andan oldı *yirüñüz* dârü’s-selâm (MT/R 60-5); çün dürüst oldı *hisâbuñuz* tamâm (MT/R 60-5); *cânuñuz* ister-ise aña varuñ (MT/R 103-2); eydür âhîr *işüñüz* nite-y-idi (MT/R 60-7) vb.

çokluk üçüncü şahıs iyelik eki: {+1Ar°}

Ek, düz ünlü sesbirime sahiptir.

dilümüzden *adları* eksilmesün (GN/A, 11a-13); göñlümüzden *dadları* kesilmesün (GN/A, 11a- 13); yağu dağı *şanuları* sana mı (KBD, 421-6); aña *uyanları* kamu kırayım (MT/R 10-12); geldi yakın şaruñ *bâğlarına* (MT/R 91-14); sürme uram kekligüñ *gözlerine* (MT/R 240-8); yoğsa senüñ *gibileri* kim bile (MT/R 110-14); ‘ışk *didükleri* bir uyuzdur (KBD, 261-3) vb.

3.1.2.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İyelik Ekleri

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında kullanılan iyelik ekleri, STT’de olduğu gibi eklendiği sözcükle dudak uyumu sağlayacak alt biçimbirimlere sahiptir. Ayrıca yine bu bölge ağzlarında birtakım ses olayları neticesinde türemiş çeşitli alt biçimbirimleri de görülmektedir. Bu ekler:

Teklik	1. şahıs iyelik ekleri:	{+(°)m} (+m, +(1)m, +(i)m, +(u)m, +(ü)m)
	2. şahıs iyelik ekleri:	{+(°)N} +ñ, +(1)ñ, +(i)ñ, +(u)ñ, +(ü)ñ; +n, +(1)n, +(i)n, +(u)n, +(ü)n
	3. şahıs iyelik ekleri:	{+(s)°} (+1, +i, +u, +ü, +s1, +si, +su, +sü)
Çokluk	1. şahıs iyelik ekleri:	{+(°)m°z} (+(1)mız, +(i)miz)+ (u)muz, +(ü)müz)
	2. şahıs iyelik ekleri:	{+(°)N°z} (+(1)nız, +(i)niz)+ (u)nuz, +(ü)nüz, +(1)ñız, +(i)ñiz)+ (u)ñuz, +(ü)ñüz)
	3. şahıs iyelik ekleri:	{+lAr°} (+ları, +leri, +narı, +neri)

Tablo 4: Günümüz Orta Anadolu ağzlarında iyelik ekleri

teklik birinci şahıs iyelik ekleri: {+(°)m}

eliñ *elime* deydi (KIR, XI/30); *ölum* (KIR, II/26; KMA, 26/23); *ğuzum* (KIR, XXXVI/251); *torunum* (KIR, LVII/56); *tarlam* (KIR, LVII/29); *yavrum* (KIR, I/37); *kızlarım* (SİV, 3/8); *saçım* (SİV, 14/38); *ihdiyacım* (SİV, 15/33); *tahdım* (SİV, 15/161); *uşahlarım* (SİV, 51/6); *horuzum* (SİV, 119/3); *köyüm* (SİV, 49/1); *ğumandanım* (KMA, 20/24); *halalarım* (KMA, 82/1); *gelinim* (KMA, 24/20) vb.

teklik ikinci şahıs iyelik ekleri³²:{+(°)N}

altınıñ, sevetiñ (KIR, XIV/53); *işiñ* (KIR, LXX/8); *yoluñu* (KIR, LXVI/95); *babañ* (KIR, LVIII/71); *kazalarıñ* (KIR, VII/8); *ğızın* (SİV, 15/45); *ğardaşın* (SİV, 82/27); *ordun* (SİV, 131/9); *halañ* (KMA, 25/26); *babanneñ* (25/26); *amıcañ* (KMA, 27/13) vb.

³² Teklik ikinci şahıs iyelik eklerinden nazan n [ñ]’nin kullanımı ile ilgili örnekler KIR ve KMA’da bulunmaktadır.

teklik üçüncü şahıs iyelik ekleri: {+(s)^o}

hepisi (KIR, XXVIII/65); *türküsi* (KIR, VII/17); *bayrāni* ‘bayrak-1-n-1’ (KIR, VIII/7); *ğocası, nişannısı* (KIR, I/41); *ōlu* ‘oğlu’ (KIR, L/1); *yengesi* (KIR, LVIII/58); *bıyıkları* (SİV, 3/27); *malı* (SİV, 3/62); *turşusu* (SİV, 38/12); *ğönü* ‘gönlü’ (SİV, 133/1); *sevgülüsü* (SİV, 68/30); *ğasası* (KMA, 26/14) vb.

çokluk birinci şahıs iyelik ekleri: {+(^o)m^oz}

desdilerimizi (NEV, 2/2); *hepimiz* (NEV, 4/773); *ayāmız* ‘ayağımız’ (KIR, I/4); *ğarnımız* (KIR, XVII/79); *camimiz* (KIR, XXXIV/22); *ķóyümüz* (KIR, XXXIV/4); *ğayserimiz* (KMA, 22/3); *ölçümüz* (KMA, 33/18); *babamız* (KMA, 27/23); *biçerimiz* (SİV, 2/35); *günümüz* (SİV, 116/14); *davulcumuz* (SİV, 83/39); *cevizimiz* (SİV, 7/24) vb.

çokluk ikinci şahıs iyelik ekleri³³: {+(^o)N^oz}

arzuñuz (KIR, LXVI/16); *iliñiz* (KIR, XLIII/3); *ikiñiz* (KIR, XLIX/28); *ğomşularınız* (SİV, 21/6); *ōlunuz* (SİV, 97/90); *ķızınız* (SİV, 150/2); *beliñize* (SİV, 82/7); *diliñize* (SİV, 144/106); *kerimeniz* (KMA, 94/13); *ğiziñiz* (KMA, 94/13) vb.

çokluk üçüncü şahıs iyelik ekleri: {+IAr^o}

ilāñneri (NEV, 1/9); *ğalabalıhları* (NEV, 2/2); *ğolları* ‘kolları’ (KIR, XXX/25); *gelinneri* (KIR,); *ğarınları* (KIR, XXX/25); *arhadaşları* (KMA, 26/24); *ciğelleri* (KMA, 27/11); *topuğları* (KMA, 83/28); *sağalları* (KMA, 86/16); *ğomşulukları* (SİV, I/22); *kütükleri* (SİV, 109/77); *bahçaları* (SİV, 15/97); *ğoyunları* (SİV, 34/16); *ğurbannarı* (SİV, 20/12) vb.

³³ Demir ve Şen, SİV’de ek bünyesinde bulunan nazan n [ñ] için Kelkit Irmağı’nın güneyinde EAT’dan beri korunuyor olabileceğini ifade etmektedirler. Ayrıca ekin Kelkit Irmağı’nın kuzeyinde iki farklı türde kullanıldığını, bunlardan birinin kurallı olarak ñ>ğ,ğ>∅ sonucu +īz /+íz, +ūz/ +ūz biçimine dönüştüğü belirtilmektedirler: *elīze* ‘elinize’ (SİV, 3/37); *ğüççūzüm* ‘küçüğünüzüm’ (SİV, 15/62); *ōlūza* ‘oğlunuza’ (SİV, 17/10); *abdāsīzi* ‘andestinizi’ (SİV, 82/4) vb. (Demir-Şen 2006: 155).

3.1.2.4. Aitlik Eki

3.1.2.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Aitlik Eki

{+ki} aitlik eki, bu dönemde çoklukla dil benzeşmesine uyarak art sıradan olan ve son sesi ünlü sesbirim ile biten isimlere eklendiğinde {+ğı (<+kı)} şeklinde tonlulaşmaktadır.

{+ki} { +ğı}

ruhındağı fülüle ben tarh eylemişem atımı (KBD, 221-8); kim bu *taşrağıya* beñzer mi ‘aceb (MT/R 131-2); gözümi bulıd eyledi *başdağı* buharı (KBD, 262-3); lâcerem *gözümdeğı* ağı göre (MT/R 21-14); *bundağı* ol oynayan büken kişi (GN/A, 181a-14); *sendeki* hışm u ğazab kibr ü kine (GN/A, 41a-7); eyle şan *gevdemdeki* cânumdur ol (GN/A, 250b-3); *gönlümdeki* (KBD, 122-11); *gözümdeki* ağı görmez-idüñ (MT/R 21-13); merhem yazımaz oldu *dildeki* yarasına (KBD, 521-14)vb.

Fakat bazen uyum dışı örnekler de görülmektedir: *gözümdeğı* (MT/R 21-14).

STT’de {+ki} aitlik ekinden sonra bir isim çekim eki geleceği takdirde araya zamir n’si gelmesine rağmen (*gönlümdekini*, *kapındakine* vb.) burada bir örnekte /y/ bağlantı ünsüz sesbiriminin geldiği saptanmıştır: kim bu *gönlümdekiyi* göre-y-idüm (MT/R 131-4).

3.1.2.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Aitlik Eki

Türkçenin tarihî dönemlerinde dil benzeşmesine uyan bu ek STT’de, -dilimize Farsçadan giren “ki” bağlacının tesiriyle olsa gerek- art sesbirimli şeklini kaybederek sadece ön sesbirimli olarak kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Ön sesbirimli kullanımında ise tarihî kullanımından farklı olarak dudak benzeşmesine uyan +kü (*bugünkü*, *düünkü* vb.) alt biçim birimi türemiştir. Bu ekin günümüz Orta Anadolu ağızlarındaki durumuna baktığımızda ise ekin hem eski kullanımlarında olduğu gibi dil benzeşmesine, hem STT’deki gibi dudak benzeşmesine uyan, hem de /k/ ünsüz sesbiriminin sızıcılaşarak [h] ünsüz sesbirimine dönüştüğü çeşitli altbiçimlerinin olduğunu görmekteyiz.

{+KI} (+ki, +kı, +lı, + lu)

dudumuñhunda ‘dudumunkinde’ (NEV, 1/29); *bıldırhı* (NEV, 8/35); *altındañı* (NEV, 51/62); *şõnuñhu* (NEV, 8/1); *zindandañılarına* (KIR, XLII/81); *burdañı* (KIR, XXII/12); *annındañı* ‘alnımdaki’ (KIR, XLVIII/23); *en sonañı* ‘en sonraki’ (KIR, XXIV/1); *ayak ucundañını* ‘ayak ucundakini’ (SİV, 152/21); *sinemdeki* (KIR, IV/101); *evümüzdeki* (SİV, 43/3); *buradaki* (SİV, 143/23); *selimiyedeki* (SİV, 45/47); *berikiniñ* (KMA, 20/6); *bedesdendeki* (KMA, 18/5); *ordaki* (KMA, 17/20); *ayañdakiler* (KMA, 22/25) vb.

KMA’da uyuma girmiş örnekleri bulunmamaktadır.

KIR’da ayrıca ekin düşmüş ve vurgusunu heceye atmış kullanımları bulunmaktadır:

üstün’dē tarla ‘üstündeki’ (KIR, XXXIX/20-21); *ğurbed’dā* yārimi ‘gurbetteki’ (KIR, XI/68); *yir’dē* fırın ‘yerdeki’ (KIR, III/4); *elin’dā’ni* veriyo ‘elindekini’ (KIR, XXXVI/71) vb.

3.1.2.5. Soru Eki

3.1.2.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Soru Eki

Soru eki bu dönemde sadece düz, dar ünlü sesbirimli olarak karşımıza çıkmakta olup soru yoluyla çekimli fiillerde kipleri şahıslara, isimlerde de ismi fiillere bağlayan bir ektir (Korkmaz 2007: 26/329).

{m^o} (mı, mi)

gide mi senden ‘aceb şeyn-i günâh (MT/R 231-11); hem didi ger sen *degül miseñ* ‘ayân (GN/A, 10b- 15); hîç deñizde yüzmek *ögrendüñ midi* (MT/R 141-3); yâ ahîlık ceng ü şûr u *şer midür* (MT/R 180-12); *ten misin* tenlülere uya-y-ıduñ (MT/R 291-3); baña lâzım *degül mi* bir teraħħum (KBD, 122-14); didüm ki lebüñ *bildi mi* çekdüğini cânım (KBD, 162-1); *kıızı içmeye mi* ağız çelebî (KBD, 261-2); ol devlet ele *gire mi* ki serhoş olam ben (KBD, 462-14)

3.1.2.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Soru Eki

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında soru eki, EAT dönemindeki tek şekilli kullanımından farklı olarak STT’de olduğu gibi dil ve dudak benzeşmesine uymaktadır. Bununla birlikte ek bölge ağzlarında kurallı bir biçimde ikinci şahıs teklik ekinden sonra ileri benzeşmeye uğramış hâli olan $\{+\tilde{n}^o\}$ alt biçimbirimlerinde de kullanılmaktadır.

{m^o} (mı, mi, mu, mü, ñı, ñi, ñu, ñü)

öle *dā’l mi* kız ‘öyle değil mi’ (KIR, XXXVI/35); *ebeni mi* (KIR, XXXVI/130); *başğa mı* (KIR, XXXVI/169); *yoğ mu* (KIR; I /62); *bi diyecā’n var mı* (KIR, LXVIII/10); *elime mi* yapışır (SİV, 3/34); *altı aydan mı* (SİV, 5/2); *bu mu* (SİV, 104/54); *ğurt mu* (SİV, 89/159); *ğorğulur mu* (KMA, 73/22); *yağın mı* (KMA, 87/27); *pasahlı mı* (KMA, 88/25); *tertibli mi* (KMA, 88/26)

bağıyoñ ñu? (NEV, 1/20); *öldürdüñ ñü* (KMA, 59/6); *biliyoñ ñu* (KMA, 54/8); *döndüñ ñü* (86/27); *ğórdüñ ñü* (KMA, 94/7); *düşdüñ ñüydü* (KMA, 132/10) vb.

3.2. Zamirler

3.2.1. Şahıs Zamirleri

3.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Teklik	1. şahıs zamiri:	ben
	2. şahıs zamiri:	sen
	3. şahıs zamiri:	ol
Çokluk	1. şahıs zamiri:	biz
	2. şahıs zamiri:	siz
	3. şahıs zamiri:	anlar

Tablo 5: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde şahıs zamirleri

Bu yüzyılda şahıs zamirlerinin yalın ve çekim ekleri ile genişletilmiş olarak kullanımı aşağıdaki gibidir:

“ben” teklik birinci şahıs zamiri ve çekimi:

ben (GN/A, 90b-9); *beni* (GN/A, 120b-2); *baña* (KBD, 162-1); *bende* (MT/R 71-2); *benden* (GN/A, 361a-12); *benven* (GN/A, 141a-9); *benem* (MT/R 150-2); *benüm* (MT/R 130-8); *benümle* (GN/A, 130b-8); *benlik* (GN/A, 271a-6); *bencileyin* (KBD, 182-16).

KBD’de bu zamirin ünlü sesbiriminin dar biçimleri ile de karşılaşılmaktadır:

bini (KBD, 22-16); *binde* (KBD, 22-14); *binden* (KBD, 201-8); *binüm* (KBD, 42-11)

“sen” teklik ikinci şahıs zamiri ve çekimi:

sen (GN/A, 150b-15); *seni* (KBD, 202-12); *saña* (KBD, 501-15); *sende* (MT/R 291-1); *sendeki* (GN/A, 41a-7); *senden* (GN/A, 20b-7); *senüñ* (MT/R 290-15); *senligüñi* (KBD, 201-12); *sen-iseñ* (KBD, 181-1); *senüñ-içün* (MT/R 250-6); *senüñem* (KBD, 481-16); *sensüz* (KBD, 2-16); *sensin* (MT/R 231-10); *senüñ-ile* (MT/R 230-12); *sencileyin* (MT/R 231-4).

KBD’de bu zamirin ünlü sesbiriminin dar biçimleri ile de karşılaşılmaktadır:

sini (KBD, 282-16); *sinüñ* (KBD, 301-14); *sinüñle* (KBD, 442-6).

“ol” teklik üçüncü şahıs zamiri ve çekimi:

Teklik üçüncü şahıs “ol” zamirinin çekim ekleri aldığı zaman kökü değişmektedir. “ol” aynı zamanda işaret zamiri ve işaret sıfatı için de kullanılır. “ol” şahıs zamiri ve işaret zamirinin birbirinden ayrılan yönü ise çokluk eki aldıklarında şahıs zamiri “anlar”, işaret zamiri “olar” biçiminde kullanılmaktadır.

cümle ‘âlem yog-iken *ol* var-ıdı (GN/A, 6a- 3); ol ışıkde *ol* dağı hem oldı kul (GN/A, 6a- 15); *anuñ* birliğin kim bir durur (GN/A, 31a-3); dün ü gün *anuñ-ıla* hemrâz-ıdı(MT/R 90-7); tañrı hõşnûd hem resûl *anı* sever (GN/A, 51a-9); cümle halk *andan* yaña iver ola (GN/A, 61a-11); kimse yok kim bizi *andan* şormaduk (MT/R 10-3); göz yaşın *anuñ-çün* dökerem işbu yüzüme (KBD, 441-14); hõca *ansuz* bir nefes olmaz-ıdı (MT/R 90-11); çü el irmez ki kılam *aña* secde (KBD, 222-10).

“biz” çokluk birinci şahıs zamiri ve çekimi:

biz (KBD, 182-2); *bizi* (KBD, 482-2); *bize* (MT/R 102-2); *bizde* (MT/R 180-3); *bizden* (KBD, 162-8); *bizüm-ile* (MT/R 110-12); *bizüz* (KBD, 162-8); *bizüm* (GN/A, 261a-14); *bizüm-içün* (GN/A, 331a-8); *bizcileyin* (KBD, 2-10).

“siz” çokluk ikinci şahıs zamiri ve çekimi:

siz (GN/A, 350b-15); *size* (MT/R 60-12); *sizüñ* (MT/R 280-12); *sizüñle* (KBD, 402-6).

“anlar” çokluk ikinci şahıs zamiri ve çekimi:

anlar (MT/R 201-1), *anları* (GN/A, 351a-10); *anlara* (GN/A, 21a-5); *anlaruñ* (MT/R 91-12); *anlar durur* (MT/R 271-2).

3.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Şahıs Zamirleri

Teklik	1. şahıs zamiri:	ben
	2. şahıs zamiri:	sen
	3. şahıs zamiri:	o
Çokluk	1. şahıs zamiri:	biz
	2. şahıs zamiri:	siz
	3. şahıs zamiri:	onlar, onnar

Tablo 6: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında şahıs zamirleri

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında şahıs zamirlerinin yalın şekilleri, STT ile paralellik göstermektedir. Ancak çekim ekleri aldıklarında bazı ses olayları gerçekleşmekte ve bunun sonucunda birtakım değişiklikler görülmektedir.

“ben” teklik birinci şahıs zamiri ve çekimi:

ben (NEV, 6/29; KIR, II/4; SİV, 2/12; KMA, 19/19); *beni* (NEV, 6/34); *benim* (KIR, LXVI/57; SİV, 28/25); *beni* (KIR, XXXI/9; KMA, 22/16); *bana* (KIR, V/8; KMA, 129/18); *baña* (NEV, 6/30; KIR, LXVI/8; SİV, 37/13; KMA, 146/16); *bañ*

(KIR, XXXVI/222); *bā-a* (KMA, 22/18); *bā*³⁴ (SİV, 3/12); *bende* (KIR, XXI/2; KMA, 144/25); *benden* (KIR, XXXVI/66; KMA, 142/5); *bēm* ‘benim’ (KMA, 141/9).

“sen” teklik ikinci şahıs zamiri ve çekimi:

sen (NEV, 6/32; KIR, LVII/44; KMA, 78/26); *seniñ* (KIR, IV/37; KMA, 109/6); *sēñ* ‘senin’ (KMA, 133/9); *seni* (KIR, LIX/73; KMA, 20/25); *sana* (KIR, XIX/2; SİV, 15/40; KMA, 20/11); *saña* (KIR, XXXI/21; SİV, 35/56; KMA, 84/25); *saã* (KIR, LXX/38); *saa* (SİV, 146/55); *sā* (SİV, 3/12); *sāa* (KMA, 22/10); *sende* (KMA, 81/10); *senden* (KMA, 94/24); *senin* (KMA, 61/27).

“o” teklik üçüncü şahıs zamiri ve çekimi:

o (KIR, II/236; KMA, 109/12); *onuñ* (KIR, XXV/12; KMA, 140/9); *onun* (KMA, 120/16); *onu* (KIR, XXXII/54; KMA, 142/18); *ona* (NEV, 6/36; KIR, LI/56; KMA, 128/4); *oña* (KIR, XXXIII/38; SİV, 37/18; KMA, 70/18); *oã* (KIR, LVIII/14); *oa* (SİV, 15/66).

“biz” çokluk birinci şahıs zamiri ve çekimi:

biz (KIR, I/4; KMA, 22/20); *bizim* (KIR, XIII/12; KMA, 84/4); *bizi* (KIR, LXVI/22; KMA, 22/15); *bize* (KIR, XXXVI/17; KMA, 157/17); *bizde* (KIR, LVI/92); *bizden* (KIR, V/92; KMA, 82/27).

“siz” çokluk ikinci şahıs zamiri ve çekimi:

siz (NEV, 6/34; KIR, XXXIII/5; KMA, 18/20); *sizin* (KIR, XXIX /52); *siziñ* (KIR, V/54); *sizi* (KIR, XLIX/5; KMA, 30/6); *size* (KIR, XIV/5; KMA, 91/11); *sizde*

³⁴ Demir ve Şen, yönelme hali eki ile çekimlenmiş “baña” zamirindeki [ñ] ünsüz sesbiriminin Kelkit Irmağı’nın kuzeyinde /g, ğ/ ünsüz sesbirimine dönüşerek ardından bu ünsüz sesbiriminin erimesi sonucu /a/ ünlü sesbirimini uzattığını, Kelkit Irmağı’nın güneyinde ise bu zamirin çoklukla [ñ] ünsüz sesbirimi ile kullanımının yaygın olduğunu ifade etmektedirler (Demir-Şen 2006: 157).

(KIR, XXXVI/47; KMA, 140/8); *sizden* (KIR, LVIII/2; KMA, 93/12); *siziñ* (KIR, 98/11).

“onlar, onnar” çokluk üçüncü şahıs zamiri ve çekimi:

Bölge ağızlarında üçüncü çokluk şahıs zamiri için “onlar” kullanımını kadar bu zamirin ilerleyici benzeşmeye uğramış hâli “onnar” da yaygın olarak kullanılmaktadır.

onnar (NEV, 2/8; KIR, XXXI/40; KMA, 91/6); *onnarın* (KIR, XLIII/11); *onnariñ* (KIR, I/21; KMA, 95/16); *onları* (KIR, XLIII/37); *onnarı* (KIR, I/37; KMA, 122/5); *onnara* (KIR, II/157; KMA, 94/27); *onlara* (KIR, XXIX/2); *onnardan* (KIR, II732; KMA, 142/25); *onnarda* (KMA, 74/22); *onnā-ñ* ‘onların’ (KMA, 150/4).

3.2.2. Dönüslülük Zamirleri

3.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Dönüslülük Zamirleri

İncelediğimiz metinlerde dönüslülük zamiri için *gendü*³⁵, *gendüz* ve öz sözcükleri kullanılmıştır. Bunlardan *gendüz*, *gendü+öz* birleşmesinden meydana gelmiştir. Fakat bir yerde birleşmeden yanyana kullanımı tespit edilmiştir: her ki *gendü özini* tutdı yüce (GN/A, 141a-8).

Gendü sözcüğü yükleme ve yönelme hâl eklerini aldığı anda araya STT’deki gibi zamir n’si değil, bağlantı ünsüzü /y/ sesini alarak; ayrılma hâli eki eklendiğinde ise araya hiçbir ses almayarak kullanılmıştır: bildi *gendüyi* (GN/A, 90b-7); *gendüye* iş eyler-ise MT/R 150-4); *gendüden* ayruğa (MT/R 161-11); cümle olmuş *gendüden* mahv u feñâ (GN/A, 281a-8).

³⁵ Birçok araştırmacı aynı yüzyıl (XIV. yy.) eserlerini incelerken bu sözcüğün ilk sesini tonsuz olarak “kendü” biçiminde okumayı tercih etmişlerdir. Fakat bizim incelediğimiz metinlerde ilk sesin /g/ olduğunu gösteren üç noktalı kef harfi kullanıldığından biz bu sözcüğü “gendü” biçiminde okumayı uygun gördük.

Ayrıca bu zamirlerden “öz” sözcüğünün zamanla kullanımı azalırken “gendü” sözcüğü, ilk sesinin tıpkı ET’deki gibi tekrar tonsuz olarak kullanılmasıyla birlikte yaygınlık kazanmıştır.

gendü:

uşbu hâli *gendü* hâlüm söyledür (GN/A, 50b-1); gendüzin *gendü* göre *gendü* seve (GN/A, 220b-7); nola çün âdemem yidümse *gendüm* (KBD, 122-14); yavrıları *gendü* yavrısın şanur (MT/R 70-11); *gendülerden* dîn komadılar dağı (MT/R 270-15); yürek odını *gendü* cânumçün severem ben (KBD, 161-6) vb.

gendüz:

gendüzümü cümle işden üzeyim (GN/A, 191a-13); *gendüzini* bilmeyen kaçan bile rabbi (KBD, 41-14); imdi bir gel *gendüzüñe* kıl nazar (GN/A, 41a- 10); *gendüzini* halka ma’lûm eyledi (GN/A, 100b-7); *gendümüze* her ne kim diler-idük (MT/R 61-12); *gendüzinden* çok yalan söz kuzlamış (MT/R 250-15); dür-dâne isteyen deñize ğarkı ide *özin* (KBD, 21-3)

öz³⁶:

lebüñden şordı gönül *öz* devasın (KBD, 182-4); kim *özin* alçağ dutarsa yücele (GN/A, 140b-12); her ki gendü *özini* tutdı yüce (GN/A, 141a-8); sen *öz özüñi* sı vü nigâruñ odına yah (KBD, 341-3); göz *özine* kılmamışdur ‘ömr içinde bir nazar (KBD, 543-14) vb.

³⁶ Bu zamirle incelenen üç metin içerisinde daha çok KBD’de karşılaşılmıştır.

her ki *bunda* ikilikle dirile (GN/A, 20b-3); *bundan* artuđ beni kılmañuz ĥacil (MT/R 40-1); Őıđkın artur ya ilâhî *bunlaruñ* (GN/A, 91a-4); ĥanda bulunur *bunuñ* gibi maĥâm (GN/A, 151a-1); *bundađı* ol oynayan bűken kiŐi (GN/A, 181a-14); *budur* ki sűylemez-ise dađı cevâb (KBD, 522-15)

gűrmedűk iriŐdűk iŐbunda size (MT/R 60-12)

“Şu” işaret zamiri ve ĥekimi:

ben *Őuña* kulam ki ol bir nâm-ı nâműŐ eyleye (KBD, 381-13); kimisi *Őum* diler irte gice (GN/A, 110a-9); cismi *Őundan* eyleyűpdűr ol ilâh (GN/A, 40b-2); cűmle ‘űmri *Őunuñ-ıla* ĥarc olur (GN/A, 50b-15).

“ol” işaret zamiri ve ĥekimi:

“ol” zamirinin hem iŐaret zamiri hem de Őahıs zamiri olarak kullanıldıđını, bu iki farklı zamir tűrűnűn birbirinden ayrılan yűnűnűn ise ĥokluk eki aldıklarında Őahıs zamiri iĥin “anlar”, iŐaret zamiri iĥin ise “olar” biĥiminde kullanılmasıyla ortaya ĥıktıđını “Őahıs zamirleri” bűlűműnde belirtmiŐtik. Bununla birlikte “ol” iŐaret zamiri incelenen metinlerde bulunma hâli eki alarak ĥekime girdiđinde kűkte deđiŐiklik olmakta ve “orada” manasını taŐımaktadır.

Őol sűnűk añın *ol* ulaŐdurmıŐ durur (GN/A, 171a-11); menzilűñ *oldur* ĥaĥıĥat iy fűlân (GN/A, 21a-12); *olardan* űzge sevinmek baña bir gűn muharremdűr (KBD, 442-7); yarın *anda* Őamu dapa sűrile (GN/A, 20b-3).

“Şol <Şu+ol” işaret zamiri ve ĥekimi:

Őoldur ol dirlik ki nefsinden bite (GN/A, 60b-13); biri *Őol* kim dilde adı gemidűr (GN/A, 240b-11).

3.2.3.2. Gűnűműz Orta Anadolu Ađızlarında IŐaret Zamirleri

Gűnűműz Orta Anadolu ađızlarında iŐaret zamirleri, STT’de olduđu gibi *bu*, *Őu*, *o* olup ĥoklukları ise *bunlar*, *Őunlar*, *onlar*’dır. ĥokluk Őekillerinin bu kullanımlarının yanı sıra yine bűlge ađızlarında ilerleyici benzeŐmesi sonucu *bunnar*, *Őunnar*, *onnar* biĥimleri ve son ses /r/ űnsűz sesbiriminin dűŐmesiyle *bunnâ*, *Őunnâ* ve

onnā biçimleriyle de karşılaşılmaktadır. Ayrıca bölge ağızlarında özellikle “şu” işaret zamirinin “şo ve şō” biçiminde yaygın olan kullanımları, EAT döneminde “şu+ol>şol” kullanımına benzemesi yönüyle dikkatleri çekmektedir.

“bu” işaret zamiri ve çekimi:

bu (KIR, II/173; SİV, 2/24; KMA, 17/17); *bunun* (KIR, XXVI/6; KMA, 113/21); *bunuñ* (KIR, I/62; KMA, 17/15); *bunu/buñu* (KIR, I/62); *bunu* (KMA, 67/23); *buna/buña* (KIR, LXII/6); *buña* (SİV, 80/132; KMA, 134/18); *bunda* (KIR, II/69; KMA, 122/19); *bura* (KMA, 126/16); *buranıñ* (KMA, 30/15); *bunnar* (KMA, 58/1; KIR, LVII/10); *bunnāñ* (KMA, 25/27); *bunnā* (KMA, 23/17); *bunnarıñ* (KIR, II/13; KMA, 118/11).

“şu” işaret zamiri ve çekimi:

şu (KIR, XXXII/29; SİV, 4/21; KMA, 20/2); *şo* (KIR, LVII/111; SİV, 48/56); *şō* (KIR, XX/11); *şunuñ* (KIR, XXXVI/253; KMA, 84/4); *şunu/şonu/şōnu* (KIR, XXIV/114); *şunu* (SİV, 5/2; KMA, 78/29); *şuña* (KIR, XVIII/10; KMA, 84/4); *şunda* (KIR, XXXVI/189); *şundan* (KMA, 69/17); *şuriya* (SİV, 3/17); *şurda* (SİV, 22/4); *şunlar* (SİV, 70/31); *şorda* (SİV, 79/97); *şoriya* (SİV, 98/4); *şora* (SİV, 121/9); *şura* (KMA, 109/6); *şuruya* (KMA, 68/19); *şunuñ gibi* (KMA, 39/20); *şunnarı* (KMA, 107/11).

“o” işaret zamiri ve çekimi:

o (KIR, XV/12; SİV, 2/18; KMA, 110/15); *onun* (KIR, XV/13; KMA, 122/15); *onuñ* (KIR, XIV/7); *oñu* (KIR, LXIII/10); *ondan* (KIR, I/7); *oña* (KMA, 147/13); *onda* ‘o zaman’ (KMA, 24/8); *ondan* (KMA, 78/13); *onunna* (KMA, 110/2); *onnar* (KMA, 135/21); *onnarı* (KMA, 107/19); *onnardan* (KMA, 118/7); *oruya* (KIR, I/15).

3.2.4. Soru Zamirleri

3.2.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Soru Zamirleri

İncelenen metinlerde karşılaşılan soru zamirleri “kim” ve “ne”dir.

“kim” soru zamiri:

şol kişi kim kendüzin *kimdür* bilür (GN/A, 90b-13); *kim* ola kim añmaya sultân adın (GN/A, 110b-8); senüñ-içün *kimdür* ol diyüdurur (MT/R 250-6); kendü ‘âcizdür *kime* hüküm idiser (GN/A, 70b-13); *kime* mûnis rûh ola vü *kime* râh (MT/R 263-10).

“ne” soru zamiri:

‘ârifiseñ bilesin kim sen *nesin* (GN/A, 41a- 14); ol *ne* kim dirse bular aña uya (GN/A, 60b-15); gendüzün bilen bilür kim *ne-y-idi* (GN/A, 90b-10); ref‘ ü nasb u cer *nedür* bilür misin (MT/R 140-12); *neyüz* nedenüz ü dünyâya neye geldük (KBD, 362-7).

3.2.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Soru Zamirleri

Günümüz Orta Anadolu ağızlarındaki soru zamirleri, tıpkı tarihî dönem ve STT’de olduğu gibi “kim” “ ve “ne”dir. Bölge ağızlarında ayrıca “ne” soru zamirinin ünlü sesbirimi daralmış hâliyle kullanımları da karşılaşılmaktadır.

“kim” soru zamiri:

onu diyen *kim?* (KIR, XXXVI/5); o *kim?* (KIR, XX/18-19); *kim* gullanacak? (SİV, I/34); *kim* haşlı ‘kim haklı’ (KMA, 75/25); *kimler* gidesēse (KMA, 75/14) vb.

“ne” soru zamiri:

ne diyön (SİV, 142/11); *nereden* çıkar (SİV, 144/11); bu *ni* diyo? (KIR, XLIX/75); anası *neriye* virise (KIR, I/9); *n_öluyo?* (KMA, 47/26); aslı *niy?* (KMA, 68/26) vb.

3.2.5. Belirsizlik Zamirleri

3.2.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Belirsiz bir kimse veya nesneyi ifade eden ve çoklukla belirsizlik sıfatlarına iyelik zamirleri ekleri ve –ki eki getirilerek yapılan bir zamir türüdür (Banguoğlu 2007: 368). İncelenen metinlerde karşılaşılan belirsizlik zamirleri aşağıdaki gibidir:

kimi

kimi hâste birbirine göñli tar (GN/A, 110a-8); *kimini* sürlüm *kimini* yidelüm (MT/R 80-4); *kimi* ayağın düzer *kimi* başın (MT/R 211-4); *kimi* zâhir *kimi* bâtın *kimi* pinhân *kimi* peyda (KBD, 342-8) vb.

kimse

kimse aña rişvet oğın çün ata (MT/R 140-1); yüzi toprak ‘âşıkun ol *kimseye* (GN/A, 21a- 10); *kimse* kim ehlin yola döndüre (GN/A, 61a-1) vb.

kimesne/kimsene

ol *kimesneye* ki hağ benüm didi (GN/A, 10b- 11); aña münkir hîç *kimesne* yok durur (GN/A, 160b-1); sen dilersin kim *kimesne* bilmeye (MT/R 210-2); *kimsene* kim gözi kaldı dünyede (GN/A, 31a-13); *kimsenenün* ğaybetini söyleme (MT/R 201-3) vb.

biri /birisi

birisinde durur şâdân u *birisinde* mâtemdür (KBD, 442-10); kimisi *birini* geyür kimi *birin* tağınur (KBD, 501-2); bu iki ev *birbirisinden* ‘acîb (GN/A, 31a-12); eyle bitmişdür *biri birin* komaz (GN/A, 20b-14); ol *biri* eydür ki yârânlar-ıla (MT/R 30-8); *birisi* eydür ki bir dem sâkin ol (MT/R 30-10) vb.

her kim /her ki

her kimüñ kim derdi varın bilürüz (MT/R 211-3); *her ki* baqdı hâline benven didi (GN/A, 141a-9); urur yemini mişhafa *her ki* emîn-ise (KBD, 241-1) vb.

her biri / her birisi

her birinüñ ma'nisi var örtülü (GN/A, 31a-7); işid imdi *her biri* nice'ydügin (GN/A, 40b-5); *her birisi* rahmet indürür yire (GN/A, 41a-4); gözleri *her birisi* bir yay dutar (MT/R 111-15) vb.

her ne / her ne kim

her nede kim kalduñ-ısa bî-gümân (GN/A, 21a- 12); *her ne* olursa dimezler kim nişe (GN/A, 131a-6); lâcerem kim *her ne* oynarsa uta (GN/A, 291a-10); *her ne kim* kendüye inanur-ıduk (MT/R 61-13) vb.

nesne

emr içinden daşra *nesne* sevmeye (GN/A, 290b-9); andan ayruq *nesneye* aldanmaya (GN/A, 341a-15); bir *nesne* kopa ger qanla yarumuz direm (KBD, 121-13); gözüm yaş içre gark olup çü *her nesneyi* görimez (KBD, 442-9) vb.

qamu / qamusı

gel gidelüm ka'beye *qamu* bile (MT/R 30-8); sehl tutmağ gerek anı çün *qamusı* yaradur (KBD, 241-6); *qamusıyla* farz u vâcibdür bize (GN/A, 11a- 8); kim bulardur *qamunuñ* yüzi şuyı (GN/A, 11a-15); ol nefesden *qamular* fâide duta (GN/A, 60b- 13) vb.

ayruq

qorkusı qayğusı yok *ayruq* anuñ (GN/A, 60b- 8); kendüden *ayruğa* yavlaq qadr ura (MT/R 161-11); *ayruğa* qahıyıban niçe urasın başuma (KBD, 382-7) vb.

qankısı

qankısı defterde sağışa gele (MT/R 171-8).

cümlesi

cümlesinüñ tesbihi ol haq durur (GN/A, 160b-1); başdan ayağa *cümlesi* dendân ola çün (KBD, 161-8); gizlü qalmaz *cümlesi* görmür ‘ayân (GN/A, 80b-6) vb.

degmesi

degmesi çün bir su’âli itdiler (MT/R 30-12); *degmesi* bir köşede yir dutdılar (MT/R 40-14); *degmesinüñ* yolın eyledi beyân (MT/R 280-2) vb.

özge / özgeler

özgeler kâgıd u midâd oħıya (KBD, 401-13); eger *özgeye* zehr ise anuñ ‘ışkı baña tiryak (KBD, 282-1) vb.

3.2.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Belirsizlik Zamirleri

Günümüz Orta Anadolu ağızlarındaki belirsizlik zamirleri bazı ses değişimleri dışında STT ile paralellik göstermektedir. Bunlar:

herkes / herkeş / herkez

herkeş ekmiye başlallar (NEV, 6/9); *herkeş* (KIR, L/21); *herkez* (KIR, LVIII/26); *herkes* yatiyi diyi (SİV, 22/29); *herkeşe* loħma dādıllardı (SİV, 79/69); *herkeş* köbesini yapar (SİV, 82/64); *herkes* (KMA, 22/13); *herkez* (KMA, 97/3) vb.

kimse

kimse görmeden dimiş (KIR, XLIV/106); *kimse* (KMA, 32/3)

başğası

başğasını bilmiyom (KIR, 146/32); *başğası* (KMA, 22/14) vb.

ne / ney

türküyle *neyne* (KIR, LXII/29); çiçek *ney* (KIR, XXXVI/186); ona gelen eti *neyi* ben yiyom (KIR, XXXVI/70-71); çaşması *neleri* var (KIR, LVII/43)

hiç kimse

hiç kimseler gelmemiş (KIR, IV/92)

kimi / kimisi

kimi göyun keser (KIR, II/217); *kimisiniñ* (KIR, XXXIII/39); *kimini* āladıp *kimin* ğıldürdüñ (KIR, LXV/110); *kimisi* ölmüş (SİV, 93/24); *kimi* ğavurğa gótürüyodu (SİV, 77/68); bilmem *kimiñ* (KMA, 64/4); *kimisi* (KMA, 47/5) vb.

biri / birisi / hanğı biri

hanğı birini evrecām (KIR, LXVIII/23-24); her evde *biri* (KIR, LXV/3); *birisi* de yüzünü ğaralar (KIR, LXII/4-5); *birisinin* parası (KIR, XXXIII/4); *biri* çārır (SİV, 32/26); *birisi* diyor ki falan bey (SİV, 54/39); *biriniñ* (KMA, 48/23); *birisi* (KMA, 103/17) vb.

hepsi /hepsi/hepimiz

hepimiz (NEV, 6/1); *hepsi* evlerine dālillar (KIR, II/140), *hepsi* (KIR, LXV/3); *hepsi* boyunlarını ěmişler (SİV, 15/158); *hepsini* ğoruğ (SİV, 46/83); *hepsi* (KMA, 111/20); *hepsini* (KMA, 64/6) vb.

çō (çoğu)

çō daşındı (SİV, 9/28); *çōnun* direktoru var (SİV, 142/19); *çōñuz* ‘çoğunuz’ (KMA, 39/1) vb.

öteki

ötekine verirdi lokmayı (SİV, 79/76); *ötekinin* ğuluncuna çalar (SİV, 82/82); *óteki* (KMA, 37/17) vb.

bazısı

bazısı veriyi *bazısı* vermiyi (SİV, 17/13); *bazısı* faħirse vermez (SİV, 49/41) vb.

falan / falanca / filanca

falan ölu *filannardan* (KMA, 92/5); *falanca* (KMA, 75/14); *filanca* (KMA, 75/10); tüfikle *falan* (KIR, V/13); *filanca*nın sözünü (KIR, XXXIII/17); *falanıñ* malında (KIR, V/95-96) vb.

3.3. Sıfatlar

3.3.1. Niteleme Sıfatları

3.3.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Niteleme Sıfatları

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesindeki niteleme sıfatları aşağıdaki örnekler gibidir:

muştafâ şer‘i ki *toğru* yol durur (GN/A, 10b-2); kim işitdi ilk anı ol *ulu* kul (GN/A, 6a-11); *arı* gönülde olur tañrı nurı (GN/A, 71a-12); kim tenüm kaynar-ıdı *toptolu* kurd (GN/A, 130b-2); hem saña *gökcek* yiyiler irgüre (GN/A, 181a-2); *görklü* söz *görklü* ağaca geldi misâl (GN/A, 231a-2); *yavuz* işi terk idüp perhîz kılan (GN/A, 341a-11); didüm uş gönül hele varınca bu *gey* yaradur (KBD, 241-8); düşeli gözlerüm şol *kara* çeşme (KBD, 482-9); devlet anuñ kim *eyü* ad kazana (GN/A, 361a-4); kim şekerden *datlu* sözler dir-idi (MT/R 90-8); *ince* yolu ol *ulu* menzilleri (GN/A, 365a-6); *kiçi* sözleri dañı anda böyüt (MT/R 250-1); kim *kızıl ak* rengi ayruksı ola (MT/R 130-14); gördüm anda bir şeher *yavlak* ulu (GN/A, 300b-9) vb.

3.3.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Niteleme Sıfatları

Günümüz Orta Anadolu Ağızlarındaki niteleme sıfatları aşağıdaki örnekler gibidir:

böyük ğız (NEV, 4/3); *tāze* biber (NEV, 4/59); *ıscağ* su (NEV, 17/28); *yiğit* yavrını (KIR, IV/44); eñ *ufah* pıtpıtısı (NEV 1/21); *ağ* ellerini ‘ak’ (KIR, IV/32); *sarı* ğaya (KIR, V/19); *ehtiyar* ğarı (KIR, LVII/69); *geri* ğafalısın (KIR, LVII/45); *guru* yemişi (KIR, LVIII/173); *al* duvağ (KIR, LXXI/30); *hañiñi* ibâdet ‘hakiki’ (KIR, LXVI/77); *ğara* ğoyun (KIR, IX/1); *ulu* yol (SİV, 11/3); *güzel* tabağlara (SİV, 46/70);

pempe çiçekler (KIR, 77/42); *böyük* kilise (SİV, 81/3); *esgi* yazı (SİV, 121/63); *biyaz* vagonlar (SİV, 127/11); *ğırmızı* pancar (SİV, 161/59); *fakır* ğarıya (SİV, 66/95); *yêşil* camdan (KMA, 48/7); *taħda* ğaşıħ (KMA, 47/21); *kibar* ğeyimli (KMA, 39/7); *sarı* tavıħlar (KMA, 66/10); *ğıpğırmızı* çayı (KMA, 44/7); *ıclħ* uzaħ (KMA, 70/8) *ğücücük* yir (KMA, 68/16) vb.

3.3.2. Belirtme Sıfatları

3.3.2.1. İşaret Sıfatları

3.3.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İşaret Sıfatları

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesini temsilen incelediğimiz metinlerde kullanılan işaret sıfatları “bu, uşbu/işbu, şol” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

“bu” işaret sıfatı:

bu mesel kim ‘âlemüñ bostândur (MT/R 20-11); cümlesi *bu* nefis içinde gizlüdür (GN/A, 350b-2); *bu* kitâbuñ bâbı niçün oldı on (GN/A, 361a-10); kim *bu* kuşlar yöriyeler ol yola (MT/R 2-3); ol hevesden *bu* kafeşde kalmışuz (MT/R 91-7); doymaya *bu* yüregüm odına âhın (KBD, 41-10); *bu* düşümüñ ta’bîrini yorayım andan öleyim (KBD, 102-6) vb.

“uşbu” / “işbu” işaret sıfatı³⁸:

uşbu hâl bir gün ahır ‘arz olısar (GN/A, 51a-7); *uşbu* erkânı vü resm ü verzişi (GN/A, 301a-6); çün iştidüm şeyhüñ uşbu sözünü (GN/A, 301a-15); *uşbu* dostlık halk içinde kanda var (GN/A, 331a-2); *uşbu* altı nesne kim eytdüm saña (GN/A, 140b-7).

eyde şol pîr işledi *işbu* işi (MT/R 30-4); sen seni *işbu* teni şanduñ meger (MT/R 291-5); *işbu* bizüm zemzememüz ten tene irdi şükr aña (KBD, 101-14); *işbu* dirlik daħı saña çok durur (MT/R 110-3); yûsuf oturdı taħtına *işbu* gönül şehrinde pes (KBD, 461-10) vb.

³⁸ GN/A’da “uşbu”, MT/R ve KBD’de “işbu” şeklinde geçmektedir.

“şol” işaret sıfatı:

şol kişidür şorduğum bir *şol* kişi (GN/A, 90b-2); *şol* güneş kim üstüme düşer-idi (GN/A, 130b-4); bir şafı *şol* süd emendür anadan (GN/A, 160b-13); *şol* tokuz kavmuñ ki şaydum cânların (MT/R 262-9); ne sâd u nûn u mîmdür *şol* yüzünde (KBD, 561-13); *şol* gönülde ki sen olasın şehâ (KBD, 41-8) vb.

3.3.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İşaret Sıfatları

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında işaret sıfatları “bu, şu, o” olup STT ile paralellik göstermektedir. Ayrıca “şu” işaret sıfatının “şō” biçiminde kullanılışı ile de karşılaşılmaktadır.

“bu” işaret sıfatı:

bu hal (NEV, 6/40); *bu* cāmi (KIR, XXXIV/13); *bu* şekilde (KIR, II/62); *bu* olan (SİV, 3/27); *bu* ğatır (SİV, 60/70); *bu* ğız (SİV, 89/168); *bu* ğuş (SİV, 60/77); *bu* bebeler (KMA, 73/11); *bu* haber (KMA, 75/25) vb.

“şu / şō” işaret sıfatı:

şu yalan dünyada (KIR, XIV/72); *şu* depiye (KIR, XXXIV/40); *şō* çocū bāri ver (KIR, XXXVI/85); hani *şō* hacıdan ne getiriyollar (KIR, I/21); *şu* adam (SİV, 9/16); *şu* suvan (SİV, 70/31); *şu* mezerlik (SİV, 54/72); *şu* hamama (KMA, 82/28); *şu* ğız (KMA, 86/12) vb.

“o” işaret sıfatı³⁹:

o çocua (KIR, II/39); *o* zamana (KIR, II/18-19); *o* adam (SİV, 63/14); *o* topraklar (SİV, 75/19); *o* çubuk (KMA, 80/70); *o* otomobili (KMA, 17/9); *o* ğadın (KMA, 86/26) vb.

³⁹ Günşen KIR’da Çiçekdağı ilçesine ait bir örnekte “o” işaret sıfatının arkaik kullanımı olan “ol” işaret sıfatına rastlandığını belirtmektedir (Günşen 2000: 122).

3.3.2.2. Sayı Sıfatları

3.3.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Sayı Sıfatları

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesindeki sayı sıfatları aşağıdaki örnekler gibidir:

hiç *iki* göz *iki* yaña bakamaz (GN/A, 20b-114); devlet ola *yitmiş iki* millete (GN/A, 61a-12); Mustafânuñ *dört* yârın yâd eylemek (GN/A, 11a-9); anda *üç* nesne gerek açuk ola (MT/R 181-1); bir kişi *çodı biş altı* hurdasın (MT/R 70-10); *yidiyüz otuz* yılında hicretüñ (GN/A, 364b-12); noқтаda niçe sığar bu *yidi* deryayı görüñ (KBD, 543-2) vb.

Sıra sayı sıfatlarına örnek olarak:

hem *ikinci* bâb içinde on yine (GN/A, 30b- 13); evliyâ *beşinci* gökde gireler (MT/R 263-2); zîra kim *dördinci* bâb ağız durur (GN/A, 320b-2); enbiyâ *altıncı* gökde buldılar (MT/R 263-1) vb.

3.3.2.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Sayı Sıfatları

Günümüz Orta Anadolu Ağızlarındaki sayı sıfatları aşağıdaki örnekler gibidir:

üş dene (NEV, 4/2); *om* *beş* gún (NEV, 6/25); *iki* gız (NEV, 4/5); *biñ* guruşa (KIR, XLIV/122); *üç* gún (KIR, LXXI/85); *bir* góz evin içinde (KIR, LVII/48); *yimbeş* guruşa (KIR, XXIV/10); *üç* metire (KMA, 50/1); *döt* günde (KMA, 43/3); *gıñ* tane baş ‘kırk tane baş’ (KMA, 28/4); *üş* gişi ‘üç kişi’ (KMA, 22/14); *on dörd* ay (SİV, 161/73); *kırh beş* önlük (SİV; 157/20); *otuz dört* päre (SİV, 106/1), *gırk sekiz* sāt ‘kırk sekiz saat’ (SİV, 71/17) vb.

3.3.2.3. Soru Sıfatları

3.3.2.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Soru Sıfatları

İncelenen metinlerde “kankı” ve “ne” soru sıfatları ile karşılaşmıştır.

“kankı” soru sıfatı:

kankı cevher *kankı* ma‘dinden gelir (GN/A, 221a-7); *kankı* dîndedir reva bu hâl ki (KBD, 41-5); yâ şu-y-ıla *kankı* biri yâr-ıdı (MT/R 71-15); *kankı* cânda kim bu ‘ışkuñ dadı var (GN/A, 211a-1) vb.

“ne” soru sıfatı:

yoħsa ol hõd dünyada *ne* gişidür (MT/R 170-13); ay yüzüñde didüm *ne* dânedür ol (KBD, 262-12); zenaħ zindanına şaldun *ne* sihr ider yine zülfüñ (KBD, 281-11); gör *ne* devlet virdi tañrı bunlara (GN/A, 21a-5); anuñ-ıla kimsenüñ *ne* işi var (GN/A, 51a-9) vb.

3.3.2.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Soru Sıfatları

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında karşılaşılan soru sıfatları “ne”, “hangi”, “kaç” ve “nasıl”dır. Bu soru sıfatlarınının bazı ses değışikliklerine uğramış örnekleri de bulunmaktadır.

“ne / ná” soru sıfatı:

ne iş yapacaħ? (KIR, XXIV/29); bu evlat acısıdır *ná* zaman geçer? (KIR, LXVI/101); *ne* hâle geldi? (KMA, 85/22); *ne* güzel şeyler (KMA, 115/9) vb.

“hangi / hanğı” soru sıfatı:

hanğı aşiretsiniz, *hanğı* beldeden geldiñiz? (KIR, LXXIII/15-16); *hangi* padişah? (SİV, 72/8); *hangi* yıl? (SİV, 75/27); *hangi* sufralar *hangi* sâtte? (KMA, 112/10); *hangi* oda? (KMA, 114/9) vb.

“kaç / ğaç / ğaş” soru sıfatı:

ğaç yıldır bekârsın? (KIR, XIII/19); ğayrı *ğaç* milyon_usa? (KIR, XXXVI/57); *kaç* köy (SİV, 157/53); *ğaş* derece? (KMA, 42/17); *ğaş* lira (KMA, 132/6) vb.

“nasıl / nası ” soru sıfatı:

nasıl giyim? (SİV, 83/12); *nası* yınnaşıl gelin! (KMA, 84/18); *nası* söz? (KMA, 116/12) vb.

“nādar” (ne kadar) soru sıfatı:

nādar iş var baħıyoñ ñu? (NEV, 1/20).

3.3.2.4. Belirsizlik Sıfatları

3.3.2.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları

İncelenen metinlerde karşılaşılan belirsizlik sıfatları “*bir, birkaç, cümle, bütün, degme, kamu, dürlü, her bir, her, nice, niçe, ayruk*” gibi sözcüklerdir.

cümle ‘âlem yoğ-iken ol var-ıdı (GN/A, 6a- 4); var-ıdı *bir* hâcenüñ *bir* tûtisi (MT/R 90-5); kim bular doğru *bütün* yol vardılar (GN/A, 11a- 10); *degme* işde isteme emn ü emân (MT/R 221-5); her biri *birkaç* mürîdi dirdiler (MT/R 270-14); hâca *bir* gün ‘azm-i hindüstân kıılır (MT/R 90-12); gezdüm bu cihanda *kamu* kûh ü kemer iy dost (KBD, 121-8); a‘zalardan gider ol *dürlü* hüner (GN/A, 80b-12); şûret olmaz *her bir* işde pâyidâr (GN/A, 80b-3); *her* dem anuñ ğalbesi eksük degül (GN/A, 110b-6); buldılar *her dürlü* cevher kânını (GN/A, 221a-8); ibtilâdan *nice* rahmet buldılar (GN/A, 131a-4); iy *niçe* ‘ışk ile biz yüz dürlü ser pâ urmuşuz (KBD, 162-4); hâşa kim *ayruk* kişi ola helâl (MT/R 50-8) vb.

3.3.2.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Belirsizlik Sıfatları

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında kullanılan belirsizlik sıfatları “*bütün, felan, bir, bazı, biraz/birez, çok/çoğ, öbür, birkaç/bikaç/biğaç/biğaş, her, nice, biraz, hep, başka/başğa, hiç*” gibi sözcüklerdir.

bütün arhabelerin ‘bütün akrabaların’ (KIR, XXXIII/20); *bütün* mahalle (SİV, 56/12); *felan* adamıñ öluna (KIR, II/42); *falan* yerde (SİV, 15/106); *bi şey* (KIR, V/6);

filan gün (KIR, LVI/40); *filan adam* (SİV, 157/63); *bāzı arhadaşlara* (XLV/3); *bikaç ev* (KIR, XXVI/22); *biğaç ay* (KIR, 17/14); *her yiğidin* (KIR, XI/38); *nice düşman* (KIR, XLIII/40); *biraz para* (KIR, LXVII/6); *neçe yiğitlerin* (KIR, LIX/50); *başğa tüllü* (KIR, I/64); *başka galeler* (SİV, 43/21); *başğa gadınnañ* (KMA, 81/4); *bazı gızlar* (SİV, 130/9); *bi yer* (SİV, 71/25); *birez hayvan* (SİV, 106/10); *çok göçmen* (SİV, 45/46); *fazla göyun* (SİV, 132/9); *öbür evlere* (SİV, 132/18); *biğaş gadeh de işgi* (KMA, 117/22); *hiç biyazı galmassa* (NEV, 1/8) vb.

3.4. Zarflar

3.4.1. Zaman Zarfları

3.4.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Zaman Zarfları

İncelenen metinlerde “*dün ü gün, bugün, yarın, dün ü gündüz, dün gece, şol dem, bir dem, her dem, her nefes, sabah, lahza, her gün, her mâh, her sâl, her gece, gâh/geh, ol zamânda, evvel, soñra, öñ, soñ, imdi/şimdi, añsuzın, gündüzin*” gibi zaman zarfları ile örneklerle karşılaşmıştır.

gül bugün toğdı vü yarın öldi dut (MT/R 20-10); *dün ü gün oğlı kıızı endişesi* (GN/A, 50b-13); *dün ü gündüz baķduğum dîdâr-ıdı* (GN/A, 130b-8); *ğamzen hayâli dün gece geldi bu gönlüme* (KBD, 442-4); *şol dem ki tolu virdi hayâli gök mey* (KBD, 581-15); *kimi bir dem görmek ister gör anı* (GN/A, 110a-7); *irgüre her dem saña haķdan nevâ* (GN/A, 180b-14); *zinhar dünyâ hoşlığına inanmañ ki her nefes* (KBD, 61-14); *bü'l-'aceb budur ki hâki zülfüñ için her sabah* (KBD, 141-15), *gözlerüm her lahza gözden aķıdurlar yaradur* (KBD, 241-5); *her gün ü her hafta vü her mâh ile her sâl olur* (KBD, 281-4); *ben 'îd iderem her gece gîsûları-y-ile* (KBD, 302-16); *gâh begler añiludur geh çeri* (GN/A, 110b-11); *ol zamânda kim henüz yokdı zamân* (GN/A, 6a-5); *evvel âdem ayak oldu görseñe* (GN/A, 101a-6); *gündüzin yarasa gibi gizlenür* (MT/R 281-2); *halkı soñra hak aña bağışlaya* (MT/R 160-11); *öñ varanı soñ gelen gör kim n'ider* (GN/A, 160b-7); *diñle imdi eydeyim ucdan uca* (GN/A, 80b-2); *ben dilerdüm kim geçeydüm añsuzın* (GN/A, 150b-14); *girü güneş şu yirine od saçar* (MT/R 31-1); *diler ki sırr ide anı şimdi harâb ider* (KBD, 461-4) vb.

3.4.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Zaman Zarfları

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında zaman zarfları çok çeşitli olup “*demin/dimin, şimdi/şindi/hinci/şinci/şimci/şimdik/şindik/şincik, baharın, sabah/zabaḥ, akşam/aḥşam/āşam, anca, eveli, günüzün, dün, yarın, gece, künde, bu sefer, bazan, yazın, gışın, bildır*” gibi zaman zarfları örnek olarak gösterilebilir.

dimin ‘demin’ (KIR, XXXII/4); *bıldır* ‘önce’ (NEV, 8/35); *demin* (SİV, 90/53); *şindi* ‘şimdi’ (NEV, 7/1; KIR, I/42); *şimci* (NEV, 9/7); *hinci* ‘şimdi’ (KIR, XXIX/20; NEV, 1/17); *şinci* ‘şimdi’ (KMA, 121/23); *şimdik* ‘şimdi’ (SİV, 26/17); *şindik* ‘şimdi’ (KIR, XVIII/3; SİV, 9/41); *şincik* ‘şimdi’ (KIR, II/20); *baharın* (KIR, XXIII/63); *zabaḥ* gâharız (KIR, LXII/30); *zabāca* ‘sabaha kadar’ (SİV, 3/16); *sabahleyin* de oḥuntu vèrilir (KIR, LVIII/31); *āşam* da evlere dâlırdı (KIR, II/128); *aḥşam* (SİV, 161/39); *eveli* çoḥ fâırlıḡıdı (KIR, LVII/1); *anca* (SİV, 22/29); *bugün* (SİV, 54/88); *dün* (SİV, 113/7); *günüzün* (SİV, 15/128); *gece* (SİV, 15/128); *ōlen* ‘öğlen’ (SİV, 34/18); *ilkindi* ‘ikindi’ (SİV, 34/18); *sonra* (SİV, 147/5); *yarın* (SİV, 26/7); *yarıntesün* ‘bir sonraki gün’ (SİV, 56/42); *ḡunde* ‘her gün’ (SİV, 97/9); *künde* (SİV, 120/4); *ara* ‘arada’ (KMA, 90/27); *esgiden* (KMA, 138/9); *bu sefer* (KMA, 88/24); *bāzan* (KMA, 118/6); *yazın* (KMA, 41/2); *gışın* (NEV, 8/38; KMA, 41/3) vb.

3.4.2. Hâl Zarfları

3.4.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Hâl Zarfları

Bir eylemin hâl ve tavrını bildiren zarflara *nasıllık-nicelik zarfları, sûret zarfları, tarz zarfları* da denilmektedir. Hâl ve tavır bildiren her türlü isim hâl zarfı olabileceği gibi eşitlik ve vasıta eki almış isimler de hâl zarfı durumuna geçerler (Ergin 2004:260). İncelenen metinlerde karşılaşılan hâl zarflarından örnekler aşağıdaki gibidir:

ancılayın şâd olup ḡanda gülem (GN/A, 130b-6); anı *oḡurlayıncaḡ* ben severem (KBD, 201-15); yavrıların *ileyince* oynayı (MT/R 71-6); şaru kızıl sûreti *böyle* ola (MT/R 130-12); dir-idi vü gök yeşil *eyle* ola (MT/R 130-12); *böyle* olmazsa aña bu ‘ışḡ muḡâl (GN/A, 210b-11); iderse nola *böylece* mihmâna irenler (KBD, 82-

10); velî nigârıla zîrâ ki *şöyle* vâcibdür (KBD, 142-14); *eyle* kim sevdi çalap ol Ahmed'i (GN/A, 10b-14); uyanıcağ *yine bile* uyanur (GN/A, 21a-2); *arğun arğun* oğlan ol şafdan geçer (GN/A, 161a-3); söyler ü oynar güler ü hem *hoş* irir (GN/A, 161a-4); kim bu halka *eyü yavuz* bildürür (GN/A, 151a-12); *nicesi* ola dağı lebüni soran iy begüm (KBD, 281-5); nağvı gülşehrî bilür *yavlağ* hîç (MT/R 140-4); kim ne söyler-ise *gerçek* şanmañuz (MT/R 151-2); bellü bilün *ayru* degül andan ol (GN/A, 250b-8) vb.

3.4.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Hâl Zarfları

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında karşılaşılan hâl zarfları aşağıda gösterilen örneklerdeki gibidir:

eyle olur (KIR, II/53); *şöle* başlar 'şöyle' (KIR, II/23); ticâreti *böle* yapallar_ımış (KIR, II/17-18); *bahalı bahalı* dosta satardı (KIR, XVIII/28); kóse gârdaş *yan yan* bañar (KIR, XXII/41); *ya'vaşcana* kefiniñe sarallar (KIR, XIV/180); ev *tertemiz* duruyo (KIR, XXXVI/72); *anca* 'ancak' (SİV, 22/29); *ğúzelce* (SİV, 156/35); *eylece* (SİV, 77/44); *şöyle* (SİV, 154/1); *eyle* 'öyle' (SİV, 45/10); *şöle* gelmişler (KMA, 26/9); *bayā* ğatğıymış (KMA, 80/25); *dölek* otur (KMA, 119/4); *böleline* aldığ (KMA, 22/19); *öle* ceviz olurdu (KMA, 51/7) vb.

3.4.3. Yer-Yön Zarfları

3.4.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Yer-Yön Zarfları

Fiildeki oluşun yönünü bildiren zarflardır. İncelenen metinlerde “*girü, yoğaru/yokaru, aşağıarak, ara, taşra, içerü, berü, ardınca, ilerü önince, yanuñca, karşıu*” gibi yön gösteren zarflarla karşılaşılmıştır.

dökdi lebüñ yürek kanın kana bulaşdı *karşuma* (KBD, 82-3); *yoğaru* bağ niçe ben fûrkatı yükini çekem (KBD, 242-6); ko anı şayma *girü* gel ol ona (GN/A, 364b-7); andan az *aşğarak* i'zâz-ıla (MT/R 262-2); enbiyâ cânıdur andan *berürek* (MT/R 262-4); dîn yolından taşları *taşra* ata (MT/R 270-8); gider ol yol ilerüden *ilerü* (GN/A,

181a-7); ev içinden yol geçer hem *içerü* (GN/A, 181a-7); yine vardı cân *öñince* nûr-ıla (GN/A, 181a-5); aña *karşu* söyledi hûş sev sumâr (MT/R 10-2); gidermez ol *aradan* hiç gözin (KBD, 402-14); ba‘d-ez-ân yolda *yanuñca* yortayım (GN/A, 190b-13) vb.

3.4.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Yer-Yön Zarfları

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında karşılaşılan yer-yön zarfları aşağıdaki gibidir:

yoğarı ğağmıyo (NEV, 8/35); vuruñ *giri* çekeñ (KIR, XXXIII/32); davullan *gèri* gelinir (KIR, LXVI/17); *aşşā* indi (KIR, L/61); *içeri* (KIR, L/15; SİV, 120/49; KMA, 143/27); *dışarı* (KIR, L/15; SİV, 159/12; KMA, 136/19) *ireli* ‘ileri’ (KIR, XLIX/50; SİV, 59/19); *yuğarı* (KIR, LVIII/136; SİV, 54/76); çih *yoğarı* (KIR, LXXI/111); *ordan* giri getiriller buñu (KIR, II/149); *geri* (SİV, 152/64); *giri* (SİV, 95/38); *aşşa* ‘aşağı’ (SİV, 5/6); *öte* (SİV, 80/65); *aşşā* yoğarı (KMA, 85/4); *şordan* haber gelmiş (KMA, 29/11) vb.

3.4.4. Miktar Zarfları

3.4.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Miktar Zarfları

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde azlık-çokluk ifade eden miktar zarfları “*gey, az, çok, eksük, yavlağ, artuğ, delim, ol kadar, biraz, biñ biñ, hayli*” gibi sözcüklerdir.

hasret-ile ağladılar *gey katı* (MT/R 40-12); ‘ışk odını gizlemişüz *bir avuç* toprağda biz (KBD, 162-6); didüm uş gönül hele varınca bu *gey* yaradur (KBD, 241-8); artuğ ola yirden ü gökden *delim* (MT/R 220-5); gördüm anda kadri yoğ *bir zerrece* (GN/A, 270b-12); niçe dirseñ eksügi var derdi *çok* (GN/A, 140b-14); ol karañu gice *hayli* çün geçer (MT/R 31-1); *ol kadar* eskimiş-idi tonumuz (MT/R 61-5); sür *biraz* yolu iltelüm ilerü (MT/R 81-5); eyle şan *bir katre* yağmur oldu kem (GN/A, 270b-14); ma‘nisi *biñ biñ* ü harfi *bir bir* (GN/A, 321a-12); niçe kim *az* olısar va‘z işiden (MT/R 130-3); hâl içinde *egsük* ü *artuğ-ısa* (GN/A, 30b-4); ‘avrat eydür ben dağı *yavlağ* seni sevdüm (MT/R 200-13) vb.

3.4.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Miktar Zarfları

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında kullanılan miktar zarfları STT’de kullanılan miktar zarfları ile aynıdır. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde görülen miktar zarflarından “*delim, gey, yavlaq, biñ biñ*” gibi bazıları ise günümüzde artık kullanılmamaktadır.

birez nişanı durur (NEV, 2/14); hangisi *fazla* vurûsa ğâri (KIR, XXXIII/41); orda *biraz* oynayıp (KIR, LXIV/17); *çoh* ırâhâtım (KIR, XIV/4); *en* ilkin (SİV, 150/29); *eñ* kesdirme yêrden (KMA, 82/6); *daha* gêtmedim (SİV, 27/9); *dâ* çıhıyor ‘daha çıkıyor’ (KMA, 52/24); *pek* ğavuşmaz (SİV, 10/11); *çok* sinirlenmiş (SİV, 60/132); *birez çoh* düşerdi (KMA, 43/13); *az* gelir (SİV, 143/47); *biraz* dinlendi (SİV, 90/6); *fazla* oldu öleli (SİV, 81/14); *ēsik* olmazdı ‘eksik olmazdı’ (KMA, 138/10) vb.

3.5. Edatlar⁴⁰

3.5.1. Ünlem Edatları

3.5.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ünlem Edatları

Ünlem edatları her türlü duygu hâllerini, yansıma sesleri, soru, cevap, onay veya reddetme gibi ifadeleri belirten edat grubudur (Ergin, 2004: 349). İncelenen metinlerde karşılaşılan ünlem edatları aşağıda *ünlemler, seslenme, sorma, gösterme edatları* olmak üzere dört kısımda incelenmiştir:

1. Ünlemler:

Ünlemler ses yoluyla çeşitli duyguların refleksel olarak dışı vuruş şeklinden yahut yansıma seslerden oluşur. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesini yazılı ve sınırlı sayıda metinlerden takip edebilmemiz sebebiyle birkaç ünlem çeşidiyle karşılaşılmıştır. Bunlar *âh, vây, dirîğ, ha, zihî, zinhâr, hey* gibi edatlardır.

⁴⁰ Edatlar konusunun tasnifi, Muharrem Ergin’in “Türk Dil Bilgisi” (Ergin 2004: 348-373) adlı gramer kitabındaki tasnife göre düzenlenmiştir.

dükelinüñ ücretin öder bir *âh* (MT/R 211-5); kaldı bir kişi dahı kim urdı *âh* (GN/A, 130b-10); hezâr *vây* eger irmeyem ol miyâna dirîğ (KBD, 422-1); gözlerüñ oynar ferîd ü *ha* öter (KBD, 321-15); billâh *zihî* yaradur ki yaradur ağıyara (KBD, 141-6); *zinhâr* dünyâ hoşlığına inanmañ ki her nefes (KBD, 61-14); geldi ilerü didi *hey* uruşmañuz (29b-5).

Yansıma ses olarak ise üveyik ve güvercinin sesleri bulunmaktadır:

üveyik didi *gü gü gü* gögerçin didi *bu bu bu* (KBD, 322-14)

2. Seslenme Edatları:

İncelenen metinlerde karşılaşılan seslenme, hitap edatları şunlardır: *+â, i, iy, eyâ, hây, yâ, hû*.

cercis idi kim eyitdi *yâ* pâdişah (GN/A, 130b-11); şol gönülde ki sen olasın *şehâ* (KBD, 41-8); eydür bu hayâli kovanı kim sorar *iy* dost (KBD, 121-6); neler idersin bize *hây* sen nigâr olmamış (KBD, 52-9); mislini sende kômışdur hem *i* yâr (GN/A, 40b-4); sabahın gülşene girdüm didüm kim dürdi didi *hû* (KBD, 322-10); *eyâ* bâd-ı şabâ apar selâmı (KBD, 222-10).

3. Sorma Edatları:

İncelenen metinlerde karşılaşılan soru edatları şunlardır: *ne, nice, nişe, nite, niçün, ‘aceb, kanı, kanda, kandan*.

gözi mest olur-ısa *ne ‘acebdür* (KBD, 222-11); lebi çün şekker olduğu *ne ‘aceb* (KBD, 402-4); doğru turgıl *nice* emr oldı-y-ısa (GN/A, 101a-1); her ne olursa dimezler kim *nişe* (GN/A, 131a-6); bunı katumdan *nite* alup gider (MT/R 250-2); *neçün* kılmaz ‘*aceb* dilber bize meyl (KBD, 101-2); *kanı* kayşer *kanı* kisrâ vü kûbâd (KBD, 322-1); *kanı* allâh kullığı *kanı* şafâ (GN/A, 50b-2); *kanda* bakşam gördüğüm ol şâh-ıdı (GN/A, 131a-1); sende ‘ilm ü ma‘rifet *kandan* gelür (GN/A, 40b-12) vb.

4. Gösterme Edatları:

uş, uşda

ķana bulaşiban *uş* geldi bir sorışta (KBD, 544-14); sevdâ-zedesiyem saçunuñ *uşda* perişan (KBD, 21-14); bir hikâyet *uş* tamâm oldu tamâm (GN/A, 81a-10) vb.

3.5.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Ünlem Edatları

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında karşılaşılan ünlem edatları aşağıdaki gibidir:

1. Ünlemler:

a, 'virîy, hele, ē, eyvah, ah, vah, amō, abō, amōv, vov, ohō, aman, amān, bō, uy_anam, amanı, hadiñ, amanıñ, bā, yav, vay, lan, ō, oy

amanıñ olmadı (NEV, 4/26); *hadiñ* gidelimiñ (NEV, 4/22); *vay* torunum (NEV, 4/18); *a* olmadı (SİV, 59/15); yāni bir Şeye acımaķ, 'virîy! dillerdi (KIR, LVI/97-98); baķıñ *hele* Şu felā'ñ işine (KIR, LXVII/46); *eyvah* dērsin eniñde (KIR, LXV/64); *ah* hālüm saña mālüm_ossun (KIR, XXXI/21); *vah*, üzümü orda yidim (KIR, XXXVI/232-233); *amō*... sākine gendimi yiñemedim (KIR, XXXVI/231-232); *abō* (KIR, XXXVI/167); eyle bir mutluyduķ kine *ohō*... (KIR, LXI/79); *aman*, size yā gibi bulaşsın (KIR, LVIII/137); *bō* misafirlik, gidilirdi (KIR, LXX/58; KMA, 68/15); *uy_anam* diyi o yanna bu yanna ğaçar durudu (KIR, LXXI/68-69); *amanı!* (KIR, XXIX/31); *bā!* unuddum (KIR, XLIV/143); *vov!* (KMA, 27/21); *amān!* (KMA, 109/1); *amōv!* (KMA, 77/15); *hōt!* (KMA, 116/5), *ah* canım (SİV, 33/1); *anam oy* (SİV, 14/41); *ē*, Şimdi evlenmenin sıra sı mı yāv? (KIR, LXVIII/16) vb.

2. Seslenme Edatları:

ğī, ey, hey, hēy, be, yāv, yav, ula, ulan, lan, len, yā, yāhu, baķ hele, bire

ey yañıl ali *bā'* (KIR, LV/1); Şu niy *ğī* (KMA, 84/5); *hēy* ğadersiz duran (KIR, LV/1); ğaķın *be* dēdi birisi (KIR, LII/52); ne diyi bu *yāv*, diyo (KIR, XLIX/119); *ula* sen elden gidiyo diyişin, dengi boz yitişmiş (KIR, XLII/49); *lan* āzına yivildımin ōlu!

(KIR, XXIX/70); *yav!* (KMA, 63/21); *lan* (KMA, 18/9); *ey* ahāli (KMA, 43/23); *len*, savadını sığdıım ōlu (KIR, XXIX/12); *yā* rabbi (KIR, XIX/23); *yāhu* ben senin ĩne arħadař dā'ı, ğardaş olurum (KIR, IX/10/11); *baħ hele* geline ne giydirillerdi (KMA, LXXI/28/29); yürü *bire* çiçekdāi nerden açar yolun senin (KIR, XXXII/38); ne var *bre* baba (SİV, 80/66); *hey* ya rabbi (SİV, 23/14); *ulan* get eyice acıkdım (SİV, 156/25); bualdım *yav* (SİV, 15/19) vb.

3. Sorma Edatları:

*hani, hanı, hangi, acaba, acerbá, acerb, ecep, nası, taman*⁴¹, *ney, yōsa, neřāl*

nası disem (NEV, 2/12); *hani* bizim dedelerimiz de türkmen ya (KIR, XXV/11); sene bin doħuz ũz ğaç ĩdı *acaba?* (KIR, XXIX/16/17); *hani* řūle ğıvraħ olurdu (KIR, LXXI/35); eli'ndē *ney*, alı'yō oñu hē? (KIR, LXX/17); *acerbá* bunnardan zevk mi alırsıñ (KIR, LXV/84); *ecep* bu muydu ki (KIR, XXXVI/17); *nası* satılırdı eskiden (KIR, LIX/82); bi de ğısırımızi ğótürdüler *taman*, aħlında mı? (KIR, XXXVI/50-51); on yedi biñ ğız ne diyi, řēdiyoduñ ya *taman* (KIR, LIX/6-7); tüh daħımı mı bozuldu *acerb?* (KMA, 98/6); *hanı* ayāımı soħmadım diyoñ ya? (KMA, 22/4); *hangi* sufralar (KMA, 112/10); *nası* doñdurmuřlar ğórseñ (KMA, 53/4); beř milyon *yōsa* beř biñ mi ola ğı? (KMA, 26/15); *neřāl* ğaynadılır söyleyim (NEV, 1/1) vb.

4. Gösterme Edatları:

işde, işte, 'aħā, aha, 'aşşu (aşşu < aha şu), *tē, ta, dēy, tēy*

işde (NEV, 2/29); hā, biliyom *işde* (KIR, LIX/88); *işde* türkü ne bilirse (KIR, I/1); *işde* beyle (SİV, 66/1); *'aħā* saña kim baħardı (KIR, LIX/149); *'ařřu* yanıyı bāça, *'ařřu* yanıyı baa (KIR, XXXVI/257); o da dir ki, *işte* fılanıñ ğızı (KIR, LXXI/4-5); *tē* řōrda (KIR, 155); *aha* şurıya oturdum (SİV, 3/42); *dēy* orda bir çeşme var demiş

⁴¹ Bu edat bir soru edatı olarak KIR'da *hani* edatı ile aynı anlamda kullanılmaktadır (Günşen 2004: 155).

(SİV, 51/21); *tēy* ğaç paraya satılıyo (SİV, 115/19); *ta* evde bekliyo (KMA, 125/16) vb.

5. Cevap edatları:

ē, hē, í ‘iyi’, *díl* ‘değil’, *peki, evet, eved, dōru* ‘doğru’, *hē, he, yoḥ, hayır, hay hay, helbet, olur, tabi, tamam*

evet hepimiz Acıĝóllüyük (NEV, 6/1); *ē, ğarbıl ğarbıl* çektik (KIR, XXXVI/24); *hē*, kötü geĝgele varıdı (KIR, XXXVI/47); *í* ‘iyi’ (KIR, LVII/48); *díl* ‘değil’ (KIR, II/8); *peki* gessinner derlerımiş (KIR, II/39); *eved dōru* (KIR, LV/203); *hē, hē* iyle dimiş (KIR, XLIV/75); *almancı dālim, yoḥ* (KIR, XIII/15); *evet* hambar var (SİV, 149/5); *hay hay* diyor (SİV, 80/50); *he* eksileri bilirim (SİV, 55/27); *helbet* bi hal olur (SİV, 3/9); *hayır* yokdur (SİV, 26/21); *olur* demiş (SİV, 44/47); *tabi* canım, eyle (SİV, 9/1); *tamam* dimiş anadım ĝızım (SİV, 15/81) vb.

3.5.2. Bağlama Edatları

3.5.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Bağlama Edatları

1. Sıralama Edatları:

ve, u, ü, vü, ile, daḥı

od u yil ü su vü toprakdur hemân (MT/R 263-11); *lima* ‘allâhi şûmu *ve* estirâh (MT/R 263-10); *kanı kayşer kanı kistrâ vü kûbâd* (KBD, 322-1); *yine hüsni kıılır cân ile özin* (KBD, 402-12); *bülbül ile gül hevâsın* ‘âkil andan añlaya (KBD, 141-16); *cinn ü melek daḥı* sanemâ şiften durur (KBD, 221-16) vb.

2. Denkleştirme Edatları:

yâ, vü yâ

ger virürsen şan‘ata *yâ* mektebe (GN/A, 161a-6); kıandadur *yâ* kıancarü gitmek gerek (GN/A, 280b-12); halk horşîdi *vü yâ* mâhı sever (MT/R 271-4); virdügi *yâ* onda *vü yâ* beşdedür (MT/R 271-12) vb.

3. Karşılaştırma Edatları:

yâ... yâ...

halk anı *yâ* buhl u *yâ* ihsân okır (GN/A, 321a-5); birinüñ *yâ* cevher ü *yâ* cism idi (MT/R 151-15) vb.

ne... ne... /ni... ni...

kıandasa *ne* nâz vardı *ne* niyâz (GN/A, 6a-7); *ne* dil ü *ne* ‘aql *ne* hod cân kıodı (KBD, 502-5); nağamlar-ıla *ne* çeker gönül tapuña *ne* ğam (KBD, 242-2); kim aña *ni* nâz irer ü *ni* niyâz (GN/A, 270b-15) vb.

gâh... gâh...

gâh şeyh ü *gâh* ruhbân oluram (MT/R 120-2); *gâh* ‘âbid *gâh* evbâş oluram (MT/R 120-6); *gâh* kıarı *gâh* kıallâş oluram (MT/R 120-6); gönüle *gâh* cemâlün gelür ü *gâh* hayâl (KBD, 522-12) vb.

geh... geh...

geh keşîş ü geh danışman oluram (MT/R 120-2); *geh* aşşı *geh* ziyan eyle budur dükkânı ‘uşşâkıun (KBD, 2-15); kim beni *geh* yoğ kıılır ‘ışk ile *vü* *geh* yaradur (KBD, 241-4) vb.

hem... hem...

dünyâda *hem* berr ü *hem* baır eyledi (GN/A, 41a- 1); *hem* kıased *hem* buhl u *hem* fışk u fesâd (GN/A, 290b-14) vb.

4. Cümle başı edatları:

ammâ, lîk, velîk, velî, eger, ger, şâyed, gerçi, egerçi, çünkü, çün, çü, meger, şöyle ki, şöyle kim, nitekim, belki, imdi, hâkezâ, nite ki, niçe ki, tâ ki, tâ kim, illâ, yoḥsa

pâk ola *ammâ* yekûlu'z-zâlimûn (MT/R 221-6); *lîkin* keminde ‘özr-i bed-endîş olmasa (KBD, 122-3); gözünle esrügem *lîk* kaşuñ-ıla pîç pîçem (KBD, 182-8); *ki* saçuñla bir olıban beni egri dir cânuma (KBD, 182-8); dişine dür döker gözüm *velîkin* (KBD, 282-10); bilüñ-ile yoğam *velî* bârı-y-ile tağam (KBD, 302-1); elümi zülfine şundum *egerçi* bir kıldur (KBD, 361-9); *velîk egerçi* bulunmaz cihanda yâr alu (KBD, 381-4); *meger* ol kıla sakın işbu sözün (KBD, 402-16); bir şübh düşer anda *eger* kıanı var ise (KBD, 421-3); bu müşkili kim hâl kıla *meger ki* tutağuş (KBD, 441-13); gözüm yaş içre ğark olup *çü* her nesneyi görimez (KBD, 442-9); *çün* ten ü cân *çün* zemîn ü âsümân (GN/A, 30b- 14); şuña beñzer âdemî *çünkim* karar (GN/A, 81a-1); kamu hâlin *çünkü* tertîb itdiler (MT/R 51-1); *gerçi* yöriyemez kişi hergiz be-pây-ı ‘ışk (KBD, 1-5); *şöyle ki* yaz kekligin zebûn ide şâhîn (KBD, 41-11); *şöyle kim* döstlar baqadur döstına (GN/A, 180b-2); *nitekim* ‘arşdan bulda şu iner (GN/A, 230b-12); *belki* kâfirden oda öñdin gire (GN/A, 261a-7); *imdi* anı şaymağa bir er gerek (GN/A, 291a-1); cânları vü *hâkezâ* isma‘ ve kul (MT/R 262-3); sunğur *nite ki* şayd ide gökdeki uçarı (KBD, 262-4); fidâ olsun hele bâza niçe ki ħurd ise tîhû (KBD, 322-12); *tâ kim* anda yazıla bir şâh adı (GN/A, 221a-15); *tâ ki* ğarğa varmaya bu âdemî (GN/A, 240b-14); eyledüm *illâ* bilür ol pâdişâh (MT/R 231-4); *yoḥsa* bu tenümüze cân ħançaru (KBD, 181-1) vb.

5. Sona gelen edatlar

daḥı, ise, ki, kim, bile

lebleri daḥı şekker atar nideyüm emse (KBD, 202-11); uçmağı *daḥı* añmaz gören seni âdemse (KBD, 202-12); ‘ârifiseñ bilesin *kim* sen nesin (GN/A, 41a- 14); şöyle uludur ki ne gelse şığar (GN/A, 181a-6); murğı terk itsün *ki* sîmurğı bula (MT/R 3-14); senüñ aduñla *bile* yazdum adum (GN/A, 11a-2); ma‘ni vü da‘vî *bile* yoldaş degül (GN/A, 141a-11) vb.

3.5.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Bağlama Edatları

1. Sıralama Edatları:

ve, ile, inan/inen, unan/ünen

zevk için çalar *ve* zevk için kullanılan bir sohbet ânında (KIR, V/30-31); baban *inan* seni yolda gördüm, senin *inen* ben bir miyik? (KIR, 156); kayseri *ile* sıvas arasında (SİV, 153/15); şubat *inan* şeyin arasında da oruç dutarlar (SİV, 46/25); ceviz *inen* fındık (SİV, 7/29); ğavur *unan* anlaşılamazsınız (SİV, 121/63); öküz *ünen* erzah götürmüşler (SİV, 40/11); onu ğadınnar *ve* ěrir ipi boyarlar (SİV, 70/16) vb.

2. Denkleştirme Edatları:

veya, veyā, veyahut, veyād, yāhut

altı ay *veyād* da bir sene (KIR, II/46); şeker bayramı *veyā* da ramazan bayramı (KIR, LXIV/45); yüzüne *yāhut* ta sözlerinde (KIR, LXIV/6); *veya* (KMA, 42/3); *veyā* (KMA, 123/2); yegeni *veya* torunu (SİV, 44/14); kimsesi yok *veyahut* da bunun çevresi *yoĥ* (SİV, 137/31); çomak *yahut* da topuz (SİV, 80/158) vb.

3. Karşılaştırma Edatları:

hem... hem...

hem ālarım hem ğederim diyo (KMA, 125/5); hem yemē yiyek, hem de laf edek (SİV, 27/74); *hem* orda *hem* burda (KIR, X/10); hem ālardı hem anladırđı (SİV, 93/15) vb.

hemi... hemi...

hemi ğızını getirdim *hemi* kellesini (KIR, XLII/97); *hemi* ğayseriye yayağ gelirdik *hemi* de yayan da ğederdik (KMA, 49/6) vb.

ne... ne...

ne yatırın ismi belli *ne* evliya oldū belli (SİV, 22/7); *ne* ateş yanıyor evinde *ne* ğapısından içeri ğiren var (SİV, 130/27); sen *ne* dilelem çengiyi alabiliñ *ne* de

getirebiliñ *ne* de varabiliñ (KIR, XLIX/47-48); *ne* günüzüm günüz *ne* gicem gice (KIR, XLIV/45) vb.

ya... ya...

ya āşam *ya* günüz (NEV, 2/ 16); beni burda *ya* bir daş et, *ya da* bir guş et (SİV, 11/9); *ya* ğurban kesilirdi, *yaħut da* fiħaraysa ğurban kesmes (KMA, 126/5); musdafanın *ya* gendisi *ya* kellesi (SİV, 54/50); *ya* hacı emmi öldü *ya* onu ğödu, dēmiş (KIR, XXXVI/88-89) vb.

gerek... gerekse...

gerek çişmeleri *gerekse* hamama gelen soğuk su (KMA, 76/11)

4. Cümle başı edatları:

ama/amma/emme, *yāni*, *hattā*, *çünkü*, *ancaħ/ancaħ*, *velāsıl*, *yalñız*, *faħad/fağat*, *zāten*, *mesela*, *netekim*, *bi de*, *efendime sōlū'm*, *dimek ki*, *ēr* 'eĝer', *illa/ille*, *yalñız*, *yōsa/yōsa*

eskide bōleydi, *ama* ŝimdi ise deyişti (KIR, LXIV/36-737); *yāni* öndüş (XXXIII/21); eyvah dēdi ğız, *amma* vėrdiler (KIR, LV/247); *hattā* bir ğún (KIR, XXIII/51); *çünkü* erkā'ń açması ŝöle (KIR, XXIII/18); *ancaħ* hısım, aħraba billikte otururdu (KIR, LXX/60-61); *velāsıl* işde gezerdig öle (KIR, LXX/19); *yalñız* beni sōlemicā'ñız (KIR, LXVIII/19); *faħad* (KIR, LV/60); *zāten* (KIR, XXXII/1); *mesela* derler ki (KIR, V/15); *netekim* ŝimdi resmı kuruļušta (KIR, LXVI/4); *bi de* (KMA, 19/9); *efendime sōlū'm* (KMA, 17/15); *dimek ki* (KMA, 129/21); *emme* esgerler, ordular hep düşüyor arkasına (SİV, 120/68); *ancaħ* o zaman evlenirim (SİV, 60/91); *ēr* hekimi ğondermezse savaç açarım (SİV, 98/82); *fağat* ğuş bi türlü ŝeydememiş (SİV, 15/111); *illa* haydi ğidek diyur (SİV, 108/20); *ille* ben onu bulacām (SİV, 89/102); *yalñız* ŝeytan demiş ki (SİV, 98/58); *yōsa* çok gelişuydu (SİV, 9/34) vb.

5. Sona gelen edatlar

da/de, *bile*, *kadar*, *dahi*, *ise*, *bile*, *ki*

ğızı *da* bilirim (KIR, XXXVI/157); bir kümes *bile* düşmesi (KIR, LVII/24); ben yatsam *dahi*, (KIR, V/87-88); ney *ise* bunlar toplanır (SİV, 135/32); urufun *bile* duymüyü (SİV, 26/33); sōra bakmışlar *ki* (SİV, 71/19); *zabādar* ‘sabaha kadar’ (NEV, 1/17) vb.

3.5.3. Çekim Edatları

3.5.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Çekim Edatları

gibi/bigî, dahı/dağı, kadar, göre, berü, degin, öñdin, soñra, için/çün, teg, ile, özge, evvel, yana, birle, doğru/toğru, dapa, içre, taşra/daşra, üzre

hezâr devr geçe düşmeye benüm *gibi* bir (KBD, 482-6); kim ögüñde *bigî* kılasın taleb (MT/R 131-2); ümmetüñi saña *dahı* çaķmazam (MT/R 211-7); hazzın aldı cân çü ağızdan *dağı* (GN/A, 320b-12); ol *kadar* eskimiş-idi tonumuz (MT/R 61-5); kim nişânına *göre* dürişevüz (MT/R 281-11); ağızñ olalıdan *berü* bir şekerî piste (KBD, 561-1); kırkıdan altmışa *degin* böyle olur (GN/A, 80b-7); belki kâfirden oda *öñdin* gire (GN/A, 261a-7); evliyâdan *soñra* ‘ârif cânıñuñ (MT/R 262-5); anuñ-*içün* eyledi cedveli bergâr ‘ışķ (KBD, 2-3); güydürüben *dek* beni aldar-ıñmış (GN/A, 191a-2); sen senüñ re’yüñ *ile* kılduñ günâh (MT/R 231-6); hevâñdan *özge* çâre yoğdur aña (KBD, 241-16); altısından *evvel* ev karañıraķ (MT/R 131-12); cümle halk andan *yaña* iver ola (GN/A, 61a-11); vaşfi *birle* şerhini eydem ‘ayân (GN/A, 110b-3); yolu anuñ haķka *doğru* yol-durur (GN/A, 331a-6); faķr içinde buldı haķka *toğru* yol (GN/A, 310b-6); toñuzını yazı *dapa* göndürür (MT/R 40-10); ‘âlem *içre* kanda bulsa dirşüre (GN/A, 181a-2); emr içinden *daşra* nesne sevmeye (GN/A, 290b-9); pes anuñ *üzre* bu kez kıldı hiķâb (GN/A, 101a-13) vb.

3.5.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Çekim Edatları

gibi/gimi/kimi, için/içun/uçun, ile/ınan/inen/unan/ünen, kadar/ğadar, karşı/ğarşı, sonra/sora/sona, kiri, beri/berli/belli, göre/ğöre, diye, doğru/dōru,

yaptımiz *gimi* (KIR, II/14-15); hindiki *gimi* (KIR, LXIII/7); ğuş *gibi* vatana da ğondu ğâzimiz (KIR, XLIII/33); bunuñ *kimi* (KIR, III/3); *sürdükler için* (KIR, II/70); ğına *yahmağ için* (KIR, LXIV/50); *onuñ uçun* âlıyorum (KIR, L/85);

nūruñ_ile (KIR, LXV/92); *davulnan* (KIR, XXXVI/281); *gūl_ünen* (KIR, XLVI/90); *zabaha ğadarı* (KIR, LXIII/6); *ağşama ğadar* (KIR, II/175); *zabā ğarşı* (KIR, LXIII/11); *deve gittikten sona da* (KIR, II/18); *bi hafta sora* (KIR, LXIV/7-8); *ana baba virdikten kiri isterdi* (KIR, XXVII/52); *ondan kiri* (KIR, XVI/2); *senelerden berli geliy_ yāni* (KIR, XXIX/48-49); *onu çohtan belli arıyollarmış* (KIR, LXVIII/2); *benim duydūma göre* (KIR, LX/1); *yaylıya çıkacak diye* (SİV, 30/3); *sabaha dōru* (SİV, 44/25); *onun_ için* (SİV, 44/62); *mal uçun* (SİV, 10/10); *aynı arpa gibi* (SİV, 2/35); *akşama ğadar* (SİV, 7/3); *kendine göre* (SİV, 75/22); *şeytana ğarşı* (SİV, 68/32) vb.

3.6. Fiiller

3.6.1. Fiil Yapma Ekleri

3.6.1.1. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Fiilden fiil yapma ekleri, fiilin çatısının etkilemeyen {-A-}, {-mA-}, {-AlA-} gibi ekler ve çatı ekleri olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır.

3.6.1.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Fiilden Fiil Yapma Ekleri

{-mA-} (-ma-, -me-)

Fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türeten bu ek, “i-” yardımcı fiili dışındaki bütün fiil kök ve gövdelerine gelebildiği için Türk dilinin en işlek türetme eki durumundadır (Korkmaz 2007: 128).

irmağıl (GN/A, 10b-4); *ayırmağıl* (GN/A, 10b-4); *gelmedi* (GN/A, 11a-4); *yimyenler* (GN/A, 11a-5); *başarmayasın* (GN/A, 20b-9); *şanmañ* (GN/A, 364b-6); *komayınca* (MT/R 3-15); *kılmayısar* (MT/R 11-14); *istemeñ* (MT/R 30-11); *kılmadüğını* (MT/R 241-8); *olma* (MT/R 263-14); *olmasa* (KBD, 122-5); *komagıl* (KBD, 401-10); *uzatmamah* (KBD, 422-13) vb.

{-A-} (-a-, -e-)

Tek bir örnekte karşımıza çıkmıştır.

koğşadı (GN/A, 301a-11).

{-AlA-} (-ala, -ele)

depeledi (KBD, 301-15)

Çatı ekleri:

1. Ettirgenlik ekleri:

{-Ar-} (-ar-, -er-)

Çok fazla örneği bulunmamaktadır.

çıkardugını (MT/R 271-13); *gidermedi* (MT/R 111-11); *koparursın* (KBD, 221-5); *çökerdür* (KBD, 281-9) vb.

{-°r-} (-ur-, -ür-)

Bu dönemde sadece yuvarlak ünlü sesbirimli altbiçimbirimleri bulunmaktadır. İşlev bakımından {-Ar-} ile aynı özelliğe sahip bu ek, ünsüz sesbirimle biten fiillerden ettirgen anlamlı fiiller türetmektedir.

degürmeye (GN/A, 61a-9); *kaçgurur* (GN/A, 121a-5); *degşür* halüñ ‘değiştir’ (GN/A, 121a-7); *aşuram* (GN/A, 140b-2); *geyürür* (KBD, 202-6); *yitürdüm* (KBD, 22a-14); *artura* (GN/A, 231a-9); *bitüren* (KBD,2-8); *geçürevüz* (KBD, 142-14); *irürgil* (KBD, 481-14); *bişüre* (KBD, 401-12); *aşurma* (KBD, 362-7); *savur* (KBD, 362-6); *yaturur* (MT/R 50-12) vb.

{-d°r-} (-dur-, -dür-)

İşlek olarak kullanılan ettirgenlik eklerindedir. Bu dönemde sadece ön sesi tonlu ve yuvarlak ünlü sesbirimli altbiçimbirimleri bulunmaktadır.

döndürüben (GN/A, 21a-11); *ulaşdur* (GN/A, 30b- 11); *indürür* (GN/A, 41a-4); *añdurmaz* (GN/A, 110a-12); *kaçdurası* (GN/A, 300b-6); *yandurdı* (MT/R 11-

10); *göndürür* (MT/R 40-10)⁴²; *didürmeye* (MT/R 161-5); *inandurduñ* (MT/R 231-5); *tolaşdurısar* (KBD, 221-7); *geydürüp* (KBD, 461-9); *dökdürüp* (KBD, 482-11) vb.

{-(°)t-} (-(i)t-, -(i)t-)

İşlek olarak kullanılan ettirgenlik eklerindedir. Çoklukla ünlü sesbirimle biten fiil kök ve gövdelerine gelir.

söyledür (GN/A, 50b-1); *yöridür* GN/A, 71a-1); *öğredür* (GN/A, 150b-6); *kertilüp* (GN/A, 171a-12); *düzedür-idi* (MT/R 140-7); *böyüt* (MT/R 250-1); *esritdi* (KBD, 301-15); *añıtdı* ‘akıttı’ (KBD, 361-6); *acıtdı* (KBD, 441-7); *eridür* ‘erit-’ (KBD, 242-5); *tağıdalı* (KBD, 422-15); *uzatmamañ* (KBD, 422-13) vb.

{-der-}

İşlek olmayan bir ektir.

döndereydi (GN/A, 211a-11).

{-gür-}

Birkaç sözcükte görülen bu ek, işlekliliğini bu dönemde kaybetmiştir.

dirgüre ölmüşleri (GN/A, 90b-14); *irgüre* (GN/A, 181a-2).

2. Edilgenlik ekleri:

{-(°)l-} (-(i)l-, -(i)l-)

İşlek olarak kullanılan edilgenlik eklerindedir. Çoklukla ünsüz sesbirimle biten fiil kök ve gövdelerine gelir. Ekin ön sesindeki bağlantı ünlü sesbirimi bu dönemde hep düz, dar ünlü sesbirimli olarak karşımıza çıkmaktadır.

açılmış (GN/A, 10b-10); *yazıldı* (GN/A, 10b- 11); *egsilmesün* (GN/A, 11a-13); *kesilmesün* (GN/A, 11a- 13); *dirile* (GN/A, 20b-3); *sürile* (GN/A, 20b-3);

⁴² STT’de “-der- fiilden fiil yapım eki” olarak *gönder-* şeklinde kullanılan fiilin bu dönemde *göndür-* şeklinde kullanılan örneğine rastlanmıştır.

koçalıcağ (GN/A, 50b-5); *dökilür* (GN/A, 80b-11); *buyrıldı-y-ısa* (GN/A, 101a-14); *dartılıpdur* (GN/A, 171a-10); *örtülüip* (GN/A, 180b-9); *yapılıpdur* (GN/A, 180b-10); *götrile* (GN/A, 231a-11); *tartılıban* (MT/R 60-2) vb.

{-(°)n-} (-(i)n-, -(i)n-)

Ünlü sesbirim ile biten fiillerden sonra {-n-}, ünsüz sesbirim ile biten fiillerden sonra ise bu dönemde sadece düz, dar bağlantı ünlü sesbirimi alan bu ek dönüşlü fiiller yapar.

görinem (GN/A, 120b-2); *boyandı* (GN/A, 120b-4); *yiglenüben* (GN/A, 141a-6); *bulnur* ‘bulunur’ (GN/A, 160b-2); *sevnişür* (GN/A, 230b-5); *toyına* (GN/A, 360b-10); *urınur* (MT/R 10-9); *dokınmuş durur* (MT/R 80-8); *tañlanur* (MT/R 131-5); *çevrine* (MT/R 160-10); *söyindürür* (MT/R 211-1); *tañınur* (KBD, 501-2) vb.

3. İşteşlik eki:

{-(°)ş-} (-(i)ş-, -(i)ş-)

Geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden ortaklık bildiren fiiller yapan bir ektir.

dutışıpdur (GN/A, 171a-10); *sevnişür* (GN/A, 230b-5); *tolaşdurısar* (KBD, 221-7); *bilişürüz* (KBD, 381-10); *ödeşme* (KBD, 482-11); *yaraşur* (GN/A, 311a-10); *irişe* (GN/A, 330b-14); *sataşduñ* (MT/R 11-5); *girişdüm* (MT/R 30-3); *bilişürüz* (KBD, 381-10); *karışa* (KBD, 221-7); *bulaşıban* (KBD, 544-14) vb.

3.6.1.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Fiilden Fiil Yapma Ekleri

{-mA-}⁴³ (-ma-, -me-)

vurma (KMA, 29/5); *çılma* (KMA, 17/10); *bēnmedimiz* ‘beğenmediğimiz’ (KMA, 20/6); *górmedim* (KMA, 20/9); *tutmadı* (KIR, LXVI/101); *yatmadı* (KIR,

⁴³ Bayraktar KMA’da bu ekin ayrıca dar ünlü sesbirimli kullanımları ile de karşılaştığını belirtmektedir: *olmıyan* (KMA, 78/4); *vuramıyannar* (KMA, 84/9); *olmıyan* (KMA, 19/12).

LXVI/103); *olmayacaḡ* (KIR, I/50); *ḡoyurmazdı* (KIR, II/13); *yapmayacāk* (SİV, 72/32) vb.

Çatı ekleri:

1. Ettirgenlik ekleri:

{-d°r-}

Bu ettirgenlik eki tıpkı XIV. Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde görüldüğü gibi çoklukla ön sesi tonlu ünsüz sesbirimli olarak kullanılmakta olup dudak uyumuna bağlı altbiçimbirimleri bakımından çeşitlenmiştir.

ḡandırıyu ‘kandırıyor’ (SİV, 3/76); *indirelim* (NEV, 9/2); *dēşdirirmiş* ‘değiştirirmiş’ (SİV, 4/36); *araşdıracān* ‘araştıracaksın’ (SİV; 8/27); *gezdiriyok* (SİV, 37/1); *dudduramamış* (SİV, 120/27); *ḡonuşdurdular* (SİV, 127/12); *öldürüyomuşlar* (SİV, 27/76); *çaldırmañ* (KMA, 22/22); *dolandırıñ* (KMA, 20/15); *durdurmuş* (KMA, 20/15); *yatışdırıcı* (KMA, 97/2); *ısındırıcı* (KMA, 97/2); *vurdurdu* (KIR, XLI/51); *daḡdırıp* ‘taktırıp’ (KIR, II/87); *ḡúttürdüñ* (KIR, LXV/100) vb.

{-°r-}⁴⁴ (-ır-, -ir-, -ur-, -ür-)

bişirdímizi ‘pişirdiğimizi’ (KIR, LVII/49); *ḡoyurmazdı* (KIR, II/113); *geçirttük* (SİV, 14/11); *bişürüyolarmış* (SİV, 33/37); *dōrdu* ‘doğurdu’ (KMA, 22/20).

{-(°)t-}

isladırıḡ (NEV, 8/41); *yüklättik* (KIR, VIII/8); *çıḡardıllar* ‘çıkartırlar’ (KIR, II/80); *ḡaynadılır* (NEV, 1/1); *ayıtlallardı* (KMA, 139/2); *ḡıvıtdırıp* (KMA, 119/13); *yükleğmiş* (SİV, 155/3) vb.

⁴⁴ SİV’de ekin ünlü sesbirimi, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi dudak uyumuna bakılmaksızın yuvarlak ünlü sesbirimli olarak kullanma eğilimi görülmektedir.

2. Edilgenlik ekleri:

{(°)l-}

çekilir (NEV, 2/33); *açılır* (NEV, 2/34); *vurulmuş* (NEV, 4/3); *görölmüştür* (SİV, 44/46); *ğırılmış* (SİV, 45/74); *çekililler* ‘çekilirler’ (SİV, 121/35); *yıhanılırdı* (KMA, 75/4); *ğapılacağ* ‘kapılacak’ (KMA, 77/11); *örölmüş* (KIR, II/111); *ğonulmuş* (KIR, LXXII/9) vb.

{-(°)n-}

budanır (NEV, 2/33); *toplanır* (NEV, 2/34); *ğiyinilir* (KIR, LXI/51); *çalındı* (KIR, XXXIII/4); *oğunur* (KIR, XXXIV/6); *ğına yahınır* ‘yakınır’ (KMA, 124/4); *foturaf çekinirdi* (KMA, 110/12); *dağınmış* (KMA, 119/1); *bulunmuş* (SİV; 153/24) vb.

3. İşteşlik eki:

{-(°)ş-}

alaşırhana ‘ağlaşırken’ (NEV, 4/19); *ğörüşürler* (SİV, 49/31); *yetişmişdir* (SİV, 148/15); *sıhışdığ* (KMA, 89/11); *araşdırıllar* (SİV, 92/13); *zollaşıyor* (KMA/109/7); *bölüşüller* (KIR, II/73); *hoplaşullar* (KIR, XXIV/32) vb.

3.6.1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri

3.6.1.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İsimden Fiil Yapma Ekleri

{+lA-} (+la-, +le-)

Diğler isimden fiil yapma eklerine göre daha çok örneğı ile karşılaşılan bir ektir.

diñleyene (GN/A, 30b- 13); *tañlayasın* (GN/A, 50b-11); *yiglenüben* (GN/A, 141a-6); *toyladı* (GN/A, 171a-4); *tağlaruz* (MT/R 20-6); *soyladum* (GN/A, 360b-13); *şımarladum* (KBD, 1-6); *söylenüdurun* (MT/R 151-1); *başlar-ısañ* (MT/R 121-7);

bağlar-ıdı (MT/R 130-11); *işleye* (MT/R 160-11); *bağışlayubilem* (MT/R 210-5); *gözlerüz* (KBD, 562-14); *gizlemiş* (KBD, 442-13); *dişleyem* (KBD, 201-5); *suladı* (KBD, 82-8) vb.

{+A-} (+a-, +e-)

beñze anlara (GN/A, 21a- 5); *uğradum* (GN/A, 150b-4); *öğredür* (GN/A, 150b-6); *dilegin* (KBD, 543-8); *uzandı* (GN/A, 121a-11); *oynar-ıdı* (MT/R 251-15); *yaşadı* (GN/A, 81a-12).

{+dA-} (+da-, +de-)

isderem (KBD, 142-5); *aldayan* (MT/R 231-2).

{+°K-} (+ıķ-, +ik-)

birikmişdür (GN/A, 20b-1); *gözike* (KBD, 322-7)

{+(A)l-} +(a)l-, +(e)l-

yücele (GN/A, 140b-12); *toğruldı* (GN/A, 140b-13); *boşaldı* (KBD, 361-7); *dirilem* (KBD, 481-4); *koçalıcak* (GN/A, 81a-6).

{+(A)r-} +(a)r-, +(e)r-

ağarur (GN/A, 80b-11); *şararmag* (KBD, 161-2).

{+ı-}

bayıya (GN/A, 251a-10); *kaķıyuban* (MT/R 211-6); *berkimiş* (GN/A, 231a-3).

{+sA-} (+sa-, +se-)

susadum (KBD, 122-15).

3.6.1.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İsimden Fiil Yapma Ekleri

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında karşılaşılan isimden fiil yapma ekleri, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ve STT'deki eklerle ortaktır. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinden farklı olarak {+°k-} eki, STT'deki gibi ünlü sesbirim uyumuna girmiş olmakla birlikte bazı eklerde birtakım ses olayları neticesinde altbiçimbirim bakımından çeşitlenmelerin meydana geldiği görülmektedir.

{+lA-} (+la-, +le-, +na-, +ne-, +lı-/+li-)

yüzüñ *unnansıñ* 'unlansın' (KIR, XVII/50); *ğarşılar* (KIR, II/60); *dinneyin* 'dinleyin' (KIR, XLV/56); *başlardı* (KMA, 111/26); *sabınnama* 'sabunlama' (KMA, 84/21); *saplamış* (KMA, 21/4); ekmek *sula* didi (KIR, XXXVI/150); *bekleller* _ imiş (KIR, I/49); *ataşlayağ* 'ateşleyelim' (SİV, 45/143); *otlatırdım* (SİV, 50/1); *yükledmiş* (SİV, 155/3); *toplarmış* (SİV, 52/16); *becelliyemem* (NEV, 6/2); *söliyemem* (NEV, 6/2); *biyazlaşır* (NEV, 6/17) vb.

{+°K-} (+ık-, +ik-, +uk-, +ük-, +ıh-)

birikir (KMA, 46/22; SİV, 16/16; KIR, I/35); *ğözükür* (KMA, 39/25); *acıh* (KIR, XIX/5).

{+sA-} (+sa- /+se-, +sı-/+si-)

māsimezdi 'mühimsemezdi' (KMA, 30/15).

{+Al-} {+al-, +el-, +ıl-, +il-, +ul-, +ül-}

daraltıldı (KMA, 134/18); *azalmış* (KMA, 39/25); *düzülülleridi* (KMA, 18/27); *buñaldım* (KMA, 149/21); *azalması* (SİV, 75/23); *boşalmış* (SİV, 130/29).

{+(A)r-} (+(a)r- /+(e)r-)

everir (KIR, LXVIII/21-22); *ğarardı* (KMA, 22/19); *saralması* (r>l) (KMA, 28/5); *saralıb* (r>l) 'sararıp' (KIR, XXXV/227).

3.6.2. Şahıs Ekleri

Türkçede fiil çekimlerindeki şahıs ekleri genellikle üç grupta incelenmektedir:

1. İyelik kökenli şahıs ekleri
2. Zamir kökenli şahıs ekleri
3. Emir çekiminde aynı zamanda şahıs da ifade eden ekler

Bu şahıs ekleri, çekimli fiillerdeki oluş ve kılışın hangi şahıslar tarafından yapıldığını bildirirler. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ve günümüz Orta Anadolu ağzlarında bulunan iyelik ve zamir kökenli şahıs ekleri aşağıdaki gibi olup emir çekimindeki şahıs ekleri aynı zamanda emir kipini de bildirdiği için bu ekler emir kipi bahsinde irdelenecektir.

3.6.2.1. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

3.6.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Teklik	1. şahıs eki	{-m}
	2. şahıs eki	{-ñ}
	3. şahıs eki	{-}
Çokluk	1. şahıs eki	{-K} (-k, -k, -h)
	2. şahıs eki	{-ñ ^o z} (-ñuz, -ñüz)
	3. şahıs eki	{-lAr} (-lar, -ler)

Tablo 7: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleri

ET’de sadece görülen geçmiş zaman çekimlerinde kullanılan iyelik kökenli bu şahıs ekleri, Batı Türkçesinde EAT döneminden itibaren görülen geçmiş zamanın yanında şart kipinin çekimlerinde de kullanılmaya başlamıştır.

teklik birinci şahıs eki: {-m}

eyledüm (GN/A, 11a-2); *uğradum* (GN/A, 150b-4); *şımarladum* (KBD, 1-6); *yitürdüm* (KBD, 22a-14); *bağsam* (GN/A, 131a-1); *olsam* (KBD, 501-10); *yağsam* (MT/R 111-14); *geçmesem* (GN/A, 151a-2); *ister-isem* (MT/R 240-13); *emsem* (KBD, 221-4) vb.

teklik ikinci şahıs eki: {-ñ}

sataşduñ (MT/R 11-5); *şormaduñ* (MT/R 11-5); *sevdiñ* (MT/R 200-13); *bıçduñ* (KBD, 22a-14); *götürdiñ* (KBD, 22a-14); *nitdiñ* (KBD, 302-7); *yaparsañ* (GN/A, 31a-15); *şayru olsañ* (GN/A, 330b-4); *saysañ* (GN/A, 364b-5); *gelmesañ* (GN/A, 191a-11); *gelmez-iseñ* (MT/R 110-12); *sen-iseñ* (KBD, 181-1) vb.

çokluk birinci şahıs eki: {-K}

ET’de *{-mIz}* şeklinde olan çokluk birinci şahıs eki, EAT’de -dolayısıyla incelediğimiz metinlerde- *{-dUK}* sıfat-fiilinin etkisiyle ortaya çıktığı anlaşılan {-K} ekine dönmüştür. Bu ekin KBD’de sızıcı /h/ ile yazıldığı örneklere de rastlanılmaktadır.

geldük (GN/A, 110b-4); *şormaduğ* (MT/R 10-3); *görmedük* (MT/R 60-1); *ayrılmaduğ* (MT/R 91-8); *hayâl olduğ* (KBD, 2-14); *molla olduğ* (KBD, 162-5) vb.

teklik ikinci şahıs eki: {-ñ^oz}

ET’de düz, dar ünlü sesbirimli olan bu ek, bu dönemde sadece yuvarlak, dar ünlü sesbirimli şekilde kullanılmıştır.

geldüñüz (MT/R 60-2); *bildüñüz* (GN/A, 61a-14); *virdüñüz* (MT/R 60-4); *unıtuñüz* (MT/R 91-3); *olmaduñüz* (MT/R 102-14); *olmuşıssañüz* (MT/R 41-14); *gelmişısseñüz* (MT/R 41-14) vb.

3.6.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Teklik	1. şahıs eki	{-m}
	2. şahıs eki	{-N} (-n, -ñ)
	3. şahıs eki	{-}
	1. şahıs eki	{-K} (-k, -k, -h)

Çokluk	2. şahıs eki	{-N ^o z} (-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz)
	3. şahıs eki	{-lAr} (-lar, -ler)

Tablo 8: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında iyelik kökenli şahıs ekleri

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında kullanılan iyelik kökenli şahıs ekleri, ikinci teklik ve çokluk şahıslarındaki damak n'si [ñ] ve birinci çokluk şahıs ekinin sızıcılaşmış hâli [h] ile kullanımı bakımından XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesindeki kullanımlarıyla örtüşmektedir. Ancak ikinci çokluk şahıs ekinin tarihî dönemdeki sadece yuvarlak ünlü sesbirimli olan şekli, ağızlarda dudak uyumuna bağlanmış altbiçimbirimleriyle karşımıza çıkmaktadır.

teklik birinci şahıs eki: {-m}

vêrdim (KIR, II/43); *yüklesem* (KIR, VI/33); *çığsam* (KIR, XLVI/23); *içsem* (KIR, XXXVI/42); *didim* (KMA, 73/23); *sorsam* (KMA, 76/27) vb.

teklik ikinci şahıs eki: {-N}

içerdiñ (KIR, XVII/23); *saldıñ* (KIR, XXXI/42); *severseñ* (KIR, LXVIII/27); *uydurduñ* (KIR, XIV/19); *döndün* (KIR, LV/66-67); *geldin* (KIR, LV/66-67); *geydiñ* (KIR, XVII/28); *didiñ* (KMA, 22/9); *yunduñ* (KMA, 77/21); *indiñ* (KMA, 135/24) vb.

çokluk birinci şahıs eki: {-K}

aldıh (KIR, XVII/32); *ğaldıh* (KIR, XVII/34); *geldik* (KIR, II/35); *olduğ* (II/43); *gitsek* (KIR, VI/41); *yağdıh* (KMA, 78/11); *otursağ* (KMA, 156/19); *assağ* (KMA, 86/12) vb.

çokluk ikinci şahıs eki: {-N^oz}

geldiñiz (KIR, XLIX/28); *virmediñiz* (KMA, 47/17); *girdiñiz* (KMA, 60/12); *ğōsañız* (KMA, 92/7) vb.

3.6.2.2. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

3.6.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

ET’de görülen geçmiş zaman ve emir dışındaki bütün fiil çekimleri şahıs zamirleriyle çekime girmektedirken Batı Türkçesinde, EAT döneminde bu şahıs zamirleri ekleşme yoluna girmiştir. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesini temsilen incelediğimiz metinlerde görülen geçmiş zaman, şart ve emir kipi dışındaki fiil çekimlerinde karşılaşılan şahıs ekleri aşağıdaki gibidir.

Teklik	1. şahıs eki	{-vAn^on} , {-Am} (vanın, -venin, -van, -ven, -am, -em)
	2. şahıs eki	{-s^on} (-sın/-sin)
	3. şahıs eki	-
Çokluk	1. şahıs eki	{-v^oz} , {-^oz} (-vuz, -vüz, -uz, -üz)
	2. şahıs eki	{-s^oz} (-sız, -siz)
	3. şahıs eki	{-lAr} (-lar, -ler)

Tablo 9: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri

teklik birinci şahıs ekleri: {-vAn^on}, {-Am}

{-vAn} ve onun genişlemiş hâli olan {-van^on} ‘ben’ zamirinin ekleşmesiyle ve b>v değişikliğiyle oluşmuştur. -van/-ven, -vanın/-venin eklerine nazaran daha sık kullanılan {-am} eki ise birinci şahıslardaki ‘m’ tesiriyle ortaya çıkmıştır (Ergin 2004: 284).

dilerven (GN/A, 191a-10); *eydeven* (GN/A, 70b-14); *çıkılmışvanın* (MT/R 241-1); *yıkılmışvanın* (MT/R 241-1); *gidiserven* (GN/A, 361a-1); *çaluram* (GN/A, 151a-2); *urmuşam* (MT/R 241-2); *alımazam* (KBD, 41-11); *carlamışam* (KBD, 42-15); *bitürem* (KBD, 62-10); *görmüşem* (KBD, 81-1) vb.

teklik ikinci şahıs eki: {-s^on}

Teklik ikinci şahıs eki {-s^on} eki de sen zamirinin ünlü sesbiriminin daralması ve ekleşmesi ile oluşmuştur.

kalmayırsın (GN/A, 361a-1); *bilürsün* (KBD, 101-12); *koparursın* (KBD, 221-5); *idisersin* (KBD, 362-2); *başarmayasın* (GN/A, 20b- 9); *alısarsın* (GN/A,

180b-1); *söyleyesin* (MT/R 20-8); *olmuşsun* (MT/R 231-11); *bağlamışsın* (KBD, 482-12) vb.

çokluk birinci şahıs ekleri: {-v^oz}, {-^oz}

{-v^oz} eki, teklik birinci şahıs eki {-vAn} da olduğu gibi b>v değişikliğiyle ve ‘biz’ zamirinin ekleşmesiyle oluşmuş olup /v/ ünsüz sesbiriminin tesiriyle ünlü sesbiriminde yuvarlaklaşma meydana gelmiştir. Bu ek aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere istek kipinde kullanımıyla karşımıza çıkmaktadır.

olavuz (MT/R 102-12); *çalavuz* (KBD, 162-9); *gitmeyevüz* (MT/R 103-13); *dürişevüz* (MT/R 281-11); *irişevüz* (MT/R 281-11); *geçürevüz* (KBD, 142-14) vb.

{-^oz} eki ise kullanım alanı dikkate alındığında asıl çokluk ikinci şahıs eki durumundadır.

urmuşuz (KBD, 162-4); *çalavuz* (KBD, 162-9); *dutaruz* (KBD, 62-16); *diyimezüz* (KBD, 543-12); *kalmışuz* (MT/R 91-7); *kılmazuz* (MT/R 110-4); *bilmezüz* (MT/R 110-4); *bilürüz* (MT/R 171-10); *gizlemişüz* (KBD, 162-6) vb.

çokluk ikinci şahıs eki: {-s^oz}

Çokluk ikinci şahıs eki {-s^oz}, ‘siz’ zamirinin ekleşmesi ve aynı zamanda dil uyumuna bağlanması sonucu meydana gelmiştir.

bulasız (KBD, 321-14); *eydürsiz* (MT/R 11-2); *kılasız* (MT/R 103-7); *bilesiz* (MT/R 151-5) vb.

çokluk üçüncü şahıs eki: {-lAr}

Bu ek ET’deki ‘olar’ zamirinden gelmekte olup isim çokluk ekinin fiillere geçmiş şekli olduğu görülmektedir (Ergin 2004: 286).

inanalar (MT/R 160-14); *bulurlar* (MT/R 171-9); *sayalar* (MT/R 220-7); *olmuşlar* (GN/A, 161a-10); *eydürler* (GN/A, 230b-10); *bilimezler* (GN/A, 280b-1) vb.

3.6.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Zamir Kökenli

Şahıs Ekleri

Teklik	1. şahıs eki	{-(⁰)m} (-m, -ım, -im, -um, -üm)
	2. şahıs eki	{-s ⁰ n} (-sın, -sin, -sun, -sün)
	3. şahıs eki	-
Çokluk	1. şahıs eki	{-(⁰)z} (-z, -ız, -iz, -uz, -üz)
	2. şahıs eki	{-s ⁰ N ⁰ z} (-sıñız, -siñiz, -suñuz, -süñüz, -sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz, -ñız, -ñiz, -sız, -sız, süz, -süz)
	3. şahıs eki	{-lAr}, (-lar/-ler, -lā/-lē)

Tablo 10: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında zamir kökenli şahıs ekleri

teklik birinci şahıs ekleri: {-(⁰)m}

varmam (KIR, I/11); *alacām* ‘alacağım’ (KIR, II/4); *alıyom* (KIR, XLVI-b/5); *gelmissim* ‘gelmişim’ (KIR, LV/5); *girmem* (KIR, LXXI/39); *çeviriyom* (SİV, 33/30); *ğurarım* (SİV, 119/4); *nedecem* ‘ne yapacağım’ (SİV, 3/19); *verecēm* ‘vereceğim’ (SİV, 66/43); *sanırım* (KMA, 80/12); *dağarım* ‘takarım’ (KMA, 105/3); *yimiyom* (KMA, 113/12) vb.

teklik ikinci şahıs ekleri: {-s⁰n}

biliyoñ ‘biliyorsun’ (KIR, XXXI/56); *vuracāñ* ‘vuracaksın’ (KIR, II/120); *olamassiñ* (KIR, XIV/31); *söyleyoñ* (KIR, XXI/54); *diyemeñ* ‘diyemezsin’ (KIR, XXVII/51); *veresin* (KIR, L/243); *gidecēn* ‘gideceksin’ (SİV, 27/44); *düzliyeceksin* (SİV, 80/169); *oğumuşsun* (SİV, 40/47); *ğorsun* (SİV, 26/13); *bilirsin* (KMA, 47/19); *biliñ* ‘bilirsin’ (KMA, 90/12); *bekliyecēñ* ‘bekleyeceksin’ (KMA, 18/23) vb.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi iyelik kökenli şahıs eklerinden ikinci teklik şahıs eki {-ñ}, zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen kip ve zaman eklerine eklenerek çekim alanını bölge ağızlarında daha da genişletmiştir. Bu durum birinci birinci çokluk şahısta da gözlemlenmektedir.

çokluk birinci şahıs eki: {-^oz}

İncelenen metinlere bakıldığında XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde, görülen geçmiş zaman, emir ve şart kipi dışındaki diğer zaman ve kiplerde zamir kökenli şahıs eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum STT için de geçerlidir. Fakat günümüz Orta Anadolu ağızlarında, özellikle bu zaman ve kiplerin çokluk birinci şahıs ile çekimlenmelerinde {-^oz} zamir kökenli şahıs ekinin yanı sıra {-^oK} (-k, -k̄, -h̄, -ı̄k̄, -ik, -uk̄, -ük̄, -ı̄h̄, -uh̄) iyelik kökenli ekinin de kullanılması dikkat çekicidir.

varırırh̄ ‘varırız’ (KIR, II/36); *yaparırh̄* ‘yaparız’ (KIR, II/37); Allaha *yarvala’cīh̄* ‘yalvaracağız’ (KIR, LV/183); *öle’cēz* ‘öleceğiz’ (KIR, LXVII/17); *geçecā’k* ‘geçeceğiz’ (KIR, XXVI/41-42); *ediyoh̄* ‘ediyoruz’ (KIR, XXV/14); *sürerik* ‘süreriz’ (KIR, XXIX/6); *alırırh̄* ‘alırız’ (KIR, XLIV/103); *yaparız* (SİV, 83/27); *goruk̄* ‘koyarız’ (SİV, 16/2); *goruz* ‘koyarız’ (SİV, 150/32); *derük* ‘deriz’ (SİV, 38/18), *yaparuk̄* ‘yaparız’ (SİV, 38/27); *çıkardırık̄* ‘çıkartırız’ (SİV, 2/59); *isderik* ‘isteriz’ (KMA, 43/13); *bilmiyoh̄* ‘bilmiyoruz’ (KMA, 28/5); *dururuḥ* ‘dururuz’ (KMA, 43/16) vb.

çokluk ikinci şahıs eki: {-s^oN^oz}

EAT’de zamir kökenli çokluk ikinci şahıs eki ‘siz’ zamirinin ekleşmiş hâli olan {-sIz} idi. Bu ek OT’de de bir müddet böyle devam etmiş, sonra OT içinde teklik ikinci şahsa bağlanıp, onun ‘z’ çokluk belirtisi almış hâli olan {-sIñIz} biçimlerine geçmiştir (Ergin 2004: 285). STT’de ise damak n’si [ñ] yerine /n/ ünsüz sesbirimi kullanılmış ve ek ünlü sesbirim uyumuna bağlanmıştır.

Bölge ağızlarında ise bu şahıs ekinin altbiçimbirimlerinin çeşitli ses olayları neticesinde daha da çeşitlendiği görülmektedir.

burdan göç *idecā’niz* ‘göç edeceksiniz’ (KIR, LV/18); *oynuyosuñuz* (KIR, XLI/63); *olursunuz* (KIR, XXXIII/9); *gedersiñiz* (SİV, 36/16); *biliyorsunuz* (SİV, 44/13); *gidiyosuñuz* (KMA, 68/3); *savuruyorsuñuz* (KMA, 69/16); *bilirsıñiz* (KMA,

30/1); viriyosüz ‘veriyorsunuz’ (KIR, LXXI/154)⁴⁵; getireceksiz ‘getireceksiniz’ (SİV, 79/34); vereceksiz ‘vereceksiniz’ (SİV, 90/19) vb.

çokluk üçüncü şahıs eki: {-IAr}

kesiyol’lar ‘kesiyorlar’ (KIR, I/37); *dêrler* *imiş* (KIR, II/8); *çekerlê* ‘çekerler’ (KIR, II/247); *yatacaklar* (SİV, 20/10); *götürecekler* (SİV, 66/138); *ğarışmışlar* (SİV, 23/14); *alıllar* ‘alırlar’ (SİV, 49/34); *ğarallar* ‘kararlar’ (KMA, 78/4); *vêriller* ‘verirler’ (KMA, 19/4) vb.

3.6.3. Şekil ve Zaman Ekleri

3.6.3.1. Zaman Ekleri

3.6.3.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

3.6.3.1.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman

Teklik	1. şahıs	{-d ^o m} (-dum, -düm)
	2. şahıs	{-d ^o ñ} (-duñ, -dün)
	3. şahıs	{-d ^o } (-dı, -di)
Çokluk	1. şahıs	{-d ^o K}(-duķ, -dük, duĥ ⁴⁶)
	2. şahıs	{-d ^o ñ ^o z} (-duñuz, -dünüz)
	3. şahıs	{-d ^o IAr} (-dılar, -diler)

Tablo 11: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde görülen geçmiş zaman şahıs çekimi

Fiillerde görülen geçmiş zaman, *-dı+iyelik kökenli şahıs ekleri* şeklinde çekime girmektedir. EAT döneminde ekin ön sesinin tonsuz şeklinde olduğu örneklerle rastlanılsa da (bkz. Develi 1998a: 134) incelediğimiz metinlerde ekin ön sesinin hep

⁴⁵ Günşen, bu ekin *-sĪz/-sŪz* altbiçimbirimlerinin KIR’da özellikle Mucur ilçesi ve merkez ilçeye bağlı köylerde yaşayan Karacakürt aşiretine mensup kişilerce kullanıldığını belirtmektedir (Günşen 2000: 130).

⁴⁶ Ekin bu varyantı ile sadece KBD’de karşılaşılmıştır.

tonlu ünsüz sesbirimli örnekleri bulunmaktadır. Ayrıca dudak benzeşmesi neticesinde üçüncü teklik ve çokluk şahıs çekimleri dışındaki diğer şahıs çekimlerinin ünlü sesbirimlerinde yuvarlaklaşma söz konusudur.

Teklik 1. şahıs: {-d^om}

eyledüm (GN/A, 11a-2); *yitürdüm* (KBD, 22a-14); *yazdum* (GN/A, 11a-2); *kodum* (GN/A, 191a-6); *urmadum* (MT/R 131-8); *sıdum* (MT/R 241-3); *tolaşdum* (KBD, 42-9); *didüm* (KBD, 61-1); *görimedüm* (KBD, 42-4); *işlemedüm* (MT/R 241-10) vb.

Teklik 2. şahıs: {-d^oñ}

şanduñ (MT/R 291-5); *bıçduñ* (KBD, 22-14); *bildüñ* (GN/A, 41a-15); *nolduñ* (KBD, 141-12); *öğrendüñ* (MT/R 141-3); *satmaduñ* (KBD, 302-7); *budadduñ* (KBD, 482-2); *ağtarıldıñ* (MT/R 81-9); *sataşduñ şormaduñ* (MT/R 11-5); *didüñ* (MT/R 80-11); *geldüñ* (GN/A, 51a-6) vb.

Teklik 3. şahıs: {-d^o}

kodı (GN/A, 51a-13); *düşdi* (GN/A, 80b-1); *buldı* (GN/A, 90b-7); *söyledi* (GN/A, 100b-7); *bırakdı* (MT/R 41-5); *döndi* (MT/R 41-13); *uçdı* (MT/R 103-3); *olmadı* (KBD, 42-2); *götürüldi* (KBD, 81-16); *dökdi* (KBD, 82-3); *esridi* (KBD, 102-12) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-d^oK}

şormaduk (MT/R 10-3); *görmedük* (MT/R 10-3); *bula-y-ıduğ* (MT/R 61-10); *biledük* (MT/R 91-10); *söyledük* (MT/R 220-4); *irişdük* (MT/R 60-12); *dimedük* (MT/R 61-15); *yimedük* (MT/R 61-15); *hayâl olduğ* (KBD, 2-14); *aparayıduğ* (KBD, 421-1) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-d^oñ^z}

unıtduñuz (MT/R 91-3); *n'itduñuz* (MT/R 91-3); *bildüñüz* (GN/A, 61a-14); *olmaduñuz* (MT/R 102-14); *gelmedüñüz* (MT/R 102-14); *geldüñüz* (MT/R 60-2); *virduñüz* (MT/R 60-4) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-d°lAr}

dutdılar (MT/R 103-11); *eyitdiler* (GN/A, 151a-13); *buldılar* (MT/R 262-15); *irdiler* (GN/A, 11a- 10); *toyladılar* (MT/R 270-12); *koydılar* (KBD, 201-4); *inandılar* (MT/R 2-11); *yitdiler* (KBD, 102-8) vb.

3.6.3.1.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Görülen Geçmiş Zaman

Teklik	1. şahıs	{-d°m} (-dım, -dim, -dum, -düm)
	2. şahıs	{-d°N} (-dĩñ ⁴⁷ , -diñ, -duñ, -dũñ, -dın, -din, -dun, -dün)
	3. şahıs	{-d°}(-dı, -di, -du, -dü)
Çokluk	1. şahıs	{-d°K}(-dık, -dik, -duķ, -dük, -dıkı-duķı)
	2. şahıs	{-d°N°z} (-dĩñız, -diñiz, -duñuz, -dũñüz, -dımız, -diniz, -dunuz, -dünüz)
	3. şahıs	{-d°lAr} (-dılar, -diler)

Tablo 12: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında görülen geçmiş zaman şahıs çekimi

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında görülen geçmiş zaman ekleri, çoklukla XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde görüldüğü gibi ön sesi tonlu ünsüz sesbirimli olarak kullanılmaktadır. İkinci teklik ve çokluk şahıs eklerinde bulunan damak n'si [n̄] ve metinler içerisinde sadece KBD'de karşılaştığımız birinci çokluk şahıs ekindeki sızıcı h [h̄]'nin varlığı, bölge ağızlarında yaygın bir şekilde devam etmektedir.

Ayrıca tarihî dönemde üçüncü teklik ve çokluk şahıs dışındaki diğer şahıs eklerinin yalnızca yuvarlak ünlü sesbirimli kullanılmasından farklı olarak bölge ağızlarında tıpkı STT'de olduğu gibi ekin dudak uyumuna bağlanmış altbiçimbirimleri bulunmaktadır.

⁴⁷ Ekin damak n'si [n̄] ile kullanıldığı örneklere SİV'de rastlanılmamıştır.

Teklik 1. şahıs: {-d°m}

gèddim ‘gittim’ (NEV, 1/35); *gòhdum* ‘korktum’ (NEV, 1/33); *vèrdim* (KIR, II/43); *geldim*, *vurdum* (KIR, XI/87); *sandım* (KIR, XII/17); *çalışdım* (SİV, 50/5); *gatlđım* ‘katıldım’ (SİV, 82/71); *yağdım* ‘yaktım’ (SİV, 97/37); *kusdım* ‘küstem’ (SİV, 146/55); *eşittim* (SİV, 62/37); *getirdim* (KMA, 77/1); *çıldım* ‘çıktım’ (KMA, 144/24) vb.

Teklik 2. şahıs: {-d°N}

dèrdiñ (NEV, 1/41); *geydiñ* (KIR, XVII/28); *goduñ* ‘koydun’ (KIR, XXX/18); *geldiñ* (KIR, LVIII/150); *uyduñ* (KIR, XIV/18); *yağdın* (SİV, 120/28); *düşdüñ* (SİV, 89/88); *verdin* (SİV, 54/45); *didiñ* (KMA, 22/9); *yapdırdıñ* (KMA, 24/6); *savdıñ* (KMA, 64/8) vb.

Teklik 3. şahıs: {-d°}

ğalmadı ‘kalmadı’ (KIR, I/68); *didi* (KIR, XI/8); *duydu* (KIR, XI/54); *çıkdı* (SİV, 127/6); *yatdı* (SİV, 135/2); *getdi* (SİV, 137/3); *oturdu* (SİV, 77/44); *gonuştu* ‘konuştu’ (SİV, 91/3); *yapışdı* (KMA, 46/3); *çıldı* ‘çıktı’ (KMA, 33/12) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-d°K}

gülüşdük (NEV, 4/27); *durduğ* ‘durduk’ (NEV, 4/27); *olduğ* ‘olduk’ (KIR, II/43; KMA, 38/28); *geldik* (KIR, XVI/4); *yattığ* ‘yattık’ (KIR, XXXVI/90); *duyduğ* ‘duyduk’ (KIR, LX/4); *ayrıldığ* ‘ayrıldık’ (KIR, LVII/24); *ğurardığ* ‘kurardık’ (KIR, I/17); *çalışdık* ‘çalıştık’ (SİV, 27/83); *satduğ* ‘sattık’ (SİV, 5/17); *gètdük* ‘gittik’ (SİV, 22/24); *ğorğduğ* ‘korktuk’ (62/38) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-d°N°z}

emr_èddiñiz ‘emrettiniz’ (KIR, LXVI/15); *geldiniz* (SİV, 109/67); *vèrdiñiz* (KMA, 69/16); *yidiñiz* (KMA, 70/24); *bulduñuz* (KMA, 43/29); *eşiddíz* ‘işittiniz’ (SİV, 54/66); *gètdíz* ‘gittiniz’ (SİV, 54/68) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-d^oIAr}

getirdiler (NEV, 3/23); *pákleđiler* ‘beklediler’ (NEV, 3/23); *dāđtiler* ‘değiştiler’ (KIR, XLVIII/13); *vērdiler* (KIR, X/3); *đurdular* ‘kurdular’ (KIR, X/1); *bırağdular* (SİV, 6/4); *kesdiler* ‘SİV, 3/40); *dōđdüler* ‘dōvdüler’ (SİV, 160/3); *seğdiler* ‘seçtiler’ (KMA, 75/17); *bağdular* ‘baktılar’ (KMA, 87/11); *çuğur eğdiler* ‘çukur eğtiler’ (KMA, 73/16) vb.

3.6.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

3.6.3.1.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman

Teklik	1. şahıs	{-m ^o ş-vAn ^o n}, {-m ^o ş-Am} (-mış-vanın, -mış-venin, -mış-am, -mış-em)
	2. şahıs	{-m ^o ş-s ^o n} (-mış-sın, -mış-sin)
	3. şahıs	{-m ^o ş} (-mıř, -mıř) {-m ^o ş-d ^o r ^(o) r} (-mıřdur(ur), -mıřdūr(ūr)) {-Ip ^o dUr / -Up ^o dUr} (-ıpdur, -ıpdūr, -updur, -üpdūr)
Çokluk	1. şahıs	{-m ^o ş- ^o z} (-mışuz / -mışüz)
	2. şahıs	incelenen metinlerde karşılaşılmamıştır
	3. şahıs	{-m ^o ş-IAr} (-mışlar, -mışler)

Tablo 13: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman şahıs çekimi

Geçmişte bir zaman diliminde meydana gelen bir oluş veya kılışın daha sonra farkına varıldığını veya bir başkasının vasıtasıyla öğrenildiğini belirten {-m^oş} eki, daima dudak uyumu aranmaksızın düz, dar ünlü sesbirimli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eke bağlanan şahıs ekleri, zamir kökenlidir.

Teklik 1. şahıs: {-m^oş-vAn^on}, {-m^oş-Am}

İncelenen metinlerde öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs ile çekimlerinde {-Am} eki daha çok tercih edilmekle birlikte az da olsa {-vAn^on} ekleri ile çekimlenmiş örnekler de bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar (Gülsevin 2007, Develi 1998a) birinci teklik ve çokluk şahıslarda {-m^oş} ekinin fonksiyonu gereği

başkasından duyulma veya öğrenilmenin söz konusu olamayacağı için bu şahıs çekimlerinde duyulan değil, görülen geçmiş zaman fonksiyonu üstlenildiğini dile getirmişlerdir.

olmuşam (GN/A, 270b-5); *urmuşam* (KBD, 544-7); *uydurmuşam* (KBD, 341-5); *bağlamışam* (KBD, 201-2); *susamışam* (KBD, 102-4); *kaçmışam* (MT/R 241-4); *açmışam* (MT/R 241-4); *girmişem* (MT/R 241-2); *böyümüşem* (KBD, 1-11); *gelmişem* (KBD, 82-1); *çıkmuşvanın* (MT/R 241-1); *yıkılmışvanın* (MT/R 241-1) vb.

Teklik 2. şahıs: {-m^oş-s^on}

olmuşsun (MT/R 200-11); *komişsun* (KBD, 581-3); *bağlamışsun* (KBD, 482-12); *bağlamışsun* (KBD, 482-12); *dilemişsun* (KBD, 362-3); *olmuşsun* (KBD, 342-3); *olmuşsun* (MT/R 231-11) vb.

Teklik 3. şahıs: {-m^oş}, {-m^oş-d^or(^or)}, {-^opd^or}

vaşl olmuş (GN/A, 270b-6); *koşmuş* (GN/A, 110b-13); *dutmuş* (GN/A, 151a-7); *öğrenmiş* (GN/A, 170b-7); *dartılmış* (GN/A, 180b-8); *söylemiş* (MT/R 51-8); *oturmuş* (MT/R 200-5); *gözlemiş* (MT/R 250-15); *bağlamış* (KBD, 141-7); *kılmış* (KBD, 182-1) vb.

{-m^oş} ekinin -dUr(Ur) bildirme eki ve ol- yardımcı fiil ile genişletilmiş bir biçimde kullanıldığı örnekler⁴⁸:

İncelenen metinlerde üçüncü teklik şahısta {-m^oş} ekinin -dUr(Ur) bildirme ekiyle genişletilerek kullanımına sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu tür kullanımlarda tıpkı STT'deki {-m^oşt^or} yapısında olduğu gibi tahmin veya kesin bir yargı ifadesi söz konusudur.

her ki imâmla *birikmişdür* dürüst (GN/A, 20b-1)
ol varisar hâzrete celâl ü cüst

pes bir evdendür bu cümle mevcudât (GN/A, 30b-1)
muhtelif *düşmişdür* illâ maḥlukât

⁴⁸ EAT'deki bu tarz kullanımlar hakkında bkz. Gürer Gülsevin, "Eski Anadolu Türkçesinde Birleştirilmiş Özel Şekiller", Türk Dili, s.489, TDK, Ankara, 1992, s.256-261.

ol ikiden dünyede her ne ki var (GN/A, 40b-4)
mişlini sende *komuşdur* hem i yâr

bir kılından beni yüz tedbîr-ile (MT/R 111-12)
bağlamışdur elli biñ zencîr-ile

‘aynuñ olaydum velîkin gözlerüñde görürem (KBD, 543-14)
göz özine *kılmamışdur* ‘ömr içinde bir nazar

kimse gemiye girmek olmaz bî-sebeb (GN/A, 240b-7)
böyle tertîb *eylemişdür* ol çalap

ben miyânında anuñ yine miyânın isderem (KBD, 142-5)
çün kenârımı dileyen der-kenâr *olmuş durur*

İncelenen metinlerde ayrıca *-muş/-miş* ekinin *ol-* yardımcı fiili ile birlikte kullanıldığında *ol-* fiilinin bildirme eki *-dur/-dür* fonksiyonunu taşıdığı örnekler bulunmaktadır:

ol kapu kim hağ’dan *açılmış ola* (GN/A, 10b-10)
ol gerek kim tâ-ebed bâkî çala

ol yigit kim tevbeye *gelmiş ola* (GN/A, 51a-10)
tañrı hâşları elin *almış ola*

nitekim şol güzî güninde hâs u ‘âm (GN/A, 80b-8)
ni‘mete *batmış olur* her bir mağâm

yiñmiş olur issi olur zemherîr (GN/A, 81a-1)
şuña beñzer âdemî çünkim çarır

çoca hergiz inana mı gücine (MT/R 50-3)
çünkü ‘ömri *irmiş ola* ucına

hezâr devr geçe düşmeye benüm gibi bir (KBD, 482-6)
ki zülfi devrine *düşürmiş ola* anı felek

Metinlerde ayrıca üçüncü teklik şahısta $\{-^op\}$ zarf-fiili ile $\{-d^or(^or)\}$ bildirme ekinin birleşmesiyle oluşan ve öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonu taşıyan bir ek daha bulunmaktadır. Bu ek STT’de artık kullanılmamakta olup yerini $\{-m^ost^or\}$ yapısına bırakmıştır:

dartılıpdur (GN/A, 171a-10); *dutışıpdur* (GN/A, 171a-10); *yapılıpdur* (GN/A, 180b-10); *okıyıpdur* (GN/A, 190b-9); *gelipdür* (GN/A, 364b-12); *gelüpdür* (KBD, 56-12); *olupdur* (KBD, 369-14); *beñzedipdür* (81-9) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-m°ş-°z}

olmuşuz (MT/R 91-7); *kalılmışuz* (MT/R 91-7); *urmuşuz* (KBD, 162-4); *gizlemişüz* (KBD, 162-6); *getürmişüz* (KBD, 162-8); *urmuşuz* (KBD, 162-8) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-m°ş-lAr}

girmişler-idi (MT/R 151-8); *irmişler-idi* (MT/R 151-8); *meşgul olmuşlar* (GN/A, 161a-10) vb.

3.6.3.1.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Öğrenilen Geçmiş Zaman

Teklik	1. şahıs	{-m°ş-°m} (-mışım, -mişim, -muşum, -müşüm -mıssım, -missim, -mussum, -müssüm)
	2. şahıs	{-m°ş-s°N} (-mışsıñ, -mişsıñ, -muşsuñ, -müşsüñ, -mışsın, -mişsin, -muşsun, -müşsün -mışın, -mişin, -muşun, -müşün -mışıñ, -mişıñ, muşuñ, -müşüñ)
	3. şahıs	{-m°ş} (-miş, -miş, -muş, -müş)
Çokluk	1. şahıs	{-m°ş-°z} (-mışız, -mişiz, -muşuz, -müşüz -mıssıķ, -missık, -mussūķ, -müssük -mışıķ (<mış-ıķ), -muşuķ (<muş-uķ)
	2. şahıs	{-m°ş-s°N°z} (-mışsınız, -mişsiniz, -muşsunuz, - müşsünüz, -mışınız, -mişiniz, -muşunuz, -müşünüz -mışıñız, -mişıñız, -muşuñuz, -müşüñüz)
	3. şahıs	{-m°ş-lAr} (-mışlar, -mişler, -muşlar, -müşler -mışlā, -mişlē, -muşlā, -müşlē)

Tablo 14: Günümüz Orta Anadolu ağzlarında öğrenilen geçmiş zaman şahıs çekimi

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında öğrenilen geçmiş zamanın şahıs ekleriyle çekimi hem geçmişteki izleri (nazan n [ñ]'nin varlığı) taşımakta hem de birtakım ses olayları neticesinde oldukça çeşitlenmektedir. Fakat burada asıl dikkatleri çeken nokta, zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen bu zamanın birinci çokluk şahıs ekinde tıpkı görülen geçmiş zamanın birinci çokluk şahıs çekiminde olduğu gibi $\{-({}^{\circ})K\}$ ile de çekimleniyor olmasıdır.

Teklik 1. şahıs: $\{-m^{\circ}\text{-}^{\circ}m\}$

ğalmıssım (NEV, 1/33); *unutmussum* (NEV, 4/28); *yemişim* (SİV, 3/68); *duymuşum* (SİV, 45/13); *böyümüşüm* (SİV, 44/43); *elli yedi yaşıma gelmissim* (KIR, LV/5); *gız vermissim* (KIR, I/13); *oynamıssım, bulmussum, bölle edmissim* (KIR, LVII/44-45); *olmussum* (KMA, 24/1); *dimissim* (KMA, 27/21) vb.

Teklik 2. şahıs: $\{-m^{\circ}\text{-}s^{\circ}N\}$

ğülecemissiñ (NEV, 6/6); *girmişiñ* (KIR, LXVIII/52); *ğalmışsın* (SİV, 3/79); *olmuşsun* (SİV, 79/18); *ānamıssiñ* ‘anlamışsın’ (KMA, 146/43); *bulmussuñ* (KMA, 22/18); *şaşırmissiñ* (KMA, 38/25) vb.

Teklik 3. şahıs: $\{-m^{\circ}\text{-}\}$

hamırını çekmiş (NEV, 3/4); *geçmiş gömüştü gitmiş* (KIR, XLI/17); *vasiyet etmiş* (XXXVI/14); *yağmış* (KIR, XXII/8-9); *ğalmış* (SİV, 14/16); *geşmiş* ‘geçmiş’ (SİV, 15/43); *okumuştü* (SİV, 52/3); *göçmüştü* (SİV, 15/12) vb.

Çokluk 1. şahıs: $\{-m^{\circ}\text{-}^{\circ}z\}$

bir_ımissik (NEV, 8/31); *yapmıssık, vèrmissik, almıssık, almıştık, gitmişik* (KIR: 140⁴⁹); *yapmışız* (SİV, 44/1); *gelmişiz* (SİV, 44/2); *ğalmışık* ‘kalmışız’ (SİV,

⁴⁹ Günşen’in verdiği bu örneklerde hangi metinden derlendikleri bilgisi bulunmamaktadır.

43/5); *gelmişik* ‘gelmişiz’ (SİV, 149/1); *gitmişizdir* (KMA, 80/15); *dönmüssük* ‘dönmüşüz’ (KMA, 50/8); *varmışış* ‘varmışız’ (KMA, 65/18) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-m^oş-s^oN^oz}

almışsınız, vemişsiñiz, oturmuşuñuz, gúlmüşüñüz, vurmüşuñuz (KIR: 140⁵⁰); *almıssiñiz* (KMA, 115/9) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-m^oş-lAr}

gétmişler (NEV, 3/5); *dimişler* (KIR, XLII/3); *görmüşler* (KIR, V/29); *gömmüşler* (SİV, 101/7); *ğonmuşlar* (SİV, 71/4); *ğaşmışlar* ‘kaçmışlar’ (SİV, 7/12); *ğaçırmışlar* (KMA, 74/10); *aramışlar* (KMA, 56/25) vb.

3.6.3.1.3. Geniş Zaman

3.6.3.1.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Geniş Zaman

Teklik	1. şahıs	{-(^o)r-Am} (-ram, -rem, -aram, -erem, -uram, -ürem)
	2. şahıs	{-(^o)r-s ^o n} (-rsın, -rsin, -ursın, -ürsin, -arsın, -ersin)
	3. şahıs	{-(^o)r} (-r, -ur, -ür, -ar, -er)
Çokluk	1. şahıs	{-(^o)r- ^o z} (-ruz, -rüz, -uruz, -ürüz, -aruz, -erüz)
	2. şahıs	{-(^o)r-s ^o z} (-rsız, -rsiz, -ursız, -ürsüz, -arsız, -ersiz)
	3. şahıs	{-(^o)r-lAr} (-rlar, -rler, -urlar, -ürler, -arlar, -erler)

Tablo 15: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde geniş zaman şahıs çekimi

Geniş zaman ekleri, geçmiş zamanla şimdiki zamanı içine alan bir zaman, gelecek zaman ve her zaman olmak üzere üç zaman dilimini belirtmek için kullanılırlar (Ergin 2004: 291). XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde geniş zamanı belirtmek için iki farklı ek yapısı kullanılmıştır. Bunlardan ilki {-r}, {-Ur}, {-Ar} şeklinde olan ve asıl

⁵⁰ Günşen’in verdiği bu örneklerde hangi metinden derlendikleri bilgisi bulunmamaktadır.

geniş zaman ekleri diyebileceğimiz ekler olup ikincisi ise {-A} ekinin geniş zaman fonksiyonunda kullanılmasıdır.

Teklik 1. şahıs: {-^or-Am}

bağışlaram (MT/R 210-14); *dilerem* (KBD, 122-11); *isderem* (KBD, 142-5); *kaluram* (GN/A, 151a-2); *direm* (MT/R 111-14); *uyuram* (GN/A, 190b-12); *kıluram* (MT/R 11-15); *dutaram* (MT/R 71-4); *dökerem* (KBD, 141-2); *kaluram* (MT/R 111-9); *oluram* (MT/R 120-2); *sağaram* (MT/R 241-6); *aluram* (KBD, 1-7); *açıluram* (KBD, 22-12); *dutaram* (KBD, 42-3); *bilürem* (MT/R 281-9); *umaram* (KBD, 42-6); *bağlaram* (KBD, 62-11); *unıduram* (KBD, 122-5); *sağlaram* (KBD, 502-9) vb.

Teklik 2. şahıs: {-^or-s^on}

oyinarsın (MT/R 81-3); *taparsın* (MT/R 291-2); *dilersin* (KBD, 281-10); *eylersin* (MT/R 111-3); *şanursın* (GN/A, 261a-3); *şorarsın* (MT/R 11-4); *geçersin* (GN/A, 150b-15); *kılursın* (MT/R 11-6); *korkarsın* (MT/R 102-11); *kalursın* (MT/R 251-3); *taparsın* (MT/R 291-2); *ditrersin* (MT/R 291-13); *şanursın* (KBD, 122-16); *istersin* (GN/A, 330b-4); *aparursın* (KBD, 221-5); *koparursın* (KBD, 221-5); *yidürürsün* (MT/R 291-5) vb.

Teklik 3. şahıs: {-^or}

eydür (MT/R 111-8); *ağlar* (GN/A, 21a-3); *karır* (GN/A, 81a-1); *ister* (GN/A, 110a-7); *kor* (GN/A, 121a-3); *döner* (GN/A, 121a-3); *varur* (GN/A, 21a-2); *indürür* (GN/A, 41a-4); *ağıdur* (KBD, 101b-2); *söyledür* (GN/A, 50b-1); *dökilür* (GN/A, 80b-11); *getürür* (MT/R 50-12); *tañlanur* (MT/R 131-5); *tolur* (MT/R 131-13); *gösderür* (KBD, 41b-4); *geyürür* (KBD, 202-6); *toğar* (GN/A, 40b-13); *dartar* (MT/R 10-10); *yağar* (KBD, 42a-4); *ağar* (KBD, 261-1) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-^or-^oz}

tağlaruz (MT/R 20-6); *tañlaruz* (MT/R 20-6); *kıluruz* (GN/A, 331a-12); *yararuz* (KBD, 61-5); *bilürüz* (MT/R 171-10); *dutaruz* (KBD, 62-16); *oğuruz* (KBD, 401-13); *bilişürüz* (KBD, 381-10); *oluruz* (KBD, 562-15); *iderüz* (KBD, 141-8); *virürüz* (KBD, 361-3); *isderüz* (KBD, 562-13); *gözlerüz* (KBD, 562-14) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-^or-s^oz}

eydürsiz (MT/R 11-2).

Çokluk 3. şahıs: {-^or-lAr}

kılurlar (MT/R 61-2); *okırlar* (MT/R 91-15); *bildürürler* (GN/A, 151a-9); *bulurlar* (MT/R 171-9); *ağıdurlar* (KBD, 241-5); *öldürürler* (GN/A, 130b-13); *dirilürler* (GN/A, 151a-7); *iderler* (GN/A, 151a-9); *dirler* (MT/R 50-11); *işidürler* (MT/R 280-11) vb.

Geniş zamanın olumsuz çekimi:

Geniş zamanın olumsuz çekimi, diğer kip ve zaman eklerinin hem olumlu hem olumsuz çekimlerde de kullanılmasından farklı olarak, {-mAz} eki ile yapılmaktadır. Günümüzde birinci teklik ve çokluk geniş zaman olumsuz çekiminde {-mA} olumsuz ekleri kullanılıyorken bu dönemde bu şahıs çekimlerinde de {-mAz} eki getirilmektedir. İncelenen metinlerde geniş zamanın olumsuz çekimi ile ilgili örnekler aşağıdaki gibidir:

yağmazam (MT/R 211-7); *getürmezem* (KBD, 42a-3); *kılmazuz* (MT/R 110-4); *komaz* (GN/A, 20b-14); *toymaz* (GN/A, 50b-10); *durmaz-ıduñ* (MT/R 21-13); *varmaz-ısañ* (GN/A, 110a-6); *añdurmaz* (GN/A, 110a-12); *görmez-ıdüñ* (MT/R 21-13); *bilmezüz* (MT/R 110-4); *dilemez-ıdük* (MT/R 61-3); *bulmaz-ıdum* (GN/A, 130b-2); *komazlar* (GN/A, 151a-2); *şanmazdum* (KBD, 42-5); *bağmaz* (KBD, 182-9); *bilinmez* (KBD, 222-6); *yöritmez* (KBD, 502-3); *dimezler* (GN/A, 131a-6) vb.

{-A} ekinin geniş zaman fonksiyonunda kullanılması:

Korkmaz {-A} ekinin geniş zaman fonksiyonunda kullanılması hakkında “XI. yüzyıl Orta-Asya Türk yazı dilindeki gereklilik, gelecek zaman vb. kipler kuran {-GA}eki, Eski Anadolu Türkçesinde önsesteki /ğ-/g-/ ünsüzünün eriyip kaybolması ile {-A}’ya dönünce, bu ses değişikliğine paralel olarak bir görev dallanmasına da uğramış, gereklilik ve gelecek zaman gösterme görevi yanında geniş zaman, istek, emir görevleri de yüklenmiştir... Ek, gelişme koşullarına uygun olarak kesin geniş

zamandan çok, şimdiki zamana ve gelecek zamana da kayan bir geniş zaman eki durumundadır.” (Korkmaz 1973: 165).

İncelenen metinlerde {-A} ekinin geniş zaman fonksiyonunda kullanıldığına dair örnekler aşağıdaki gibidir:

dünyede her ne yaparsañ *yıkıla* (GN/A, 31a-15); âhiretde yapduğũ bâkî *kala* (GN/A, 31a-15); şoldur ol dirlik ki nefsenden *bite* (GN/A, 60b-13); ol nefesden kâmular fâide *duta* (GN/A, 60b- 13); kim müselmân-ısa ol kuşu *şora* (MT/R 3-1); kâfir anuñ kanadı naqşım *göre* (MT/R 3-1); *nola* mim ü sin ü sâd *ohıya* (KBD, 401-14) vb.

3.6.3.1.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Geniş Zaman

Teklik	1. şahıs	{-(°)r-°m} (-rım, -rim, -rum, -rüm, -arım, -erim, -ırım, -irim, -urum, -ürüm ⁵¹)
	2. şahıs	{-(°)(r)-(s°)N} (-arsın, -ersin, -ırsın, -irsin, -ursun, -ürsün; -an/-añ (<-arsın/-arsıñ), -en/-eñ (<-ersin/-ersiñ), -ın/-iñ (<-ırsın/-ırsıñ), -in/-iñ (<-irsin/-irsiñ), -un/-uñ (<-ursun/-ursuñ))
	3. şahıs	{-(°)r} (-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür)
Çokluk	1. şahıs	{-(°)r-°z} (-rız, -riz, -ruz, -rüz; -arız, -eriz, -ırız, -iriz, -uruz, -ürüz) {-(°)r-°K} (-rık, -rik, -ruk, -rük ⁵² , -rıh; -arık, -erik, arıh, -ırık, -irik, -ırıh, -uruk, -ürük, -uruh)
	2. şahıs	{-(°)r-s°N°z} (-rsınız, -rsiniz, -rsıñız, -rsiñiz, -arsınız, -ersiniz, -ırınız, -irsiniz, -ursunuz, -ürsünüz, -arsıñız, -ersiñiz , -ırsıñız, -irsiñiz, -ursuñuz, -ürsüñüz)

⁵¹ SİV’de bu ekin tıpkı XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi eklendiği sözcükteki ünlü sesbirimlerle dudak uyumu aranmasızın yuvarlak ünlü sesbirimli altbiçimbiriminin kullanıldığı örneklere rastlanılmaktadır: *değşürüm* (4/37); *dilenürüm* (13/18).

⁵² SİV’de çokluk birinci şahısın iyelik kökenli ek ile çekiminde bazen dudak uyumu aranmaksızın ekin yuvarlak ünlü sesbirimli olan biçimi kullanılmaktadır: *yaparuk* (38/27); *ataruk* ‘atarız’ (39/22); *çıkarduruk* ‘çıkartırız’ (2/59); *ekerük* (2/63); *düverük* ‘döveriz’ (2/74) yetüdüürük (14/3).

	3. şahıs	{-(°)r-lAr} (-rlar, -rler, -arlar, -erler, -ırlar, -irler, -urlar, -ürler) gerileyici benzeşme sonucu: -llar/-ller -allar/-eller, -ıllar/-iller, -ullar/-üller
--	----------	--

Tablo 16: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında geniş zaman şahıs çekimi

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında kullanılan geniş zaman ekleri, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde rastladığımız geniş zaman eklerinin hem dudak uyumuna bağlanmış şekilleri hem de bazı ses olayları neticesinde değişikliğe uğramış şekilleri ile birlikte daha da çeşitlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca birinci çokluk şahısın zamir kökenli ekin yanında iyelik kökenli ek ile de çekimleniyor olması dikkat çekicidir.

Teklik 1. şahıs: {-(°)r-°m}

varırım (KIR, LXXI/17); *ölürüm* (KIR, L/158); *utanırım* (SİV, 15/13); *ğırarım* (SİV, 119/4); *isderim* (SİV, 60/11); *dokurum* (SİV, 138/6); *sanırım* (KMA, 80/12); *sorarım* (KMA, 89/26); *dağarım* ‘takarım’(KMA, 105/3) vb.

Teklik 2. şahıs: {-(°)(r)-(s°)N}

ordan *dö'neñ* ‘dönersin’(KIR, I/28); duayı *ideñ* ‘edersin’(KIR, I/28); ipten turayı *ğivradiñ* ‘kıvrattırısın’(KIR, II/107); oñu da suya *ğoñ* ‘koyarsın’ (KIR, II/112); kil mi *satañ* emmi ‘satarsın’(KIR, XIII/35); oña *atañ* ‘atarsın’ (KIR, XXXIII/38); *sıkarsın* (SİV, 131/4); *tokersin* ‘dökersin’ (SİV, 26/26); *ğorsun* ‘koyarsın’(SİV, 26/13); *çārırsın* ‘çağırırısın’(SİV, 59/10); *çığarsın* ‘çıkarsın’(SİV, 90/70); *alursun* ‘alırısın’(SİV, 38/31); *çıhañ* ‘çıkarsın’ (KMA, 55/14); *ğedeñ* ‘gidersin’ (KMA, 47/27); *ğalıñ* ‘kalırısın’ (KMA, 48/15); *ğaparsıñ* ‘kaparsın’(KMA, 31/5) vb.

Teklik 3. şahıs: {-(°)r}

yapar (NEV, 2/19); *ğonur* ‘konur’(NEV, 2/22); *bişer* ‘pişer’(NEV, 1/6); *zabağ_olur* (KIR, II/199); *yarar* (KIR, LVIII/7); *ğoyun keser* (KIR, II/217); *durarhana* ‘durur iken’ (KIR, L/22); *başlar* (SİV, 113/14); *alur* (SİV, 26/25); *gelür*

(SİV, 34/17); *yatar* (SİV, 3/73); *sever* (SİV, 82/1); *yur* ‘yıkar’ (KMA, 77/26); *yumar* (KMA, 48/5); *ğar yār* ‘yağar’ (KMA, 50/1) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-^(o)r-^oz}, {-^(o)r-^oK}

ğaharıh ‘kalkarız’(NEV, 2/1); üsdüne *çıharrıh* ‘çıkartırız’ (NEV, 1/3); *sererik* ‘sereriz’(NEV, 1/3); *ğoruğ* ‘koyarız’ (NEV, 1/4); *savırrıh* ‘savururuz’ (NEV, 1/24); *ğósdürrük* ‘NEV, 2/13); *çif sürerik* (KIR, XXIX/6); *derik* ‘deriz’ (KIR, XXXV/23); *yaparıh* ‘yaparız’(KIR, XLIX/5); *viririk* ‘veriiriz’(KIR, XXXIII/18); *bayramnaşırıh* ‘bayramlaşırız’ (KIR, LXI/54); *ğurtuluruğ* ‘kurtuluruz’ (KIR, XLIX/38); *sökeriz* (SİV, 103/25); *ğoruz* ‘koyarız’ (SİV, 150/32); *ğoruğ* ‘koyarız’ (SİV, 16/2); *getirürüz* (SİV, 9/41); *yaparuk* (SİV, 38/27); *ataruk* ‘atarız’ (SİV, 39/22); *çıkarduruk* ‘çıkartırız’ (SİV, 2/59); *ekerük* (SİV, 2/63); *düverük* ‘döveriz’ (SİV, 2/74) *yetüştürürük* (SİV, 14/3); *isderik* (KMA, 43/13); *gelirik* (KMA, 65/7); *ameliyat idemek* (NEV, 6/28); *göndermezig* (KMA, 65/25) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-^(o)r-s^oN^oz}

olursunuz (KIR, XXXIII/9); *gülēsiniiz* (KIR, XIII/3); *gedersiñiz* (SİV, 36/16); *bilirsiniiz* (KMA, 39/1); *dirsiñiz* (KMA, 157/16) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-^(o)r-lAr}

gideller (NEV, 2/8); *bāniller* ‘beğenirler’ (NEV, 2/8); *birikiller* ‘birikirler’ (NEV, 2/8); *dua ideller* (KIR, II/202); *ğna övellerdi* ‘ovarlardı’ (KIR, LVII/67); *yağallar idı* (KIR, I/34); *gideller* (KIR, II/250); *yiller, güleller, oynallar* (KIR, LXII/12-13); *diller* ‘derler’ (KIR, II/35); *yaparlar* (SİV, 146/7); *gelirler* (SİV, 139/49); *ğılallar* ‘kılarlar’ (SİV, 21/26); *düveller* ‘döverler’ (SİV, 146/48); *oturullar* (SİV, 82/63); *atallar* (KMA, 37/11); *yapallar* (KMA, 37/9) vb.

Geniş zamanın olumsuz çekimi:

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde geniş zamanın olumsuz çekimi bütün şahıslara {-mAz} eki getirilerek yapılıyordu. STT’de ise birinci teklik ve çokluk

şahıslarında {-mA}⁵³, diğer şahıslarda ise {-maz} eki kullanılıyorken günümüz Orta Anadolu ağızlarında ikinci teklik şahısta da {-mA}ekinın kullandığı örnekler göze çarpmaktadır. Ayrıca birinci çokluk şahsın olumsuz çekiminde iyelik kökenli {-K} ekinin kullandığı görülmektedir.

ameliyat *idemek* (NEV, 6/28); *girmem* (KIR, LXXI/139); *diyemeñ* (KIR, XXVII/51); *getiremeñ* (KIR, XLIX/84); *utanmañ mı?* (KIR, XLVI-b/76); *gelmezdi* (KIR, I/56); *bilmek mi yav* (KIR, XXVII/46); *biz bi kimsenin yayğaralını yapmak ‘yapmayız’* (KIR, V/90), *bilmek mi?* (KIR, XXVII/40); *açmak ‘açmayız’* (SİV, 82/101); *yatmam* (SİV, 44/10); *çalışmañ* (KMA, 61/25) vb.

3.6.3.1.4. Şimdiki Zaman

3.6.3.1.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Şimdiki Zaman⁵⁴

STT ve ağızlarda bir oluş veya kılışın içinde bulunulan zamanda meydana geldiğini anlatmak için kullanılan {-yor}⁵⁵ eki bu dönemde henüz aktif olarak kullanılmamakta olup incelenen metinlerde bu zamanın geniş zaman ekleri ile karşılandığı görülmektedir.

didi kim kaçanca *geçersin* iy kişi (GN/A, 150b-15); bunu ırakdan nite bildüñ ‘aceb, kim *kılursın* böyle ta‘rîfin taleb (MT/R 11-6); ben bir ayağ *sunaram* u içmez

⁵³ Günşen KIR’da az da olsa bu şahsın olumsuz çekiminde tıpkı XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi -maz/-mez eki ile çekimlenen örneklerin de olduğu bilgisi vermektedir: ölürtüm gédmezim gèri (L/271), gelmezim, kalmazım... (Günşen 2000: 133). Ayrıca birinci çokluk şahısta da bu kullanımın SİV’de örneğine rastlanmıştır: bilmezük (146/17).

⁵⁴ İncelemiş olduğumuz metinler, konu içerikleri bakımından şimdiki zamana ifade edecek çok malzeme sunmamaktadır.

⁵⁵ Ekin gelişimi “-A *yorur* > -*yorur* > -*yoru* > -*yor*” (Gülensoy 1985: 283) şeklindedir. XIII. yüzyıl metinlerinden birinde, tek bir örnekte -(y)A *yorur* şeklinde karşılaşılan bu yapı XV. yüzyıldan itibaren şimdiki zaman çekiminde kullanılmaya başlamış olup zamanla Anadolu’daki Türkçenin işlek şimdiki zaman eki haline gelmiştir (Gülsevin 2007: 98). Johanson ise ekin standart OT’de 18. yüzyılda yaygınlaştığını dile getirmektedir (Johanson 2009: 95). Bu yüzyıl metinlerinde yaygınlaşma daha çok ekin üçüncü teklik şahıslarla çekiminde olup diğer şahısların çekiminde ise geniş zaman eklerinin tercih edildiği görülmektedir (Türk 1996: 307).

elümden ol (KBD, 342-14); ol buña eydür ne *oynarsın* yöri (MT/R 81-3); tavşan eydür *korqaram* varmaqlığa (MT/R 251-4) vb.

Ayrıca üçüncü teklik şahıslarda kullanılan *{-Adur(ur)}* yapısı da STT'deki *{-mAktA}* eki gibi yine şimdiki zamanı ifade etmek için kullanılmaktadır.

başısarsın görklü yüzler üstine, şöyle kim döstlar *baqadur* döstına (GN/A, 180b-2); *artadur* günden güne demden deme (GN/A, 250b-13).

3.6.3.1.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman

Teklik	1. şahıs	{-(°)yo(r)-(u)m} (-yom)
	2. şahıs	{-(°)yo(r)-(su)N} (-yon, -yoñ)
	3. şahıs	{-(°)yo(r)} (-yo, -yō, -ya, -ye)
Çokluk	1. şahıs	{-(°)yo(r)-(u)z} (-yoz), {-(°)yo(r)-(u)k} (-yoq, -yoh, -yoruḥ)
	2. şahıs	{-(°)yo(r)-(su)Nuz} (-yorsunuz, -yorsuñuz, -yosunuz, -yosuñuz, -yonuz, -yoñuz)
	3. şahıs	{-(°)yo(r)-lar} (-yolar, -yollar)

Tablo 17: Günümüz Orta Anadolu ağzlarında şimdiki zaman şahıs çekimi

Şimdiki zaman için kullanılan *{-(°)yor}* ekinin tarihî dönemlerden itibaren birtakım fonetik olaylar neticesinde Anadolu ağzlarında çeşitli altbiçimbirimleri oluşmuş olup bu çeşitlenme ağzların sınıflandırılmasında kullanılan temel ölçütler arasında yer almıştır (Akça 2011: 611). Yine ağızlarda *{-(°)yor}* ekinin altbiçimbirimlerinin yanı sıra şimdiki zamanı gösteren farklı yapılar da bulunmaktadır⁵⁶.

⁵⁶ Anadolu ağzlarında şimdiki zamanı ifade eden çeşitli ek ve yapıların olması, bu konu hakkında yapılan çalışmaların da artmasına vesile olmuştur. Bunun için bkz.: Tuncel Gülensoy, "Anadolu Ağzlarında Şimdiki Zaman Eki", **Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan**, (Haz. Ş. Elçin, C. Kurnaz, D. Aslanpaşa, M. Ergin, T. Yücel), XXIII 1/2, TKAE, Ankara, 1985, s. 281-295; Hakan Akca, "Ankara İli Ağzlarında Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları", **Turkish Studies**, V.6/1, Winter, 2011, s. 611-619; Vahit Türk, "Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri", **TDAY Belleten**, 1996, s. 291-340; Lars Johanson, "Türk Dillerinde Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği", **Bilig**, Bahar, S.49, 2009, s. 93-100; Bilal Yücel, "Sivas İli Ağzlarında -(ı)yor Şimdiki Zaman Eki", **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, C.2, Ankara, 2004, s.3299-3309; Gülseren Tor, "Mersin'de Şimdiki Zaman", Workshop on Turkish Dialects Orient-İnstitut

Günümüz Orta Anadolu ağızlarını temsilen incelenen bölge ağızlarından NEV, KIR, KMA ve SİV’de şimdiki zaman ifadesi için çoklukla $\{-(^o)yor\}$ eki ve $\{-(^o)yor\}$ ekinin son sesi /-r/’nin düşmüş olduğu $\{-yo\}$ altbiçimbirimiyle karşılaşılmış olup yukarıdaki tabloda ekin bölge ağızlarında yaygın olarak kullanılan çekimlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte bu ağızların çeşitli alt gruplarında -geneli kapsamayacak şekilde- $\{-(^o)yor\}$ ekinin fonetik değişimlere uğramış daha başka varyantlarının da kullanıldığı araştırmacılar tarafından bildirilmektedir. Şöyle ki Demir ve Şen SİV’de şimdiki zaman için $\{-í, -íy, -īy, -īyī, -yor, -yo, -yō, -y, -iy, -üy, -yi, -yü, -yū, -yr\}$ eklerinin kullanıldığını belirterek bunlardan I. ağız yöresi olarak sınırlarını çizdikleri Gölova, Akıncılar, Suşehri, Koyulhisar, Zara ve Doğanşar’ın kuzeyinde $\{-í, -íy, -īy, -īyī\}$ (*ğóriyí* ‘görüyor’ (SİV, 2/14); *ğalıy* ‘kalıyor’ (SİV, 2/45); *ğalı* ‘kalıyor’ (SİV, 2/45); *alıydık* ‘alıyorduk’ (SİV, 10/42); II. ağız yöresi İmranlı ve Zara’nın doğusunda genellikle $\{-(^o)yor\}$ ve $\{-(^o)yo\}$ (*ğoyyoruk* ‘koyuyoruz’ (SİV, 55/10); *ğonderiyo* ‘gönderiyor’ (SİV, 60/21); *taħıyolardı* ‘takıyorlardı’ (SİV, 57/4); III. ağız yöresi Divriği’nin tamamı ile İmranlı’nın güney kısımlarında $\{-í, -íy, -īy, -īyī, -y, -iy, -üy, -yi, -yü, -yū\}$ (*biçiyisin* ‘biçiyorsun’ (SİV, 55/16); *düşüyü* ‘düşüyor’ (SİV, 66/14); *alıyolar* ‘alıyorlar’ (SİV, 66/39); *oturuyık* ‘oturuyoruz’ (SİV, 66/80); IV. ağız yöresi Gürün ilçesinin güneyinde $\{-yr\}$ (*durmayr* ‘durmuyor’ (SİV, 81/4); *gediyr* ‘gidiyor’ (SİV, 81/18); *bilemēyrim* ‘bilemiyorum’ (SİV; 81/42); Sivas ili ve yöresi ağızlarının en geniş bölgesi olan V. ağız yöresi Zara’nın ve Divriği’nin batısı, Hafik, Kangal, Gürün’ün kuzeyi, Ulaş, Sivas merkez ilçe ve köyleri, Altınyayla ve Yıldızeli’nde $\{-yor, -yo, -yō\}$ (*örülüyo* (SİV, 70/48); *oynuyōlar* (SİV, 78/26); *çekiyor* (SİV, 79/21), *bōluyō*

İstanbul, 19-20 November 2004, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 19, 2006, s. 49-123; Nurettin Demir, “Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir”, **Dilbilim Araştırmaları**, 1996, s. 136-148; Nergis Biray, “Acıpayam Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Ekleri ve Etnik Yapı İle İlişkisi”, Acıpayam Sempozyumu (1-3 Aralık 2003), **Acıpayam Sempozyumu Bildirileri**, Denizli, 2007; Hüseyin Kahraman Mutlu, “Balıkesir Yörük Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Biçimleri”, **TDAY Belleten**, II, 2009, s. 71-83; Fatih Özek, “Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri”, **Turkish Studies**, Volume 7/1, Winter, 2012, s. 1751-1765; Ayşe İlker, “Manisa Ağızında Şimdiki Zaman İşleviyle Kullanılan -mAcI Eki”, **Diyalektoloji**, Yaz, s.6, 2013, s. 1-6; Mahmut Sarıkaya, “Muğla Ağızında Şimdiki Zaman Çekimi Üzerine”, **TÜBAR**, Güz, XIV, 2003, s.65-75; Ali İhsan Yapıcı, “Aydın ve Yöresi Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Şekilleri”, **Türük**, S.2, 2013, s. 1-48; Ahmet Haşimi, “Türkiye Türkçesi Orta Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri”, **Asos Journal**, S.45, Mayıs 2017, s.313-328.

'boğuluyor' (SİV, 73/20) ve son olarak VI. ağız yöresi Şarkışla ve Gemerek'te de yine {-yor, -yo, -yō} eklerinin kullanıldığını ifade etmektedirler (Demir-Şen 2006: 175-176).

Korkmaz ise şimdiki zaman eki {-^(o)yor}'un NEV'de karşılaşılan çeşitli altbiçimbirimlerini ekin gelişme evresine uygun olarak gruplara ayırmıştır. Buna göre Ürgüp ilçesi ve Salur, Ağcaşar ve Karacaören köylerinde {-^(o)yor} ekinin en eski biçimi yani *zarf-fiil+yorur* şeklini koruduğu örneklere (*sıhılıyorur* (NEV, 16/25), *geliyorur* (NEV, 19/7), *paltalayorur* (NEV, 19/7)); Salur ve Karacaviran köylerinde -*yorur* ekinin ünlü incilmesi ile -*yörür* biçimine dönüşmüş örneklerine (*ğaynıyörür* (NEV, 29/136), *geliyörür* (NEV, 21/19)) rastlanılmaktadır. Yazarın şimdiki zaman -*yorur* ekinin üçüncü evresi olarak bahsettiği son ses /-r/'nin erimiş olduğu {-^(o)yoru} biçimine Derinkuyu ilçesi, Suvermez köyünde; ekin dördüncü basamağı olan {-^(o)yor} biçimine ise hemen hemen bütün bölgede rastlanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca {-^(o)yor} ekinin ağızlar da gelişim evresinin devam ettiği bir imaresi olarak ekin son sesi düşmüş olan {-yo} biçimi (*bilmiyom* (NEV, 24/43); *gediyon* (NEV, 53-b); *nāpıyoñuz?* (NEV, 16/11)) ve {-^(o)yor} {-^(o)yo} eklerindeki ön ses /y-/nin erimesi ve hece kaynaşması yoluyla {-or, -ō} biçimleri ile de karşılaşılmaktadır. Ekin ses düşmesi gibi fonetik olaylar dışında diğer Anadolu ağızlarında da görülen düzleşmeye uğramış şekli olan {-yI} biçimi de yörenin Avanos'un Kalaba ve Topaklu, Hacıbektaş'ın Aşağıbarak ve kısmen Yenice ağızları ile Kozaklı ve Karasenir ağızlarında yer almaktadır (Korkmaz 2007: 500).

İncelenen bölge ağızlarında yaygın olarak kullanılan şimdiki zaman eklerinin şahıslarla çekimi aşağıdaki gibidir:

Teklik 1. şahıs: {-^(o)yo(r)-(u)m}

alıyom 'alıyorum'(KIR, XLVI-b/5); *biliyom* 'bilmiyorum'(KIR, XLVII/3; KMA, 143/16); *istiyom* 'istiyorum'(KIR, VI/2); *uyuyom* 'uyuyorum'(KIR, LXVII/39); *yimiyom* 'yemiyorum'(KMA, 113/12); *bilmiyom* 'bilmiyorum'(NEV, 24/43); *gediyon* 'gidiyorsun'(NEV, 53-b); *nāpıyoñuz?* 'napıyorsunuz'(NEV, 16/11); *ödüyorum* (SİV, 74/18); *yapıyom* 'yapıyorum'(SİV, 28/32); *söylüyöm* 'söylüyorum'(SİV, 36/30) vb.

Teklik 2. şahıs: {-^o)yo(r)-(su)N}

ğörüyoñ ‘görüyorsun’(NEV, 1/6); *demiyoñ* ‘demiyorsun’(NEV, 6/23); *biliyoñ* ‘biliyorsun’(KIR, I/3); *doluyoñ* ‘doluyorsun’(KIR, I/22); *baħıyoñ* ‘bakıyorsun’(KIR, XLII/73); *ğonuşuyoñ* ‘konuşuyorsun’(KIR, XLIX/113); *biliyoñnu* ‘biliyor musun’(KMA, 17/18); *diyoyñ* ‘diyorsun’(KMA, 22/4); *ğarşılıyoñ* ‘karşılıyorsun’(KMA, 30/1); *taniyorsun* (SİV, 28/20); *biliyosun* ‘biliyorsun’(SİV, 6/3); *alıyōsun* ‘alıyorsun’(SİV, 40/48); *büşürüyon* ‘pişiriyorsun’ (SİV, 39/25); *çıkıyoñ* ‘çıkıyorsun’(SİV, 36/24); *ğörüyoñ* ‘görüyorsun’(SİV, 143/13) vb.

Teklik 3. şahıs: {-^o)yo(r)}

ğahıyo ‘kalkıyor’(NEV, 2/32); *hēc_ıyolmıyo* ‘hiç iyi olmuyor’(NEV, 2/32); *ğoyamıyo* ‘koyamıyor’(KIR, LVII/8); *ğaybeddirmiyor* ‘kaybettirmiyor’(KIR, V/78); *bilinmiyo* ‘bilinmiyor’(KIR, LXVI/5); *yāmır yāyō* ‘yağmur yağıyor’ (KIR, XXXVI/244); *ğaçıyo* ‘kaçıyor’ (KMA, 43/3); *düşünüyo* ‘düşünüyor’(KMA, 43/25); *ğalıyo* ‘kalıyor’(SİV, 27/15); *baħıyo* ‘bakıyor’(SİV, 66/111); *söylüyo* ‘söylüyor’(SİV, 97/87); *ras geliya* ‘rast geliyor’(KIR, LXIII/11-12); *annadıya* ‘anlatıyor’ (KIR, XXIII/39); *ayāmız dönmiye* ‘ayağımız dönmüyor’ (KIR, I/4) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-^o)yo(r)-(u)z}, {-^o)yo(r)-(u)k}

ğaynadiyoħ ‘kaynatıyoruz’ (NEV, 1/7); *vėriyoħ* ‘veriyoruz’(NEV, 1/17); *gidiyoħ* ‘gidiyoruz’(KIR, I/33; NEV, 6/21); *bilmiyoyuħ* ‘bilmiyoruz’(KIR, L/37); *ediyoyuħ* ‘ediyoruz’(KIR, XXV/14), *dövüyoħ* ‘dövüyoruz’(KIR, XX/19); *varıyoz* ‘varıyoruz’ (KIR, LVII/40); *yatıyoyuħ* ‘yatıyoruz’(KIR, LXXIII/13); *vėriyoħ* ‘veriyoruz’ (KMA, 93/7); *alamıyoħ* ‘alamıyoruz’(KMA, 92/7); *çarpılıyoruz* (SİV, 6/13); *çalışıyoz* ‘çalışıyoruz’(SİV, 9/12); *yüklüyoħ* ‘yükliyoruz’(SİV, 132/63); *getiriyoħ* ‘getiriyoruz’(SİV, 156/69) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-^oyo(r)-(su)Nuz}

nāpiyoñuz ‘ne yapıyorsunuz’(NEV, 1/59); *oynuyosuñuz* ‘oynuyorsunuz’(KIR, XLIV/63); *savuruyosuñuz* (KMA, 69/16); *alıyoñuz* ‘alıyorsunuz’(KMA, 42/15); *gidiyosuñuz* ‘gidiyorsunuz’(KMA, 68/3); *diyorsunuz* (SİV, 48/63) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-^oyo(r)-lar}

getiriyollar ‘getiriyorlar’(KIR, I/21); *diyolar* ‘diyorlar’(KIR, LXXII/2); *yapıyollar* ‘yapıyorlar’(KIR, XLIX/139); *yazıyollar* ‘yazıyorlar’(KMA, 92/2); *geliyollar* ‘geliyorlar’(KMA, 96/29); *arıyorlar* (SİV, 95/53); *akdarıyolar* ‘aktarıyorlar’(SİV, 4/24); *açıyolar* ‘açıyorlar’(SİV, 10/15) vb.

3.6.3.1.5. Gelecek Zaman

3.6.3.1.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Gelecek Zaman

Teklik	1. şahıs	{- ^o sAr-vAn}{- ^o sAr-Am} (-ısarvan, -ıserven, -ısamam, -ıserem)
	2. şahıs	{- ^o sAr-s ^o n} (-ısarsın, -ısersin)
	3. şahıs	{- ^o sAr} (-ısar, -ıser)
Çokluk	1. şahıs	İncelenen metinlerde karşılaşılmamıştır.
	2. şahıs	İncelenen metinlerde karşılaşılmamıştır.
	3. şahıs	{- ^o sAr-lAr} (-ısarlar/-ıserler)

Tablo 18 : XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde gelecek zaman şahıs çekimi

Dönemin asıl gelecek zaman eki olarak ifade edebileceğimiz {-IsAr}⁵⁷ eki, incelenen metinlerde en yaygın görülen gelecek zaman ekidir. Bu ek dışında {-A} (<GA) eki de gelecek zamanı karşılamaktadır:

⁵⁷ -ısar/-ıser ekinin kökeni üzerine görüşler ve ek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barbara Flemming, “{Isar} Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Notlar”, (Çev. Musa Salan), **Dil Araştırmaları**, S.9, Güz 2011, s. 141-155.

pes bilüñ kim gelmedi hem *gelmeye* (GN/A, 11a- 4); ne şanursın ki *uşanam* mı senden (KBD, 122-16); yüzemez-iseñ şuda çün *ölesin* (MT/R 141-12) vb.

Teklik 1. şahıs: {-°sAr-vAn}{-°sAr-Am}

kalışaram (KBD, 441-1); *eydiserem* (GN/A, 91a-11); *gidiserven* (GN/A, 361a-1); *seviserem* (KBD, 302-6).

Teklik 2. şahıs: {-°sAr-s°n}

alışarsın (GN/A, 180b-1); *başıarsın* (GN/A, 180b-2); *kalışarsın* (GN/A, 180b-3); *kalmayıarsın* (GN/A, 361a-1); *görisersin* (GN/A, 180b-1); *n'idisersin* (MT/R 111-3); *değşürisersin* (KBD, 362-3).

Teklik 3. şahıs: {-°sAr}

kalısar (GN/A, 11a- 5); *geliser* (GN/A, 11a-5); *göriser* (GN/A, 31a-14); *yapısar yıķısar* (GN/A, 181a-14); *olıсарdur* (GN/A, 200b-3); *kalıсарdur* (GN/A, 350b-11); *kılmayıсар* (MT/R 11-14); *öpiser* (MT/R 150-5); *tołaşdurıсар* (KBD, 221-7); *çılıсар* (KBD, 521-7); *idiserdür* (KBD, 261-5).

Çokluk 3. şahıs: {-°sAr-lAr}

olıсарlar (GN/A, 341a-12)

3.6.3.1.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Gelecek Zaman

Teklik	1. şahıs	{-AcA(K)-(°)m} (-acām, -ecā'm, -ecēm)
	2. şahıs	{-AcA(K)-(sI)N} (-acāñ/-ecā'ñ, -acāññ/-ecā'ññ, -acín, -ecín, -icín)
	3. şahıs	{-AcAK} -acaḥ, -ecák, -ecáḥ
Çokluk	1. şahıs	{-AcA(K)- (°)K} (-acāḥ, -ecēk~-ecā'k, -cāḥ, -cā'ḥ, -acī'ḥ~acıḥ~acīḥ)

		{-AcA(K)-(°)z} (-acī'z, -ecā'z)
	2. şahıs	{-AcA(K)-(sI)N°z} (-acānız, -acāñız, -ecā'nız, -ecā'ñız)
	3. şahıs	{-AcAK-lAr} (-acağlar, -ecákler, ecáğlar)

Tablo 19: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında gelecek zaman şahıs çekimi

Batı Türkçesinde önce sıfat-fiil eki iken EAT döneminin sonlarında gelecek zaman fonksiyonunda da kullanılmaya başlamış ve {-°sAr} ekinin yerini alarak OT'de gelecek zaman çekim eki olan {-acak} eki, günümüz Orta Anadolu ağızlarında da asıl gelecek zaman eki olarak kullanılmaktadır. Ancak ağızlarda şahıslarla çekiminde türlü fonetik olaylar neticesinde çeşitlenmeler meydana gelmiştir.

Teklik 1. şahıs: {-AcA(K)-(°)m}

annadacām 'anlatacağım' (NEV, 5/2); *çahtıracām* 'çaktıracacağım' (KIR, XXXV/15); *getittirecā'm* 'getireceğim' (KIR, XXXV/42); *gaçacām* 'kaçacağım' (KIR, XXXVI/110); *söyleyecā'dim* 'söyleyecektim' (KIR, IV/80); *götürecā'm* 'götüreceğim' (KIR, LVII/9); *alacām* 'alacağım'(KMA, 139/9); *oynuyacām* 'oynayacağım' (KMA, 120/10); *gidecēm* 'gideceğim' (KMA, 126/18); *vuracām* 'vuracağım' (SİV, 5/19); *çekecēm* 'çekeceğim' (SİV, 6/11); *diyecēm* 'diyeceğim' (SİV, 3/62) vb.

Teklik 2. şahıs: {-AcA(K)-(sI)N}

bağacāñ 'bakacaksın' (NEV, 1/8); *gidecāñ* (NEV, 6/32); *vuracāñ* 'vuracaksın' (KIR, II/120); *keseccā'ñ* 'keseceksin' (KIR, II/219); *çaldırācín* 'çaldıracaksın' (KIR, LVII/64); *n_apacāñ* 'ne yapacaksın' (KIR, LIX/9); *dā'ved_idecā'n* 'davet edeceksin' (KIR, XLIX/131); *yamıyacan* 'yamayacaksın' (SİV, 3/59); *yiyeccen* 'yiyeceksin' (SİV, 77/15); *gideccēn* 'gideceksin' (SİV, 27/44); *oynuyacāñ* 'oynayacaksın' (KMA, 120/10); *ıslanacāñ* 'ıslanacaksın' (KMA, 152/11) vb.

Teklik 3. şahıs: {-AcAK}

ğaynıyacağ 'kaynayacak'(NEV, 1/7); *ğopacağ* 'kopacak' (KIR, LVII/16); *yiycā'miş* 'yiyecekmiş' (KIR, XX/15); *yiycāğ* 'yiyecek' (KIR, XX/36); *n_apacağ*

‘ne yapacak’ (KIR, XXIV/9); *yayacak* (SİV, 26/34); *gelecek* (SİV, 71/34); *yuducah* ‘yutacak’ (KMA, 143/8) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-AcA(K)- (°)K}, {-AcA(K)- (°)z}

yazacah ‘yazacağız’(NEV, 1/60); *gidecāh* ‘gideceğiz’(NEV, 4/31); *yarvala’cīh* ‘yalvaracağız’ (KIR, LV/183); *öle’cez* ‘öleceğiz’ (KIR, LXVII/17); *ğilācī’z* ‘kılacağız’ (KIR, XXIII/23); *geçecā’k* ‘geçeceğiz’ (KIR, XXVI/41-42); *yapacīh* ‘yapacağız’ (KIR, LII/43); *gidecā’z* ‘gideceğiz’ (KIR, LV/19); *diğneyecēk* ‘dinleyeceğiz’ (KIR, LIX/70); *geçinecēz* ‘geçineceğiz’ (SİV, 9/13); *verecīk* ‘vereceğiz’ (SİV, 120/53); *kesecēk* ‘keseceğiz’ (SİV, 46/40); *virecēk* ‘vereceğiz’ (KMA, 59/24); *vurucāh* ‘vuracağız’ (KMA, 149/14); *yatracāh* ‘yatıracağız’ (KMA, 120/27) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-AcA(K)-(sI)N°z}

gidecāñiz ‘gideceksiniz’ (NEV, 1/59); *gōç idecā’niz* ‘göç edeceksiniz’ (KIR, LV/18); *bilecēñiz* ‘bileceksiniz’ (KMA, 18/20) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-AcAK-IAr}

yapacahlar ‘yapacaklar’ (KIR, 142); *gidecākler* ‘gidecekler’ (KIR, 142); *yatacaklar* (SİV, 20/10); *gopatdırıcahlar* ‘koparttıracaklar’ (KMA, 126/11) vb.

3.6.3.2. Dilek (Tasarlama) Kipleri

3.6.3.2.1. Şart Kipi

3.6.3.2.1.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Şart Kipi

Teklik	1. şahıs	{-sA-m} (-sam, -sem)
	2. şahıs	{-sA-ñ} (-sañ, señ)
	3. şahıs	{-sA} (-sa, -se)
Çokluk	1. şahıs	İncelenen metinlerde karşılaşılmamıştır.
	2. şahıs	{-sA-ñ°z} -sañuz/-señüz

	3. şahıs	İncelenen metinlerde karşılaşılmamıştır.
--	----------	--

Tablo 20 : XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde şart kipi şahıs çekimi

{-sA} eki gramer kitaplarında genel itibariyle şart kipi eki olarak ele alınmakta olup bu ek fiil çekiminde Dilek (Tasarlama) Kipleri içinde değerlendirilmektedir.⁵⁸ Dilek-şart kipi olarak da adlandırılan -sa/-se eki, hem şart cümleleri kurabilmesi yönüyle hem de {-A} (<{-GA}), {-GAy} dilek-emir kiplerine paralel olarak dilek, rica gibi ifadeler belirtmesi yönüyle iki ayrı kip oluşturan ortak bir ek durumundadır (Korkmaz 1995: 160). Gülsevin'e göre STT'yi ele alan gramer kitaplarında "Dilek (Tasarlama) Kipleri" başlığı altında "Şart", "İstek", "Emir" ve "Gereklilik" kipi olarak verilen bir takım ekleri, EAT gibi sadece yazılı kaynaklardan takip edebildiğimiz ve vurgu ile tonlamasının nasıl olduğunu bilemediğimiz bir dönemde fonksiyonları itibari ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek güç bir meseledir (Gülsevin 2002: 38).

Aşağıda incelediğimiz metinlerde karşılaşılan şart ve dilek fonksiyonlarına sahip -sa/-se ekinin şahıslara göre çekimlenmiş örnekleri bulunmaktadır:

Teklik 1. şahıs: {-sA-m}

ğanda *bağsam* gördüğüm ol şâh-ıdı (GN/A, 131a-1); işi gücü kamu oda *yağsam* direm (MT/R 111-14); *geçmesem* yoldan kaluram n'ideyim (GN/A, 151a-2); gün uzun hâ yüzine *bağsam* direm (MT/R 111-14); başuma irmedin *olursam* baş (KBD, 62-7); mest gözünden eger ben mest *olursam* taflama (KBD, 142-2); der-diyâr *olsam*

⁵⁸ Bu ekin cümlede yer aldığı konum ve işlevleri itibariyle hangi gramer kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ek, çoklukla şart işlevinden dolayı şart kipi eki olarak gramer kitaplarında yer almaktadır. Ancak dilek işlevindeki sınırlı kullanımı dışında cümle kuruluşunda yüklem konumunda olmayıp yüklem zarfı durumunda olması hasebiyle bu ekin zarf-fiil kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunan görüşler bulunmaktadır. bkz. Gürer Gülsevin, "Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1990///, S.467, 1990, s.276-279; Leyla Karahan, "-sa/-se Eki Hakkında", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.1994/II, s.516, 1994, s. 471-474. Bu görüşlerle birlikte Develi, ekin cümle içinde sadece zarf konumunda olmayıp özne, nesne veya yer tamlayıcısı şeklinde de bulunabileceğini verdiği örneklerle de destekleyerek ekin bir iki işlevi dikkate alınarak zarf-fiil kategorisinde değerlendirilemeyeceğini savunmaktadır. bkz. Hayati Develi, "-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-fiil mi?", *İlmî Araştırmalar*, S.1, 1995, s.91-94. Ayrıca ek hakkında bkz. N.A. Baskakov, "Türk Lehçelerinde -sa/-se Şart Şeklinin Kökeni Sorununa Dair" (Çev. Mehman Musaoğlu- Cemile Kınacı), *Dil Araştırmaları*, S. 14, Bahar 2014, s.201-232; Ahmet Benzer, "-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.28, 2010, s. 131-140; Şahap Bulak, "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.30, 2011, s.71-98.

yaluñuz derd-i yâr olsa nola (KBD, 501-10); *güymesem* kim bile göñli yirine (GN/A, 190b-15); bir nokta eger lutf *işidürsem* ağızuñdan (KBD, 21-11) vb.

Teklik 2. şahıs: {-sA-ñ}

'*âkil-iseñ* birliğe ulaşıgör (GN/A, 20b- 8); dünyede her ne *yaparsañ* yıkıla (GN/A, 31a-15); evliyâ tahtın dağı *añlar-ısañ* (GN/A, 70b-14); *er-iseñ* meydâna gir merdâne var (MT/R 102-10); eydeven ger 'ışk -ıla *diñler-iseñ* (GN/A, 70b-14); *ayrılursañ* seni dağı terk idem (GN/A, 190b-9); sen fuvvet-nâme'yi *bilür-iseñ* (MT/R 201-13); okıyuban şerhini *kılur-ısañ* (MT/R 201-13); *hûr-ısañ* cennetde ğilmân bulasın (MT/R 220-12); kıl ne *kılursañ* bigüm bu yoldan azana (KBD, 42-9) vb.

Teklik 3. şahıs: {-sA}

ne ki yâd endîşe *varsa* terk ide (GN/A, 10b-3); içilikde kim *kalursa* kalısar (GN/A, 30b- 7); her ne kim *yaratdısa* çift eyledi (GN/A, 31a- 6); yirde gögde ne ki *varsa* sende var (GN/A, 41a- 3); *yoğsa* ger böyle *degülse* n'idiser (GN/A, 70b-13); saçından қоğu *irürse* koyaydum (KBD, 81-9); *iderse* nola böylece mihmâna irenler (KBD, 82-10); kâfir ol *dirler-ise* îmân vire (MT/R 102-9)

Çokluk 2. şahıs: {-sA-ñ⁰z}

şeyh-ile siz yâr *olmuşıssañuz* (MT/R 41-14); erlig-ile yola *gelmişısseñüz* (MT/R 41-14).

{-sA} ekinin{-A} enklitik edatıyla birleşik kullanımı:

{-A} enklitik edatı, Türkçenin tarihî dönemlerinden günümüze kadar çeşitli yapı ve işlevlerde karşılaştığımız bir ek edattır⁵⁹. Pekiştirme eki olarak da bilinen {-A} enklitik edatı incelediğimiz metinlerde {-sA} *dilek-şart eki*+2. *teklik şahıs eki*+{-

⁵⁹ Bu ek geçmişten günümüze , -*Gil emir eki*, -*ken zarf-fili*, -*sA dilek-şart kipi* ve daha pek çok ekte birleşik kullanılarak başta pekiştirme olmak üzere çeşitli işlevleri ifade eden bir ektir. Bu ek ile ilgili ayrıntı bilgi için bkz. Ahat Üstüner, "Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılışı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.1, Elazığ 2000, s.189-206.

A) *enklitik edatı* yapısıyla kullanıldığında {-sA} eki dilek-şart fonksiyonundan sıyrılıp emir ifadesine dönüşmektedir.

görseñe kim dürlü cevher dökilür (GN/A, 80b-11); *görseñe* gûyendelik oldu işi (GN/A, 101a-8); göz açup bu 'ibrete bir *baksaña* (GN/A, 231a-5); aşlan eydür *yöriseñne* ilerü (MT/R 251-3); cân sen-iseñ bu tenüme *gelseñe* (KBD, 181-1).

Şart kipinin {-A} eki ile karşılanması:

İncelenen metinlerde şart ifadesi {-sA} ekinin yanı sıra daha çok istek fonksiyonunda kullanılan {-A} eki ile de karşılanmaktadır:

şeyh eger bu zülfe ikrâr *eyleye*, hırkasın bu zülfe zünnâr *eyleye* (MT/R 31-15); sen eger yazukların *işidesin*, kaçıyuban ümmeti terk *idesin* (MT/R 211-6); niçe kim gül vaşfını *söyleyesin*, şolduğundan şöıra terk *eyleyesin* (MT/R 20-8); 'ışka bürhân gösterür yüz biñ eger, bir nefes luţfuñ bizümle *yâr ola* (KBD, 41-4); vücûdum 'ışkıludur hâliş altun, *nola* dilüm eger gelmedi kâle (KBD, 81-13); *yâr zülfiyile küfre eger düşe* gönülüm, içinde anun şu'le-i îmân ola çün şem' (KBD, 161-1); her seher kim niçe kim gül *açıla*, saña karşı gelmeye baña gele (MT/R 20-9); kim ki bâzâr *isdeye* bâ-zâr ola (KBD, 41b-7) vb.

3.6.3.2.1.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Şart Kipi

Teklik	1. şahıs	{-sA-m} (-sam, -sem)
	2. şahıs	{-sA-N} (-san, -sen, -sañ, señ)
	3. şahıs	{-sA} (-sa, -se)
Çokluk	1. şahıs	{-sA-K} (-sak, -sek, -saĥ)
	2. şahıs	{-sA-ñ ^o z} (-sañız/-señiz)
	3. şahıs	{-sA-lAr} (-salar, -seler)

Tablo 21: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında şart kipi şahıs çekimi

Şart fonksiyonunun yanı sıra dilek, temenni fonksiyonlarına da sahip olan {-sA} eki, günümüz Orta Anadolu ağızlarında da aynı şekildedir. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi teklik ve çokluk ikinci şahıslarda damak n'si [ñ] ile kullanımları yaygındır.

Teklik 1. şahıs: {-sA-m}

bissem ‘bilsem’ (NEV, 1/42); *görsem* (NEV, 2/28); *ānatsam* ‘anlatsam’ (KMA, 142/21); büyük_özden *çihşam* çevlik ğayıya (KIR, XLVI-a/35); bi şey_ışsem (KIR, XXXVI/142-143); *yüklesem* sırta (KIR, VI/33); *ben yatsam* dahi (KIR, V/87); *evlensem* (SİV, 15/35); *olsam* (SİV, 138/6) vb.

Teklik 2. şahıs: {-sA-N}

bi *görseñ* (NEV, 4/43); *gelsen* de oynıyalım (KIR, LXX/33-34); *gelsen* de *górseñ* hālını (KIR, XXXI/20); ne *biliseñ* ‘ne biliyorsan’ (KIR, I/2); *bekleseñ* (KMA, 142/28); *çihadsañ* ‘çıkartsan’ (KMA, 47/26); *alırsan* (SİV; 66/68); *versen* (SİV, 143/39) vb.

Teklik 3. şahıs: {-sA}

yaz_olursa (NEV, 2/21); haberi *ğedse* n_olur (KIR, LII/53-54); işde benim *yemā*‘mi *yapsa* (KIR, XIII/28); hedik *gelse* (KIR, VI/31); *yazdıysa* (KMA, 19/18); *yıhandıysa* (KMA, 23/10); *yōsa* ‘yoksa’ (KMA, 26/15); *çalışsa* (SİV, 143/54); *irellese* ‘ilerlese’ (SİV, 143/43) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-sA-K}

bir dūún olsa da kayın *gitsek* (KIR, VI/41); bağ bozumu üzüm haftına *batsaḥ* bekmez ğazanına hayvalar *atsaḥ* (KIR, VI/49,50); *assaḥ* (KMA, 86/12); ayırd *ossaḥ* ‘ayırt olsak’ (KMA, 91/26); *deseḥ* (SİV, 45/54) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-sA-ñ°z}

varsañız (KIR, 145); *ğōsañız* ‘kovsanız’ (KMA, 92/8) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-sA-lAr}

baḥsalar (KIR, 145); *baksalar* (SİV, 80/75); *yapacāsalar* (KMA, 107/9); *gesseler* (KMA, 95/14); *ğōsderselerdi* (KMA, 129/18) vb.

{-sA} ekinin {-A} enklitik edatıyla birleşik kullanımı:

Şart kipinin bu şekilde kullanımı tıpkı XIV. yüzyıl metinlerinde olduğu gibi bölge ağızlarında da görülmektedir.

söylesâne (NEV, 1/41)

3.6.3.2.2. İstek Kipi

3.6.3.2.2.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde İstek Kipi

Teklik	1. şahıs	{-A-vAn}, {-A-m} (-avan, -even, -am, -em)
	2. şahıs	{-A-s ^o n} (-asın, -esin)
	3. şahıs	{-A} (-a, -e)
Çokluk	1. şahıs	{-A-vUz} (-avuz, -evüz)
	2. şahıs	{-A-sİz} (-asız, -esiz)
	3. şahıs	{-A-lAr} (-alar, -eler)

Tablo 22: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde istek kipi şahıs çekimi

Batı Türkçesinde {-A} şeklinde görülen istek ekinin aslı, ET’de gelecek zaman eki olan {-GA (-GAy)}’dir (Ergin 2004: 310). XIV. yüzyılda istek kipi {-A} eki ile karşılaşılırken STT’de emir kipi ekleriyle karşılaşmaktadır⁶⁰. Aşağıda bu ekin şahıslarla çekimlenmiş örnekleri bulunmaktadır. Bu örneklerde ekin istek fonksiyonu ağır basmakla birlikte emir, tahmin gibi farklı fonksiyonlarda da kullanıldığı görülmektedir.

Teklik 1. şahıs: {-A-vAn}, {-A-m}

eydeven ger ‘ışk-ıla diñler-iseñ (GN/A, 70b-14); ne *tuyam* ben ol kişiden ne *şoram* (GN/A, 90b-9); *görinem* saña bulasın beni sen (GN/A, 120b-2); *aşuram* ben kamu tağlardan anı (GN/A, 140b-2); ba’d-ez-ân *iltem* seni ol hâzrete (GN/A, 191a-

⁶⁰ STT gramer kitaplarında çoklukla istek eki olarak -a/-e eki gösterilse de istek kipi daha çok emir kipi ekleriyle karşılaşmaktadır. Emir ve istek kipinin şahıslara göre (özellikle birinci teklik ve çokluk şahıslara göre) çekiminde bir takım soru işaretlerinin olduğu göze çarpmaktadır. Bkz. Ahmet Bican Ercilasun, “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)**, TDK Yay., Ankara 1995, s.61-72; Güner Gülsevin, “Eski Türkiye Türkçesinde “İstek Kipi” Üzerine”, **İlmî Araştırmalar**, S.13, İstanbul, 2002, s. 35-50.

14); kimse *dutaram* dir-ise ben *n'idem* (MT/R 71-4); kim girü *bağışlayubilem* anı (MT/R 210-5); ben nice per *bıraḥmayam* sünbülüne gîsûsınuñ (KBD, 301-11); ben şem' degülem ki yarım gice *dükenem* (KBD, 441-6); nicesi cânı belek *biribiyem* ben ol şâha (KBD, 482-7) vb.

Teklik 2. şahıs: {-A-s^on}

görinem saña *bulasın* beni sen (GN/A, 120b-2); kim *olasın* rahmet evinde kabûl (GN/A, 20b-2); yârlığı *başarmayasın* 'âr-ıla (GN/A, 20b- 9); yârlıg eyle ḥaḳ yolına *giresin* (GN/A, 20b-10); tedbirin eydür-isem *tañlayasın* (GN/A, 50b-11); *göndüresin* gendüzüñden gizlü râz (GN/A, 180b-15); daḥı çoğırak yazuḳ *işleyesin* (MT/R 130-6); ümmetüm var *dimeyesin* dünyede (MT/R 210-8); cihanda binüm *olasın* gerek durur küllî (KBD, 481-16); çürimiş sünügümüz *dirilesin* söyleyicek (KBD, 543-1) vb.

Teklik 3. şahıs: {-A}

ne ki yâd endîşe varsa terk *ide* (GN/A, 10b-3); bir yaramaz söz aña *didürmeye* (MT/R 161-5); çeşmeyi kim ol aḳıtdı kim *kese* (GN/A, 10b- 8); ol h'ânı kim ḥaḳ döşedi kim *dire* (GN/A, 10b-9); ya'ni ḥalk aña elem *degürmeye* (GN/A, 61a-9); kim şerî'atsuz 'amelden *yigrene* (MT/R 181-14); *doymaya* bu yüregüm odına âhın (KBD, 41b-10); ne sanursın ki özgeye *baḥa* mı (KBD, 202-1) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-A-vUz}

kim *olavuz* bunlara sâm u ḥıdîv (MT/R 102-12); buluñuz kim *gitmeyevüz* serseri (MT/R 103-13); kim nişânına göre *dürişevüz* (MT/R 281-11); farîzadur bize ki 'ömri hoş *geçürevüz* (KBD, 142-14); biz fenâyiçün gerek tabl-ı beşaret *çalavuz* (KBD, 162-9); ola kim ol şâhide *irişevüz* (MT/R 281-11) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-A-sİz}

kim *kılasız* nisbeti aña dürüst (MT/R 103-7); remzini çün kim *bilesiz* tañlañuz (MT/R 151-5); ki *bulasız* 'ışḳ içinde izdiyâd (KBD, 321-14) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-A-lAr}

kim *şoralar* nitesin hâlûñ nice (GN/A, 110a-9); *diñleyeler* sözini ne dir-ise (GN/A, 311a-4); *katlanalar* hükmine ne dir ise (GN/A, 311a-4); türk dilinde ya'ni ma'nî bulalar (GN/A, 365a-8); türk ü tâcik cümle yoldaş olalar (GN/A, 365a-8); cân metâ'nuñ azın çok şayalar (MT/R 220-7); ten kumaşın kamu hîçe sayalar (MT/R 220-7); bende *olalar* cümlesinüñ yüzüne direm (KBD, 42-15); evvel *kılalar* zülfüñi billerine zünnâr (KBD, 82-11) vb.

3.6.3.2.2.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında İstek Kipi

Teklik	1. şahıs	{-A-(y)(°)m} (-am, -em, -ıym, -iym, -ím)
	2. şahıs	{-A-s°N} (-asın, -esin; -asıñ, -esiñ)
	3. şahıs	{-A} (-a, -e)
Çokluk	1. şahıs	{-A-K} (-ağ, -ek, -ağ, -eg)
	2. şahıs	{-A-s°N°z} (-asınız, -esiniz; -asıñız, -esiñiz)
	3. şahıs	{-A-lAr} (-alar, -eler)

Tablo 23: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında istek kipi şahıs çekimi

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde olduğu gibi günümüz Orta Anadolu ağızlarında da istek kipi eki -A olup, STT'de bu kip için artık emir kipi ekleri kullanılıyor olmasına rağmen bölge ağızlarında ekin halen varlığını sürdürdüğü görülmektedir. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde istek kipi ekinin ikinci teklik ve çokluk şahıslarla çekiminde /n/ ünsüz sesbirimi bulunuyorken, bu ünsüz sesbirimi yerini OT'de zamanla damak n'sine [ñ] bırakmıştır (Ergin 2004: 311). Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ise ekin her iki şekli de kullanılmaktadır. Dikkat çeken başka bir nokta ise ekin birinci çokluk şahıs ile çekimindedir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi ek XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde zamir kökenli -vUz şahıs ekiyle çekimleniyorken bölge ağızlarında iyelik kökenli -K şahıs ekiyle çekimlenmektedir. Bununla birlikte yine bölge ağızlarında -STT'den etkilenerek olsa gerek- istek kipinin emir kipi ekleriyle çekimlendiği görülmektedir. Kipin emir kipi eki olan -AyIm teklik birinci şahıs çekiminde hece kaynaşması ve hece yutumu neticesinde farklı kullanımları bulunmaktadır.

Teklik 1. şahıs: {-A-(y)(°)m}

ğurban_olim ‘kurban olayım’(NEV, 6/6); *in_aşşā yüzün górem* (KIR, L/279); *goy vēr gidem* gendi yoluma (KIR, L/132); *sürem* ğamer tayı varam düşmana (KIR, L/93); *içím* ‘içeyim’ (SİV, 191); *götürím* ‘götüreyim’ (SİV, 191); *yıhiym* ‘yıkayım’ (KMA, 84/24); *dağıym* (KMA, 105/21); *annatıym* ‘anlatayım’ (KMA, 114/23) vb.

Teklik 2. şahıs: {-A-s°N}

bi çāre vēresin (KIR, L/242-244); *gelesin* (KIR, 144); *bulasıñ* (KIR, 144); *alasıñ* (KIR, 144); *alasin* (SİV, 192); *gezesin* (SİV, 192) vb.

Teklik 3. şahıs: {-A}

góreydiñ (NEV, 4/26); *havada bulud m_ola, ğar m_ola* da (KIR, XII/1); *ala* (SİV, 152/41); *ola* (KMA, 26/15); *góndere* (KMA, 115/9); *duymıya* (KMA, 59/18) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-A-K}

valla orayı yalan sōlemiyeg ‘söylemeyelim! (KIR, LI/35); *buñu dilelem çengiye gónderek* (KIR, XLIX/37); *getirmiyek* (KIR, XLVI-a/36); *virek* mi ‘verelim mi’ (KIR, XLIV/145); *varağ* ‘bālim ‘varalım bakalım’ (KIR, XLIV/35-36); *ğözlerine mil salağ* ‘salalım’ (KIR, L/228); *helve idek* de *yiyeğ* ‘helva edelim de yiyelim’ (KIR, LVII/4); *aldırağ* da *terkos yaptırağ* diyoh ‘aldıralım da terkos yaptıralım diyoruz’ (KIR, XXXV/49); *yapağ* ‘yapalım’ (SİV, 80/84); *yaşıyağ* ‘yaşayalım’ (SİV, 89/59); *içek* (SİV, 89/59); *çārmıyağ* ‘çağırılmayalım’ (KMA, 75/24); *n_ōrek* ‘ne görelim, ne yapalım’ (KMA, 105/1) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-A-s°N°z}

ğúlesiniz (KIR, 144); *alasıñız* (KIR, 144); *viresiñiz* (KIR, 144); *gelesiñiz* (SİV, 192).

Çokluk 3. şahıs: {-A-IAr}

geleler (KIR, 144); *satarlar* (SİV, 192).

3.6.3.2.3. Gereklilik Kipi

3.6.3.2.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Gereklilik Kipi

STT’de gereklilik kipi eki olan {-*maI^o*} eki, EAT döneminin sonlarında sıfat-fiil eki şeklinde ortaya çıkmış olup gereklilik kipi fonksiyonunu OT döneminde almıştır (Ergin 2004: 313). İncelediğimiz XIV. Orta Anadolu Türkçesi eserlerinde ise gereklilik kipi, aşağıdaki örneklerde gösterildiği üzere, *gerek* sözcüğü ile *isim-fiil*, *şart* ve *istek* ekleri birlikte kullanılarak ifade edilmektedir.

{-mAK} gerek, {-maĥ} gerek

gözlerüñ eyde saña n’itmek gerek (GN/A, 20b-13); *birigüben bir yire gitmek gerek* (GN/A, 30b- 6); *kimisi öldi-y-ise varmaĥ gerek* (GN/A, 110a-5); *arı dirlik key ‘amel kılmaĥ gerek* (GN/A, 340b-6); *ne kışın u ne yazın görmek gerek* (MT/R 20-4); *baĥlamaĥ gerek-idi kamu bile* (MT/R 41-15); *iki dillünün dilin kesmek gerek* (MT/R 121-2); *sehl tutmaĥ gerek anı çün kamusu yaradur* (KBD, 241-6).

{-sA} gerek

oĥrayup geçse gerek uşlu delü (GN/A, 150b-13); *açıluban ĥalk anı görse gerek* (GN/A, 201a-11); *kamuya ol fâyide virse gerek* (GN/A, 201a-11); *bu metâ‘ ilden ile varsa gerek* (GN/A, 240b-2).

{-A} gerek

Yalnızca KBD’de örnekleri ile karşılaşılmıştır.

bu gönüm deñizi taşa gerek (KBD, 62a-4); *bu deñizler başından aşa gerek* (KBD, 62a-5); *türkî gözi bu gönümü yasaĥa yitiire gerek* (KBD, 102-14); *‘arz ide gerek* sözünü ĥanına (KBD, 501-4).

3.6.3.2.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Gereklilik Kipi

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında gereklilik kipi için {-mAl^o} eki kullanılmakla beraber çoğu kez fiil kök veya gövdesi+isim-fiil+(iyelik eki) ile *gerek* ve Arapçadan dilimize giren *lâzım* sözcüğünün birlikte kullanılmasıyla bu anlam verilir.

olmalı da âşığ ğarip gimi *olmalı* demiş (KIR, XLIV/5); intiham *almalı* da dër ğara bekir (KIR, XLIII/41); ölüp gidenlerden ibret *almalı* (KIR, XIV/104); gençlikte ölüm zor, nasıl *ölmeli* (KIR, XIV/68); yirin *ētirmeliyim* ‘yerine getirmeliyim’ (KMA, 140/23) vb.

hā şükrü için ne *gerek*, *şe* harfî *gerek*, *ü* harfî *gerek*, *ü gerek*, *ke gerek*, *re gerek*, yazdım şükrü oldu (KIR, LXVI/31-32)

gétmen *lazım* (SİV, 98/79); olması *lazım* (SİV, 43/39); aşması *lazım* (SİV, 106/5); bakmak *lazım* (SİV, 45/68); ğurtarmak *lazım* (SİV, 98/8); çihmamız *lazım* (SİV, 103/15) vb.

3.6.3.2.4. Emir Kipi

3.6.3.2.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Emir Kipi

Teklik	1. şahıs	{-Ay ^o n}, {-Ay ^o m} (-ayım, -eyim, -ayın, -eyin)
	2. şahıs	eksiz, {-G ^o l} {-ğil, -gil}
	3. şahıs	{-s ^o n}(-sun, -sün)
Çokluk	1. şahıs	{-Al ^o m}(-alum, -elüm)
	2. şahıs	{- ^o ñ}, {- ^o ñ ^o z} (-uñ, -üñ, -uñuz, -üñüz)
	3. şahıs	{-s ^o nlAr}(-sunlar, -sünler)

Tablo 24: XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde emir kipi şahıs çekimi

Emir kipi diğer fiil çekimlerinden farklı olarak her şahısta ayrı bir eke sahiptir. Fakat incelenen metinlerde bu eklerle çekimlenmiş her örneğin emir ifade etmeyip bilhassa birinci teklik ve çokluk şahıslarda dilek, temenni ifadelerinin ağır bastığı görülmektedir. Diğer şahıslarda da yine emir ifadesinin yanında dilek, temenni yakarış

ifadeleri bulunmaktadır. Ancak bu ifade çeşitliliği ile birlikte bu eklerin emir kipi ekleri olarak kabul edilmesi hasebiyle bu eklerle çekimlenmiş örnekler bu başlık altında verilmiştir.

Teklik 1. şahıs: {-Ay^on}, {-Ay^om}

eydeyim bir hûş meşel senden saña (GN/A, 20b-7); diñle imdi *eydeyim* ucdan uca (GN/A, 80b-2); ba‘d-ez-ân yolda yanuñca *yortayım* (GN/A, 190b-13); hışm-ıla anuñ sözinden *tolayım* (MT/R 10-11); kılıc-ıla anı iki *böleyim* (MT/R 10-11); aña uyanları kamu *kırayım* (MT/R 10-12); eydür iy gözsüz gözüñ gel *açayım* (MT/R 131-1); gözüüm aç kim degme rengüñ *şorayım* (MT/R 131-9); ki *oynayayım* yoluña bu rûh-ı revânı (KBD, 42a-1); kış giceleri *yandurayım* anca buhârı (KBD, 262-2); yürek lebüñle şâhâ kanadı *nideyim* (KBD, 441-15); *göreyin* gelüben ol baña nider (MT/R 250-2) vb.

Teklik 2. şahıs: eksiz, {-G^ol}

‘âlemi *ko* uçmağı *ko* gönli *ög* (GN/A, 91a-15); iy çalab sen rûzı *kı* kullaruña (GN/A, 11a- 7); tonuñı yabana *salğıl* urayım cânuñ cânuma (KBD, 182-6); sen dağı hamd *eyle beñze* anlara (GN/A, 21a- 5); toğmaduğa *şay* anı kim var degül (GN/A, 81a-13); iy hûda ya sen *ulaşdur* birliğe (GN/A, 30b- 11); ğalbe var anuñ dağı ‘ilmin *ohı* (GN/A, 110a-1); öğüdüm *dut* kimseneye *buşmağıl* (MT/R 20-2); kiçi sözleri dağı anda *böyüt* (MT/R 250-1); *dutma* hisâba her ne ki pîr-i ğarf kıla (KBD, 21-4); lebüñden çekdüğümü *bağ* yüzüme (KBD, 241-14); iy ‘âşık sen birliğe *virgil* gönül (GN/A, 20b-2); fikr idüben *bağıl* iki gözüñe (GN/A, 20b-12); bir gül-içün biñ dikene *düşmeğil* (MT/R 20-2) vb.

Teklik 3. şahıs: {-s^on}

dilümüzden adları *egsilmesün* (GN/A, 11a-13); gönümüzden dadları *kesilmesün* (GN/A, 11a- 13); hem bulardan hoşnud *olsun* şâhumuz (GN/A, 11a-14); rahmet içre *dutsun* ol allâhumuz (GN/A, 11a-14); yâdigâr *olsun* bu söz benden saña (GN/A, 20b- 7); *bitrivirsün* anı kim yâr-ısa (GN/A, 365b-15); bıkır öleyim *ko* hayâtum *kalmasun* (MT/R 50-10); bir nefes şudan bizi *ayırmasun* (MT/R 70-5); ‘ışk *tıldı* lebüñde *ko* *emsün* (KBD, 261-2); varmasa ğor mı ne tedbîr *eylesün* (GN/A, 160b-10);

ol *dirilsün* diyü bu halk işleye (MT/R 160-11); bir nazır *itsün* saçma dilberüñ (KBD, 501-7) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-Al^om}

allah adın *eytlüm* evvel ibtidâ (GN/A, 6a-2); gel didüm dōstdan yaña *gitlüm* bile (GN/A, 190b-6); kimini *sürlüm* kimini *yidelüm* (MT/R 80-4); sür biraz yolu *iltelüm* ilerü (MT/R 81-5); şemsindeki yıldızları nâzük *diyelüm* biz (KBD, 61b-5); gülşen-i hüsünde güldür al yañağın *nidelüm* (KBD, 142-10); *görelüm* biz bizi vü *görmeyelüm* özgeleri (KBD, 381-8); illa hem bir kur'a dağı *uralum* (MT/R 103-15); *dutalum* ki gözün diler neyiçün dil dile (KBD, 281-10); *katalum* câmi cana ortaya söz *katmayalum* (KBD, 381-7) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-^oñ}, {-^oñ^oz}

ķamu ķıldan ilk gelüpdür ol *bilüñ* (GN/A, 6a- 12); diri *dimeñ* kaçanisa öldi bil (GN/A, 81a-9); ma'niyi bir dilde *şanmañ* siz hemân (GN/A, 364b-6); *gösterüñ* kim dadımı virem aña (MT/R 10-10); tañrı adın dilde *söylenüdüdüñ* (MT/R 151-1); şeyh eydür benden ihsân *istemeñ* (MT/R 30-11); iy müsülmânlar bir *eydüñ* ķanda var (MT/R 71-2); siz tañıyyât *irürüñ* peygâmbere (MT/R 130-1); aña degül bu sözüñüz *bilüñüz* (GN/A, 51a-12); ol velfdür aña hürmet *ķaluñuz* (GN/A, 51a-12); bundan artuķ beni *ķılmañuz* hacil (MT/R 40-1); kim ne söyler-ise gerķek *şanmañuz* (MT/R 151-2); düşmene *diñ* ki aşımı vire (KBD, 62a-5); *gelüñ* *bañuñ* yüzine vü mu'cizesini *añlañ* (KBD, 341-16) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-s^onlAr}

niķe gerek-ise *ķılsunlar* günâh (MT/R 211-5).

3.6.3.2.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Emir Kipi

Teklik	1. şahıs	{-(A)(y) ^o m}, {- ^o (y) ^o m} (-ayım, -eyim, -üyüm, -uyum, -im/-ím, -yım, -yim)
	2. şahıs	eksiz
	3. şahıs	{-s ^o N} (-sın, -sin, -sun, -sün; -sıñ, -siñ, -suñ, -süñ)

Çokluk	1. şahıs	{-Al ^o m}(-alım, -elim) {-AK} (-ak, -ağ, -ek, -eg)
	2. şahıs	{-(^o)N(^o z)} (-ñ, -ın, -in, -un, -ün; -iñ, -iñ, -uñ, -üñ -ınız, -iniz, -unuz, -ünüz, -iñiz, -iñiz, -uñuz, -üñüz)
	3. şahıs	{-s ^o NIAr} {-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler, -sıñlar, -siñler, -suñlar, -süñler, -sınnar, -sinner, sunnar, - sünner, -sıñnar, -siñner, -suñnar, -süñner)

Tablo 25: Günümüz Orta Anadolu ağızlarında emir kipi şahıs çekimi

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında emir kipi ekleri, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde bulunan emir kipi eklerinin bir takım gelişme ve çeşitlenmeye uğramış hâlleridir. Şöyle ki bölge ağızlarında ikinci teklik şahısta -ğıl/-gil ekinin kullanımdan düşüp bu şahısta eksiz kullanımının yaygınlaşması, ikinci çokluk şahıs eki ve üçüncü teklik/çokluk şahıs eklerinde damak n'sinin [ñ] kullanılması, eklerin tıpkı STT'deki gibi ünlü sesbirim uyumuna bağlanmış altbiçimbirimlerinin bulunması ya da daha başka fonetik olaylar neticesinde meydana gelen altbiçimbirimlerin varlığı söz konusudur.

Teklik 1. şahıs: {-(A)(y)^om}, {-(y)^om}

sōleyim 'söyleyeyim'(KIR, II/62); *ayānı öpüyüm* 'öpeyim'(KIR, LI/22); iki esgerin orta yanına *varyım* 'varayım'(KIR, L/89); bi selam *veriyim* didi (KIR, L/89); senden *ñayır görüyüm* 'ne hayır göreyim'(KIR, XLI/43); ne *bīm* 'ne bileyim' (KIR, V/54); *annadīm* 'anlatayım' (SİV, 195); *bilīm* 'bileyim' (SİV, 195); *yıhiym* 'yıkayım' (KMA, 84/24); *dağıym* (KMA, 105/21); *annatıym* 'anlatayım' (KMA, 114/23); *söyleyim* (NEV, 1/1) vb.

Teklik 2. şahıs: eksiz

ol dağan yolunu baña *gōrsed*, didi 'göster'(KIR, L/85); *gēt* orda *otur* 'git'(KIR, XXVI/23); çabuğ bir gayfe *yap*, dimiş (KIR, XXII/8); *git* (SİV, 111/92); *ver* (SİV, 120/7); *gel* (SİV, 156/5); *ırağ* 'bırak'(KMA, 54/10); *al* da *gel* (KMA, 128/6); *çıhar* 'çıkır'(KMA, 155/15) vb.

Teklik 3. şahıs: {-s°N}

iki ossuñ bir_ossun ‘iki olsun bir olsun’(NEV, 1/14); *söylesiñ* (NEV, 1/40); hayırlı *ossuñ* ‘olsun’(KIR, II/56); *senin_ossun* (KIR, XXVI/23); *sürüñ* sarı óküzü *gêtsin* ormana (KIR, XVIII/51); cennet yüzü *górmesin* (KIR, XI/13); tañrı Türk milletini *gorusuñ* ‘korusun’(KIR, LXVIII/81); *kalsın* (SİV, 104/28); *dursun* (SİV, 15/113); *gelmesiñ* (KMA, 20/15); *atsiñ* (KMA, 128/6); *gölay gessiñ* ‘gelsin’ (KMA, 155/15) vb.

Çokluk 1. şahıs: {-Al°m}, {-AK}

ğahalım ‘kalkalım’ (NEV, 3/9); *gezelim* (NEV, 3/9); *verelim* peygamber canına selavat (KIR, LVI/56); *söyleyelim* de *dinniyelem* ‘dinleyelim’(KIR, LIV/1); *vuralım* ğılıcı (KIR, XLIII/46); *varah* ‘bālım ‘varalım bakalım’ (KIR, XLIV/35-36); gözlerine mil *salah* ‘salalım’ (KIR, L/228); helve *idek* de *yiyekek* ‘helva edelim de yiyelem’ (KIR, LVII/4); *aldırah* da *terkos yaptırah* diyoh ‘aldıralım da terkos yaptıralım diyoruz’ (KIR, XXXV/49); *yapak* ‘yapalım’ (SİV, 80/84); *yaşıyak* ‘yaşayalım’ (SİV, 89/59); *içek* (SİV, 89/59); *çārmıyah* ‘çağırılmayalım’ (KMA, 75/24); *n_ōrek* ‘ne görelim, ne yapalım’ (KMA, 105/1) vb.

Çokluk 2. şahıs: {-°N(°z)}

söyleñ *yatuñ* diye (NEV, 1/40), *buyuruñ* (NEV, 2/17); *darılmañ* ‘darılmayın’(KIR, LII/95); *sarıñ* (KIR, XLV/23); *bitiriñ* (KIR, XLV/24); *buyruñ* (KIR, LVIII/25); *dutuñ* (KIR, II/88-89); *verin* (SİV, 13/17); *bulun* (SİV, 138/33); *getürün* (SİV, 4/8); *dolandırıñ* (KMA, 20/15); *duyduğ* *duymadığ* *dimeñ* (KMA, 43/23); *giydiriñ* (KMA, 109/10) vb.

Çokluk 3. şahıs: {-s°NIAr}

gelsinler, *alsınlar*, *vursunnar*, *çih* *yoğarı bālasınnar* başını ‘bağlasınlar’(KIR, LXXI/109); *yıkmasınlar* (SİV, 80/173); *getirsinner* (SİV, 4/21); *alışmasıñnar* (KMA, 61/19); *ğoşa yaşasıñnar* ‘yaşasınlar’(KMA, 104/12); *n_órsüñner* ‘ne görsünler, ne yapsınlar’(KMA, 142/25) vb.

3.6.3. Ek-Fiil (Cevher Fiili)

3.6.3.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Ek-Fiil (Cevher Fiili)

Ek-fiil, cevher fiili, ana yardımcı fiil ve isimleri fiilleştirdiğinden *isim-fiili* adlarıyla bilinen i- fiili (ET er-), diğer fiillerin aksine sadece bazı zaman ve kip ekleriyle çekime giren özel bir fiildir. Bu fiil hem isimlere eklendiğinde isim cümleleri kurulmasını sağlar, hem de fiillerin birleşik fiil çekiminde rol oynar. i- fiili incelediğimiz metinlerde dört çekim şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Bunlar *şimdiki zaman/geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman* ve *şart kipi* çekimleridir. *Görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman* ve *şart kipi* çekimlerinde i- fiili çoklukla korunduğu hâlde vezin gereği bazen düşürülmüş olarak da kullanılmaktadır.

şimdiki zaman/geniş zaman:

Korkmaz i- fiili için “geniş zaman çekiminde, isim ögesi ile şahıs eki arasında eriyip kayb olduğu için, artık tam bir ek-fiil durumuna geçmiştir. Bu sebeple doğrudan doğruya isme eklenen şahıs ekleri birer bildirme eki niteliği taşımaktadır” demektedir (Korkmaz 1973: 178). Bu bildirme eklerinin birinci ve ikinci şahısları, ET’deki *er-* fiilinin geniş zamanının ekleşmesinden ortaya çıkmış, üçüncü şahıslar ise başka bir fiil olan *tur-* fiilinden gelmiştir (Ergin 2004: 316). *tur-* fiili EAT döneminde tonlulara t->d- şekline dönüştüğü gibi bu dönemden itibaren ekleşmiş ve {-d^{or}} şeklini almıştır. İncelediğimiz metinlerde ise hem ekleşmiş hâli {-d^{or}}, hem de ekleşmemiş hâli *durur* şeklinde kullanımları ile karşılaşmaktayız.

benven (GN/A, 141a-9); *hazîneñven* (GN/A, 190b-10); ‘*ayyâram* (MT/R 240-5); *hastasıyam* (KBD, 101-8); *yaraluyam* (KBD, 101-10); ‘*âşıkunam* (KBD, 342-6); *aşlıyam* (KBD, 342-6); *habîbümsin* (GN/A, 10b- 14); *sensin* (GN/A, 366a-5); *ne kişisin* (MT/R 110-4); *bî-mekânsın* (MT/R 290-9); *yaradur* (GN/A, 10b-15); *bulardur* (GN/A, 11a-15); *yoğdur* (GN/A, 50b-14); *evliyâdur* (GN/A, 60b- 7); *artukdur* (MT/R 81-15); *kişidür* (MT/R 103-14); *gerekdür* (MT/R 181-1); *ebleh durur* (MT/R 201-4); *yalan durur* (MT/R 201-11); *gönül durur* (KBD, 142-15); *âşinâyuz* (KBD, 381-10); *râziyuz* (KBD, 382-7); *günehkâruz* (MT/R 180-6); *siz bir teresiz* (MT/R 102-15) vb.

Görülen geçmiş zaman:

gereg-idi (KBD, 521-3); *mağmur-idi* (KBD, 581-13); *yoğdı* (GN/A, 6a-5); *gark-idi* (GN/A, 6a- 6); *vardı* (GN/A, 6a-7); *var-idi* (GN/A, 6a-7); *degül idüm* (GN/A, 10b-15); *siyâsetde-y-idüm* (GN/A, 130b-14); *melâmetde-y-idüm* (GN/A, 130b-14) vb.

Öğrenilen geçmiş zaman:

nice-y-imiş (GN/A, 221a-13); *berk imiş* (GN/A, 231a-3); *ne-y-imiş* (GN/A, 290b-3); *kör imiş* (MT/R 11-7); *mûr imiş* (MT/R 11-7); *çoğ-imiş* (MT/R 220-2); *hoş imiş* (KBD, 362-14); *ehliyimiş* (KBD, 362-14) vb.

Şart kipi:

yağın ise (KBD, 402-9); *ne-y-ise* (GN/A, 110a-10); *degül ise* (MT/R 11-3); *gerek ise* (MT/R 110-1); *yalancılığ-ise* (MT/R 150-10); *gerçek ise* (MT/R 150-10); *'âlim-ise* (MT/R 170-7); *yavuz ise* (MT/R 230-13); *var ise* (KBD, 221-1); *emîn ise* (KBD, 241-1); *gereg-ise* (KBD, 301-1)vb.

ol- yardımcı fiilinin anlamca i- fiilini karşılması hususiyeti:

i- fiili, yalnız yanına geldiği isim veya fiil şekli ile belirgin anlam kazanması yönüyle ol- yardımcı fiiliyle benzer bir özelliğe sahiptir. Aşağıdaki örneklerde *ol-* fiili *i-* fiilinin manasında kullanılmıştır.

-miş ol-a yapısında *ol-* fiili ek-fiil görevinde, *+dUr* anlamı taşı taşımaktadır.

ol kapu kim haktan açılmış *ola* (GN/A, 10b-10);

-Ar ol-ur-sa yapısında *ol-* fiili, *i-* ek-fiili görevinde kullanılmıştır.

hicran odına taş dağı ger oğrar *olursa* (KBD, 161-11)

3.6.3.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Ek-Fiil (Cevher Fiili)

Günümüz Orta Anadolu ağzlarında fiillerin birleşik çekimlerinde ve isim kök ve gövdelerinin fiilleştirilmesinde, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ve STT’de olduğu gibi, i- fiili kullanılmaktadır. Bu ek-fiilin kullanımının bölge ağzlarında en dikkat çekici yönleri ise tıpkı XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesindeki gibi isim kök veya gövdesi ve şahıs ekleri arasında çoğu kez erimeden varlığını devam ettiriyor olması ve de çekim sırasında ünlü sesbirim uyumuna bağlanmış şekilde kullanılıyor olmasıdır:

şimdiki zaman/geniş zaman:

İncelenen ağzlarda üçüncü şahıslarda -dUr ekinin çok örneği bulunmamakta, eksiz kullanımları yaygınlık göstermektedir.

arhadaşları *bizik* ‘biziz’ (KIR, XLII/44); ben on *doğuzluyum* (KIR, XXXIX/2); biz de *Türkmenik* (KIR, XXV/14); *görgüsüssün*, geri *ğafalısn* (KIR, LVII/45); biz aptal *deyilik* ‘değiliz’ (KIR, V/108); yaşı *yoğ* (KIR, I/6); *inşatçıyım* ‘inşaatçıyım’ (SİV, 8/37); *ihdiyarım* (SİV, 54/34); *yaşındayım* (SİV, 10/29); *gomşusun* (SİV, 100/59); *guzel* (SİV, 26/14); *yokdur* (SİV, 26/47); *çifci* (SİV, 100/55); *bacıyık* ‘bacıyız’ (SİV, 89/75); *ğarşıyım* ‘karşıyım’ (KMA, 74/18); *vardır* (KMA, 155/6) vb.

görülen geçmiş zaman:

oruc_uduğ ‘oruç idik’ (NEV, 1/31); *yoğ_udu* ‘yok idi’ (KIR, II/64); *var_idi* (KIR, II/64); bundan *iyidi*, bek *gözel_idi* ‘güzel idi’ (KIR, XXXVI/76); *öleydi* ‘öyle idi’ (LVII/104); *analğ_idi* ‘analığı idi’ (KIR, LVII/22); *böyüğ_üdü* ‘büyüğü idi’ (KIR, XXXVI/136); *çocuğ_uduğ* ‘çocuk idik’ (KIR, XVI/13); *küçükdim* (SİV, 45/120); *kepceciydim* (SİV, 63/10); *meraklıydim* (SİV, 105/31); *benim-idi* (KMA, 54/8); *değil-idim* (KMA, 34/3); *asgeridim* (KMA, 49/1); *kimidiñ* (KMA, 70/10); *dēl-idik* ‘değil idik’ (KMA, 70/22); *kimlerden-idiñiz* (KMA, 87/24) vb.

öğrenilen geçmiş zaman:

ıramazan_ımuş ‘ramazan imiş’(NEV, 1/31); *oy_ımuş* ‘o imiş’(KIR, V/35); *yoğ_ımuş* ‘yok imiş’(KIR, XVI/82); *üzüm_ümüş* ‘üzüm imiş’(KIR, XXXVI/283); *ķótüy_ümüş* ‘kötü imiş’(KIR, XXXVI/283); *gözel_ımuş* ‘güzel imiş’(KIR, II/3); *büyüğ_ümüş* *ķóy* ‘büyük imiş’(KIR, XXIII/62); *çıbil_ımuş* ‘çıplak imiş’ (SİV, 15/128); *ğardaş_ımuş* ‘kardeş imiş’(SİV, 29/3); *Türk_ümüş* ‘Türk imiş’(KIR, 64/23); *ğalabalımuş* ‘kalabalıklmış’ (SİV, 112/23); *ğardaş_ımuşlar* (SİV, 27/33); *senimissin* ‘sen imişsin’(KMA, 144/20); *var_ımuş* (KMA, 26/26); *adam_ımuş* (KMA, 36/8) vb.

şart kipi:

münā’sıb_ısa (KIR, II/36); *düşmanım_ısa* (KIR, LVII/36); *ğaç ev_ısek* (KIR, XXVII/65); *hangîñiz_ısa* (KIR, XLII/39); *yoğsa* (KIR, XXXV/40); *hayırsız_ısan* (SİV, 28/1); *fakirse* (SİV, 49/35); *ırāzıysañ* (KMA, 142/25); *toprāsa* (KMA, 144/26); *yōsa* ‘yoksa’ (KMA, 143/26) vb.

3.6.4. Birleşik Fiiller

3.6.4.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Birleşik Fiiller

Bir isim veya bir fiilin bir yardımcı fiille birleşerek meydana getirdiği sözcük gruplarıdır. Bir fiilin bir yardımcı fiille anlamca kaynaşmasıyla oluşan fiillere tasvir fiilleri de denilmektedir. Aşağıda, incelenen metinlerde karşılaştığımız *isim+yardımcı fiil* oluşumundaki yardımcı fiiller ve *fiil+yardımcı fiil* oluşumundaki tasvir fiilleri yer almaktadır:

1. İsim+Yardımcı fiiller:

Burada *isim* kategorisinde yer alan sözcükler, Türkçe sözcüklerden ziyade daha çok Arapça, Farsça gibi alıntı sözcükler olup yardımcı fiiller bu sözcüklerin fiilleştirilmesinde rol oynamaktadır. İncelenen metinlerde sık karşılaşılan yardımcı fiiller *it-*, *ol-*, *-eyle-*, *ķıl-* yardımcı fiilleridir.

it- yardımcı fiili:

terk ide (GN/A, 10b-3); *cûş idelüm* (KBD, 402-7); *esrüg ider* (KBD, 422-9); *beyân idem* (KBD, 422-12); *kurbân idiben* (KBD, 543-4); *birlik iderseñ* (GN/A, 21a-6); *oyn ide* (MT/R 81-7); *şabr iderler* (GN/A, 131a-6) vb.

ol- yardımcı fiili:

hoşnud olsun (GN/A, 11a-14); *tuş oldı* (GN/A, 190b-5); *taşdîk ola* (MT/R 90-2); *gâfil olmak* (MT/R 102-4); *yeksân ola* (MT/R 110-2); *danişman oluram* (MT/R 120-2); *eksük ola* (MT/R 120-11); *esrük olmuşam* (KBD, 142-8) vb.

eyle- yardımcı fiili:

yâd eylemek (GN/A, 11a-9); *haţâ eyleyüben* (KBD, 161-15); *eser eyler-idi* (MT/R 90-9); *perişân eyle* (KBD, 222-5); *şerh eylesem* (KBD, 261-14); *zıkr eylenür* (GN/A, 110b-10); *sâz eyledi* (GN/A, 6a-8); *hamd eyle* (GN/A, 21a- 5)vb.

kıl- yardımcı fiili:

rûzı kıl (GN/A, 11a- 7); *hürmet kılunuz* (GN/A, 51a-12); *kabûl kılsun* (GN/A, 91a-2); *ma'lûm kıllur* (GN/A, 150b-7); *du'â kıl* (MT/R 50-6); *namâzın kıldılar* (MT/R 50-15); *da'vet kılmazuz* (MT/R 110-4); *şeref kıla* (KBD, 21-5); *haţâ kılmış* (KBD, 182-2) vb.

2. Tasvir fiilleri:

Tasvir fiilleri, zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş veya kılışı tasvir eden bir yardımcı fiilin birleşmesinden oluşur (Korkmaz 1973: 182).

sürerlik fiilleri

-I gör-

ulaşıgör (GN/A, 20b- 8)

-U dur-

irdeyüdura (GN/A, 70b-7); *söylenüdur* (GN/A, 110b-8); *görnüdurur* (GN/A, 211a-8); *söylenüdurun* (MT/R 151-1); *eylenüdurun* (MT/R 151-1); *kükreyüdurur* (MT/R 221-10); *yiüdurur* (MT/R 250-6); *diyüdurur* (MT/R 250-6).

tezlik fiili:

-U vir-

bitrüvirsün GN/A, 365b-15);

yeterlik fiili:

Yeterlik fiilinin olumlu çekimlerinde bil- yardımcı fiili kullanılmaktadır. Fakat KBD’de tek bir örnekte olumsuz çekimi için de bil- fiilinin kullanıldığı görülmektedir: *yuyıbilmez* (KBD, 402-15).

Olumsuz çekimlerinde ise tıpkı STT’de olduğu gibi ET’deki u- iktidar fiilinin ekleşmiş şekli kullanılmaktadır. Fiilin kullanımın bugünkünden farkı ise sadece –A şekillerinde değil –I/-U şekillerinin de olmasıdır.

-I bil-; -A bil-

bil- yardımcı fiili, GN/A’da ve MT/R’de önüne düz geniş ünlü sesbirimli -a/-e zarf-fiilini alırken KBD’de kurallı olarak düz dar ünlü sesbirimli –ı/-i zarf fiil ekini alarak kullanılmıştır.

düzebile (MT/R 70-4); *añabildiye* (GN/A, 365b-1); *yüzebile* (MT/R 70-4); *gidebile* (MT/R 280-3).

katlanıbile (KBD, 1-10); *beñzedibilem* (KBD, 202-10); *yuyıbilmez* (KBD, 402-15); *gizleyibile* (KBD, 522-4).

Ayrıca MT/R’de tek bir örnekte –u zarf-fiil ekli örneği bulunmaktadır: *bağışlayubilem* (MT/R 210-5).

olumsuz çekimi:

açamaz (GN/A, 50b-14); *yüzemez-iken* (MT/R 21-3); *bilimezler* (GN/A, 160b-8); *idimez* (KBD, 1-2); *yöriyemez* (KBD, 1-5); *bilimezem* (KBD, 21b-13); *alımızam* (KBD, 41b-11); *beñzedimezem* (KBD, 102a-16); *bağımız* (KBD, 322-7); *beñzeyümez* (KBD, 42a-14); *ayrılmaduk* (MT/R 91-8); *bulımaduk* (MT/R 91-8); *bilimeyen* (KBD, 41b-14); *görimedüm* (KBD, 42a-4); *virimedi* (KBD, 182-4); *bulamadı* (KBD, 41b-14) vb.

3.6.4.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Birleşik Fiiller

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında kullanılan birleşik fiiller STT'de kullanılan birleşik fiillerle paralellik göstermektedir. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *eyle-* ve *kıl-* fiillerinin yerini bölge ağızlarında daha çok *et-* fiili almış görünmektedir.

1. İsim+Yardımcı fiiller:

et- yardımcı fiili:

hissetdirmeden (KMA, 104/28); *tesbit etdi* (KMA, 108/8); *arz etdim* (KMA, 119/15); *haberdâr idicekler* (KMA, 95/18); *beddua etmiş* (SİV, 44/87); *yolcu etdik* (KMA, 58/21); *devam etmedim* (SİV, 2/4); *fark etmiyo* (SİV) vb.

ol- yardımcı fiili:

eyi oluyo 'iyi oluyor' (SİV, 38/22); *ğayb_olmuş* (SİV, 42/2); *ğıtlıh oldu* 'kıtlık oldu' (SİV; 48/43); *lâzım olur* (SİV, 158/15); *haşâd olurdu* (KMA, 126/7); *çoluğ çocuğ sâbı olduhdan sōna* 'çoluk çocuk sahibi olduktan sonra' (KMA, 127/3) vb.

2. Tasvir fiilleri:

yeterlik fiili:

alabiliñ ñi? (NEV, 8/32); *ameliyat_idemek* 'ameliyat edemeyiz' (NEV, 6/28); *alabildilerse* (KMA, 74/7); *başarabilêcêse* 'başarabilecekse' (KMA, 79/23); *alabildiñni* 'alabildin mi' (KMA, 44/7); *daşıyabilêcek* 'taşıyabilecek' (KMA, 80/20); *gelebilir* (SİV, 1/31); *ğazanabilecek mi* (SİV, 33/16); *bilememişler* (SİV, 103/27) vb.

süerlik fiili:

gelip *duruyollar* (KMA, 89/21); hazıllana *dursuñnar*
'hazırlanadursunlar'(KMA, 101/19); ğıvıñlıyıp *duruyo* (KMA, 76/24) vb.

tezlük fiili:

ğoyvirseñ (KMA, 41/12); *ğoyviricēk* (KMA, 43/2) vb.

3.6.5. Sıfat-fiiller⁶¹

3.6.5.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Sıfat-fiiller

{-An} (-an, -en)

kılanlar (GN/A, 20b-11); *añlayandur* (GN/A, 31a-7); *oynayan büken* kişi (GN/A, 181a-14); *kaynadan* (GN/A, 220b-2); *yanduran* (GN/A, 270b-2); *ağduran* (GN/A, 270b-2); *indüren* (GN/A, 270b-2); *uyanları* (MT/R 10-12); *olandan* (MT/R 30-11); *yüzmeyen* (MT/R 141-7); *aldayan* (MT/R 231-2); *bilimeyen* (KBD, 41b-14); *yağanı* 'yakarı' (KBD, 42a-4); *dögen* (MT/R 61-7) vb.

{-Ar} (-ar, -er)

ne ki varsa anasından süd *emer* (GN/A, 160b-2); sen aħır dostdan *duyaruñ* var durur (GN/A, 190b-7); sunķur nite ki şayd ide gökdeki *uçarı* (KBD, 262-4); oñulmadı daħı yarası vü *koħarı* var (KBD, 241-2); vb.

{-d°K} (-duķ, -dük)

bitdügiçün (GN/A, 21a- 4); *sınamaduk* kişiden ķorkar mısın (MT/R 80-9); *gitdügiçün* (GN/A, 21a-4); kimse yok kim bizi andan *şormaduk* (MT/R 10-3); *yapduģuñ* (GN/A, 31a-15); ne tama' kıla gözi *gördük* yire (GN/A, 60b- 3); ne ğalat şuna eli *irdük* yire (GN/A, 60b-3); mülkini *sevduk* kılına bildürür (GN/A, 71a-2); *yidüģüm* (KBD, 482-3); *toģmaduģa* GN/A, 81a-13); *yaķın-ıduģını* (MT/R 10-14);

⁶¹ -mİş, -Ar, -dUk gibi bazı sıfat fiiller, aynı zamanda fiil çekim (zaman) eki olarak da kullanılması dolayısı ile karışıklığa mahal verebilecek örneklerde cümlenin tamamının gösterilmesi yeğlenmiştir.

gelmediükdür (GN/A, 201a-7); *yapduğı* (MT/R 221-9); *saldışları* (KBD, 121b-2); *dügledüğüme* (KBD, 421-9) vb.

{-m°ş} (-mış, -miş)

hem dilerse irgüre *kalmışları* (GN/A, 90b-14); ‘isa gibi dirgüre *ölmışleri* (GN/A, 90b-14); *koşına koşmış* ili her dem saçar (GN/A, 110b-13); *değsürilmış* vaşlata cümle firak (GN/A, 301a-2); *gördi dartılmış* iki dervâze var (GN/A, 180b-8); *havale kııl susamışı* zülâle (KBD, 81b-6); *çürimış* süñüğüümüz dirilesin söyleyicek (KBD, 543-1) vb.

{-mAz} (-maz, -mez)

hıç dükenmez ĥarc idüp dürdânedür (GN/A, 70b-9); ol ki vardur endişeden *geçemez* (GN/A, 50b-14); ol ki yoğdur ĥussadan göz *açamaz* (GN/A, 50b-14); şol *yaramaz* işi maĥfilden kese (GN/A, 340b-2); *yaramazı* yöreden ĥorur-iken (MT/R 60-8) vb.

{-As°} (-ası, -esi)

turası (GN/A, 300b-6); *ķandurası* (GN/A, 300b-6); *iltesidür* (GN/A, 301a-14); *sayası* (MT/R 10-8); *yiyesi* (MT/R 10-8); *düřesüñi* (MT/R 141-3); *dartası* (MT/R 220-2); *çıĥasıdur* (KBD, 322-8); *yiyesi* (MT/R 10-8) vb.

{-AcAK} (acaķ- ecek)

basacaĥ yir (KBD, 161-12); *ideceęüñi* (KBD, 362-2).

3.6.5.2. Günümüz Orta Anadolu Ağızlarında Sıfat-fiiller

{-An} (-an, -en)

baĥılan bā ‘bakılan bağ’ (NEV, 2/37); *yinen* ĥaplar (NEV, 2/24); ĥúlleri topraĥTa *solan* yiğidim (KIR, IV/94); *uyuyan* _uyur (KIR, II/224); dışardan *gelen* ĥóylü (KIR, II/72), yazı *bilen* kimse yoĥtu (KIR, XXXII/49-50); *sarılan* hanęısı, *öpen* hanęısı (KIR, XXXVI/315); *çocü durmuyan* ĥadinnar (SİV, 18/2); *duyan* ĥulaķları

duymaz olur (SİV, 131/45); *olannarı* (KMA, 20/21); *ölen* (KMA, 18/24); *isdiyen* (KMA, 43/18); *konuşmuyan* (KMA, 32/8) vb.

{-(A)r} (-r, -ar, -er)

buña *beñzer* bi şeyler (KIR, LXII/6); o zamāniñ *gider* parasıyna (KIR, II/124); *oğur yazar* olan kimselere (KIR, LXVI/25); başğa bir *gelir* ğaynamız yok (SİV, 74/11); *oğur yazar* kültüre sahiptir (SİV, 148/14); *döner* kımbet (KMA, 248); *ārır* yerimiz ‘ağrıyan yer’ (NEV, 6/4) vb.

{-d°K} (-dık, -dik, -duğ, -dük, -duğ, -dih, -dī, -dī, -dū, -dū)

bildīñ ‘bildiğın’ (NEV, 1/19); *eledīmizi* ‘elediğimizi’ (NEV, 1/21); *giddī* yere (KIR, I/40); bu *gezdikleri* yerden de (KMA, LXII/5-6); halaşlı kıyünde *górdüğüm* ğüzel (KIR, XXXVII/33); *aldıhları* yerlere (KIR, V/25); *dōdū* zaman ‘doğduğı zaman’ (KIR, LVII/98); başğa bi şey *etdikleri* yok (SİV, 6/2); *işiddüklerimiz* bu kıyün büyüklerinden (SİV, 101/77); *dāldıhdan* sōna ‘dağıldıktan sonra’ (KMA, 75/25); *yıhandıhdan* sōna (KMA, 84/12); *işdikden* sōna ‘ıçtikten sonra’ (KMA, 89/4) vb.

NEV’de bu sıfat-fiil yerine {-An} sıfat fiilinin getirildiğı örnekler karşılaşılmıştır: *dādandan* sōna ‘dağıttıktan sonra’ (NEV, 1/11).

{-m°ş} (-mış, -miş, muş, müş)

paçası *yırtılmış* elbiseleri (KIR, 71/11); ğol_āzı *esgimiş* elbiseleri (KMA, 71/12); *yitişmiş* ğasaplar (KMA, 39/27); halel sūd_emmiş bir ğız bulmuş (KIR, XIX/18); bu dūñ beyle *bitmiş* olur (KIR, II/181); üş *ğaynamış* yımırta (KIR, 35); *gelmiş* ve *geçmiş* kişilerimizi (SİV, 15/1); çoğ *çalışmış* adamım (SİV, 35/1); *okumuş* bir kadın yıkar (SİV, 100/47) vb.

{-mAz} (-maz, -mez)

tutmaz oldu dizlerim ihdiyarım ben (SİV, 54/34); *yaramaz* bi ğargā varmış (SİV, 60/3); *utanmaz* (adam) (KMA, 59/19) vb.

{-As^o} (-ası, esi)

Bölge ağızlarında bu sıfat-fiil daha çok {+cA} ekiyle birlikte kullanılarak beddua anlamı verir.

yanası (KMA, 124/5); *gidesi* olmaz (KMA, 120/14); ümrün *yitmiyesice!* (KMA, 67/23); *yürêne* inmeler *inesice!* (KMA, 69/25); Allahın *ğazābına* uğrayasıca (KIR, XXXVI/259); olmaz olasıca (KIR, XXIV/73); Allahından bulası (KIR, LV/147) vb.

{-AcAK} (-acağ, -acağ, -ecek)

Bu sıfat-fiilin ses değişimleri, hece kaynaşması gibi birtakım fonetik olaylar sonucu çeşitli şekilleri ortaya çıkmıştır.

oturacağ yer (NEV, 10/12); bulğur *yapacāmız* būdayı (SİV, 2/51); *gapanacağ* bir şey yokdur (SİV; 83/16); *gonuşacak* kimse var mı (SİV, 127/14); *dutunacak* yerleri ğalmayınca (SİV, 159/26); *oturulacak* evler (KMA, 87/8); *yağacağ* odununu (KMA, 111/29); ğuran *oğuyacak* adam (KMA, 112/27); *danışacağ* er ğalmadı (KIR, XVIII/89); ğayfede *oturacak* yir yoğ (KIR, XXXV/17); *danışacām* yerler var (KIR, LXIV/4) vb.

3.6.7. Zarf-fiiller

3.6.7.1. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Zarf-fiiller

{-A}, {-^o} (-a, -e, -u, -ü, -ı, -i)

İncelenen metinlerde tek ünlü sesbiriminden oluşan bu zarf-fiil ekleri arasında en çok dudak uyumu aranmaksızın {-U}'nun kullanıldığı gözlenmiştir. Bu zarf-fiil ekleri müstakil bir sözcüğe gelebildiği gibi tasvir fiilleri ve ikilemelerde de kullanım alanı bulmaktadır.

bağamaz (GN/A, 20b-114); *diye* (MT/R 110-6); *örü* durdı (GN/A, 101a-15); *bitriviirsün* (GN/A, 365b-15); *kükreyü* *kükreyü* (MT/R 251-9); *diyü* (KBD, 401-2);

bağışlayubilem (MT/R 210-5); *söyleyü* (MT/R 81-12); *eyleyü* (MT/R 91-14); *dileyü* (GN/A, 230b-8).

Günümüzde {-A} zarf-fiil ekiyle oluşturulan bazı tasvir fiilleri, bu dönemde bazen dar ünlü sesbirimli {-I} ile kullanılmaktadır.

ulaşıgör (GN/A, 20b- 8); *katlanubile* (KBD, 1-10); *beñzedibilem* (KBD, 202-10); *yuyibilmez* (KBD, 402-15); *gizleyibile* (KBD, 522-4) vb.

{-°p} (-up, -üp)

Her dönemde çok işlek olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir. ET’de “-p” şeklinde olan ekin bu dönemde önündeki bağlantı ünlüsü de eke dâhil edilerek kullanılmış ve ünlü sesbirim ile biten bir fiilden sonra araya tekrar /y/ bağlantı ünlüsü almıştır. Ekin eklendiği fiille arasında dudak uyumu aranmaz

duşup (GN/A, 10b-3); *bağlanupdur* (GN/A, 364b-9); *biriküp* (GN/A, 21a-4); *dartulup* (MT/R 60-3); *kertilüp* (GN/A, 171a-12); *örtülüp* (GN/A, 180b-9); *viribiyüp* (MT/R 200-2); *kuşadup* (KBD, 182-13); *gösderdüp* (KBD, 281-12); *ağıdup* (KBD, 301-2); *götürüp* (KBD, 301-8); *tağıdup* (KBD, 341-1) vb.

{-°bAn} (-iban, -iben, -uban, -üben)

birigüben (GN/A, 30b- 6); *arnuban* (GN/A, 60b-4); *oluban* (GN/A, 151a-4); *açıluban* GN/A, 201a-11); *añlayuban* (GN/A, 340b-9); *gelüben* (MT/R 60-4); *düşüben* (MT/R 71-7); *idiüben* (GN/A, 20b-12); *tartıluban* (MT/R 60-2); *döndürüben* (GN/A, 21a-11); *n’eyleyüben* (GN/A, 120b-15); *oқыyuban* (MT/R 201-13); *şanuban* (KBD, 42a-9) vb.

Bu zarf-fiil eki, GN/A ve MT/R’de ön sesi yuvarlak ünlü sesbirimli olarak kullanılmasına rağmen KBD’de daha çok ön sesi düz ünlü sesbirimli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ekin EAT’nin karakteristik özelliğinin dışında bir yönelim olarak görülebilir.

{-mAKI°K} (-maqlık, -meklik, -maqlıh)

girmekligüñ (GN/A, 240b-11); *olmaqlık* (MT/R 103-14); *varmaqlığa* (MT/R 251-4); *olmaqlıh* (KBD, 282-2); *kıлмаqlıh* (KBD, 581-2); *görmeklige* (MT/R 251-4) vb.

{-Al°} (-alı, -eli)

Bu ek incelediğimiz metinler arasında sadece KBD’de karşımıza çıkmıştır.

kopalı (KBD, 1-1); *söylemeyeli* (KBD, 11b-9); *uralıdan* (KBD, 81b-16); *gösderdeli gündüzde* (KBD, 101b-6); *tağıdalı* (KBD, 422-15); *olalıdan* (KBD, 561-1); *bağlayalı* (KBD,2-5); *şalalı* (KBD, 281-8); *işideli* (KBD, 101-3) vb.

{-°cAGaz} (-ıcağaz, -icegez)

dileyicegez (KBD, 221-15)

{-d°Kca} (-duqca, -dükce)

varduqca (GN/A, 191a-1); *gördükce* (MT/R 111-9); *oturduqca* (MT/R 221-10); *alduqca* (MT/R 281-3); *esdügce* (KBD, 161-9).

{-d°G°ncA} (-duğınca, -dügince)

bildügince (GN/A, 161a-5); *bükdügince* (GN/A, 181a-8).

{-d°KdA} (-duqda, -dükde)

Tek bir örnekte karşımıza çıkmıştır.

çıkdıqda (MT/R 70-11).

{-°cAG°n} (-cağın, -cegin)

Aşağıdaki beyitlerde karşılaşılmış olan bu ekin bir zarf-fiil eki olduğu düşünülmektedir.

arısuz *olacağı*n aru tonı, arı ola çün yuduñ girü anı (MT/R 231-12); zühre *işidicegin* âhengini, üşüdüridi elinde çengini (MT/R 90-10); gendüzini *yiyecegin* dirilür, gendüzün yimeyicek derhâl ölür (MT/R 281-1).

3.6.7.2. Günümüz Orta Anadolu Ağzlarında Zarf-fiiller

{-A} (-a, -e)

Tarihî dönemlerde müstakil sözcüklere de gelen bu ek, günümüz Orta Anadolu ağzlarında ve STT’nde daha çok ikilemelerde ve tasvir fiillerinde karşımıza çıkmaktadır.

ürüzğar *sürükleye sürükleye* (KIR, XXI/33); atına *oynaşa oynaşa* (KIR, LXII/31); *bata çıka* helbet bi hal olur (SİV, 3/9); *ıssıra ıssıra* (KMA, 45/20); *gele gele* malazgirtten işde burada (SİV, 7/7); *ğala ğala* iki gişi ğaldı (SİV, 9/45); *ğorka ğorka* diyor ki nasıl buldum diyor (SİV, 89/202); *bandıra bandıra* (KMA, 47/22); *bulabilirsem* (SİV; 10/34); *ğazanabilecek mi* (SİV, 33/16); *bilebilsek* (SİV; 33/25); *edebiliyon mu* (SİV, 143/44) vb.

{-°} (-ı, -i, -u, -ü)

STT’de {-A} zarf fiil eki ile kullanılan ikilemelerin bölge ağzlarında tıpkı XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde görüldüğü gibi {-°} ile kullanıldığına da rastlanılmaktadır.

ğaynayı ğaynayı (NEV, 1/6); *ūraşı ūraşı* (KMA, 50/6); *yamayı yamayı* (KMA, 50/14); *yörüyü yörüyü* (KIR, XLIX/145); *gelmeyi gelmeyi* (KIR, XXXI/16); *yekini yekini* (KIR, XXVIII/14); *ağlayı ağlayı* (KIR, XLII/13-14) vb.

{-°p} (-ıp, -ip, -up, -üp, -ib, -ib)

Ekin ünlü sesbirimleri, ünlü sesbirim uyumuna uyacak şekilde çeşitlenmiştir. Az da olsa ekin tonsuz olan son sesinin tonlu kullanımları ile de karşılaşılmaktadır.

gidip (KIR, LXIV/59-60); *çıhıp* (KIR, XXIII/35-36); *saralıb* (KIR, XXXVI/227); *evlendirip* (KIR, XXXI/1); *yüklenip* (SİV, 2/60); *alıp* (SİV; 3/39); *getirip* (SİV, 4/24); *ğazanıp* (SİV; 4/41); *çıkardıp* (SİV, 156/12); *fet edip* (KMA,

19/21); *yaħıb* (KMA, 72/711); *çıħıb* (KMA, 46/13); *gısganıb* (KMA, 61/6); *gelıb* (KMA, 84/8) vb.

{-ArAK} (-araħ, -erek, -araħ)

STT’de sıklıkla kullanılan bu zarf-fiil eki, Batı Türkçesinde EAT döneminin sonlarına doğru çıkmış yeni bir ektir (Ergin 2004: 341). Ekin yapısı hakkında Korkmaz (1995: 29) {-Ar} geniş zaman eki ile {-OK} edatının birleşmesinden oluşmuş olduğunu savunurken, Ergin (2004: 341), Banguoğlu (2007: 430) gibi isimler, ekin {-A} zarf-fiil eki ile {-rAK} ekinin birleşmesinden oluşmuş olabileceğini ifade etmektedirler.

Bölge ağızlarında ekin STT’deki kullanımından farklı olarak son sesi sızıcılaştırılmış olarak da yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.

çırpınaraħ (KIR, LIV/4); *oynuyaraħ* (KIR, XXVII/31); *çalınarak* (SİV, 11/17); *goşarak* (SİV, 98/13); *yayılarak* (SİV, 22/30); *soħaraħ* (KMA, 40/15); *çıħadaraħ* (KMA, 40/16); *diyerek* (NEV, 6/30) vb.

Bölge ağızlarında bu ekin ayrıca {-dAn} ayrılma hâli eki ile genişlemiş örnekleri de bulunmaktadır.⁶²

gelerekden (NEV, 3/28); *gelerekten* (KIR, LXVI/59); *olarakdan* (SİV, 22/4); *diyerekden* (SİV, 27/81); *alarakdan* (SİV, 108/29) vb.

{-°ncA}, {-°nc°} (-ınca, -ince, -unca, -ünce, -ıncı, -inci, -uncu, -üncü)

XIV. yüzyıl metinlerinde {-IncA} şekillerinde kullanılan bu zarf-fiil eki, bölge ağızlarında ünlü sesbirim uyumuna bağlanarak tıpkı STT’de olduğu gibi {-UncA} alt biçimbirimlerinde de kullanılmaktadır.

çıħıncı (NEV, 1/31); *getirinci* (NEV, 2/35); *sürüncü* (NEV, 2/37); *durunca* (KIR, XXV/5); *girince* (KIR, XXXVI/314); *görüncü* (KIR, L/23; SİV, 60/58); *varınca* (KIR, XIX/21); *vurunca* (KIR; XXXVI/88); *açınca* (KIR, XXXVI/87); *çārılmayınca*

⁶² Ekin genişlemiş hâli olan -araktan/-erekten’in yapısı, ağızlarda ve yazı dilindeki görünümü hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Cin, “-ArAktAn Ekinin Kullanımı ve Yapısı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2012, S. 23, s.185-192.

(KMA, 75/16); *çihınca* (KMA, 102/25); *geçince* (KMA, 115/4); *ğahınca* ‘kalkınca’ (SİV, 132/20); *sallanınca* (SİV, 8/47); *ölince* (SİV, 15/11); *olunca* (SİV, 60/5) vb.

Bölge ağızlarında ayrıca bu ek, son sesi dar ünlü sesbirimli olarak da karşımıza çıkmaktadır.

varıncı (KMA, 22/21); *gırılıncı* ‘kırılınca’ (KMA, 26/1); *alamıyıncı* (KMA, 50/3); *diyinci* (KMA, 50/10; SİV, 15/36); *gidinci* (KMA, 54/4); *alıncı* (SİV, 15/30); *olmayıncı* (SİV, 15/38); *çihıncı* (SİV, 37/9); *vuruncu* (SİV, 97/70), *ğöçüncü* (SİV, 15/69); *yahıncı* ‘yakınca’ (SİV, 97/30) vb.

{-°ncAK}, {-°nc°K} (-ıncağ, -ıncağ, -incek, -uncağ, -uncağ, -üncek; -ıncık, -ıncık, -uncuğ, -üncük)

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılan bu zarf-fiil eki, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesini temsilen incelediğimiz eserlerde iki örneği ile (*virmeyincek* (MT/R 161-7); *oğurlayıncağ* (KBD, 201-15) karşılaşılmıştır. Bu zarf-fiil ekinin KMA’da örneğiyle karşılaşılmazken, SİV’de ekin {-°nc°K} altbiçimbirimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Günşen ekin {-IcaK} zarf-fiil ekinden benzeşme yoluyla ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmektedir (Günşen 2004: 152).

oña *varıncağ* (KIR, XLVI-a/21); *oğuyuncağ* yihadılar (KIR, XLVII/3); yola *bahıncağ* (KIR, XLVI/22); *gidincek* ben hemen sıçıradım (KIR, XLCII/22); *varıncağ* (KIR, XLVII/34); şimdi kaçma *deyinceg* (KIR, LV/218); cumhuriyet ilan *oluncuk* (SİV, 27/3); tam *kaçıncık* gızın gardaşları bunuñ peşine düşüyölar (SİV, 37/29); gamile *oluncuk* (SİV, 138/14) vb.

{-Kan(A)} (-ğan, -han, -ken, -kene, -ğana, -hana)

Bu zarf-fiil eki, yalnız *i-* ek-fiiline eklenir. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde ve STT’de ekin tek bir şekli olup ünlü sesbirim uyumuna uymaz. Fakat bölge ağızlarında dil uyumunu uymakla birlikte ön sesi /k/’nin dil uyumuna bağlı olarak kalınlaştığı [k] ve bazen de sızıcılaştığı [h] görülmektedir. Ayrıca ek sonuna {-A} pekiştirme (enklitik) edatının eklenerek kullanılması yaygındır.

çocūhan (NEV, 2/47); *ālaşırhana* ‘ağlaşırken’ (NEV, 4/19); *oynarhana* (NEV, 2/22); *gúderkene* (NEV, 1/31); *gelirkene* (KIR, II/57; KMA, 22/21); davıçılar *geçerkene* (KIR, LXIV/35); çeşmenin başında *duruhana* (KIR, L/22); *oturuhan* (KIR, LVII/25); *dirkene* (KIR, LXVIII/81); *yaparhan* (KIR, LXVI/40); *dururhana* (KIR, XLVI-b/78); hamiliyken *geçecēmişsin* (SİV, 14/8); *ğaçarқан* vurdun vurdun (SİV, 89/81); *gelirkene* ğarışur (SİV, 1/31); yazıkene (SİV, 1/32); şafānan ışırkene (SİV, 144/126); *düşerkene* (KMA, 60/28) vb.

{-mAdAn} (-madan, -meden)

aşamadan (KMA, 127/22); *gitmeden* (KMA, 128/17); *varmadan* (KMA, 141/17); *ğalabalıhlaşmadan* (KMA, 77/26); elimi *soқmadan* (SİV, 14/20); yoқarıya *bakmadan* (SİV, 51/21); *ğavuşmadan* (SİV, 95/88); *varmadan* (KIR, XLIII/22); *ekmā’ yimeden* (KIR, XXXVI/10) vb.

{-Al°} (-alı, -eli)

ortağolalı (NEV, 2/30); gēdeli (NEV, 6/4) vb.

SONUÇ

Bu çalışmada, Oğuzca esaslı Batı Türkçesinin Anadolu coğrafyasındaki gelişim seyrinde, aynı coğrafi bölgede farklı zamanlardaki durumu tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim metotları çerçevesinde fonolojik ve morfolojik bakımdan incelemeye tâbi tutulmuştur. İncelemenin sonucunda XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ile günümüz Orta Anadolu ağızları arasında birtakım benzerlik ve gelişmeye dayalı farklılaşmaların olduğu görülmüştür. Bu iki dönem arasında meydana gelen değişme ve gelişmelerin çoğunun fonolojik ve morfo-fonolojik bakımından olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada ses bilgisi ve şekil bilgisi bölümlerinde ele alınan konularda, bu iki dönemin karşılaştırılmasıyla elde edilen sonuçlar aşağıda iki başlık altında değerlendirilmiştir.

Ses bilgisi bakımından elde edilen sonuçlar:

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinin ses sistemi yazılı kaynaklar yoluyla takip edilebildiği için varlığı bilinen ünlü ve ünsüz sesbirimleri günümüz bölge ağızlarındakilere göre sınırlıdır. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında, konuşurların ağızından birebir tespit edilebilme imkânı olan ses sisteminin tarihî döneme nazaran daha çeşitli olması elbette kaçınılmaz bir durumdur. Buna göre STT yazı sisteminde bulunan ünlü ve ünsüz sesbirimleri dışında XIV. yüzyılda karşılaşılan ünlü altsesbirimleri [ā], [í], [ū] olup bunlar çoklukla alıntı sözcüklerin uzunluklarının gösterilmesinde kullanılır. İncelenen metinlerde imla geleneği bakımından art ve ön ünsüz sesbirimlerini göstermek için /k/-[k], /g/-[g], /t/-[t], /s/- [s] şeklinde iki ayrı işaret ile kullanılanları ve sadece alıntı sözcüklerde karşılaştığımız [ħ], [ś], [z], [z], [ž] seslerini dışarıda tutarsak Arap yazı sisteminde [ñ] ve [h] alt ünsüz sesbirimlerin gösterilmiş olması günümüz Orta Anadolu ağızlarında bu seslerin varlığını koruduğunu tespit etmemizde bizim için ayrıca değerlidir. Günümüz bölge ağızlarında var olan altsesbirimlere gelince aslî ünlü uzunluklarından ziyade daha çok ikincil ünlü uzunluklarında duyulan [ā], [ē], [ī], [í], [ō], [ō], [ū], [ū] ve çeşitli fonetik olayların etkisiyle ünlü sesbirimlerin boğumlanma şekillerinde birtakım değişmeler sonucu [ā],

[á], [ê], [ê̇], [í], [i̇], [ò], [ó], [ú] ünlü alt sesbirimleri bulunmaktadır. Ünsüz sesbirimlerin ise [ñ] ve [h]’den başka [ĝ], [P], [T], [K], [l̥], [d’], [l̥], [n̥], [f], [s] ve [t’] gibi ünsüz altsebirimleri yaygın olarak duyulmaktadır.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde Türkçe sözcüklerde uzun ünlülerin varlığını metinlerin imlasındaki istikrarsızlık sebebiyle tespit etmek mümkün olmamıştır. Günümüz Orta Anadolu ağızlarındaki ünlü uzunluklarına gelince, duyulan ünlü uzunlukları aslî ünlü uzunluklarından ziyade ikincil ünlü uzunluklarıdır. Bu uzunluklar konuşma esnasında sıklıkla rastlanan *hece kaynaşması*, *ünsüz sesbirim düşmesi* ve *yanyana gelen ünlü sesbirimlerin birleşmesi* gibi birtakım fonetik olaylar neticesinde ortaya çıkmaktadır.

it-‘et-’, yi- ‘ye-’, di- ‘de-’, yir ‘yer’, il ‘el, yabancı’, vir- ‘ver-’, bil ‘bel’, gice ‘gece’, yidi ‘yedi’, irken ‘erken’ gibi sözcüklerin kök hece ünlü sesbirimi, incelenen XIV. yüzyıl metinlerinde ya *esre* ile ya da *esreli ye* şeklinde gösterildiği için çalışmada bu sesin yazıldığı işarete sadık kalınarak /i/ sesi ile gösterilmesi uygun bulunmuştur. Bu sözcükler günümüz Orta Anadolu ağızları ile ilgili kaynak çalışmalarında da çoklukla /i/ sesi ile olmak üzere bazen de kapalı e [è] sesi ile gösterilmiştir. Ayrıca bölge ağızlarından KMA’da *velveléye, bembéyaz, kôşéye, sevécek, gelecek, atéşe* gibi bazı sözcüklerde kapalı e (è) sesinin kök hece dışında da bulunması dikkat çekicidir.

Dil uyumu bakımından hem XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi hem de günümüz Orta Anadolu ağızları STT’ye göre daha ileri seviyededir. STT’de dil uyumu dışında kalan *kardeş, hangi, hani* gibi sözcükler ve {-ki} *aitlik eki, i- ek fiilinin duyulan/görülen geçmiş zaman ve şart kipi ile çekiminde* hem XIV. yüzyılda hem de günümüz Orta Anadolu ağızlarında dil uyumu bulunmaktadır. Bununla birlikte XIV. yüzyılda uyum dışı kullanılan {-ken} zarf-fiil eki bölge ağızlarında artık uyuma girmiştir. Ancak bölge ağızlarında ön damak /k/, /g/, /ğ/, /ñ/, ve /h/ ünsüz sesbirimlerinin yanlarındaki ince ünlüleri kalınlaştırması olayı aynı zamanda ünlü uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır.

Dudak uyumu bakımından XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ünlü sesbirimlerinin çeşitli fonetik etki ve benzeşmeler neticesinde yuvarlaklaşma eğilimi

göstermesi sebebiyle STT'ye göre geri seviyededir. Dönemin bu özelliği, günümüz Orta Anadolu ağızları içerisinde SİV'in 1. ağız yöresinde korunmaktadır. Ancak incelenen diğer bölge ağızlarında dudak uyumu STT'ye göre çok daha ileri seviyeye ulaşmıştır.

Ünlü sesbirimler arasında görülen *darlaşma*, *yuvarlaklaşma*, *düzleşme*, *genişleme*, *incelme* gibi değişimler, günümüz Orta Anadolu ağızlarında sözcükteki ünlü sesbirimlerin birbirini etkilemesi yahut ünsüz sesbirimlerin ünlü sesbirimler üzerinde yaptığı etkiler sonucu meydana gelmekte olup bu değişimler bazen bir ünlü sesbirimin bir alt sesbirime dönüşmesi şeklinde de olabilmektedir. Bu yönüyle bölge ağızlarında görülen değişimler, XIV. yüzyıldan çok daha çeşitli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konuşma esnasında en az çaba kanununun da etkisiyle sesbirimler yazı diline nazaran çok daha fazla düşme eğilimi gösterir. Yazılı kaynaklar yoluyla bilgi edinebildiğimiz XIV. yüzyıldaki ünlü sesbirim düşmeleri çoklukla orta hecedeki dar ünlü sesbirimlerin düşmesi şeklinde olup bunlar da muhtemelen vurgusuzluktan yahut sözcüklerin vezne uydurulma çabasıyla ileri gelmektedir. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ise konuşma esnasında birtakım tasarruflarda bulunduğu için çok daha fazla ünlü sesbirim düşmesi olayı ile karşılaşmakta olup bunlar birtakım sesbirim etkileşimleri sebebiyle iç ve sonseste meydana gelen ünlü sesbirim düşmeleridir. Ünsüz sesbirim düşmesi bakımından da ET'den Batı Türkçesine geçişte /y, r, l/ gibi akıcı ünsüz sesbirimlerinin ve sözcüğün iç ve sonsesinde yer alan damak ünsüz sesbirimlerinin erimesi olayı, incelenen XIV. yüzyıl metinlerinde de örneklenebilmekle beraber bu durum özellikle günümüz Orta Anadolu ağızlarında /k, g, ğ, ñ/, ve /y, r, l/'den başka /h/, /v/, /f/, /n/, /t/, /z/, gibi ünsüz sesbirimlerinin düşmesiyle çok daha ilerlemiş bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ve günümüz Orta Anadolu ağızlarında, '*fikr*, *ömr*' gibi alıntı sözcüklerdeki aynı hece içinde bulunan iki ünsüz sesbirimin arasına bir ünlü sesbirim getirilmesi şeklindeki ünlü sesbirim türemesi olayı ile sık karşılaşmaktadır. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ayrıca /r/ ve /l/ ünsüz sesbirimleriyle başlayan sözcüklere bir önses olarak dar ünlü sesbirimlerin eklenmesi

yahut içseste farklı hecelerde dahi olsa iki ünsüz sesbirimin yanyana geldiğinde araya bir ünlü sesbirim getirilmesi de sözkonusudur. Ünsüz sesbirim türemesi olayına gelince, incelenen XIV. yüzyıl metinlerinde ET'deki dar ünlü sesbirimiyle başlayan ılan 'yılan', ılduz 'yıldız', igit 'yigit' gibi bazı sözcüklerin önsesinde bir /y-/ protezi yer almaktadır. Bu sözcükler günümüz Orta Anadolu ağızlarında da ön sesi /y-/ protezli şekliyle kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca içses ünsüz sesbirim türemesi bakımından her iki dönemde çeşitli sebeplerle iki ünlü sesbirimin yanyana gelmesi durumunda araya bağlantı ünsüz sesbirimleri gelmektedir.

Önseste tonlulaşma olayı her iki dönemin de karakteristik özelliklerindedir. XIV. yüzyılda önsesi /t-/>/d-/, /k-/>/g-/ ve [k-]>[ğ-] şeklinde tonlulaşmış olan birçok sözcük, STT'de tonsuz olarak kullanılmasına rağmen günümüz Orta Anadolu Ağızlarında tonluluğunu korumaktadır. Bununla birlikte XIV. yüzyılda önsesi tonsuz olan birçok sözcüğün günümüz Orta Anadolu Ağızlarında tonlu şekilde kullanılması, bu olayın bölge ağızlarında daha ileri seviyelere taşındığının bir delilidir.

Günümüz Orta Anadolu ağızlarında alıntı sözcükler de dâhil olmak üzere kurallı bir şekilde iç ve sonseste bulunan [-k] sesinin sızıcılaşarak [-ḫ] sesine dönüşmesi olayı, bölge ağızlarının en önde gelen karakteristik özelliklerindedir. Bu sızıcılaşma olayı, incelenen XIV. yüzyıl metinleri içerisinde GN/A'da ve özellikle KBD'de çok ileri seviyede görülmektedir. Ayrıca başka bir sızıcılaşma olayı da XIV. yüzyılda *gög* 'gök/göğ', *ög-* 'öv-', *beg* 'bey' ve *yig* 'yeğ' gibi sözcüklerin son seslerinde görülen ön damak /g/sesinin günümüz bölge ağızlarında sızıcılaşarak /ğ/, /v/ ve /y/ seslerine dönüşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

XIV. yüzyılda damak n [n̄]'li olan sözcük ve ekler günümüz Orta Anadolu ağızlarında korunmuştur. Bununla birlikte bölge ağızlarında damak n'sinin [n̄] kullanım alanı daha da genişlemiş görünmektedir. Örneğin zamir kökenli ikinci çokluk şahıs eki {-s°n̄°z}, STT'nin aksine damak n [n̄]'li kullanılmakta, ayrıca XIV. yüzyılda zamir kökenli şahıs ekleriyle çekime giren ancak bölge ağızlarında iyelik kökenli şahıs ekleriyle de çekimlendiğini tespit ettiğimiz *öğrenilen geçmiş zaman*, *geniş zaman*, *şimdiki zaman*, *gelecek zaman* ve *istek kipinin* ikinci teklik ve çokluk şahıs çekimlerinde de damak n'si [n̄] duyulmaktadır. Bunlardan başka XIV. yüzyılda diş eti

/n/ sesine sahip emir kipinin üçüncü teklik ve çokluk ekleri, bölge ağızlarında diğer zaman ve kip eklerinin şahıs çekimlerinden etkilenerek damak n [ñ]'li sesletilmektedir.

STT'de eklendiği sözcüğün son sesiyle tonluluk-tonsuzluk bakımından uyum sağlayacak alt biçimbirimlerine sahip birçok ek, XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde önsesi sadece tonlu şekillerde karşımıza çıktığı için kök/tabana ve ek birleşmelerinde yanyana gelen ünsüz sesbirimleri arasında çoğu kez tonluluk-tonsuzluk bakımından bir benzeşmeden söz edilemez. Eklerin önsesinin sadece tonlu şekilde sesletilmesi bakımından günümüz Orta Anadolu ağızları, XIV. yüzyıldaki kullanımlarıyla örtüşmektedir. Üstelik günümüz Orta Anadolu ağızlarında “*üsdüne, hasda, hafda, esgi*” gibi birçok sözcükte bu uyum daha da bozulmuştur. Bu benzeşmeden başka XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde örneğine rastlayamadığımız ve muhtemelen daha sonraki bir zamanda ortaya çıkmış olan ünsüz sesbirimleri arasındaki *dudaksılaşıma* ve *genizsileşme* olayı, günümüz Orta Anadolu ağızlarında sıklıkla görülen benzeşme türleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde “*issi*” (sahibi), “*ussi*” (aklı) ve “*assi*” (fayda) gibi birkaç sözcükte ve “*olmuşmissañuz, gelmişmisseñüz, degülmissen*” gibi birkaç ek birleşimlerinde karşılaştığımız ünsüz sesbirim ikizleşmesi olayı, günümüz Orta Anadolu ağızlarında vurgudan yahut ünsüz sesbirimlerin boğumlanma hareketleriyle ilgili bir durum olarak içste iki ünlü sesbirim arasındaki özellikle /z, s, ş, d/ ve /ç/ ünsüz sesbirimlerinin boğumlanmalarının tekrarlanmasıyla meydana gelmekte olup bölge ağızlarında çok çeşitli örnekleri bulunmaktadır.

Anlamsal yönden aralarında bağ bulunan komşu iki sözcükten ilk sözcüğün son sesi ve ikinci sözcüğün ilk sesinin ünlü sesbirime sahip olması takdirde birinin düşürülmesi şeklinde meydana gelen hece kaynaşması olayının hem XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde hem de günümüz Orta Anadolu Türkçesinde çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Bölge ağızlarında bu tür oluşan hece kaynaşmalarından başka müstakil bir sözcüğün kendi bünyesinde bazı ünsüz sesbirimlerinin erimesi sonucu meydana gelen hece kaynaşması olayı ile de yaygın bir şekilde karşılaşılmaktadır.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi metinlerinde “*bigi* (gibi), *arkun arkun* (yavaş yavaş), *samırsak (sarımsak)*” gibi sınırlı sayıda örnekleri ile karşılaşılan

göçüşme olayının günümüz Orta Anadolu ağızlarında özellikle yanyana bulunan ünsüz sesbirimler arasında gerçekleşen ve yakın göçüşme olarak da bilinen türden örnekleri yaygın olarak kullanılmaktadır.

Şekil bilgisi bakımından elde edilen sonuçlar:

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde isimden isim, fiilden isim, fiilden fiil ve isimden fiil yapma eklerinden sadece yuvarlak ya da sadece düz ünlü sesbirimlere sahip olarak kullanılan { +lU, +sUz, +Incl, +cUK, -IcI, -(u)K, -GU; -dUr-, -Ur-, -(I)l-, -(I)n-, +IK-} ekleri, günümüz Orta Anadolu ağızlarında dudak uyumuna bağlanmış şekillere sahiptir. Ayrıca bölge ağızlarında eklerin sesbirimlerinde meydana gelen *ileri benzeşme, sızıcılaşma, tonlulaşma* gibi birtakım fonetik olaylar sonucu değişime uğramış çeşitli altbiçimbirimleri ortaya çıkmıştır.

Hâl eklerindeki benzerlik, değişme ve gelişmeler şu şekildedir: İsmi'nin yalın hâlli kullanımının her iki dönemde de aynı olduğu gözlemlenmiştir. XIV. yüzyılda sadece yuvarlak ünlü sesbirimli olan ilgi hâli eki, günümüz Orta Anadolu ağızlarında SİV'in I. ağız yöresinde bu özelliğini korumakla birlikte diğer bölge ağızlarında dudak uyumuna bağlanmış şekillere sahiptir. Bununla birlikte ilgi hâli ekinin sonunda bulunan damak n'si [n̄] , bölge ağızlarında korunmaktadır. XIV. yüzyılda ve STT'de ünlü sesbirim ile biten isimlere {-n^on̄} şeklinde gelen ekin bölge ağızlarında “anayın, babayın” örneklerinde olduğu gibi sıklıkla {-y^on̄} şeklinde eklenmesi dikkat çekicidir. Ek, son sesi /k, g, ğ, h/ olan bir isme eklendiğinde bu seslerin erimesi sonucu bu seslerden önceki ünlü sesbirim ile hece kaynaşmasına uğramaktadır. XIV. yüzyılda düz ünlü sesbirime sahip yükleme hâli eki, günümüz Orta Anadolu ağızlarında uyuma girmiş olup o dönemde üçüncü teklik şahıs iyelik şahıstan sonra gelen {-n} eki ise, STT'nin aksine bölge ağızlarında halen duyulmaktadır. XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde önsesi her zaman tonlu olarak kullanılan bulunma ve ayrılma hâli ekleri, bölge ağızlarında da eklendikleri ismin son sesiyle uyumu aranmaksızın ön sesi tonlu şekilde kullanımı yaygındır. XIV. yüzyılda işlek olarak kullanılan {+CA} eşitlik hâli eki ise günümüz Orta Anadolu ağızlarında da işlekliliğini devam ettirmekle birlikte zamirlere gelerek onlara benzerlik fonksiyonu yükleyen {+(c^o)lAy^on} eki bugün kullanımdan düşmüştür. Bölge ağızlarında {+CA} ekinin genişlemiş hâli {+CAnA}

hâli, yaygın olarak kullanılmaktadır. “ile” edatının ekleşmiş şekli olan vasıta hâli ekinin XIV. yüzyılda {+lA}, {+(y)lA} ve {+°lA} şekillerinde ekleşmiş örnekleri bulunurken günümüz Orta Anadolu Ağızlarında ise daha çok ileri benzeşme ve genişlemeye uğramış {+nA, +lAn, +nAn, +(°)nAn} şekillerinde ekleştiği görülmektedir. Çokluk eki {+lAr}, bölge ağızlarında /n/ sesi ile biten sözcüklerde ileri benzeşmeye uğrayarak {+nAr} şeklinde kullanılmaktadır.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde iyelik eklerinin teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs ekleri her zaman yuvarlak, teklik ve çokluk üçüncü şahıs ekleri ise her zaman düz ünlü sesbirimli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle dudak uyumu dışında kalan iyelik ekleri, günümüz Orta Anadolu ağızlarında uyuma bağlanmış şekillere sahiptir. Bölge ağızları ayrıca XIV. yüzyılda ikinci teklik ve çokluk şahısta bulunan damak n'sini [n̄] büyük bir oranda korumaktadır.

STT’de tek şekilli olarak kullanılan {-ki} aitlik ekinin XIV. yüzyılda eklendiği sözcükle arasında dil uyumu bulunmaktaydı. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ise ek, dil uyumunun yanı sıra dudak uyumuna da bağlanmış şekillere sahip olup ayrıca art sıradan sözcüklerde ön sesi bazen sızıcılaşarak {-hı}, ve {-hu} şeklinde sesletilmektedir.

XIV. yüzyılda düz ünlü sesbirimli kullanılan soru eki {m°}, günümüz Orta Anadolu ağızlarında dudak uyumuna bağlanmış olup teklik ikinci şahıs eklerinden sonra ileri benzeşmeye uğrayarak damak n'sine [n̄] dönüşmesi dikkat çekicidir.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesindeki birinci ve ikinci teklik ve çokluk şahıs zamirleri günümüz bölge ağızlarında aynı şekilde kullanılıyorken “ol” üçüncü teklik ve “anlar” üçüncü çokluk şahıs zamirleri ses değişimine uğrayarak “o” ve “onnar” biçimine dönüşmüştür. XIV. yüzyıldaki dönüşlülük zamirlerinden “gendüz” ve “öz” ise günümüzde kullanımı yitirmiş olup bu dönemde önsesi tonlu olan “gendü” zamirinin bölge ağızlarında yine önsesi tonlu olarak “gendi” şeklinde kullanımı yaygındır. XIV. yüzyıldaki işaret zamirlerinden “şol” ise, bölge ağızlarında “şö” şeklinde varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca bu dönemdeki *kimesne/kimsene, nesne, kamu/kamısı, ayruk, degmesi, özge* gibi belirsizlik zamirleri günümüzde kullanımdan

düşmüş, *falanca/filanca*, *öteki*, *başgası*, *bazısı* ve *çoğu* gibi belirsizlik zamirlerinin kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Niteleme sıfatları, her iki dönemde de benzer türdedir. XIV. yüzyılda “*bu*, *işbu/uşbu*, *şol*, *ol*” şeklinde karşılaşılan işaret sıfatlarından işbu/uşbu kullanımını yitirmiş olup “şol, ol” sıfatları, ses değişmesine uğrayarak “şō” ve “o” şekline dönüşmüştür. Bölge ağızlarında sayıların sesletiminde birtakım ses değişmeleri duyulsa da sıfat olarak kullanılmaları aynı şekildedir. XIV. yüzyıldaki soru sıfatları “*kankı*” ve “*ne*”dir. Bunlardan “*kankı*” bölge ağızlarında “*hanğı/hanı*” şeklini almıştır.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesinde zarf kategorisinde değerlendirilen *kamu*, *degme*, *her nefes*, *biñ biñ*, *delim*, *gey*, *yavlak* gibi sözcükler günümüz Orta Anadolu ağızlarında kullanımdan düşmüştür. Bununla birlikte bu yüzyılda zarf olarak kullanılan *şimdi*, *taşra*, *karşu*, *eksik* gibi sözcükler bölge ağızlarında *şindi/hinci/şinci/şimci/şimdik/şindik/şincik*, *dışarı*, *ğarşı*, *ēsik* şeklinde birtakım ses değişmelerine uğramış şekilleriyle kullanılmaktadır. Ayrıca bölge ağızlarında, incelenen tarihî metinlerde karşılaşılmayan muhtemelen daha sonraki dönemlerde zarf olarak kullanımını yaygınlaştırmış daha başka sözcükler de bulunmaktadır.

İyelik ve zamir kökenli şahıs eklerine gelince; iyelik kökenli şahıs ekleri, zamir kökenli şahıs eklerine baskın gelerek ET’den günümüze kullanım alanını daha da genişletmiş görünmektedir. ET’de görülen geçmiş zaman ve emir kipi dışındaki bütün fiil çekimleri şahıs zamirleriyle çekimlenirken EAT döneminde bu şahıs zamirleri ekleşme yoluna gitmiş ve görülen geçmiş zaman, şart kipi dışındaki zaman ve kipler zamir kökenli şahıs ekleri ile çekime girmiştir. Bu durum STT’de de aynen devam etmektedir. Fakat günümüz Orta Anadolu ağızlarında görülen geçmiş zaman ve şart kipi dışında öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman, şimdiki zaman ve istek kipinde de şahısların iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekime girmesi söz konusudur. İyelik kökenli şahıs eklerinin bu özelliğinden başka XIV. yüzyıldaki ikinci teklik ve çokluk şahıs ekindeki damak n’si [n̄] ve birinci çokluk şahıs eki [-K]’nin sızıcılaşmış hâli olan [-h̄] sesi ile kullanımını günümüz Orta Anadolu ağızlarında devam ettirmektedir.

Görülen geçmiş zaman eki XIV. yüzyılda ön sesi her zaman tonlu olarak {-d°} şeklinde yazılmakta, şahıs ekleriyle çekime girdiğinde teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıslarda yuvarlak ünlü sesbirimli, teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda ise her zaman düz ünlü sesbirimli olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında da ön sesi tonlu olarak kullanılan ekin SIV'in bazı alt ağız gruplarında XIV. yüzyıldaki benzer kullanımlarına rastlanılsa da incelenen diğer bölge ağızlarında dudak uyumuna bağlandığı görülmektedir.

Öğrenilen geçmiş zaman eki {-m°ş} ve geniş zaman eki {-°r}, {-Ar}, günümüz Orta Anadolu ağızlarında şahıs ekleriyle çekime girerken XIV. yüzyıldaki kullanımlarından ayrıldığı durumlar olmuştur. Bölge ağızlarında {-m°ş} ekinin *gelmissim, dökmüssüm, yapmıssım* örneklerinde görüldüğü üzere birinci teklik şahıs çekiminde son sesi /ş/, /s/'ye dönüşmekte ayrıca ikizleşme olayı meydana gelmektedir. Geniş zamanda ise bu zamanın teklik ikinci şahsında ekin /r/ sesi çoklukla düşmektedir. XIV. yüzyılda geniş zamanın olumsuz çekimleri bütün şahıslarda {-mAz} eki ile yapılmaktayken günümüz bölge ağızlarında birinci ve ikinci şahıslarda *gelmem, dimeñ, soramañ, alamañ, idemek*, örneklerinde olduğu gibi {-mA} ekiyle yapılmaktadır.

XIV. yüzyılda şimdiki zaman kavramı geniş zaman ekleri ile karşılanmaktaydı. STT'de {-yor} şeklinde kullanılan şimdiki zaman eki, “-A yorur” yapısının ekleşmesiyle daha sonraları ortaya çıkmış olup günümüz Anadolu ağızlarında ekin çok şekilli kullanımlarının bulunması, ekin halen gelişmekte olduğunun bir kanıtı sayılabilir. Orta Anadolu Bölgesinde ekin en yaygın kullanımı ise /r/ sesinin düşmüş olduğu {-yo} formudur.

XIV. yüzyılda gelecek zaman eki {-°sAr} iken bu ek EAT döneminin sonlarından başlayarak OT döneminde yerini gelecek zaman fonksiyonlu sıfat-fiil eki olan {-AcAK} ekine bırakmıştır. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ise bu ek teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs ekleri ile çekim girerken son sesi /-K/ eriyerek hece kaynaşması olayı meydana gelmekte, teklik üçüncü şahısta ise bu ses sızıcılaşarak [h] sesine dönüşmektedir.

Dilek-şart kipi {-sA}, her iki dönemde benzer kullanımlara sahiptir.

XIV. yüzyıldaki istek kipi eki {-A}, STT'nin aksine günümüz Orta Anadolu ağızlarında varlığını sürdürmekte olup iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime girmektedir.

XIV. yüzyılda gereklilik kipi çoklukla *gerek* sözcüğünün {-mAK}, {-sA} ve {-A} ekleriyle birlikte kullanımı ile karşılanmaktaydı. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ise bu kip için hem {-mAl°} eki, hem de “fiil kök ya da gövdesi + mastar eki+ (iyelik eki)+ gerek/lazım” yapısı kullanılmaktadır.

Diğer zaman ve kip eklerinin aksine her şahsın ayrı bir eke sahip olduğu emir kipinin XIV. yüzyıldaki kullanımları ve günümüz bölge ağızlarındaki kullanımları arasında birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında XIV. yüzyıldaki birinci teklik şahıs eklerinden {-ay°n} ve ikinci teklik şahıs eki {-G°l} kullanımını yitirmiş olup ikinci teklik şahıs, eksiz olarak çekimlenmektedir. Ayrıca bölge ağızlarında birinci çokluk şahıs eki {-Al°m} yerine de {-A} istek kipi eki ve iyelik kökenli {-K} şahıs ekinde oluşan {-AK}(-ağ, -ek, -ah) eki kullanılmaktadır.

İncelenen XIV. yüzyıl metinlerinde i- fiili, bağlı bulunduğu sözcükle bazen ayrı bazen bitişik yazılmakta, bazen de eklendiği sözcükte düşmüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz Orta Anadolu ağızlarında ise bu fiil çoklukla sözcük ve şahıs ekleri arasında düşmeden ve dudak uyumuna bağlanmış şekillerde sesletilmektedir.

XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ve günümüz Orta Anadolu ağızlarında bulunan sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinde birtakım değişme ve gelişmeler sözkonusudur. Sıfat-fiil eklerinden XIV. yüzyılda her zaman yuvarlak ünlü sesbirimli olan {-d°K} ve her zaman düz ünlü sesbirimli kullanılan {-m°ş}, bölge ağızlarında dudak uyumuna bağlanmış şekillere sahiptir. {-As°} sıfat-fiil eki ise daha çok {-cA} ekiyle birlikte kullanılarak beddua anlamı içeren ifadeler oluşturmaktadır. Zarf-fiil eklerinden XIV. yüzyılda her zaman yuvarlak ünlü sesbirimli olan {-°p}, {-d°KcA} ekleri ile her zaman düz ünlü sesbirimli olarak karşımıza çıkan {-°ncA} zarf-fiil eki, günümüz Orta Anadolu ağızlarında dudak uyumuna bağlanmış şekillere sahiptir. XIV. yüzyılda aktif olarak kullanıldığı anlaşılan {-°cAK}, {-mAd°n}, {-mAKl°K}, {-°cAGAz}, {-

d°G°ncA}, {-d°KdA}, {-°cAG°n} zarf-fiil ekleri ise, günümüz bölge ağızlarında kullanımını yitirmiş görünmektedir. Bununla birlikte XIV. yüzyılda örneğine rastlayamadığımız {-ArAK} eki, ağızlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. XIV. yüzyılda sonesi geniş ünlü sesbirimli olan {-°ncA} ekinin ise bölge ağızlarında *varıncı*, *alamayıncı* örneklerinde görüldüğü üzere son sesi dar ünlü sesbirimli altbiçimleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca XIV. yüzyıl metinlerinde sınırlı sayıda örneğine rastladığımız {-°ncAK} zarf-fiilinin bölge ağızlarında çeşitli ses değişmelerine uğrayarak zenginleştiği altbiçimbirimleriyle halen varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Yalnızca i- fiiline eklenebilen ve hem XIV. yüzyılda hem de STT’de tek şekilli kullanıldığı için dil uyumuna uymayan {-ken} zarf-fiil eki, bölge ağızlarında uyuma girmiş olmakla birlikte art sıradan sözcüklerde ön sesinde çoklukla sızıcılılaşma olayı meydana gelmektedir. Ekle ilgili dikkat çeken bir başka özellik ise, bölge ağızlarında ekin sonuna {-A} enklitik edatının eklenmiş hâli {-KanA}’nın yaygın bir biçimde kullanılıyor olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali: “Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 28, Güz-2010, s.15-29.
- _____ : “Bir Kuruluş Dönemi Metni Olarak Garîb-nâme”, **Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu Bildiriler**, (Haz. M. Fatih Köksal), 1-2 Kasım 2013 Kırşehir, Kırşehir Valiliği, Yay. no: 38, 2013, s.81-92.
- Akca, Hakan: “Ankara İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları”, **Turkish Studies**, V.6/1, Winter, 2011, s. 611-619.
- Aksoyak, İsmail Hakkı: “Garîb-nâme’de Nazım Dilini Oluşturma Yolları”, **Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu Bildiriler**, (Haz. M. Fatih Köksal), 1-2 Kasım 2013 Kırşehir, Kırşehir Valiliği, Yay. no: 38, 2013, s.95-100.
- Alyılmaz, Semra: “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, **Dil Araştırmaları**, S. 7, Güz 2010, s.107-123.
- Arat, Reşit Rahmeti: “Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair”, Yay. Haz. O. Fikri Sertkaya, **Makaleler**, C. 1, TKAE yay., Ankara, 1987, s. 334-341.
- _____ : “Anadolu’da Yazı Dilinin Tarihi İnkışafına Dair”, **V. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, s. 225-232.
- Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük/Kubbealtı Lügati**, 2. bs. Kubbealtı Neş. (Milliyet Armağanı), 2011.
- Balyemez, Sedat: “+CA Eki, Sıfatın Anlamını Güçlendirir mi?”, **Teke**, 4/3, 2015, s.899-917.
- Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri**, 8. bs., Ankara, TDK. Yay., 2007.
- Bayraktar, Fatma Sibel: **Kayseri Merkez İlçe Ağzı (Metin-Gramer-Sözlük)**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000.
- Bilgin, Azmi: “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”, **İlmî Araştırmalar**, S. 1, 1995, s. 61-82.

- Boz, Erdoğan: “Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç,K,P,T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Sorunu”, **Türk Dili**, Sayı 605, Mayıs 2002, s.447-455.
- Brendemoen, Bernt: “Labial Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiyat Mecmuası**, XIX/1977-79, 1980, s.223-240.
- _____ : “Osmanlı ve Çağatay şiirinde İmâle ve Aslî Uzun Ünlüler”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992**, TDK Yay. Ankara, 1996, s.435-454.
- Bulak, Şahap: “İlgi Eki Hâl Eki midir?” **SUTAD**, Bahar, S. 41, 2017, s.91-105.
- Caferoğlu, Ahmet: “Kırşehir Vilâyetinin Bugünk Etnik Teşekkülüne Dair Notlar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDED**, II/1-2, 1946, s. 79-96.
- _____ : “Anadolu Ağızlarında Metathese Gelişmesi”, **TDAY Belleten**, 1955, Ankara, s.1-7.
- Cahen, Claude: **Osmanlılardan Önce Anadolu**, (çev. Erol Üyepazarcı), (2. bs) Türk Vakfı Yurt Yayınları, 2002, İstanbul.
- Campbell, Lyle: **Historical Linguistics-An Introduction**, 2. bs., The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2004.
- Cin, Ali: “-ArAktAn Ekinin Kullanımı ve Yapısı”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2012, S. 23, s.185-192.
- Clauson, Sir Gerard: **An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish**, Oxford: Oxford University, London,1972.
- Çağırın, Önder: "Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi", **III. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, 1996**, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 239-266.
- Demir, Necati; Ülker Şen: **Sivas İli ve Yöresi Ağızları (Etnik Yapı-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.
- Demircan, Ömer: **Türkçenin Ses Dizimi**, Der Yay., İstanbul, 2009.
- Develi, Hayati: “-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-fiil mi?”, **İlmî Araştırmalar**, S.1, 1995a, s.91-94.

- Develi, Hayati: **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, TDK Yay., Ankara, 1995b.
- _____ : “Türkiye Türkçesi ile Tatarca Arasında Bazı Ses Denklikleri”, **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. XXVII, 1997, s.73-99.
- _____ : “Eski Türkiye Türkçesi Devresine Ait Manzum Bir Miracnâme”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXVIII, İstanbul, 1998a, s.81-228.
- _____ : “18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine”, **Doğu Akdeniz Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.1, Gazimagosa, 1998b. s.27-36.
- _____ : “Kadı Burhaneddin’in Dili Azerbaycan Türkçesi midir?”, **1. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildiriler**, Kırşehir, 2004, s. 133-143.
- _____ : “Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması”, **Turkish Studies**, 3/3, 2008, s. 212-230.
- Eker, Süer: “Türkçenin Sesbirimleri ve Belirgin Altsesbirimleri”, **İlmî Araştırmalar**, S. 24, 2007, s.28-29.
- Emre, Ahmet Cevat: “Türkçede Bulanık e (è) Fonemi”, **TDAY Belleten**, 1946, s.487-497.
- Eraslan, Kemal: “Eski Türkçede Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri” **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul, C. XXIX, 2000, s.67-76.
- Ercilasun, Ahmet Bican: “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)**, TDK Yay., Ankara 1995, s.61-72.
- _____ : “Divanü Lügati’t-Türk’te Ünlü Uzunluklarıyla İlgili Kayıtlar”, **Divanü Lügati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri**, 7-8 Mayıs 1999, Türk Dil Kurumu- Türksoy, Ankara, 2000, s.51-54.
- _____ : “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, S.2, Bahar 2008, s.35-56.
- Erdem, Mehmet Dursun: “Kırşehir ve Konya Ağızlarının Eski Anadolu Türkçesi Yazı Dilinin Oluşumuna Etkisi”, **Karadeniz Araştırmaları**, 2005, S.8, s.56-65.

- Erdem, Mehmet Dursun; Gül, Münteha: “Kapalı e (è) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağızları İlişkisi”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 11, Güz-2006, s. 111-148.
- Eren, Hasan: “Türk Dillerinde Metathese” **TDAY Belleten**, 1988, Ankara, s. 161-180.
- Ergin, Muharrem: **Kadı Burhaneddin Divanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları no:2244, İstanbul, 1980.
- _____ : **Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer**, Türk Dil Kurumu Yayınları:219, Ankara, 1997.
- Erünsal, İsmail E.; Ocak, Ahmet Yaşar: **Elvan Çelebi, Menâkıbu’l-Kudsiyye Fî Menâsıbi’l-Ünsiyye**, Türk Tarih Kurumu (1. bs. 1995), (2. bs), Ankara, 2014.
- Flemming, Barbara: “{Isar} Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Notlar”, (Çev. Musa Salan), **Dil Araştırmaları**, S.9, Güz 2011, s. 141-155.
- Gabain, A. Von: **Eski Türkçesinin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, 5. bs. Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2007
- Gülensoy, Tuncer: “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, **Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun Hatırasına Armağan**, (Haz. Ş. Elçin, C. Kurnaz, D. Aslanpaşa, M. Ergin, T. Yücel), XXIII 1/2, TKAE, Ankara, 1985, s. 281-295.
- Gülsevin, Gürer: “Eski Anadolu Türkçesinde Birleştirilmiş Özel Şekiller”, **Türk Dili**, s.489, TDK, Ankara, 1992, s.256-261.
- _____ : “Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, TDK, C. 1990/II, S.467, 1990, s.276-279.
- _____ : “Eski Türkiye Türkçesinde “İstek Kipi” Üzerine”, **İlmî Araştırmalar**, S.13, İstanbul, 2002, s. 35-50.
- _____ : **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yay., Ankara, 2007.
- _____ : “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2: (ç>ş değişmesi), **Turkish Studies**, V.3/3, Spring, 2008, s. 378-387.
- _____ : “Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine”, **VI. Iuluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, 20-25 Kasım 2008, II, TDK, Ankara, 2008, s.1953-1962.

- _____ : “Eski Anadolu Türkçesi Ağızlarında Uzun Ünlüler Üzerine”, **Dil Araştırmaları**, S.5, Güz, 2009, s. 39-56.
- _____ : “Ses Bilgisinde ‘Çevre Şartı’ Kavramı ve Ağız İncelemelerindeki Önemi”, **Turkish Studies**, V.8/9, Summer, 2013, s. 49-62.
- _____ : “Eski Anadolu Türkçesinin Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki İzleri”, **Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu Bildiriler**, (Haz. M. Fatih Köksal), 1-2 Kasım 2013 Kırşehir, Kırşehir Valiliği, Yay. no: 38, 2013, s.171-184.
- Günşen, Ahmet: **Anadolu’nun Türkleşmesi Sürecinde Türk Soy, Boy, Oymak ve Cemâatleri ile Kırşehir**, Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı, İstanbul 1997, s.24-62.
- _____ : **Kırşehir ve Yöresi Ağızları**, İnceleme-Metinler-Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2000.
- _____ : “Âşık Paşa ve Garîb-nâme’nin Anadolu Türk Yazı Dili Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi”, **II. Âşık Paşa Sempozyumu 7-9 Haziran 2001, Kırşehir, Bildiriler**, (Ed. Erol Ülgen & Aygün Ülgen) Beşir Kitabevi, 2008, İstanbul, s.51-68)
- Halaçoğlu, Yusuf: “**Kayseri Aşiretleri, Cemaatleri, Oymakları (1488-1650)**”, Sarıyıldız Ofset, Ankara, 2011.
- Haşimi, Ahmet: “Türkiye Türkçesi Orta Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri”, **Asos Journal**, S.45, Mayıs 2017, s.313-328
- Hazar, Mehmet: “Nevşehir Ağzı Dilbilgisi Bibliyografyası”, **Diyalektolog**, Kış, S.7, 2013, s.39-62.
- Karaağaç, Günay: **Türkçenin Ses Bilgisi**, İstanbul, Kesit Yay., 2010.
- Karadoğan, Ahmet: **Eski Oğuz Yazı Dilinin Kuruluşu**, Murat Kitabevi, Ankara, 2015.
- Karahan, Leyla: **Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf**, Türk Dil Kurumu Yayınları:564, Ankara, 1994.
- _____ : “-sa/-se Eki Hakkında”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, **TDK**, C.1994/II, s.516, 1994, s. 471-474.

- _____ : “Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996**, Ankara, s.605-611.
- _____ : “Küçük Türkistan Anadolu”, **Bilig**, S.2 Yaz, 1996, s.135-139.
- _____ : **Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması**, (3.bs), TDK Yay., 2014, Ankara.
- _____ : “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi”, **Turkish Studies**, 1/1, 2006, s.1-12.
- _____ : “Oğuzcanın Anadolu’da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler”, **Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu Bildiriler**, (Haz. M. Fatih Köksal), 1-2 Kasım 2013 Kırşehir, Kırşehir Valiliği, Yay. no: 38, 2013, s.219-228.
- Kocaoğlu, Timur: “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı ê/i Meselesi”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, S. 483-484, Temmuz-Ağustos 2003, s. 266-281.
- Kocatürk, Sadettin: **Gülşehrî ve Felek-nâme**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.
- Koç, Nurettin: “-ca Eki Üzerine”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 582, 2000, s. 505-514.
- Korkmaz, Zeynep: “Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C.17, S.1.2 1959, s.159-170.
- _____ : **Sadru’d-din Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:219, Ankara, 1973, s. 103-104.
- _____ : **Nevşehir ve Yöresi Ağzları**, 2. bs., Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1994.
- _____ : “Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vocal) Uzunlukları”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Türk Dil Kurumu Yay., 1995, Ankara, s.443-458.
- _____ : “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Türk Dil Kurumu Yay., 1995, Ankara, s.12-84.

- _____ : “Türkçedeki -arak/-erek Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Türk Dil Kurumu Yay., 1995, Ankara, s.128-132.
- _____ : “-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı birliği Var mıdır?”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, Türk Dil Kurumu Yay., 1995, Ankara, s.128-132.
- _____ : “Nevşehir ve Yöresi Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikleri Üzerine”, **Turkish Studies C. 2/2**, Bahar 2007, s. 492-501.
- _____ : “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”, **TDAY Belleten**, 2007/1, TDK, Ankara, 2010, s.87-110.
- _____ : **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, (5. bs.) TDK Yay., 2011, Ankara.
- Kollektif: **Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, C. I-VI., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Kut, Günay: “Âşık Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, C.4, 1991, s.1-3.
- Levend, Agâh Sırrı: “Âşık Paşa’nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi Fakr-nâme ve Vasef-ı Hâl”, **TDAY-Belleten**, 1953, s. 205-255.
- _____ : “Âşık Paşa’nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi Daha Hikâye ve Kimya Risalesi”, **TDAY-Belleten**, 1954, s. 265-276.
- _____ : **Gülşehrî, Mantıku’t- Tayr (Tıpkıbasım)**, TDK Yay., Ankara, 1957.
- Mansuroğlu, Mecdut: “Türkiye Türkçesinde Ses Uyumu”, **TDAY Belleten**, 1959, s.81-91.
- _____ : “Anadolu’da Türk Dili ve Edebiyatının İlk Mahsulleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, VI/3, 1951, s.215-229.
- _____ : “Anadolu’da Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 1/1, 1946-47, s.9-25.
- Mazıoğlu, Hasibe: “Türk Edebiyatı, Eski”, **Türk Ansiklopedisi**, C.XXXII, MEB Yay., Ankara, 1983, s.89.

- Ocak, Ahmet Yaşar: “Anadolu (Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması)”, **İslam Ansiklopedisi**, C.3, 1991, s.110-116.
- Özaydın, Abdülkerim: “Kadı Burhaneddin Devleti”, **İslam Ansiklopedisi**, c.24, 2001, s. 76-77.
- Özcan, Koray: “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)”, **METUJFA**, 2006, 2(23:2); s. 21-61.
- Özçelik, Sadettin: “Türkiye Türkçesinde Benzetme-Benzerlik Kavramları ve Bu Kavramları Sağlayan Ekler Üzerine”, **İlmî Araştırmalar**, 17, 2004, s. 143-154.
- Özkan, Mustafa: “Gülşehrî”, **İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı Yay., C.14, İstanbul, 1996, s.250-252.
- _____ : “**Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**”, 4. bs. Filiz Kitabevi, 2013, İstanbul.
- Özkan, Nevzat: “Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **İlmî Araştırmalar**, 12, İstanbul, 2001, s.153-165.
- Sağır, Mukim: “Anadolu Ağızlarında Ünlüler”, **TDAY Belleten**, 1995, s.377-390.
- Sarıcaoğlu, Fikret: “Karavezir Mehmed Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, C.24, s.477-478.
- Sümer, Faruk: **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1967.
- _____ : “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi”, **TTK-Belleten**, S. 96, 1960, s.567-594.
- Şahin, İlhan: “Nevşehir”, **İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, C.33, s.65.
- Tarım, Hakkı Cevat: **Kırşehir Tarihi**, Kırşehir Vilayet Matbaası, 1938, Kırşehir.
- _____ : **Tarihte Kırşehri-Gülşehri ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler**, Yeniçağ Matbaası, İstanbul, 1948.
- Tavukçu, Orhan Kemal: “Şeyyad Hamza”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 39, 2010, s.104-105.

- Tekin, Arslan: **Şirvanlı Mahmud, Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (4. Cilt, 1. Kısım) Dil Özellikleri-Metin-Sözlük**, TDK Yayınları, 1998, Ankara.
- Tekin, Talat: **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simurg Yay., İstanbul, 1995.
- Thomsen, Kaare: “Türkçede Kapalı e”, Çev. Günay Karaağaç, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.51, Aralık 1997, s.193-196.
- Timurtaş, Faruk Kadri: “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, **Türkiyat Mecmuası**, C.18, 1976, s. 331-368.
- _____ : **Eski Türkiye Türkçesi**, 3. bs. Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- Tokatlı, Suzan: “Türkiye Türkçesinde Son Seste Tonlulaşma ve Uzun Ünlü Üzerine Bir İnceleme”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.15, Yıl.2003/2.
- Topaloğlu, Ahmet: **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.
- Tosun, İbrahim: “Türkiye Türkçesinde +CA Ekinin Kullanım ve Anlam Çeşitliliği” **Turkish Studies**, 5/4, 2010, s.1472-1486.
- Tören, Hatice: “Kadı Burhaneddin Divanında Yeni Okuyuşlar”, **İlmî Araştırmalar**, S.9, 2000, s. 209-219.
- _____ : “Kadı Burhaneddin, Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 24, 2001, s.75-76.
- Tseng, Lan-Ya: **Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi**, TDK Yay., Ankara, 2002.
- Tuna, Osman Nedim: “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, **TDAYBellekten**, Ankara, 1960, s.213-282.
- Turan, Osman: **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, (2 bs.), İstanbul, 1969.
- Türk, Vahit: “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimi ve Ekleri”, **TDAY Bellekten**, Ankara, 1996, s. 291-340.
- _____ : “Türkçede Önseste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis-Aphesis) Örnekleri”, **TDAY Bellekten**, Ankara, 2001, s. 223-233.
- _____ : “Garib-Name’den Birkaç Beyit”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.4, 2005, s.136-143.

- Unan, Fahri: “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Eğitim”, **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, I** (ed. A. Yaşar Ocak), TC Kültür Bakanlığı, Ankara 2006, s. 389-399.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “Sivas- Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devketi”, **TTK Belleten**, XXXII, S.126, 1968, s.161-189.
- Üçok, Necip: **Genel Fonetik (Ana Çizgileri)**, (ilk baskı Ankara Üniv. D.T.C.F. Yay. 1947), Ankara, Multilingual Yay., 2007.
- Üstüner, Ahat: “Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılışı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.10, S.1, Elazığ 2000, s.189-206.
- Yağmur, Ömer: “Erken dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 4, Güz, 2014, s.201-217.
- Yavuz, Kemal: **Âşık Paşa, Garib-nâme**, C. 1-2, TDK Yay., 2000, Ankara.
- _____ : **Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme)- Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, I-II, Kırşehir Valiliği Yay., 2007, Ankara.
- _____ : “Âşık Paşa”, **II. Âşık Paşa Sempozyumu 7-9 Haziran 2001, Kırşehir, Bildiriler**, (Ed. Erol Ülgen & Aygün Ülgen) Beşir Kitabevi, 2008, İstanbul, s.25-32)
- Yavuz, Orhan: “Türkçede Kapalı e”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S.6, Konya, 1991, s.271-306
- Yavuzarslan, Paşa: “Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi”, **38. ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s.1953-1966.
- Yazıcı Ersoy, Habibe: “Türkçede Ses Düşmesi/Hece Kaynaşması Problemi: Başkurt Türkçesi Örneği”, **Dil Araştırmaları**, Bahar, 2017/20, s. 35-48.
- Yelten, Muhammet: “**Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler**”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 2009, İstanbul.
- Yılmaz Ceylan, Emine: “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 1991, s.151-165.

<http://www.turkdilleri.org/turkdilleri/say%C4%B1lar/tda1/CeylanEY.pdf> erişim tar. 12.04.2017 16:48).

Yiğit, Ali:

“Geçmişten Günümüze Türkiye’yi Bölgelere Ayırma Çalışmaları ve Yapılması Gerekenler”, **Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildirisi** (25-26 Mayıs 2006), s.33-43.

Linkler:

www.kirsehir.gov.tr

www.nevsehir.gov.tr

www.sivas.gov.tr

www.kayseri.gov.tr

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Didem AKYILDIZ AY
Doğum Yeri ve Tarihi : Kırıkkale, 15/04/1985
e-posta : didemakyildizay@gmail.com

Eğitim Durumu

Lisans : Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Lisans : İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

İş Durumu:

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi (2010-2011).

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi (2011-2012)

İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi (2012-2018)

Bilimsel Faaliyetler

Makaleler:

Akyildiz D., “**Eski Anadolu Türkçesi Özellikleri Gösteren Bir Kıssa-yı Yûsuf**” Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi / Mediterranean Journal of Humanities / Cilt III / Sayı: 1 / Haziran-2013, sf. 71-88.

Akyildiz Ay D., "Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi, vol.56, no.1, pp.1-11, Haziran 2017

Akyildiz Ay D., "**Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi**", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi, vol.57, pp.17-27, Aralık 2017

Akyildiz Ay D., "**Ali CİN; Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi: Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u**" ", Turkish Studies, vol.8, pp.2671-2675, 2013.

Akyildiz D., **Sazın ve Sözü'n Sultanları- Yaşayan Halk Şairleri III: "Mirati Gazeloğlu"**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010, s.262-270.

Bildiriler:

Akyildiz D., "**Geçmişten Günümüze Türkçede Evirmek Fiili ve Kelime Ailesi**", TUDOK 2010, Bildiriler C. 1, s.221-228, İstanbul, 2011.

Akyildiz D., "**The Function of "Turkish Language" Course in Colleges in the Teaching of Turkish as a Mother Tongue in Turkey**", The European Conference on Language Learning 2015: Official Conference Proceeding (1-5 July 2015) Brighton, İNGİLTERE, p. 323-330, ISSN:21868-112X.

Akyildiz Ay D., "**Practices of Dialect Lexicography in Turkey**", ASIALEX 2016, Manila, FILIPINLER, 1-3 Haziran 2016, pp.14-27

Akyildiz Ay D., "**Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumu Kategorileri**", Uluslararası Genç Türkologlar Dil Sempozyumu, Saraybosna, BOSNA HERSEK, 31 Temmuz - 4 Ağustos 2017,

Katıldığı Eğitimler:

(Erasmus ile misafir öğrenci olarak) Viyana Üniversitesi, Department of Oriental Studies , Viyana, AVUSTURYA, Eylül 2015-Mart 2016

"*Çuvaş Dili ve Kültürü*", İ.N. Ulyanov Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti, RUSYA, 04-22 Ağustos 2014.

"*Türk Dilbiliminde Tanımlama ve Belgeleme*", (Tübitak-Bideb 2229-Bilimsel Etkinliklerini Destekleme Programı Çerçevesinde), Hacettepe Üniversitesi, 18-24 Ağustos 2014.

"*Methods for Metaphor Identification and Analysis*", Universiteit Van Amsterdam, Metaphor Lab Amsterdam, HOLLANDA, 14-19 June 2015.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi ile Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ortaklığında düzenlenen "*Kitap Kültürü ve El Yazmaları Seminer Dizisi*", 2014-2015 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Dönemi